

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ЦЕНТР ДЕМОКРАТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА»

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Матеріали I науково-практичної конференції

**«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД»**

19 червня 2013 року

*За підтримки Відділу преси,
освіти та культури Посольства США в Україні*

Острого

УДК 37.0:32(082)

ББК 74

А 43

Члени української редакційної колегії:

Пасічник І.Д. – доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Колодій А.Ф. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;

Дем'янчук О.П. – доктор політичних наук, завідувач кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія»;

Трубавіна І. М. – доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки і психології вищої школи Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди;

Батіщева О.С. – кандидат наук з державного управління, директор громадської організації «Центр демократичного лідерства», відповідальний секретар і упорядник.

Члени зарубіжної редакційної колегії:

Елеанор Валентайн – директор Програми сприяння розвитку українського парламенту Університету штату Огайо, м. Київ;

Карл Курц – директор Інституту довіри до демократії Національної конференції законодавчих зборів США, доктор політичних наук, м. Денвер;

Річард Велз – віце-президент Альянсу «Американська надія», м. Вашингтон.

А 43

Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід: матеріали Першої науково-практичної конференції (Острого, 19 черв. 2013 р.) / відп. ред. О. С. Батіщева. – Острого : ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2013. – 234 с.

Збірник матеріалів конференції видається в рамках проекту «Громадянська освіта» ГО «Центр демократичного лідерства» за фінансової підтримки Відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні.

Збірник випускається в друкованому й електронному варіантах. Електронну версію видання представлено на сайті Центру демократичного лідерства. У друкованому вигляді збірник розповсюджується безкоштовно.

Думки, висновки та рекомендації належать авторам цього видання і не обов'язково збігаються з офіційною позицією уряду США.

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

**УЧАСНИКАМ І НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД»**

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ КОНФЕРЕНЦІЇ!

Щиро вітаю організаторів, учасників та гостей науково-практичної конференції з початком роботи.

Цей науковий форум присвячений актуальній темі сьогоднішнього дня, адже громадянська освіта та виховання є невід'ємною складовою розвитку і становлення громадянського суспільства в Україні, модернізації країни, якісних змін.

Наукове зібрання вражає представництвом і тематикою виступів, які охоплюють назрілі проблеми громадянської освіти, мета якої – виховання громадянина, котрий цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності і права людини.

Конференція має водночас особливий характер, оскільки буде міцні відносини партнерства та співпраці з іншими державами.

Впевнений, що нинішня конференція стане вагомим кроком у зміцненні існуючих зв'язків та сприятиме обміну передовим досвідом і сучасними ідеями.

Переконаний, що науково-практична конференція за міжнародною участю надасть нового поштовху в організації наукових досліджень, можливість вітчизняним та закордонним фахівцям налагодити ефективне співробітництво, зробити вагомий внесок у подальший розвиток громадянської освіти в Україні.

Бажаю конференції плідної роботи, а всім її учасникам – здоров'я, успіхів, добробуту!

З повагою, Василь Берташ
Голова обласної державної адміністрації
Рівненської області

ПЕРЕДМОВА

Шановні читачі! Вашій увазі пропонується збірник статей, в яких розглядаються особливості формування суспільної свідомості, громадянської освіти та виховання та їх ролі у формуванні громадянського суспільства.

Сучасна епоха характеризується значною динамікою соціальних трансформацій. І якщо західні країни пройшли етапи розвитку громадянського суспільства, досягнувши при цьому адекватного рівня розвинутих політичних інституцій, то в Україні спостерігаємо перші кроки на шляху становлення громадянського суспільства. Цей сегмент політичної системи є слабким, відповідно – він привертає увагу дослідників і потребує ефективних заходів задля вирішення назрілих соціальних проблем.

Громадянське суспільство в сучасній політичній науці використовується як у широкому, так і у вузькому значенні. У широкому розумінні це поняття охоплює всі сфери людської діяльності, які перебувають поза безпосереднім впливом держави та її інститутів. У вузькому значенні воно пов'язане з існуванням демократичних інститутів і правової держави, що забезпечує верховенство закону у всіх сферах суспільного життя.

Досвід розвинених країн свідчить, що громадянське суспільство функціонує набагато ефективніше, коли для цього створені відповідні сприятливі умови, серед яких традиційно виокремлюють наявність у членів суспільства розвинутої соціальної структури та розвинутої демократії.

Не слід спрощувати це поняття, оскільки громадянське суспільство розглядається як складна й багаторівнева система невіддільних зв'язків і структур. До нього входить розгалужена система незалежних від держави суспільних інститутів, що реалізують повсякденні індивідуальні й колективні потреби.

Громадянське суспільство покликане виконувати основну функцію – найбільш повно задовольняти матеріальні, соціальні і духовні потреби його членів. В межах цієї основної функції громадянське суспільство виконує низку соціальних функцій. В українському контексті, у сфері академічної освіти, функціонально спрямованими та ефективними є конференції, форуми та семінари. Значену функцію доповнює інша – комунікативна, яка полягає в тому, щоб інформувати державу про інтереси громадян, задоволення яких можливе силами держави. Громадянське суспільство виконує стабілізуючу функцію через свої інститути й організації. Воно створює надійні структури, які є підґрунтям громадського життя.

Громадянське суспільство передбачає відповідно високий рівень свідомості, активну позицію молоді в контексті політичного дискурсу, оновлену ціннісну шкалу, домінування соціальних пріоритетів перед власними, ефективну громадянську освіту, активне використання потенціалу молодіжних організацій в контексті формування активної громадянської позиції молоді. Такій комплексній меті підпорядкована низка статей укладеного збірника. Варто зазначити, що Україна переживає складний період становлення громадянського суспільства, тому проблема громадянської освіти гостро стоїть на порядку денному. Вона є визначним чинником, який суттєво впливає на рівень свідомості громадян.

Визнаємо, що інститути громадянського суспільства в Україні не отримали належного розвитку. Потрібно багато зусиль для того, щоб реформувати державу, суспільство і самого громадянина. Основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є: підвищення політичної культури населення; формування справжніх інститутів громадянського суспільства як ринкового, так і неринкового характеру; розширення сфери судового захисту прав і свобод людини; піднесення рівня суспільної свідомості; зміцнення свободи інформації та гласності, відкритості суспільства на основі міцних зв'язків із зарубіжним світом.

В нагоді може стати не лише вітчизняний, а й зарубіжний досвід, який може посприяти знаходженню відповідей на актуальні питання. Вважаємо, що запозичення досвіду сусідніх держав у сфері громадянської освіти може стати додатковим позитивним чинником у формуванні громадянського суспільства.

Сучасне громадянське суспільство в промислово розвинутих країнах світу складається зі значної кількості самостійно діючих груп людей, що мають різну спрямованість. Так, структура громадянського суспільства США є розгалуженою мережею різних добровільних асоціацій громадян, лобістських груп, муніципальних комун, добродійних фондів, клубів інтересів, творчих і кооперативних об'єднань, спортивних товариств, релігійних, суспільно-політичних організацій і союзів. Ці самостійні, незалежні від держави суспільно-політичні інститути часом протистоять один одному, борючись за довіру громадян, гостро критикують і викривають соціальне зло в політиці, економіці, моральності, в суспільному житті і на виробництві.

На сьогоднішній день в Сполучених Штатах існує близько 1,5 мільйона громадських організацій. Ці незалежні добровільні союзи людей допомагають затвердити індивідуальну свободу, підтримуючи при цьому стійкий громадський порядок. І хоча рух до спільної мети починають незнайомі один одному люди, вони часто виявляються з однієї місцевості, однієї церкви, профспілки, ділового партнерства або молодіжної групи. Вони взаємодіють один з одним, ведуть переговори, розв'язують розбіжності, борються за загальну справу і намагаються переконати суспільство і уряд у своїй правоті – і все це без будь-якого контролю з боку держави. Таким чином, громадянське суспільство через активну діяльність громадян виховує їх єдність і солідарність.

Через неурядові організації американці об'єднуються для вирішення місцевих проблем, таких як безпека дітей на дорогах, зниження рівня злочинності, покращення роботи шкіл (у США питаннями освіти займаються місцеві органи влади), збільшення прозорості в роботі місцевої адміністрації тощо. Громадські організації займаються і загальнонаціональними питаннями, такими як реформа охорони здоров'я або реформа імміграційного законодавства. Деякі американські громадські організації намагаються вирішувати глобальні питання, наприклад, такі організації, як Асоціація за контролем над озброєннями або Глобальний жіночий фонд.

В Україні сьогодні відбувається поступовий процес становлення громадянського суспільства, який ще дуже далекий від завершення. Міністерства, відомства, комітети, підкомітети та комісії демонструють неспроможність вивести країну із системної кризи, а тому зрозумілим є динамічний процес відчуження громадян від держави, влади і політики. За висновками вітчизняних політологів і соціологів, Україна є лідером серед постсоціалістичних європейських держав за рівнем недовіри населення владним структурам. Нерозвиненість громадянського суспільства в Україні простежується у загрозливо низькому рівні залучення громадян до організованої громадсько-політичної діяльності і дуже низькому рівні політичної ефективності (оцінка суб'єктом своєї змоги впливати на політичні події та рішення), що пов'язано із слабким розвитком правової системи у державі і правової свідомості у людей. Проте є й позитивні зміни. Перебіг сучасних політичних процесів в Україні свідчить про те, що громадянське суспільство активно долучається до вирішення соціальних, політичних і економічних проблем.

У доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні», оприлюдненій у 2012 році, міститься узагальнення кількісних показників та експертні оцінки стану розвитку громадянського суспільства в Україні, його проблем та перспектив. Проте, основне джерело офіційної інформації про стан розвитку громадянського суспільства – щорічний статистичний бюлетень «Громадські організації в Україні» Державної служби статистики України – має значні методологічні вади та взагалі не фіксує багато важливих показників, тобто не дає можливості оцінити реальний стан розвитку громадського сектору. Заповнюють прогалини офіційних даних індивідуальні публікації, збірники наукових праць тощо.

Сподіваємося, що це видання допоможе читачам краще зрозуміти сучасний стан громадянського суспільства та громадянської освіти в Україні та спланувати свої дії щодо сприяння їх розвитку.

Вважаємо, що укладений збірник є ще одним кроком у поступі України до розвинутого громадянського суспільства.

Анатолій Худолій,
доктор політичних наук,
Національний університет «Острозька академія»

FOREWORD

The conference proceedings offered to the attention of the readers represent to some extent intellectual outcomes of the activities undertaken within the frameworks of the Civic Education Project implemented by the Center for Democratic Leadership (CDL) in the years 2012 – 2013. Significant part of the contributing authors was engaged in the work of seminars organized by the CDL for the teachers of civics and young community leaders. Thus, expertise and vision for the prospects of civic education development that they share in the articles and essays are based on first-hand experience and observations obtained through teaching civics in schools.

The conference took place in the «Ostroh Academy» National University on June 19th, 2013. The main objectives of the conferences included: opening up a wide forum for discussion of theoretic and practical aspects of teaching civics in contemporary Ukraine; discussing the progress, strengths and weaknesses of the Civic Education Project based on results of the final evaluation; coming up with improvements of the project strategy and curriculum improvements for the next academic year; promoting the project's idea in other regions of Ukraine.

Conference participants, including school teachers and scholars from different universities, NGO leaders, public agencies representatives, community leaders came from the cities of Kyiv, Lviv, Kharkiv, Simferopol, Poltava, Zhytomyr, Zaporizhzhya, Mariupol, Donetsk, Dnipropetrovsk, Marganets, Rivne, Khmelnytsky, as well as from small Ukrainian towns and villages.

The group session discussions were devoted to six broad dimensions of the problem of civic education implementation and effectiveness, more specifically: 1) civic education and civic consciousness of youth in the context of modern political discourse; 2) new values and priorities of civic education; 3) effectiveness of civic education: problems and solutions; 4) innovative teaching methods in civic education; 5) potential of youth NGOs in the context of development of active civic attitude of youngsters; and 6) experience in implementing civic education in the foreign countries and possibility of its adaptation in Ukraine.

The first part of the conference proceedings represents a collection of scientific articles and working papers written by scholars and schoolteachers in which the authors discussed findings of their interdisciplinary research focused on different issues arising in the process of civic education implementation. The major question most of them were trying to solve is the problem of why civic education in Ukraine has not yet become an effective and powerful tool of changes in the collective civic consciousness and dominant political culture and what should be done to change this situation. The readers will be able to find different answers to this question in the articles by Tetyana and Serhiy Bondar, Olena Zhadko, Larysa Redka, Dmytro Arabajiev, Roman Savonyuk, Nataliya Bohomolova, Dmytro Lykhovyd, Nataliya Kurylyuk and others. A separate dimension of the articles represents axiological approach, whereas authors argue about civic values and their fundamental role in civil society development (articles by Oksana Barlit, Olena Radysh, Nadia Pavlyk, Olga Kocherga).

Next significant part of the articles is devoted to the findings in which the applied aspects of teaching civics are discussed. In their searches for the most powerful didactic tools and methods to raise civic activism in young population and to instill a sense of responsibility for their community's development and prosperity of the country in general, civic education practitioners offer valuable advice that can be employed by their colleagues in other schools. Recommendations and real-life examples of teaching civics by Iryna Trubavina, Olena Hazizova, Lyudmyla Shabayeva, Tetyana Maletska, Oksana Danylova, Tetyana Shvets, and Svitlana Korolyuk could be particularly useful.

The conference organizers also decided to make the proceedings a public tribune for youngsters, willing to share their thoughts and ideas of how they can improve their community's life and what they do to achieve this goal. Thus, the second part of the book is devoted to the essays by young promising leaders of school self-government and young people who actively participate in community life coauthored by their civics teachers.

In general, the most critical problems in the process of implementing civic education in Ukraine could be formulated into the following research questions discussed in the presented articles:

1) Why did various pedagogic, ethical, psychological and informational interventions in Ukraine give unexpected results of at minimum political apathy and at most a widespread idea favoring centralized and coercive power of the strong state?

2) What factors turn the process of development of democratic political culture backward and how can civic education change this dangerous trend?

3) Why didn't state authorities, civil society groups, international actors who support civic education in Ukraine, manage to achieve their goals in the development of a well-thought-out civic education curricula and implementation of effective pedagogic methods?

4) and most important What should be done differently and how exactly to turn civic education into a powerful instrument of positive changes in civic consciousness of young Ukrainians?

Studying these problems in depth and learning the widespread ideas, perceptions, and practical manifestations that describe the process of democratic transition in Ukraine may even raise the question of whether it is genuinely possible to change civic consciousness in this country with the help of civic education as the main instrument?

These and other questions were raised and actively discussed at the conference. The primary goal of the organizers was to initiate a debate on the mentioned issues among the people who represent the most active and responsible part of Ukrainian population, including civic education teachers, school administration, local authorities, youth organizations and community leaders as well as active high school and university students.

The discussions of the problems in the process of implementation of civic education in Ukraine resulted in the recommendations developed by conference participants as a common initiative that was sent to the Ministry of Education and Science of Ukraine. Electronic version of the conference proceedings are available for public for free on the website of the Center for Democratic Leadership.

The conference was just one of the activities undertaken in the frameworks of Civic Education Project of our organization. The major focus of the project is on developing effective curriculum, interesting course materials and applying innovative methods in teaching civic education in the schools of small Ukrainian towns and villages where democracy is extremely weak and where trust to government institutions is very low. Another important goal of the project is to not only teach students democratic theory but also to develop in youth effective practical skills of democratic participation.

Our project has become possible thanks to the grant of the Alumni Engagement Innovation Fund of the Bureau of Educational and Cultural Affairs of the United States Embassy. Civic Education Project was the first initiative of the Center for Democratic Leadership, a young non-profit organization founded by the alumni of the USAID funded programs in the summer 2012. Therefore, we express our deep gratitude and appreciation of this important support coming from American people.

A great part of our success was possible thanks to not only financial, but also intellectual support of civic education experts from the USA. The very idea of the project emerged when I discussed the issues of democratic transition of Ukraine with the administration and staff of the National Conference of State Legislatures (NCSL), Denver, CO, where I was on Legislative Education and Practice Fellowship Program in the year 2009. Dr. Karl Kurts, the Director of the Trust for Representative Democracy, suggested that civic education could be an effective tool to further democratic development in Ukraine. I was fortunate to be engaged in different activities of the Trust for Representative Democracy, including Project Citizen conference and the conference of civic education program coordinators where I was fortunate to learn a lot about management of civic education programs in different states of the USA. I must admit that from my observations and engagement into the work of the educational program of the Trust for Representative Democracy I drew upon the ideas for the Civic Education Project of our organization.

Our project is a long-term initiative aimed at enhancing the process of civil society development in Ukraine by civic education. The target audience of the project includes civic education teachers, children and young people mostly from small Ukrainian towns and villages remote from big industrial cities where residents are usually economically and socially in a more disadvantageous position, vulnerable and usually unable to stand against the effects of corruption and power abuse and thus incapable in these settings of developing skills of democratic participation, civic activism and defense of their citizen rights. The major problem civics teachers in these regions have is the lack of updated, modern, interest-provoking and

creative teaching materials that they may use in class work. This situation leads to deep disillusionment in democracy and distrust to power authorities in people who suffer from inability to have impact on policy-making.

Implementation of the project revealed three deep problems, i.e.: incoherence between the low level of political culture and passive civic attitude of the teachers and openness in perception, braveness and readiness to initiate changes in young people; and the rigid, outdated and ineffective curriculum and methods of teaching civics in Ukrainian schools.

The first conference of the Civic Education Project participants revealed that there is a serious need of putting the issues of civics on the agenda of public educational agencies and policy-makers, community leaders and Ukrainian society in general. We hope that materials presented here will be informative, useful and inspiring for the readers and will encourage them to contribute to our project activities, including the second annual conference on civic education next year.

Dr. Olha Batishcheva

Director of the Center for Democratic Leadership

РОЗДІЛ 1

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Ольга Батіщева

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

У статті розглянуто суб'єктивні та об'єктивні причини низької ефективності громадянської освіти та виховання в Україні. Серед суб'єктивних причин авторка називає комплекс меншовартості українців (а подекуди й відсутність національної гордості), песимізм та невпевненість у своїх силах, розчарування у дієвості та справедливості демократичного урядування, низький рівень довіри до владних інституцій, які призводять до незначної ефективності дидактичного та виховного впливу громадянської освіти. Об'єктивні політичні реалії та пануючий негативний дискурс навколо політичних проблем та проблем державного управління, що притаманні більшості посттоталітарних суспільств на початкових етапах демократичної трансформації, поєднуються з поширеною пасивною позицією суспільства, що гальмує розвиток демократичної політичної культури та призводить до незначної ефективності зусиль в рамках шкільної програми виховати небайдужого, активного та відповідального громадянина. Авторка зауважує, що видимі позитивні зрушення у громадянській свідомості можливі у довгостроковій перспективі лише за умови активізації зусиль держави та інститутів громадянського суспільства у впровадженні громадянської освіти та виховання, модернізації освітнього процесу та внутрішніх позитивних змін у суспільстві в цілому.

Ключові слова: *громадянська освіта та виховання, громадянська свідомість, громадянське суспільство, громадянська позиція, політична культура, пострадянські країни.*

Olha Batishcheva. Civic education as the instrument of development of civil society in Ukraine: problems and possible solutions

In the article the author analyzes subjective and objective causes of low effectiveness of civic education in Ukraine. She argues that such individual features as low self-esteem, the absence of national pride, pessimism and low self-confidence, disillusionment in the effectiveness and fairness of democratic administration, as well as low level of trust to government lead to ineffectiveness of pedagogic impact of civic education. The mentioned above causes interlinked with objective political reality and the dominant negative discourse about politics and public administration, are common to most post-totalitarian societies at the first stage of their democratic transformation. Passive civil society and on the whole low level of development of democratic political culture lead to unfruitful efforts to raise active and responsible citizens within the frameworks of civic education curriculum in schools. The author concludes that positive changes in civic consciousness are possible in the long run under the conditions of radical change in the approaches to civic education, modernization of education and deep positive changes in Ukrainian society in general.

Keywords: *civic education, civic consciousness, civil society, political culture, post-soviet states.*

Формулювання дослідницької проблеми. Громадянське суспільство в Україні перебуває лише на початковому етапі розвитку. Швидкість та ефективність демократичних процесів та досягнення стандартів громадянського суспільства безпосередньо залежать від розвитку демократичної політичної культури, який є неможливим без ефективної системи громадянської освіти. Особливо актуальною постала ця проблема у пострадянських країнах, які, отримавши незалежність більше 20 років тому, опинилися перед потребою формування нової ідеології, побудованої на нових цінностях та традиціях, і у яких громадянська освіта повинна була стати основним інструментом змін у суспільній психології.

Варто зауважити, що ця потреба є актуальною не лише для країн, де існує необхідність будувати демократичне суспільство «з чистого аркушу». Навіть у розвинутих демократіях значення громадянської освіти для розвитку демократичного громадянського суспільства не применшується, а зростає з часом для того, щоб забезпечити безперервність демократичного процесу та подолати незацікавленість молоді політичним життям [9; 7].

Стан дослідження проблеми. Серед найбільш відомих наукових розробок проблематики громадянської освіти в Україні можна назвати розвідки таких авторів, як Асламова Т., Бакка Т., Бортніков В. [2], Бойчук М. [3], Колган Т. [17], Куксенко С. [20], Омельчук Ю. [24], Чоба Н. [32]. Зарубіжний досвід у сфері громадянської освіти, а також можливість його адаптації в Україні вивчали такі дослідники, як Дубровський В. [7], Заболотна О. [9], Дем'янчук О. [6], Гурнікевич Я. та Плиська Ю. [5].

Громадянська освіта та виховання постають предметами наукових досліджень і у контексті інших, взаємопов'язаних проблем. Так, дослідниця Рогожа М. вивчала громадянську освіту у контексті моральних вимірів соціального капіталу [27], а Кіянка І. – в контексті євроінтеграційних процесів [15]. Вивченням витоків та історії громадянської освіти в Україні займався Смагін І.І. [30], а потенціал громадянської освіти у зв'язку з пануючою політичною культурою досліджували Карнаух А. [14] та Терещенко А. [31]. Доктор політичних наук Іванов М.С. розглядав громадянську освіту як важливий засіб реалізації демократичного потенціалу виборчого процесу [11; 10]. Окремі науковці зазначають, що громадянська освіта в Україні переживає період кризи [26] та досліджують виклики, що постають на шляху її розвитку [29].

Слід відзначити також й колективні розробки зазначеної проблематики. Так, державні відомства та численні недержавні (громадські) організації долучилися до теоретичного вивчення та розробки концепції громадянської освіти в Україні. Серед найбільш відомих варто назвати наукові доробки членів науково-дослідного Інституту громадянської освіти Національного університету «Києво-Могилянська академія» [12], матеріали проекту «Громадянська освіта – Україна» [4], що фінансувався Радою Європи, проект, присвячений виховному потенціалу нових інтерактивних методів викладання дисциплін циклу громадянська освіта [13], а також регіональні проекти, зокрема «Методи навчання в громадянській освіті» та проект розвитку та підтримки мережі громадянської освіти [25; 28]. Важливим джерелом до вивчення проблеми стали також матеріали міжнародного семінару «Розвиток системи громадянської освіти в Україні. Досвід, Виклик. Перспективи» [21] та напрацювання громадських організацій, серед яких Молодіжний інформаційний портал громадянської освіти [22] та Центр демократичного лідерства.

Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України також долучилася до розробки державної стратегії та концепції громадянської освіти [18; 19].

Слід, однак, зазначити, що існуючі у науці напрацювання є недостатніми та такими, що часто не враховують політичні, культурні, соціальні та інші трансформації, які безперервно відбуваються у суспільстві. Меншою мірою звертається увага й на особливості суспільної психології, які заважають отримати позитивні результати від впровадження громадянської освіти. Зазначена проблема вимагає постійної уваги та наукових розробок, які враховуватимуть специфіку та тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні.

Мета дослідження. Таким чином, у цій розвідці маємо на меті дослідити, які чинники зменшують ефективність громадянської освіти та виховання і стають на заваді розвитку громадянського суспільства в Україні. В контексті розгляду цих питань можливим стане визначення способів розв'язання проблеми низького рівня громадянської свідомості, пасивної громадянської позиції, недовіри до влади, а також розчарування у дієвості та справедливості демократичних принципів врядування.

Виклад основного матеріалу. Основою демократичного ладу є людина, спроможна розкрити його потенціал, для якої демократія є природним середовищем задоволення особистих та суспільних інтересів. Саме за демократії розквітає громадянське суспільство – сфера самовиявлення вільних індивідів та їхніх добровільно сформованих асоціацій, для якої властиві горизонтальні, не санкціоновані державою зв'язки між громадянами, що мають справді колективний характер. Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення в житті суспільства, а також дій відповідно до власних переконань і цінностей [8; 1]. Очевидним є факт, що сьогодні стан громадянської свідомості української молоді не відповідає таким критеріям, а отже, вказує на необхідність реформування змісту громадянської освіти [3].

Після отримання незалежності в українському суспільстві проблеми важливої ролі, необхідності впровадження та ефективності громадянської освіти гостро зазвучали на порядку денному, привертаючи увагу як науковців, так і практиків державного управління у галузі освіти. Подекуди чинна влада ініціює зміни у навчальних програмах та змісті навчальних дисциплін з метою досягнення цілей, корисних для політичної сили, яку представляє. Яскравою ілюстрацією цього є той факт, що найчастіше в Україні об'єктом змін поставала така дисципліна, як історія, яка, як відомо, не лише тлумачить минуле нації, а й визначає її майбутнє.

Протягом останніх років в Україні здійснено заходи з впровадження системи громадянської освіти: опубліковано експериментальні підручники, розроблені Всеукраїнською асоціацією вчителів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». Такі підручники, як «Ми – громадяни України», «Мистецтво жити в громаді», «Вчимося бути громадянами», «Вчимося обирати», «Живемо за правилами» проходять апробацію у загальноосвітніх школах. В цілому у державі також діють експериментальні майданчики, проводяться конференції та семінари, Академією педагогічних наук України розроблено проект концепції громадянського виховання. Незважаючи на відмінність підходів, методик та масштабу наці-

ональних систем громадянської освіти, єдиною залишається їхня мета – виховання громадянина, який цінує та готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності й права людини [8].

Інститут громадянської освіти, створений у 1999 році при Києво-Могилянській академії [12] як науково-дослідний та методичний центр, забезпечує вивчення актуальних проблем політичної культури, розробку навчальних програм з громадянської освіти, методичних матеріалів та посібників. В Інституті розроблено Концепцію громадянської освіти, навчальний курс для ВНЗ «Політика громадянської освіти», укладено та видано збірник статей із політичної культури, працівники Інституту підтримують веб-сторінку «Політична наука та громадянська освіта в Україні», триває робота над дистанційним курсом з громадянської освіти.

Найбільш відомою та організаційно розробленою практичною спробою розв'язати проблему був свого часу проект «Громадянська освіта – Україна» (2005-2008) [4], як продовження проекту «Освіта для демократії в Україні» (2000-2002). Основною метою проекту було створити засади для консолідації громадянської освіти в новій 12-річній системі шкільної освіти на національному рівні. В рамках проекту було запроваджено підготовку з громадянської освіти у педагогічних університетах та інститутах післядипломної педагогічної освіти, розроблено систему для підтримки у викладанні громадянської освіти дітям з особливими потребами, підтримано діяльність асоціацій та спілок вчителів громадянської освіти та організовано позашкільні заходи з поширення демократичних принципів.

Чимало проектів у сфері дослідження громадянської свідомості та підвищення ефективності громадянської освіти проводяться за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». До таких ініціатив можна віднести проект «Громадянська освіта в Україні: рівень ефективності взаємодії вищої, середньої школи та неформальної освіти», який реалізовує громадська організація Фонд «Європа XXI». Слід відзначити й спроби різних недержавних організацій долучитися до розв'язання проблеми розвитку демократичної політичної культури через громадянську освіту, зокрема проект «Мережа громадянської освіти», який реалізовувався Радою міжнародних досліджень та обмінів (*IREX*) [11], проект «Впровадження інноваційних технологій у громадянську освіту» громадської організації «Центр демократичного лідерства».

Водночас, слід зауважити, більша частка фінансування вище зазначених проектів надходила (або надходить) від зарубіжних донорів, що, своєю чергою, обумовлює короткотерміновий характер усіх починань. Максимальний термін реалізації проектів – 3 – 5 років, однак більшість проектів реалізується, в середньому, протягом року. Зрозуміло, що значних перетворень у свідомості та значних досягнень у сфері громадянської освіти за такий короткий термін годі очікувати.

Не зважаючи на численні спроби спрямувати громадянську освіту у демократичному напрямку та посилити (й пришвидшити) процеси розвитку громадянського суспільства, використовуючи цей інструмент, держава та громадянські інститути поки що не отримали вагомих результатів. Це можна пояснити тим, що суттєві зміни у суспільній психології вимагають й значного часу, а 16 років досвіду впровадження нової системи громадянської освіти недостатньо, щоб побачити якісь значні зрушення.

Як зауважує більшість дослідників, система громадянської освіти потребує суттєвих змін як у змісті, так і у методології викладання. Знання своїх громадянських прав та обов'язків, а також громадянська позиція української молоді сьогодні залишаються досить аморфними. Як зазначив Іванов М.С., індикатором низького рівня політичної культури та низької ефективності громадянської освіти є той факт, що українські виборці віддають свої голоси на виборах, керуючись «іраціонально-емоційними» критеріями, здебільшого вже наперед не довіряючи своїм обранцям [11; 10].

Коріння проблеми низької ефективності громадянської освіти у пост-радянській Україні слід шукати, передусім, в історії. Десятиліття панування тоталітарного режиму, репресій, залякувань, ошукувань українського народу та зрад національних інтересів з боку очільників держави, небаченої за рівнем корупції та зловживань завжди «злочинної» влади (таким є пануючий сьогодні стереотип), яка усіма можливими методами «придушувала» дух боротьби за правду, не могли не позначитись на політичній культурі та політичному дискурсі, що панують в українському суспільстві та створюють суттєві перешкоди на шляху його розвитку. Окремі світлі моменти історії, позначені приходом більш демократичної влади, були нетривалими і не принесли результати, які би відклалися у суспільній свідомості у вигляді стабільних громадянських орієнтирів. Часто моменти сплеску громадянської активності у боротьбі за справедливість та законні інтереси закінчувалися черговим розчаруванням, відклалися у суспільній психології у комплексах меншовартості, невпевненості у своїх силах, песимізму та укоріненого у свідомості стереотипу вічного протистояння держави (або влади) і народу, який себе ніколи не отожднював з останньою.

На рівні змісту освітньої галузі «Суспільствознавство», основними є такі проблеми, як: перевантаження змісту затеоретизованими темами, дублювання деяких змістових ліній в різних предметах галузі, недостатність або й відсутність діяльнісної складової, відсутність цілісного підходу, системи наступності від молодшої до старшої школи. «Стандарти не закладають системного послідовного і цілісного підходу до громадянсько-научного аспекту освіти» [1].

Цікавим є спостереження освітянина О. Ковальчука, який перевіряв українські підручники «Основи правознавства», «Людина і світ», «Всесвітня історія», «Історія України», «Українознавство та «Гро-

мадянська освіта» на відповідність рекомендаціям американських фахівців з Інституту Хадсона, які стверджують, що система громадянської освіти повинна містити такі основні компоненти навчальної програми, як: 1) теоретичні джерела і різноманітні напрями розвитку демократичної думки у світі; 2) компонент, який би допомагав учням зрозуміти, як демократичні ідеї були втілені у конкретні соціально-політичні інституції і реалізовувалися на практиці за різного часу у країнах світу; 3) аналіз історії розвитку демократії у тій країні, де живуть учні; 4) інформація, знання якої допомогло би учням розуміти сучасний стан демократії у світі, де вона існує, де за неї борються і які є її альтернативи. Дослідник прийшов до висновку, що жоден з українських підручників не містить цих важливих компонентів у комплексі [16].

Соціологічні дослідження також засвідчують низьку ефективність переважаючих навчально-виховних методів, які застосовуються у громадянській освіті. Так, у більшості шкіл домінують інформаційно-рецептивні та репродуктивні, а не пошуководяльнісні методи навчання. Активне залучення учнів в обговорення важливих політичних, соціальних проблем, таким чином, нівелюється [31].

На нашу думку, проблема низької ефективності громадянської освіти та виховання в Україні, криється, передусім, в особливостях суспільної психології. Відправними пунктами для нашого розуміння причин проблеми є наступні.

По-перше, дозволимо собі не погодитись з думкою Ройла Д., який вважає, що в Україні концепція громадянської освіти «сприймається просто як синонім патріотизму» [29]. Таке хибне враження впливає з простого огляду змісту підручників, однак, *потреба у вихованні патріотичного громадянина* є зовсім не безпідставною, адже неможливо виховати активну громадянську позицію у людей, які мріють полишити свою країну назавжди і не вірять у її потенціал (що, на жаль, підтверджується численними соціологічними дослідженнями). В Україні комплекс меншовартості, що століттями складався та закріпився у ментальності через сумні події, на які, на жаль, багата українська історія, заважає реалізувати мрії та надії молодих українців, применшуючи їх віру у краще майбутнє своєї батьківщини.

Патріотизм починається з уроків історії, рідної мови та літератури, тому й недивно, що у незалежній Україні справжнього патріотизму у посттоталітарний період так і не прищеплено, адже мовна політика і до сьогодні залишається найбільш суперечливою проблемою, а погляди та оцінки української історії різняться до радикально протилежних. Як у суспільстві, де відсутня одностайна думка стосовно історичного минулого країни та мови нації, можна розбудовувати демократичне громадянське суспільство, якщо відсутній основний рушій цього прогресивного розвитку – дух нації. Патріотизм об'єднує людей, і ось такої об'єднавчої сили бракує сьогодні українцям.

По-друге, суттєвою перепоною для виховання активної громадянської позиції в українській молоді є *песимізм та невпевненість* у своїх силах, які подолати можливо лише навчаючи молодь практичним навичкам захисту своїх інтересів та усіяючи допомагаючи їй досягти успіху у цьому. Однак, це до сих пір було неможливим, адже самі вчителі таких навичок не мали, а навчання й до сьогодні зводиться лише до викладу теоретичних знань, які, на жаль, часто розбігаються з практикою. Недарма дослідники підкреслюють необхідність так званої «ресоціалізації» педагогічних кадрів, формування у педагогів позитивного ставлення до демократичних цінностей, готовності до прийняття нових форм взаємодії у соціальних групах [3].

У щоденному навчальному процесі, а надто у сфері реалізації учнями своїх прав, вчителі та учні опиняються частіше по різні сторони барикад: недарма нерідко можна почути нарікання представників адміністрації шкіл на сучасну молодь, яка намагається боронити свої права і робить це у досить «грубий» спосіб, забуваючи про свої обов'язки щодо наставників та інших дорослих. У такому психологічному кліматі, коли вчителі і адміністрація шкіл самі подекуди не зацікавлені у розвитку активної позиції учнів, неможливо виховати й активну громадянську позицію, потрібну для розв'язання важливих суспільних проблем, з якими стикається молодь поза навчальним процесом.

По-третє, громадянська освіта та виховання неефективні, бо дієвість цінностей та принципів існування громадянського суспільства не підкріплені реальним прикладом. Як справедливо зауважує Анна Карнаух, «найкраща школа демократії – це практична участь у житті демократичного суспільства. І важко «навчати демократії», коли молодь бачить, що її не існує в державі» [14]. Нормативний підхід, що лежить в основі громадянської освіти в Україні, вкрай гостро оголює всі вади сучасних суспільних відносин, зокрема, між владою та народом, та вселяє у молодь глибоку недовіру до владних інститутів, що згодом призводить до правового нігілізму.

Наступна проблема має яскраво виражений *моральний аспект*, адже демократичні цінності залишаються лише примарним ідеалом, якщо вони не практикуються в реальності і часто конфліктують з власними цінностями сучасної української молоді та її оточення. У просякнутому корупцією суспільстві молоді люди подекуди навіть у власних родинях стикаються з прикладами порушень. Хіба може, навіть найкращий, вчитель *навчити* чесній, принциповій позиції нетерпимості до порушень закону та прав людини, якщо у родині діти часто стикаються з такими випадками та звикають користуватися з благ, які з'являються у родині внаслідок або корупційних діянь, або інших зловживань та порушень закону батьками? Яскравою ілюстрацією до ситуації невіри у дієвість принципу верховенства права та рівності усіх перед законом, без яких неможливе громадянське суспільство, є поява у сучасному

лексиконі нового поняття «мажори», яким, очевидно, уроки громадянської освіти не потрібні. Вони навчаються з прикладу власних батьків.

Тільки реальні, а не показові, моральні цінності громадянського суспільства, внутрішньо притаманні молодим людям здатні стати запорукою безперервного процесу розвитку та вдосконалення громадянського суспільства. Але процес прищеплення таких цінностей через виховання є тривалим і вимагає значних вольових зусиль та жертви власними інтересами заради блага громади, суспільства чи держави. Беззаперечно, моральні цінності демократичного громадянського суспільства повинні виходити у практичну сферу – у простір комунікації, і, головне, ставати імпульсом для практичної дії... Етика має на меті моральнісне вдосконалення людини, що уможливується лише рівнем особистого розвитку на основі *власного сприйняття* соціальних чеснот [27, 138].

Серед важливих суб'єктивних якостей та вмінь, на виховання яких повинна бути спрямована громадянська освіта в Україні, є також *критичне мислення*, вміння *долати стереотипи* та йти на *компроміс* [8; 29].

Демократія можлива лише там, де виховується *повага* до іншого (у першу чергу, ідейного опонента), повага до його прав, думок, вчинків (ідея толерантності до індивідуальних відмінностей та, водночас, рівності всіх перед законом, що лежить в основі суспільного порядку). В українському суспільстві тут спостерігається глибокий конфлікт та чимало суперечностей.

Якщо проаналізувати суспільний дискурс навколо питання влади та стосунків із нею, то стає очевидним переважання інформації негативного контексту: про зловживання владою та службовим становищем, про розкрадання народних багатств, про безкарність представників олігархічних кіл, які формують політику у країні і т.п. Такий стан речей не лише відображає пануюче ставлення до влади, а й ще раз підкріплює вже і так загострені проблеми (песимізму, недовіри до влади, відсутності поваги до інших та до закону), про які йшлося вище.

Актуальність побудови системи демократичної громадянської освіти в школі обумовлена вищезазначеними реаліями політичного життя України, а також спонтанністю, неузгодженістю та безсистемністю зусиль, спрямованих на його демократизацію, низьким рівнем суспільного прийняття демократичного ладу та довіри до нього; недемократичністю відносин між державою та суспільством і державою та особою [32].

Таким чином, нагальною потребою для вдосконалення процесу впровадження громадянської освіти та підвищення її ефективності є:

- проведення навчальних семінарів для учасників цільових груп компетентними спеціалістами, які мають практичний досвід у сфері політики, організацій громадського сектору та державних установ;
- впровадження програм покращення поінформованості та підвищення компетенції вчителів у сучасних політичних тенденціях;
- активне залучення у сферу розвитку громадянської освіти на рівні школи відповідних громадських організацій;
- надання можливості вчителям підвищувати свою кваліфікацію в альтернативних інституціях;
- організація ресурсних центрів з громадянської освіти;
- налагодження тісної співпраці між педагогічними університетами, професійними громадськими організаціями, з одного боку, та обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, методичними кабінетами, регіональними управліннями і відділами освіти, з іншого;
- налагодження тісної співпраці молодіжних організацій з органами державної влади та стимулювання останніх до створення інформаційної продукції орієнтованої на дітей (прикладом цього може бути створення «дитячої» сторінки офіційних порталів органів державної влади та органів місцевого самоврядування);
- створення та поширення у суспільстві позитивного (!) дискурсу і конструктивного діалогу навколо політичних проблем;
- інтенсифікація позакласної роботи учнів, де вони змогли б здобути та вдосконалити свої навички участі у громадському житті.

Важливо також підкреслити і потребу у зміні акцентів при визначенні показників якості політичної освіти з оцінки успішності засвоєння конкретної інформації (це лише проміжне завдання політичної освіти) на оцінку рівня таких характеристик, як здатність до продуктивної взаємодії, толерантність, відповідальність, готовність до самостійного вибору, ставлення до демократичних цінностей тощо. На думку Бойчук М., «для досягнення цього завдання «потрібно здійснити перехід від предметно орієнтованого до критеріально орієнтованого типу політичної освіти, логіку і зміст якого складають не сума знань та вмінь з окремих питань, а певні якості особистості, характер її мислення, соціальні й культурні орієнтації... Істотним елементом у цій моделі є створення сприятливих умов для активного осмислення інформації» [3].

Більш активне застосування інтерактивних, інформаційних та креативних методів у викладанні курсів громадянської освіти здатне суттєво підвищити її ефективність [13; 25; 5]. Вміння вчителя вести відкритий, чесний діалог з учнями на важливі суспільні теми і, водночас, толерантність та повага до думок опонента – ключові вміння педагога, яким він, на власному прикладі, повинен навчити і своїх учнів.

Висновки. Враховуючи вже існуючий досвід та напрацювання у сфері громадянської освіти, а також виклики на шляху розвитку в Україні демократичного громадянського суспільства, серед яких і внутрішні проблеми у системі громадянської освіти, слід інтенсифікувати зусилля держави, громадських організацій, що працюють у цій сфері, у напрямку переосмислення ролі громадянської освіти та виховання, модернізації освітнього процесу та внутрішніх позитивних змін у суспільстві в цілому.

Література:

1. Актуальні завдання громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipro.edu.te.ua/files/gromad_osvita/resursy/03_aktualni_zavdannja_grom_osvity.pdf
2. Асламова, Т., Бакка Т. Бортніков В. Громадянська освіта: теорія і методика навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.civiced.org.ua/eng/docs/TTG_main.pdf
3. Бойчук, М.А. Запровадження громадянської освіти в Україні як необхідна умова виховання демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://novyn.kpi.ua/2011-1/05-filos-Vojchuk.pdf>
4. Громадянська освіта – Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civiced.org.ua/>
5. Гурнікевич, Я., Плиська, Ю. Громадянська освіта у Польщі, здійснювана через Інтернет (на прикладі центру громадянської освіти) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/21_1/07_gurnikewicz_plyska.pdf
6. Дем'янчук, О. П. Теорія і практика громадянської освіти: світовий досвід [Текст] / О. П. Дем'янчук // Наукові записки НаУКМа. Політичні науки. – 2001. – Т. 19. – С. 64-69.
7. Дубровський, В. Філософія стандартів для громадянської освіти в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=culture_science_education&id=7846
8. Жадько О.А. Роль громадянської освіти як вимога сучасності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_filos/2009_29/13.html
9. Заболотна, О. Традиційні підходи до громадянської освіти в США і новий американський патріотизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://independent.academia.edu/OksanaZabolotna/Papers/986457/>
10. Іванов, М. Що таке «громадянська» і що таке «політична» освіта? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-11889.html>
11. Іванов, М.С. Політична та громадянська освіта як важливі засоби реалізації демократичного потенціалу виборчого процесу в сучасній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2006_27/27-2.pdf
12. Інститут громадянської освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukma.edu.ua/index.php/nauka/sc-structures/institut-gromadyanskoji-osviti>
13. Інтерактивні технології громадянської освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westukr.itgo.com/>
14. Карнаух, А. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді / Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=79&c=1905>
15. Кіянка, І. Проблематика громадянської освіти в контексті євроінтеграції українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=19>
16. Ковальчук, О. Серйозна гра в демократію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/465/>
17. Колган, Т.В. Громадянська освіта та виховання школярів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kolgantv.blogspot.com/2009/11/blog-post_9052.html
18. Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://civil-rada.in.ua/?p=686>
19. Круглий стіл «Громадянська освіта в Україні: державна стратегія і практика реалізації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/news/view.html?q=1835543>
20. Куксенко, С. Громадянська освіта у середній школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1007566657>
21. Міжнародний семінар «Розвиток системи громадянської освіти в Україні. Досвід. Виклик. Перспективи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dialog.org.ua/news/120-mzhnarodniy-semnar-rozvitok-gromadyanskoji-osviti.html>
22. Молодь діє. Молодіжний інформаційний портал громадянської освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prev.novadoba.org.ua/citizen/news.php?id=5>
23. Національні стандарти основ громадянських прав і держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.khpg.org/files/docs/1302876253.pdf>
24. Омельчук, Ю.В. Шляхи реалізації громадянської освіти та громадянського виховання в сучасному освітньому середовищі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/1_2010/OMELCHUK.pdf

25. Проект «Методи навчання в громадянській освіті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/19310710/sotsiologiya/proekt_metodi_navchannya_gromadyanskiy_osviti
26. Радиш, В. В Україні криза громадянської освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/news/62586.html>
27. Рогожа, М.М. Громадянська освіта у контексті моральних вимірів соціального капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/filosofija_politologija/articles/Civil_education_in_the_context_of_moral_dimensions_of_social_capital_17245.pdf
28. Розвиток і підтримка мережі громадянської освіти в Кіровоградській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ozis.kr.ua/-rozvitok-i-pidtrimka-merezi-gromadanskoie-osviti-v-kirovogradskij-oblasti>
29. Ройл, Д. Виклики для громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/school_today/1793/
30. Смагін, І.І. Перший вітчизняний шкільний підручник з громадянської освіти Самуїла фон Пуфендорфа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2109/2/08siisfp.pdf>
31. Терещенко, А.Б. Досвід вивчення громадянської освіти та її релевантність: аналіз думок старшокласників в шкільній Луганської та Львівської областей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Ped/2010_110/03_tereshchenko.pdf
32. Чоба, Н.В. Значення громадянської освіти у формуванні майбутнього громадянина держави [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/choba-nv-znachennya-gromadyanskoyi-osviti-u-formuvanni-maybutnogo-gromadyanina-derzhavi/>

Олена Жадько

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

Стаття присвячена виявленню шляхів реалізації громадянської освіти у загальноосвітніх закладах, розробці на цій основі методики громадянського виховання і способам досягнення ефективності її впровадження у навчально-виховний процес школи.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянське виховання.

Olena Zhadko. Civic education as a priority in upbringing of youth.

The article is devoted to the ways and effective methods of implementation of civic education in schools.

Keywords: civic education, civil upbringing.

Формулювання дослідницької проблеми. Пріоритетним напрямом громадянської освіти молоді в сучасних умовах є особистісне прийняття цінностей демократичного суспільства. С. Вітвицька підкреслює, що кризова ситуація в Україні, пов'язана зі зміною пріоритетів основних цінностей, не може бути вирішена ні примусом, ні компромісом. Активізація розвитку демократичного гуманістичного суспільства відбудеться тільки тоді, коли здійсниться відповідна переорієнтація ціннісних орієнтирів всіх його громадян [1].

Розвиток сучасного суспільства неможливий без високоінтелектуальної і глибоко духовної людини, яка відповідає вимогам демократичного суспільства. Формуванню саме такої особистості сприяє система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі у житті демократичного суспільства.

Досвід розвинутих демократій свідчить, що їх ефективність ґрунтується на збалансованості взаємовпливів суспільства і держави, і цей баланс – на користь суспільства. Самовідтворення цієї якості відбувається як через спеціальні освітні заходи, так і завдяки самому існуванню розвинутого громадянського середовища, яке є характеристикою способу життя. В результаті, громадянська освіта та самовідтворення цього середовища з кожним наступним поколінням значною мірою тотожні.

Те, що західні суспільства ще й усвідомлюють необхідність певного забезпечення базису цього процесу, свідчить про їхню глибинну переконаність у природності такого модусу існування. Надання необхідних знань молодим громадянам у системі освіти багаторазово закріплюється і тренується через здобуття індивідуального досвіду, умінь, навичок через спілкування з батьками та однолітками, участь у дитячих та юнацьких громадських організаціях, формування парадигми реалізації цілей шляхом вільної взаємодії в межах громадянського середовища.

Сформульовані в основних нормативно-правових актах засади і принципи розвитку освіти – плюралізм, полікультурність, багатоманітність, толерантність, колективні й індивідуальні права та обов'язки, свобода, соціальна справедливість, самоусвідомлення (національне, європейське, глобальне) тощо є ключовими поняттями демократичної громадянської освіти. Вони відповідають як національним пріоритетам, так і загальносвітовим та європейським стандартам у галузі громадянської освіти.

Громадянська освіта є важливою складовою становлення демократичної держави й громадянського суспільства в Україні, що передбачає істотну трансформацію світоглядних орієнтацій і самосвідомості людей. Вона поступово стає невід'ємним компонентом навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі. Упродовж останніх десяти років в Україні формується система громадянської освіти.

За цей час напрацьована певна правова база, методологічні основи, які відображені у відповідних документах і дослідженнях, нові методи та форми навчання предметів, які враховують потреби формування громадянської компетентності учнів. Останнім часом видані нові програми і навчально-методичні матеріали для спеціальних курсів з громадянської освіти для старших класів, є значна кількість педагогічних розробок з цієї тематики, рекомендацій профільного міністерства України.

Таким чином, в Україні нагромаджено значний доробок у галузі громадянської освіти і виховання. Проте, він потребує ґрунтовного аналізу й осмислення з метою систематизації та узагальнення підходів до змісту громадянської освіти.

Виклад основного матеріалу. Громадянська освіта має на меті підготовку дітей та молоді до активної участі в житті демократичного суспільства й розвитку демократичної культури. Громадяни мають вчитися бути вільними, незалежними і творчими, критично мислити, знати свої права і обов'язки, вміти працювати в колективі, вести діалог та переговори.

Під час навчання у загальноосвітній школі у учнів повинен бути сформований певний рівень готовності до дорослого життя, певна сукупність характеристик, життєва компетентність, яка може забезпечити молодій людині здатність орієнтуватись у сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізовуватись поза школою.

Такі характеристики повинні сформуватись у процесі навчання, що передбачає наявність у випускника знань, умінь, ставлень, досвіду діяльності й розвинутих і апробованих ним поведінкових моделей.

Оскільки життя нинішнього суспільства є складним і багатограним, учень, щоб бути успішною людиною, повинен набути компетентності у різних сферах: політичній, економічній, духовній, соціальної тощо. Тому згідно компетентнісного підходу до навчання висувається положення про систему компетентностей, які формуються у школярів за роки навчання. Таку систему складають ключові, галузеві та предметні компетентності.

Однією з таких компетентностей, значення якої для сучасного суспільства важко переоцінити, є громадянська компетентність. Громадянська компетентність може бути розглянута як одна з ключових компетентностей людини, під якою розуміють здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства.

Громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей особистості (вміння вчитися, соціальна, загальнокультурна і т.д.). Згідно з Концепцією громадянської освіти в школах України (розробленою групою українських педагогів у рамках проекту «Освіта для демократії в Україні») її складовими є:

- громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми функціонування особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;
- громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань;
- громадянські чесноти, норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства.

Сьогодні громадянська освіта представлена в освітніх системах різних країн у кількох варіантах: 1) як окремий предмет за вибором; 2) як окремий обов'язковий предмет; 3) як інтеграція тем громадянської освіти в інші предмети або проведення міжпредметних занять, де громадянська освіта поєднується зі змістом інших предметів (інтегровані уроки, проекти, конференції).

Крім того, громадянська освіта реалізовується через позакласну роботу і так званий інституційний підхід, в якому цілі громадянської освіти досягаються всією організацією навчально-виховного процесу у навчальному закладі.

Зміст громадянської освіти найчастіше охоплює різні аспекти навчання: культурологічні, філософські, аксіологічні знання про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні цінності; політичні, правові й соціально-психологічні знання. Разом з тим, громадянська освіта не зводиться до знань, а включає формування відповідних цінностей і дій, що відповідають їм.

Мета громадянської освіти – сформувати особистість, якій властиві демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі у житті суспільства.

Виходячи з поставленої мети, завданням громадянської освіти є формування трьох світоглядних орієнтацій особистості, продукування власної філософії життєдіяльності, самовизначення й самореалізація в економічній, соціальній, культурній, політико-правовій сфері, формування мотивації й основних умінь, необхідних для відповідальної участі в громадянсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства, орієнтація на позитивні соціальні дії, формування толерантності, гуманізму [3, 37].

Громадянська освіта не обмежується інформуванням, вона також формує позиції й стосунки студентів до тих або інших явищ і процесів життєдіяльності суспільства, сприяє становленню в них нових алгоритмів громадянської активності. Не важко помітити, що сукупність поставлених завдань охоплює практично весь спектр особистісного розвитку сучасної людини, а не тільки ракурс громадянськості.

Підготовка молоді до активної участі в демократичних процесах є надзвичайно важливим і складним завданням. Однак, оволодіння азами демократії не може виступати еквівалентом всієї системи громадянських якостей.

У цілому, ми цілком згодні з тим, що зміст громадської освіти повинен орієнтуватися не тільки на розвиток уявлень молоді про громадянськість й шляхи її реалізації на основі системи понять із різних галузей наукових знань, а й на формування емоційно-ціннісного компонента громадської культури особистості, що включає, насамперед:

- усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особи;
- усвідомлення себе як громадянина й патріота України;
- почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу;
- лояльне й одночасно вимогливе ставлення до влади, законотворчість;
- активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях;

- усвідомлення себе як особистості, здатної впливати на ситуацію у державі;
- критичне сприйняття соціально-політичної інформації;
- усвідомлення можливості й цінності самостійного політичного вибору;
- готовність відповідати за власні рішення і їхні наслідки;
- усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві [5].

У педагогічному плані громадянськість містить у собі три складових: знання переживання, вчинки: «Їх співвідношення можна подати у вигляді лійки. Її найширша частина вбирає у себе знання громадянського змісту. Але цей інформаційний елемент міцно не зафіксується у психіці, глибоко не засвоїться, якщо знання не одержать необхідне емоційне забарвлення. Менша питома вага у структурі громадянськості належить вчинкам, поведінці, практичним діям.»

Громадянська освіта посідає важливе місце і передбачає насамперед політичну, економічну, правову освіченість та здатність керувати відповідними знаннями в сучасних умовах.

Одним із найважливіших у громадянській освіті є поняття держави. У свідомості учня повинно закріпитися знання про головні принципи правової держави, шляхи її розбудови, взаємозв'язки законодавчої, виконавчої та судової влад, демократії та дисципліни. Учень, як і кожний громадянин України, повинен мати уявлення про державу, її тип, державний і національний суверенітет, політичну незалежність, еволюцію національної державності.

Другим важливим поняттям є громадянське суспільство. Учні повинні усвідомити, що громадянському суспільству властиві такі характерні риси, як визнання людини, її прав і свобод найвищою суспільною цінністю, пріоритет суспільства над державою, забезпечення економічної свободи громадян та їх об'єднання, наявності плюралізму матеріального і духовного життя, тощо.

Неабияке значення має усвідомлення учнями поняття етносу як сукупності людей, пов'язаних спільністю історичного походження, мовою, культурою, традиціями та звичаями, психічним складом, менталітетом.

Практика громадянської освіти і громадського виховання в різних країнах має свої універсальні та спеціальні характеристики. Проте, гуманістичний характер громадянської освіти визначає її головні універсальні принципи, які закріплені у «Концепції громадянського виховання особи в умовах розвитку української державності». Серед цих принципів слід назвати такі: гуманізація та демократизація виховного процесу, самоактивність й саморегуляція, системність, комплексність та міждисциплінарна інтегрованість, наступність та безперервність, відповідність культурі, інтеркультурність.

Виховання громадянина має бути спрямоване на розвиток патріотизму як любові до свого народу, до України. З патріотизмом органічно поєднується національне виховання, яке є основою культурно-історичного розвитку нації, а, відповідно, й особистості. Національний компонент виховання найвиразніше втілюється у змісті навчальних дисциплін, їх методичному забезпеченні, у самій атмосфері життя навчального закладу. Вивчення мови, літератури, історії, географії, повинно усебічно відображати національні особливості, відзначатися етнічним забарвленням, бути джерелом формування національної свідомості, національної гордості.

Особлива роль у змісті навчання і виховання відводиться українознавству, яке є методологічною основою організації навчання і виховання в сучасних умовах. Визначальною характеристикою громадянської зрілості як результату громадянського виховання є розвинена правосвідомість. Тому стратегічним завданням правового виховання виступає формування у свідомості молоді ідей великої соціальної цінності права, активних правових установок та орієнтацій. При цьому необхідно не просто висвітлювати зміст правових норм, але й показувати їх моральну й політичну суть, соціальну справедливість, гуманізм, демократизм, відповідність загальним принципам права, розкривати роль правових норм та інших правових явищ у задоволенні громадських та особистих потреб кожної людини.

У правовому вихованні важливо виховувати у молоді правові почуття, які регулювали б її поведінку: почуття законної обраної мети, правомірності шляхів і засобів її реалізації, справедливості, нетерпимості до порушників норм права, відповідальності тощо. Інакше основними регуляторами поведінки молодих людей будуть прості емоції (страх, гнів), які ведуть до ситуативної поведінки, нерідко до неправомірної.

Оскільки в кінцевому рахунку вся правовиховна робота спрямовується на формування суспільної активності особистості, важливим завданням правового виховання є формування у молоді активної життєвої позиції у правовій сфері. У юридичній літературі розглядають такі рівні активності особистості стосовно вимог закону. Так, при дотриманні особистістю правових норм проявляється мінімальна ступінь активності, тому тут вимагається тільки уникнення дій, які заборонені законом. Коли ж особистість виконує правові норми, вона проявляє більше активності у діяльності. При використанні правових норм особистість проявляє найвищу ступінь ініціативи і активності. Безумовно, важливим завданням правового виховання є подолання у правовій свідомості окремих учнів помилкових поглядів і переконань, негативних навичок і звичок, які сформувалися внаслідок помилок і недоліків виховання.

Процес засвоєння системи знань про людину, суспільство, громадянська освіта, що сьогодні найбільше активно реалізується в школі, може здійснюватися у чотирьох формах: як навчальний предмет,

як міжпредметна форма діяльності в рамках освітнього простору, як організація позакласної й позашкільної діяльності в рамках освітнього простору, як організація шкільного життя, що сприяє демократичній поведінці [2, 39].

На думку Л.В. Корінної, громадянські цінності включають: громадянський обов'язок, громадянську совість, громадянську відповідальність, повагу до громадянських прав й обов'язків, громадянську свідомість, потребу в громадянських діях і вчинках, повагу до законів держави, почуття патріотизму, почуття інтернаціоналізму, етнічну толерантність, почуття особистої свободи, громадянську честь і гідність, політичну культуру, громадянську активність, громадянську поведінку [2, 43].

Не важко помітити, що ці підходи не виключають, а доповнюють один одного. Громадянська освіта сьогодні передбачає використання у викладанні сучасних інтерактивних методик, активізацію діяльності учнів у процесі засвоєння навчального матеріалу.

Протягом навчання учні повинні навчитися працювати в парах і малих групах, вислуховувати один одного, відстоювати власні погляди, поважаючи при цьому право іншого на власну думку, виконувати проекти, презентувати результати спільної роботи, аналізувати й узагальнювати отриманий досвід. Розкриваються демократичні основи функціонування сучасної школи, шляхи створення сприятливого демократичного середовища у процесі навчальних занять і в позакласній роботі, організації системи шкільного самоврядування.

Розкриваються форми й методи організації позакласної роботи, і особливо, організації проектної діяльності учнів. Розроблений і реалізований міжпредметний підхід до вивчення громадянських знань, шляхи інтеграції цих знань до змісту окремих предметів.

Громадянська освіта передбачає посилення уваги учителів і науковців до розробки та запровадження нових методик навчання і виховання зокрема найкращих зразків вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Пріоритетну роль у громадянській освіті відіграють активні й інтерактивні технології та методи навчання. Велику роль у вихованні громадянина відіграють інтерактивні тренінги. Вони дають учителям змогу побачити процес навчання очима учнів, зіткнутися з проблемами, що можуть виникнути в процесі формування громадянської компетентності школярів і свідомо підійти до вироблення шляхів їх подолання.

Методика громадянської освіти потребує створення у процесі викладання системи навчальних ситуацій, в яких на практиці апробуються засвоєні громадянські знання, уміння та цінності. Важливе місце посідає проектна робота, що передбачає проведення акцій і компаній, досліджень, видання газет для досягнення як навчальних так і виховних цілей.

Формування громадянської компетентності учнів у сучасні школі вимагає перепідготовки учителів, оскільки лише послідовна, цілеспрямована робота з навчання вчителів допоможе опанувати їм знання, уміння та навички.

Громадянська освіта виховує активного громадянина своєї держави, людину національно свідому, яка поєднує в собі здобутки національної культури із загальнолюдськими. Щоб забезпечити таку мету громадянського виховання, школа має готувати підрастаюче покоління до життя в громадянському суспільстві.

Суспільствознавчі дисципліни є пріоритетними в контексті гуманізації освіти. Однак, вони недостатньо відображають проблеми громадянського навчання й виховання, сучасний рівень громадянської освіти, новий її зміст з пріоритетом загальнолюдських цінностей, що ґрунтуються на національній основі. Тому реалізація завдань громадянської освіти потребує введення нових дисциплін і створення нового покоління підручників та посібників. Забезпечити цілісний зміст громадянської освіти можуть такі курси середньої школи, як «Права людини», «Основи правознавства», «Основи політології», «Основи економічних знань», «Соціологія» та громадянська освіта як завершальний предмет суспільствознавчого циклу. Крім того, історія та правознавство як основні предмети, що сприяють формуванню громадянських компетенцій, якнайкраще забезпечують реалізацію завдань міжпредметного підходу до громадянської освіти.

Формування громадянської компетентності у навчальному процесі доповнюється розбудовою відповідної системи позакласної та позашкільної роботи та створення демократичного клімату в шкільних колективах. Позакласна робота передбачає можливість участі школярів в обговоренні різних проблем суспільного, політичного, культурного, економічного життя, проблем своєї школи, місцевої громади, навчання школярів, обґрунтовувати власну думку в дискусії, виявляти громадянську позицію та відповідальність у різних ситуаціях суспільного та особистого життя, вміти захищати власні і колективні права і свободи. Розв'язанню цих завдань сприяє залучення учнів до активної участі в житті школи та місцевої громади, орієнтоване на суспільно корисні справи, реалізацію соціальних проектів тощо. Саме школа і позашкільне довкілля мають стати для школярів тим середовищем, де вони вперше відчують себе справжніми громадянами.

Реалізація школярами власної громадянської позиції через особисту участь у суспільній діяльності, взаємодія з громадськими об'єднаннями та організаціями, соціальними інституціями, державними

зкладами та інші форми соціальної практики сприяють ефективному розв'язанню завдань громадянського виховання.

Висновки. Громадянська освіта виховує активного громадянина своєї держави, людину національно свідому, яка поєднує у собі здобутки національної і загальнолюдської культури. Щоб забезпечити досягнення такої мети громадянського виховання, школа повинна готувати підростаюче покоління до життя у громадянському суспільстві.

Національна стратегія навчання й виховання підростаючого покоління в Україні потребує впровадження нової освітньої парадигми, мета якої полягає у всебічній підготовці молоді до життя в багатомірному, полікультурному, швидкоплинному світі, що дедалі більше глобалізується. Україна є складовою цього процесу і не може відсторонити своїх громадян від загальносвітових тенденцій. Тому одним із найважливіших завдань сучасної педагогіки є адаптація молоді до реалій сьогодення, розуміння свого місця в цьому бурхливому житті, соціалізація особистості різноманітними засобами, зокрема за допомогою курсу «Громадянська освіта».

Література:

1. Вітвіцька, С. С. Педагогічний аспект проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій молоді / С. С. Вітвіцька // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників: зб. наук.-метод. праць; за ред. Л. В. Корінної. – Житомир: Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. – С. 34-35.
2. Корінна, Л. В. Старшокласники ліцеїв та гімназій України про громадянські цінності молоді / Л. В. Корінна // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників: зб. наук.-метод. праць; за ред. Л. В. Корінної. – Житомир: Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. – С. 38-47.
3. Ігнатенко, П. Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблеми / П. Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 118-123.
4. Дьюї, Дж. Демократія і освіта / Дж. Дьюї. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
5. Сидорчук, Н. Г. Сучасні тенденції проблеми цінностей громадянського виховання / Сидорчук Н. Г. // Теорія і практика формування громадянських цінностей старшокласників: зб. наук.-метод. праць; за ред. Л. В. Корінної. – Житомир: Вид-во ЖДЦНТЕІ, 2004. – С. 47-49.
6. Громадянська освіта: теорія і методика навчання: посіб. для студ. вищих навч. закл. – К.: Проект ЄС «Громадянська освіта – Україні». – 2008. – 174 с.
7. Чельцов, М. В. Формирование гражданской позиции студенческой молодежи высшего учебного заведения: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / М. В. Чельцов. – Новосибирск, 1996. – 224 с.

Лариса Редька

ІДЕЯ ГРОМАДЯНСТВА ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Стаття присвячена аналізу шляхів формування громадянськості в сучасних умовах трансформаційних процесів в українському суспільстві. В роботі зроблено акцент на впливі громадянської освіти, яка здійснюється в навчальних закладах в процесі навчання і виховання. Обґрунтовано нові смислові грані понять «громадянське суспільство» й «громадянськість» в сучасних умовах переходу до демократичного суспільства. Також встановлено зв'язок формування національної ідентичності громадян України зі становленням громадянського суспільства в США, Франції та Японії.

Ключові слова: громадянськість, громадянське суспільство, громадянська освіта, трансформаційні процеси, демократія, традиційні цінності, національна ідентичність, історична ретроспектива.

Larysa Redka. Idea of citizenship and civic upbringing from historical perspective.

In the article the author analyzes ways of developing idea of citizenship in the modern Ukrainian society that is going through transformational processes. She emphasizes the impact of civic education and analyzes new boundaries of the notions of «civil society» and «citizenship» in the context of democratic transformation. She also describes connections between trends in the process of development of national identity of Ukrainians and development of civil society in the USA, France and Japan.

Keywords: citizenship, civic education, civil society, democracy, transformation processes, traditional values, national identity, historical perspective.

Формулювання дослідницької проблеми. Перспективи формування громадянського суспільства в Україні на основі аналізу історичного вітчизняного та зарубіжного досвідів.

Актуальність. Вагомість дослідження проблеми формування громадянськості обумовлена демократичним транзитом країни. До загально цивілізаційних факторів, що обумовлюють актуальність формування громадянськості, належать відкритість світові, який стає більш глобалізованим, та процеси інформатизації, що поряд з матеріальним поступом негативно впливають на молодих людей із несформованим світоглядом.

Успішність соціальних трансформацій в Україні, перехід від «хаосу» до «порядку» (І.Пригожин), потребують розвинутого громадянського суспільства. Передумовою суспільства такого типу й умовою переходу до нього є громадянська освіта. Саме в розбудові громадянського суспільства український соціум може почерпнути необхідну йому «енергію розвитку» (за М.Грушевським).

Актуальність обраної теми полягає в тому, що сьогодні гостро постала теоретична і практична проблема вироблення перспективного підходу до оцінки української історії і незалежної, самостійної ідеологічної та політичної позиції щодо оцінки шляхів і засобів розвитку громадянського суспільства в Україні.

Мета дослідження – виявити особливості та фактори формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства.

Постановка мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- узагальнити науковий матеріал з питань розуміння громадянськості;
- визначити роль держави у розбудові громадянського суспільства;
- дослідити умови формування громадянськості в різних країнах;
- розкрити роль громадянської освіти в процесі освітньої діяльності;
- виявити роль і місце національної ідентичності українських громадян у перетворенні суспільства на цілісну громадянську й національну спільноту.

Стан наукової розробки проблеми. Розв'язання проблеми інтенсифікації процесів становлення громадянського суспільства, як одного із ключових чинників забезпечення суспільно-політичної стабільності, є досить актуальним завданням, на що звертає увагу чимало дослідників.

Перспектив розвитку громадянського суспільства торкаються у своїх роботах С.О. Кририченко [10], А.Ф. Колодій [11] та Л. Кравченко [12]. Е.В. Шапаренко [24] в своїй роботі досліджує ціннісні підвалини громадянської освіти. На проблеми розвитку та становлення громадянськості в Україні звертають свою увагу В. Гасць [2], О. Кресін [13], та П. Альтер [1].

Особливості розвитку та функціонування громадянської освіти в зарубіжних країнах характеризують Ф.М. Кирилюк [8], В.Ф. Сухіна [19], А.Демишель [4].

Формування громадянськості – складна соціокультурна проблема. На даний момент існують різні напрямки й точки зору як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі на формування громадянськості, що ускладнює чітке формулювання її цілей, завдань, напрямків розвитку, змісту, методів, організаційних форм. Необхідність розробки даної теми та рівень розробки деяких її аспектів вступають у все більш очевидне протиріччя між об'єктивною потребою у розбудові громадянського суспільства та у розробці теоретичних основ розвитку вітчизняної громадянської освіти й підходами, що склалися в практиці їх функціонування. Багатомірність феномену громадянськості й різноманітність її інтерпретацій і тлумачень, всебічність прояву в процесі формування громадянина України обумовлюють необхідність звернення до цього поняття з принципово нових позицій [14].

Правова форма взаємовідносин держави і суспільства відбивається у визнанні відносно незалежного існування і функціонування правової держави і громадянського суспільства. Держава загалом не може ототожнюватись із суспільством тому, що у такому випадку і суспільство, і державу необхідно було б характеризувати як режим тоталітаризму [9]. Проте між державою і суспільством повинна дотримуватись певна дистанція, яка і забезпечує демократію, відповідний рівень свободи суб'єктів громадянського суспільства. Водночас, ця межа відносна, а не абсолютна, бо держава за своєю сутністю є необхідною для існування і розвитку громадянського суспільства.

Правильною щодо цього є думка Г. Гегеля, який не вважав державу чимось зовнішнім стосовно громадянського суспільства і пояснював їх взаємозв'язок діалектично. Він вказував, що громадянське суспільство є єдністю різних осіб, які його складають [10]. А якщо це так, то зрозуміло, що вони мають власні, інколи навіть протилежні інтереси, для узгодження яких і необхідна держава, яка є організацією загального зв'язку кожного з кожним.

Таким чином, виокремлюючи об'єктивний характер походження і необхідність держави для формування і розвитку громадянського суспільства, Г. Гегель водночас помилявся, стверджуючи, що держава – це абсолютна мета його існування.

Приблизно аналогічної позиції дотримувався М. Бердяєв, коли стверджував, що держава у суспільстві є об'єктивною необхідною, але в такому вигляді вона існує до певних меж. Держава, на його думку, це об'єктивна, природна і історична реальність, яка не може бути ні створена, ні зламана через людське свавілля. Якщо держава повністю узурпує суспільство, то це означатиме, що вона знищує людину, як вільну особистість [7].

Виходячи з цього, можна стверджувати, що у співвідношенні суспільства і держави можна виокремити різні етапи, які відрізняються між собою притаманними їм формами, принципами, методами, механізмами і т. ін., але усі вони врешті-решт демонструють ту роль і місце, які посідала держава в громадянському суспільстві. Ця роль і місце суттєво змінювалися з плином часу і дійшли тієї межі, коли в системі суспільних зв'язків домінуючим є їхній зв'язок, що ґрунтується на принципах саморегуляції і самоуправління, за якими має перебудовуватись і формуватись державність.

Проблема формування громадянського суспільства не може вирішуватись вольовими, а тим більше авторитарно-владними методами, оскільки у становленні громадянського суспільства, зокрема в Україні, вирішальну роль повинен відіграти не суб'єктивний фактор, а об'єктивний, природно-історичний процес розвитку суспільства, де люди відіграють найважливішу роль, як головна виробнича сила суспільства, основний суб'єкт створення матеріальних і духовних цінностей [3]. Саме сучасним поколінням людей довелося сформулювати громадянське суспільство, тобто відштовхуючись від уже досягнутого у народному господарстві, освіті, культурі і т. ін., збільшуючи багатства українського суспільства, забезпечити його еволюційний прогрес.

Отже, надалі необхідно чітко визначитись хоча б із загальною концепцією діяльності у цьому напрямі з урахуванням не тільки теоретично-наукових ідей, світового досвіду його побудови, але, що особливо актуально, з розумінням реалій нашого сьогодення [13].

Закономірності соціальної психології вимагають також не допустити песимізму, людського відчаю щодо можливості формування громадянського суспільства. Історія розвитку людства знає надзвичайно багато позитивних і негативних прикладів, що звеличували або принижували силу духу людини і тим самим вирішували долю народів: були пригнічені і темні натовпи, що полювали і спалювали відьом, але їй відомі і горді та незалежні афіняни і римські громадяни [11].

Громадянське суспільство органічно взаємопов'язане з державою, воно не існувало до держави і поза державою і, водночас, громадянське суспільство володіє стосовно держави верховним суверенітетом, сенс якого полягає в тому, що саме інтереси громадянського суспільства мають у країні пріоритет щодо державних інтересів, структури державного апарату, форм держави, державно-правового режиму і т. ін. Це особливо наочно виявляється у сфері захисту прав і свобод громадянина, де громадянське суспільство може і повинно діяти як сила, що не залежить від держави [5].

Громадянське суспільство в особі спочатку самодіяльних асоціацій людей (релігійних і політичних корпорацій, гільдій, прошарків, пізніше – кооперативів, профспілкових комітетів та інших), покликаних відображати і захищати їх групові та індивідуальні інтереси і права, вступає в особливі відносини з державою, для розуміння яких важливо врахувати таке. Якщо держава знає різні форми і режими правління – республіканські і монархічні, демократичні і недемократичні, – то для громадянського

суспільства на рівні політики характерна демократична форма існування. Чим більш розвинутим є громадянське суспільство, тим більше підстав для демократичних форм держави. І навпаки: чим менш розвинутим є громадянське суспільство, тим більше підстав для існування авторитарних і тоталітарних режимів державної влади [8].

Громадянське суспільство у процесі свого розвитку має стабільну тенденцію до охоплення все більшої кількості населення і не тільки власників, а й інших незаможних його верств. Якщо у рабовласницькому суспільстві раб не був його членом, то у феодалному – селянин, міщанин набули вже деяких прав. З виникненням і розвитком капіталізму робітник стає повноцінним членом громадянського суспільства і громадянином держави з обсягом прав і обов'язків, що постійно збільшуються. Держава після цього, а також із виникненням різноманітних суспільних асоціацій, змушена ставати на шлях правового впорядкування своїх відносин з усім населенням і істотно перебудувати свої власні структури [10].

Розглядаючи проблеми формування громадянського суспільства, слід також звернути увагу на те, що воно у різних країнах є далеко не однаковим. Громадянське суспільство – це не стереотип, а ідея, яка передбачає практичне втілення з урахуванням традицій, історії, менталітету населення [8].

У громадянському суспільстві, сформованому переселенцями, люди боролись за незалежність проти англійської монархії, поступово впроваджували у суспільство найбільш йому притаманні принципи соціального життя. Серед них найважливішим вважався принцип особистої свободи, що пізніше разом з принципом недоторканності приватної власності заклав основи громадянського суспільства у США. Насамперед ці принципи були закріплені у Конституції США 1787 р. і в американському законодавстві, хоча спочатку не поширювались на негрів-рабів, а пізніше почали зводитись до регламентування усієї сукупності політичних та економічних основ громадянського суспільства [18].

Іншим був процес формування громадянського суспільства у Франції. Він розпочався з Великої Французької буржуазної революції, яка заклала основи нової держави та становлення демократичних політичних інститутів суспільства, зруйнувавши натомість старі феодалні суспільні відносини. Проте, процес цей був складним і тривалим. Досить згадати, що на цьому шляху було декілька спроб реставрації монархічного режиму, революцій та збройних повстань, насильницьких дій як з боку правлячих кіл, так і народних мас. Про складність створення французького громадянського суспільства свідчить той факт, що у різні роки у Франції приймалися три монархічні конституції та шість республіканських, існували два режими, які не були конституційно оформлені, а також чотири тимчасових правління. До того ж слід взяти до уваги, що кожна влада по-своєму вирішувала питання формування громадянського суспільства, гальмуючи, або, навпаки, стимулюючи його розвиток [4].

Показовою у цьому питанні є також Японія. Водночас, слід визнати, що національний генотип, під яким розуміють найглибшим та найстабільніший зріз національної культури, в японців зовсім не відповідав традиційним уявленням про ринкові відносини (закриті сімейно-родові спільності, суспільний колективізм, негативне ставлення до індивідуальної ініціативи, традиційно-патріархальне право і т. ін.) [8].

Важливим показником розвитку громадянського суспільства є не тільки число організацій, але й участь людей у їх діяльності – громадське залучення. Тут, на перший погляд, картина менш втішна: частка населення, зайнятого громадською діяльністю не лише невисока, вона ще й має тенденцію до зниження [19].

Громадянське суспільство на українських теренах має глибоке історичне коріння та етнонаціональну традицію, що сягають сивої давнини та створюють його унікальну та неповторну специфіку, зумовлюють формування притаманного лише Україні типу громадянськості. Задоволення матеріальних та духовних потреб людини визначали необхідність формування різних елементів людської самоорганізації та самореалізації українського суспільства [20].

Громадянське суспільство сьогодні йде еволюційним шляхом розвитку, а у новій Конституції України фактично зафіксовані базові засади його розбудови. Так, Верховна Рада України приймає Основний Закон України «дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями» [21].

Закладено політико-правові та економічні основи громадянського суспільства, на які можна опертися у подальшій його розбудові, однак, до певної міри, бо існує розрив між офіційно задекларованим та реально існуючим порядком реалізації. Відбуваються докорінні зміни у соціальній структурі суспільства, проте при всій соціальній розгалуженості, стан громадянського суспільства у цій сфері характеризується на сьогодні суттєвим соціальним розшаруванням [22].

Накопичено досвід громадянської самоорганізації та самореалізації, що знайшли свій активний прояв у формуванні громадських організацій та рухів, політичних партій, засобах масової інформації, а також – виборах, референдумах, коаліціях, опозиції, лобізму, групах тиску, місцевому самоврядуванню тощо [15]. Тобто, маємо досить потужний організаційно-структурний потенціал, який би давав можливість громадянам реалізовувати власну владну волю – брати участь у процесі прийняття рішень з життєво важливих питань і здійснювати контроль за їх реалізацією.

Проте, реальний вплив цих структур незначний, а їх можливості обмежені. Склалася ситуація, що мала місце на українських теренах на початку ХХ століття і знайшла свою влучну оцінку в одного з лідерів українського національно-визвольного руху С.Петлюри: «Там, де національна свідомість широких народних мас перебуває ще на порозі формування, там де вона виходить, так би мовити, зі стадії ембріону і шукає тільки відповідних форм для своєї реалізації, там, звичайно не можна більшого ви-магати від національно-політичних формувань» [16].

Формування засад громадянської культури забезпечується, перш за все, якісною за змістом і формою системою освіти, яка реформується сьогодні з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду. Трансформаційні перетворення національної освітньо-виховної системи передбачають формування соціально-активної самодостатньої особистості з гуманістичними цінностями, громадянською свідомістю та цілісною системою знань шляхом пізнання і самопізнання, розвитку і саморозвитку, творення і самотворення, визначення і самовизначення, реалізації і самореалізації.

Нова змістова наповненість блоку дисциплін гуманітарного циклу, що склалася за роки незалежності України, сприяє становленню кожної людини як особистості нового типу, формуванню її духовної культури, вихованню громадянина в кращому розумінні цього слова, дозволяє долучитися до важливих компонентів громадянської культури. Українські та і європейські реалії, де перевага надається вивченню фундаментальних дисциплін, вимагають змін у ставленні до дисциплін гуманітарного циклу, бо, як свідчить історичний досвід людської цивілізації, помилки у соціальній сфері людського буття коштували їй куди дорожче, ніж технологічні прорахунки [23].

Нині Україна проводить активну адаптацію системи освіти згідно Болонських принципів. Європейський вибір України – це орієнтація на базові цінності західної культури – парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізація, свобода пересування, свобода отримання освіти будь-якого рівня тощо. Все це є невід’ємні атрибути громадянського суспільства [21].

При всій різноманітності цього процесу Україна йде до громадянського суспільства через націотворення, національне самоусвідомлення та саморозуміння, морально-етичний підйом нації, формуванням модерних політичної нації та української національної еліти, а вже звідси – до розуміння громадянського суспільства як загальнолюдської цінності [12].

На відміну від Західної Європи, де громадянське суспільство формувалося внаслідок тривалої перманентної еволюції і знаходиться в процесі модернізації сьогодні, в Україні на різних етапах історичного розвитку існували лише його окремі елементи, які так і не стали завершеною системною структурою [11]. Цим зумовлюється ще одна особливість становлення громадянського суспільства в сучасній Україні – визначна роль держави та ініціювання цього процесу, як правило, революційним шляхом зверху. Розбудова української держави та громадянського суспільства співпадає у часі на протиположності постсоціалістичним країнам Східної Європи (Польща, Угорщина), які на момент розпаду існуючої системи мали всі атрибути державності [14]. Тому для нас, як ніколи, важливим є розбудова міцної суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави з прозорою державною політикою та цивілізованими механізмами взаємодії з громадянським суспільством, адже, на думку Томаса Каротерса, ніщо не приносить більшої шкоди його розвитку, як слабка летаргічна держава.

Однією з головних умов забезпечення соціально-політичної стабільності є належний розвиток громадянського суспільства. Саме тому створення громадянського суспільства віднесено до пріоритетних національних інтересів. Це означає, що розв’язання проблеми інтенсифікації процесів його становлення як одного із ключових чинників забезпечення суспільно-політичної стабільності є досить актуальним завданням, на що звертає увагу чимало дослідників [20].

За роки незалежності в Україні склалась мережа інститутів громадянського суспільства, завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства, рис, які істотно відрізняють його від життя за комуністичного режиму. Формально існує правове поле, необхідне для захисту прав особи та для її добровільної участі у вирішенні громадських справ [15].

Водночас, активність громадських організацій та їх вплив на суспільне життя і свідомість людей ще недостатні, а рівень правової захищеності індивідів і груп, які вони утворюють, далекий від бажаного. Засоби масової інформації, які мали б підвищувати рівень цієї захищеності, самі поки що потребують захисту. Тиск як з боку держави, так і з боку могутніх приватних інтересів, позбавляє ЗМІ свободи та неупередженості, а людей – повної та об’єктивної інформації. Це особливо помітно в періоди, коли вирішуються важливі політичні питання (під час виборів, референдумів, політичних кризових ситуацій тощо) [16].

Громадянське суспільство в Україні поки що не заявило про себе як центр сили, з яким би мусили рахуватися владні структури, не стало протиположністю владі. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, у характері стосунків між державою і громадянином (суспільством), в судово-правовій системі. Покладання на «зв’язки» при захисті особистих інтересів та на «керівництво» при розв’язанні суспільних проблем, так само як і мовчазне сприйняття зловживань під час виборів та референдумів, свідчать про те, що політична культура громадянськості в Україні залишається недостатньо розвиненою.

Заважають вкорінені у масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, у тому числі й персоналістські орієнтації більшої частини людей; їхнє сподівання на те, що порятунок прийде від «сильного лідера» і як наслідок – вичікувальна позиція замість громадянської активності. Загалом, можна сказати, що структурні (інституційні) зміни поки що не перейшли на культурний рівень і не сформували особистість, здатну захищати свої власні і суспільні інтереси та бути опорою демократії [17].

Існує доволі розповсюджений стереотип про те, що громадянське суспільство не можна будувати. З одного боку, в цьому твердженні є зерно правди. Адже засновані на довірі стосунки і бажання об'єднуватись не можна задати згори якимось рішенням чи законом. Але, з іншого боку, якщо врахувати, яку велику роль у становленні громадянського суспільства відіграє правове поле, створене державою, а також соціальна структура, тип якої у перехідному суспільстві прямо залежить від урядової політики, то стає очевидним, що серед чинників, які обумовлюють силу або, навпаки, кваліфікацію громадянського суспільства, важливу роль відіграє держава та її зусилля щодо формування умов для функціонування громадянського суспільства.

На сучасному етапі розвитку прийнято говорити про новий суспільний устрій, процес становлення якого відбувається в багатьох країнах, як про суспільство змішаного типу, що проходить різні етапи на шляху до суспільства соціальної злагоди [1].

Результатом і внутрішнім джерелом розвитку систем нового типу є соціальна орієнтація на реалізацію потенціалу людської особистості, забезпечення вигідних умов й життєдіяльності. Соціально-економічна політика, що проводиться нині в Україні, на жаль, не забезпечує стабільних умов для реалізації можливостей переходу до суспільства такого типу. Та все ж не варто говорити так категорично, адже певні умови для побудови суспільства соціальної злагоди у нас створюються [3].

Таким чином, історичний розвиток України має багато ознак модернізації, здійснюється поряд із розвинутими країнами. На сьогоднішній день відбувається процес приведення всіх суспільних інститутів та процесів у відповідність до норм розвинутої цивілізації, що знаходить свій прояв у формуванні засад правової держави та громадянського суспільства. Від темпів і напрямків розвитку громадянського суспільства залежатиме можливість нової інтеграції, передумовою якої є близькість процесів і ступінь зрілості національних громадянських суспільств.

Особливістю державного розвитку України є розвиток національного руху після довгих років «пролетарського інтернаціоналізму», який насправді мав на меті придушення національної самобутності українського та й інших народів імперії. При цьому, розвиток деяких національних звичаїв і традицій штучно видавався за свідчення дотримання прав на розвиток національної самобутності. Як наслідок – спалах національного руху з початком демократичних перетворень [1]. Тому одним із пріоритетних напрямків розвитку громадянського суспільства в Україні є наповнення національної ідеї нормативними регуляціями громадянського суспільства. Але при цьому слід пам'ятати, що національна ідея підносить колектив, а ідея громадянського суспільства – особу; різні тут і носії суверенності – нація і особа. Відмінним є відношення до держави. Національна ідея підносить державу як мету нації для власної реалізації, тоді як ідея громадянського суспільства передбачає обмеження держави, аби вона не загрожувала цінності і суверенності особи [2].

Щоб залучити певною мірою національну ідею до розвитку суспільства, необхідно, насамперед, демократизувати національну ідею. Основний напрямок – це співпраця з державою, яка б гарантувала не тільки звичайні економічні, громадянські та політичні права, але й забезпечувала якнайбільшу відкритість і свободу дискусій між максимально автономними індивідуумами, а саме: гарантування прав приватності, щоб індивіди та групи мали простір на виявлення своєї самобутності [1].

Громадянське суспільство, в свою чергу, має також дбати про права індивідуума на різні форми колективної діяльності, усіляко підтримувати розвиток національної ідеї, наповнюючи її принципами демократії. Адже відомо, що історія не знає жодного громадянського суспільства, яке жило б відповідно до декларованих принципів.

Висновки. Враховуючи особливості перехідного часу, в якому знаходиться Україна, має бути проведена в життя така концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б не тільки змінити сьогоднішній менталітет людини, але й сприяти формуванню вільної особи з високою політичною, економічною і правовою культурою, яка усвідомлює свою цінність і гідність. Ця концепція передбачає, що епіцентром громадянського суспільства є людина, її права, свободи й інтереси, що всі інститути громадянського суспільства і держави утворюються настільки, наскільки є необхідність створити умови для нормальної життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. При цьому державні інститути мають нести подвійний тягар, забезпечуючи через закони, по-перше, рівні для всіх людей умови і можливості, по-друге, нормальне функціонування громадянського суспільства в цілому. Отже, на конституційному рівні має бути закладена якісно нова модель правової організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм спрямовується на здійснення і захист прав і свобод людини. Всі політичні, економічні, соціальні і культурні права людини мають знайти своє відбиття у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких, як власність, свобода підприємництва, екологічна безпека, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації.

Література:

1. Альтер П. Звільнення від залежності і пригноблення: до типології націоналізму / П. Альтер // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – 872 с.
2. Гаєць В. Державність України. На шляху до громадянського суспільства / В. Гаєць // Віче. – 2005. – №5. – С. 11-13.
3. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / За ред. В.Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та ін. – К.: «Логос», 1997. – 104 с.
4. Демишель А. Институты и власть во Франции / А. Демишель, Ф. Демишель, М. Пикемаль. – М.: Прогресс, 1977. – 232 с.
5. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О.А. Донченко, Ю.В. Романенко. – К.: Либідь, 2005. – 334 с.
6. Закон України про основи національної безпеки України // Уряд. кур'єр. – 2003. – 30 лип. – С. 6-11.
7. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Дж. Кін. – Київ: КІС; АНОД, 2000. – 116 с.
8. Кирилук Ф. М. Історія зарубіжних політичних вчень Нової доби / Ф.М. Кирилук. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 414 с.
9. Кириченко С.О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави / С.О. Кириченко. – Київ: Логос, 2005. – 241 с.
10. Кириченко С.О. Громадянське суспільство і права держава: поняття та зміст / С.О. Кириченко. – К.: Логос, 1999. – 413 с.
11. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні / А.Ф. Колодій. – Львів: Червона Калина, 2006. – 142 с.
12. Кравченко Л. Розбудова українського громадянського суспільства: крізь призму бачення окремих проблем / Л. Кравченко, М. Цимбалюк // Право України – 2006. – № 10. – С. 4-12.
13. Кресін О. Громадянське суспільство і держава: шлях до порозуміння і співпраці. / О. Кресін // Право України – 2007. – №3. – С. 6-13.
14. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України.; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: ви-во ін-ту держави і права ім.В.М.Корецького, 2006. – 2 т. – 684 с. – 2 т.
15. Михальченко М.І. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / М.І. Михальченко, В.С. Журавський, В.В. Танчер. – К., 2007. – 114 с.
16. Політичний портрет України. Українське суспільство 2004. – 2009. – Бюлетень Фонду «Демократичні ініціативи». – 2009. – №20. – С. 2-3.
17. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К., 2007. – 423 с. – Т. 1.
18. Сухина В. Ф. Об опыте США в гражданском воспитании США / В.Ф. Сухина, Е.В., Шапаренко // Американська філософія освіти очима українських дослідників [тези доповідей] Всеукр. науково-практ. конф., Полтава, 22 грудня 2005 р. – Полтава: ПОИППО, 2005. – С. 187-193.
19. Хуснутдінов О.Я. Залучення громадян і громадських організацій України до активної участі в суспільно-політичному житті на місцевому та регіональному рівні / О.Я. Хуснутдінов // Європейська хартія місцевого самоврядування та розвиток місцевої і регіональної демократії в Україні: Наук.-практ. посіб. – К.: Крамар, 2003. – С. 53-57.
20. Шапаренко О. В. Формування громадянськості в Україні в умовах трансформаційних змін в освіті / О.В. Шапаренко // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХУПС, 2006. – Вип. 2 (26). – С. 126-133.
21. Шапаренко О. В. Роль держави у формуванні громадянськості / О.В. Шапаренко // Гуманітарний Часопис: Збірник наукових праць. – Х.: ХАІ, 2008. – № 1. – С. 66-73.
22. Шапаренко О. В. Проблеми становлення громадянського суспільства за умов розвитку права в сучасній Україні / О.В. Шапаренко // Конституційно-політичний процес в Україні: ідеї, досвід, проблеми: зб. тез (за матеріалами XVIII Харк. політол. читань) / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – С. 132-133.
23. Шапаренко Е. В. Формирование гражданственности – задача высшей школы / Е.В. Шапаренко // Глобальні проблеми людства як фактор трансформації освітніх систем: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф.-семінару кер. вчн та вчен.-дослідників із пробл. освіти, Харків, 1-3 лют. 2007 р. / Нар. укр. акад. та ін. – Х., 2007. – С. 200-203.

Оксана Барліт

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються основні завдання української громадянської освіти, пов'язані з реформуванням змісту освіти і необхідністю утвердження нової системи цінностей. Аналізується сучасна педагогічна методологія і практика з акцентуванням ролі аксіологічних чинників. Доводиться необхідність узгодження і гармонізації національних та загальнолюдських цінностей як сукупності принципів, на яких базується громадянська освіта.

Ключові слова: громадянська освіта, аксіологічний підхід, цінності, гуманізація, адаптація цінностей, педагогічна аксіологія.

Oksana Barlit. Axiological aspects of civic education.

The article outlines the main tasks of the Ukrainian civic education related to the reform of educational content and the need for establishing a new system of values. We analyze modern teaching methodology and practice emphasizing the role of axiological factors as well as the necessity of coordination and harmonization of national and universal values as a set of principles that underpin civic education.

Keywords: civic education, axiological approach, values, humanism, values adaptation, pedagogical axiology.

Формулювання дослідницької проблеми. В сучасній парадигмі української освіти гостро стоїть проблема виховання громадянина країни, здатного реалізувати свій потенціал, бути суб'єктом своєї життєдіяльності і стратегії власної долі.

Аналізуючи духовно-моральний стан українського суспільства, можна дійти висновку, що він викликає глибоке занепокоєння. Корозія усталених духовних цінностей є наслідком прагматизації життя, пропаганди насилля, а нехтування правових, моральних, соціальних норм за своїми масштабами становить глобальну соціальну проблему.

Низький рівень розвитку інститутів і традицій громадянського суспільства і правової держави, що існують у країні в умовах недостатньо розробленої державної політики в галузі формування національної свідомості, відсутність ефективних механізмів їх розповсюдження сприяють зростанню громадянської неосвіченості, невігластва, а разом з ними – корупції, злочинства, шахрайства. Громадянська неосвіченість населення, його суспільна пасивність і правова некомпетентність знижують життєстійкість нації, ведуть до збільшення кількості бездоглядних та безпритульних дітей, а також є факторами, що стримують національний розвиток і, в підсумку, загрожують національній і державній безпеці країни.

Ось чому основним завданням сучасного освітньо-виховного процесу є не тільки сформулювати необхідні знання, скільки, в першу чергу, – формувати громадянина, патріота, інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти викликам життя.

В Законі України «Про освіту» визначена мета освіти як «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями».

Вирішення цих завдань потребує переходу від стандартних виховних заходів на цілеспрямоване і професійне управління процесами громадянського виховання. В свою чергу, реформування змісту освіти неможливе без утвердження нової системи цінностей.

Мета статті: визначити аксіологічні аспекти громадянської освіти як основи нової філософії громадянської освіти і, відповідно, методології сучасної педагогіки у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Особливе значення для формування громадянської позиції має засвоєння цінностей демократичного суспільства, що передбачає аналіз ціннісних аспектів громадянської освіти.

Під цінностями ми розуміємо «почуття людей, які диктують визнати цінність такою, що стоїть понад усім і до чого можна прагнути, ставитися поважно, шанобливо, що можна споглядати. Цінність не є властивістю якоїсь речі, вона – сутність і, водночас, умова повноцінного буття об'єкта» [5, 57].

Методологія і практика аналізу сучасних педагогічних парадигм з акцентуванням ролі аксіологічних (ціннісних) чинників досить повно розкриті у Національній доктрині розвитку освіти, законах України, що регламентують освітню сферу.

Зокрема, у Національній доктрині розвитку освіти йдеться про необхідність постійного оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ви-

ховання покоління людей, здатних оберігати та примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства. Особливо наголошується на необхідності формування національних та загальнолюдських цінностей, запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій, збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, формування у дітей сучасного світогляду, розвиток творчих здібностей і самореалізації особистості; у законі України «Про освіту» йдеться про основні принципи освіти, якими є рівність умов кожної людини для реалізації її здібностей, всебічного розвитку, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей, зв'язок з національною історією, культурою, освітою.

Цінності спрямовують, організовують, орієнтують поведінку людини на визначення цілей діяльності. Людина пізнає світ через призму цінностей, і протягом усього життя вони регулюють її соціальну поведінку.

Відповідно до гуманістичної теорії А. Маслоу і К. Роджерса сучасна освіта: виходить із загальнолюдських цінностей, узгоджених з конкретними цінностями інших етнокультур; має на меті самореалізацію особистості; орієнтується на розвиток особистості, що відбувається цілісно, у єдності розуму і відчуттів, душі і тіла; утворює права людини на вільний вибір змісту, форм, режиму освіти; здійснюється за умов державної та громадської підтримки, уваги, співпраці, а не формального керівництва [3].

В умовах значного зростання ролі освіти в усіх складниках суспільного життя й у зв'язку із загостренням питань, пов'язаних зі смыслом буття людини, її перспектив та ціннісних орієнтирів, помітно зростає роль аксіологічних засад педагогічної науки, що знайшло відображення у створенні нової галузі знання – педагогічної аксіології.

Змістовими компонентами педагогічної аксіології за В. Гінецинським, є такі: «демонстрація багатоманітності наявних систем ціннісних орієнтацій; реальний плюралізм спрямованості людей, що взаємодіють у процесі виховання; розробка й обґрунтування системи методичних процедур, які дають змогу виявляти й враховувати системи ціннісних орієнтацій реального життя; розробка й обґрунтування науково-методичного інструментарію, який уможлиблює пояснення системи диспозицій, що реально регулюють інтерперсональні стосунки» [1, 87].

Аксіологічний підхід, як вважає Є. Шиянов, органічно притаманний гуманістичній педагогіці, оскільки вона розглядає людину як найвищу цінність суспільства й самоціль суспільного розвитку. У цьому зв'язку аксіологія, яка є більш загальною стосовно гуманістичної проблематики, може розглядатися як основа нової філософії освіти і, відповідно, методології сучасної педагогіки [4].

Якщо врахувати, що освіта – це фундаментальна основа й одне з джерел створення реальної картини про справжні та уявні цінності людини в різних життєвих сферах, то розробка її ціннісної складової є необхідним і значущим кроком на шляху до вдосконалення, розробки стратегії і розвитку. У цьому процесі, на думку З. Равкіна [5], слід враховувати історичність ціннісних національних орієнтирів, їх здатність знаходити на новому етапі цивілізованого розвитку новий зміст, не ігноруючи аксіологічну складову.

Проблему формування виховних цінностей фундаментально розробляв Б. Лихачов, який проаналізував сутність і основний зміст цієї категорії («цінність»), виявив її джерела і запропонував оригінальну класифікацію для виховної системи.

На його думку, виховні цінності – це духовні й матеріальні феномени, що позитивно впливають на людину через суб'єктивно-об'єктивні суспільні умови, обставини, стосунки. Одним з важливих аспектів, що розкриває їх сутність, є наявність ідеалу особистості, сучасних уявлень про сутність і призначення людини, що зумовлює її розвиток. Виховні цінності в системі Б. Лихачова – це такі якості, властивості, прагнення особистості, які мають багатий внутрішній потенціал і здатні за певних соціальних умов зробити людину щасливою і корисною для суспільства.

Принциповою є ідея Б. Лихачова про те, що виховні цінності «складають духовну основу, базисний духовний компонент особистості, визначають сутність її внутрішнього світу» [2, 6]. Природно, що це духовне ядро особистості виявляється у спрямованості й світогляді людини, у її знаннях, уміннях і життєвій силі, є особистісною характеристикою в соціально обумовлених відносинах, діяльності й спілкуванні.

Дослідник дійшов висновку про наявність таких основних інтегративних джерел виховних цінностей, як генетичний, індивідуально-особистісний, природний, соціумний, соціально-космічний, у яких найважливішим базисним джерелом він вважав природу, яка породжує такі цінності, як людяність, відкритість, краса світу, замилювання, відповідальність. Головною цінністю соціуму як одного з невичерпних аксіологічних джерел є людина, саме вона – природна і всеосяжна цінність і творець виховних цінностей. «Правда, – пише Б. Лихачов, – при цьому людина повинна бути духовною, вміти мислити, радіти, любити, страждати тощо» [2, 6].

Соціум і, насамперед, люди продукують ідеї, знання, образи, що перетворюються на духовно-ідейні інформаційні потоки. До них належать і виховні цінності державної ідеології, наукові, етичні, релігійні й естетичні цінності.

Цінності залежать від норм, правил і настанов, які регулюються суспільством і до яких належать:

- гарантовані законом або звичаями громадські свободи (совість, волевиявлення, місце проживання, рівність перед суспільством і законом тощо);
- конституційні або традиційно-суспільні гарантії та загальна впевненість у завтрашньому дні;
- моральні норми спілкування між людьми;
- свобода пізнання і самовираження, зокрема через рівень освіти, образотворче та інші види мистецтва, максимальна віддача сил і здібностей людям, суспільству із одержанням від них знаків уваги;
- відчуття особистої необхідності для суспільства, групи, а через це – й необхідності самої себе;
- можливість утворення соціальних груп різного ієрархічного рівня і вільного спілкування з особами свого кола – своєї етнічної, соціальної, трудової, економічної групи і її статево-вікових модифікацій як безпосередньо, так і через засоби інформації;
- усвідомлення своєї статі і віку, узгодження їх із суспільними нормативами;
- наявність або можливість утворення сім'ї як соціальної ланки;
- відповідність історично сформованих стереотипів та ідеалів реальним суспільним нормам (збіг індивідуальної картини світу з реальною дійсністю) або терпимість суспільства до індивідуальних стереотипів, які відрізняються від суспільних норм, що склалися (якщо вони не переходять у патологію);
- рівномірність інформаційно-пізнавального середовища;
- певний соціальний фон для задоволення інших потреб людини» [6, с. 313].

Висновки. Ціннісні орієнтації українського суспільства мають у своїй основі культуру й ментальність, що склалася протягом усієї української історії. Вони відрізняються від системи демократичних цінностей західної цивілізації. Ці відмінності обумовлюють різні системи культурних цінностей і норм, що їм відповідають, а також традицій та звичаїв, зокрема політичних та правових. Тому *ціль громадянської освіти недостатньо визначити як виховання у молоді розвинутої правосвідомості і політичної культури*. Історичний розвиток українського суспільства довів важливість розуміння й прийняття громадянами таких загальноновизнаних цінностей, як розум, моральна свідомість, патріотизм, служіння Вітчизні, милосердя, здатність до співчуття, справедливості, толерантності до інших народів, людей, культур, вірувань та переконань.

Національні культурні традиції взаємопов'язані з утвердженими в міжнародному товаристві загальнолюдськими цінностями, якими є гуманізм, власна свобода, права й обов'язки людини, рівність людей перед законом, громадянська й суспільно-політична активність, повага до власності, матеріальне благополуччя як умова гідного життя людини.

Тому ціннісний (аксіологічний) підхід до громадянської освіти і виховання може бути здійснений на основі взаємної адаптації цивілізаційних цінностей демократії і вітчизняної культури з урахуванням регіональних особливостей і традицій народного побуту та самоуправління. Необхідність узгодження і гармонізації національних та загальнолюдських цінностей зумовлена загостренням глобальних проблем людства, перспективами його виживання і розвитку як планетарного співтовариства людей.

Література:

1. Гинецинский, В.И. Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии / В.И. Гинецинский. – Л., 1989.
2. Лихачев, Б.Т. Введение в теорию и историю воспитательных ценностей / Б.Т. Лихачев. – Самара, 1997. – 84 с.
3. Морен, Е. Утраченная парадигма: природа человека / Е. Морен. – Київ: КАРМС-СИНТО, 1995. – 240 с.
4. Завалевський, Ю.І. Педагогіка гуманізму : навч. посіб./ Ю.І. Завалевський, Г.І. Назаренко, Л.Д.Покроєва. – Х.: Оберіг, 2011. – 380 с.
5. Равкин, З.И. Конструктивно-генетическое исследование ценностей образования – одно из направлений развития современной отечественной педагогической теории / З.И. Равкин. – М.: ИТОиП РАО, 1995.
6. Реймерс, Н.Ф. Экология (теория, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н.Ф. Реймерс // Россия молодая. – 1994. – № 1. – С. 14-17.

Ольга Батішчева

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ ТА РОЗБІЖНОСТІ У ЦІННОСТЯХ: АНАЛІЗ СТАНУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемі несумісності окремих цінностей, що лежать в основі громадянської свідомості сучасної української молоді. Поряд з незадоволенням результатами демократичних трансформацій у країні, прагненням більшої демократичності та справедливості в урядуванні, прийняттям демократичних стандартів, значна частина української молоді визнає свою пасивну позицію, невміння, а подекуди й небажання проявляти громадську активність, має песимістичні відчуття стосовно майбутнього і держави та свідомо відкидає прийнятність для себе проживання в Україні на користь економічно розвинутих західних держав. Ситуацію, що склалася, авторка пояснює низьким рівнем громадянської свідомості внаслідок незрілості демократичної політичної культури, незначною ефективністю виховного впливу школи в рамках громадянської освіти та відсутністю традицій громадської активності у посттоталітарному суспільстві в цілому.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянська свідомість, громадянські цінності, абсентеїзм, довіра до влади.

Olha Batishcheva. Behavioral aspects and incoherent values: analysis of civic consciousness of Ukrainian youth

The article is devoted to the problem of incompatibility of some values that form civic consciousness of Ukrainian youth. Young people in Ukraine recognize that they are not satisfied with the results of democratic transformations in the country, strive for fairness and adherence to democratic values and good governance, and in general acknowledge democratic principles and standards. The majority of young people admits their passive civic position, ignorance, inaptitude and often unwillingness to be active in civic life. They are pessimistic about future prospects for Ukraine and want to leave the country forever for to economically developed democratic states. The author suggests that this situation could be explained by low civic consciousness as a result of immature democratic political culture, as well as by ineffectiveness of civic education and low civic activity in the society on the whole.

Keywords: civic education, civic consciousness, civic values, absenteeism, trust to government.

Формулювання дослідницької проблеми. У суспільній свідомості молодих українців на сучасному етапі можна спостерігати суперечливий збіг. З одного боку, існує усвідомлення потреби глибоких змін у напрямку впровадження демократичних стандартів управління державою, починаючи від верховенства закону, народної волі і закінчуючи відповідальністю виборних осіб та державних службовців перед суспільством і громадою. З другого боку, слабо простежується, у першу чергу, власна воля до внутрішніх змін, усвідомлення власної відповідальності за долю країни, зміни ставлення до демократичного урядування як до можливості реалізації власного потенціалу в управлінні громадою або суспільством на користь інших людей. Незважаючи на те, що представники сучасного молодого покоління народилися та зростають вже у незалежній Україні, у громадській свідомості молодих людей досі залишаються активними старі стереотипи патерналістської держави, яка «зобов'язана», на думку переважної більшості молоді, забезпечувати своїх громадян усіма благами. Ініціатива та відповідальність за те, що відбувається у державі, перекладається на тих, хто займає державні посади, а власна громадська активність як запорука розвитку громадянського суспільства ще знаходиться у зародковому стані.

Актуальність дослідження. Громадянська освіта у такій ситуації виступає чи не єдиним інструментом, наявним в арсеналі держави, який здатний поступово змінити стан громадянської свідомості у суспільстві. Поряд з іншими інформаційними впливами, такими як, наприклад, інформаційні кампанії у ЗМІ та діяльність громадських організацій, громадянська освіта та виховання можуть стати ефективним механізмом активізації громадської активності та відповідальності [1]. Втім, на даному етапі впровадження, не зважаючи на численні спроби поживити процес поширення знань та підтримки у суспільства принципів та цінностей демократичного відповідального урядування та громадянського суспільства, проблема невідповідності стану громадянської свідомості, індивідуальних та колективних цінностей, що її формують, нагальним проблемам державного управління так і залишаються актуальними.

Мета та завдання. До уваги читача пропонуються результати дослідження [4], яке мало на меті дати відповідь на питання, якими рисами характеризується громадянська свідомість сучасної української молоді та чому сучасне молоде покоління не відчуває власної відповідальності за майбутнє свої країни.

Опис методології дослідження. У дослідженні брали участь учні старших класів загальноосвітніх шкіл, а також студенти молодших курсів вищих навчальних закладів. Особливістю дослідження є те, що опитані учні шкіл становили «об'єкт» дидактичного та виховного впливу занять з громадянської освіти, що проводилися вчителями, які брали участь у проекті «Громадянська освіта» громадської організації «Центр демократичного лідерства». Водночас, студенти, як значна частина респондентів, брали участь в опитуванні у деякій мірі як активна сторона, або «суб'єкт впливу», адже вони готували навчальні матеріали та допомагали вчителям проводити уроки в рамках своєї волонтерської роботи в організації.

Варто відмітити також те, що студенти, які брали участь у проекті та відповідно, в опитуванні, навчаються на спеціальностях безпосередньо або близько пов'язаних з педагогікою загалом та громадянською освітою зокрема, а також за напрямком «політичні студії», а отже, гіпотетично повинні були демонструвати «кращі» результати у питаннях, які передбачали сприйняття рівня власних знань про систему органів державної влади, принципи демократичного врядування, рівень громадської активності та політичної культури, а також стан громадянської свідомості. Однак, як покажуть результати, описані далі у статті, ця гіпотеза не підтвердилась.

Опитування проводилося двічі за період реалізації проекту «Громадянська освіта» (вересень 2012 – червень 2013 року) з метою визначити зміни у ставленнях та сприйнятті сучасних політичних процесів його учасників. Оскільки період реалізації проекту є відносно незначним для будь-яких суттєвих зрушень у громадянській свідомості, організатори опитування не ставили за мету вичерпно вивчити та оцінити ситуацію, що склалася у сфері громадянської освіти, громадянської свідомості, так само як і не спрямовано було це дослідження на визначення ефективності самого проекту. Основним завданням було стимулювати рефлексію учасників опитування з приводу важливих питань, відповіді на які можуть допомогти молодим людям визначити власну позицію, або хоча б замислитись над питанням власного ставлення до сучасної політичної ситуації та перспектив української демократії у майбутньому. Отже, основною метою дослідження було відстежити особливості ставлення, сприйняття молодих людей.

Чисельність загальної вибірки становила 500 респондентів, серед яких 250 учнів шкіл та 250 студентів вищих навчальних закладів. Географічні рамки дослідження обмежуються декількома, переважно західними, областями, серед яких Рівненська, Волинська, Хмельницька, Львівська та Житомирська області, оскільки цільовою групою освітнього проекту ГО «Центр демократичного лідерства» були учні шкіл невеликих міст західного регіону. Результати дослідження, таким чином, мають регіональне значення і становлять лише «витяг» із загальної тенденції, не претендуючи на загальнодержавне значення.

Крім того, важливо зазначити, що участь у дослідженні волонтерів, які допомагали у реалізації проекту і виявили також бажання взяти участь у соціологічному опитуванні, могла справити вплив на загальні результати. Втім, важко однозначно визначити напрям цього можливого впливу, оскільки більший досвід та спеціалізація волонтерів, які є студентами спеціальностей політологія, історія, педагогіка та психологія та інших напрямів, що прямо стосуються або дотичні до сфери громадянської освіти, могло вплинути як позитивно, так і негативно у загальній оцінці політичної ситуації в Україні, а також оцінці та сприйнятті власної громадянської позиції та громадської активності.

Метод проведення опитування також гіпотетично міг справити свій ефект: оскільки опитування проводилося в електронному форматі (за допомогою спеціальної програми, доступної на сайті www.surveymonkey.com), пройти його могли лише ті студенти та учні, які мають вільний доступ до Інтернет, а це, скоріше за все, свідчить про соціальний статус родин, звідки походять учасники дослідження. Можемо передбачити, що результати опитування були би відносно «нижчими», якби серед опитуваних були представлені діти із сімей з найнижчим рівнем достатку, які не можуть собі дозволити доступ до Інтернет, чи власний комп'ютер.

Аналіз результатів. Враховуючи вище зазначені застереження, переходимо до аналізу отриманих результатів опитування.

В цілому, майже половина (47,5%) респондентів оцінили ефективність громадянської освіти на «задовільно», чверть респондентів (25,4%) поставила оцінку «вище середнього», 18,6 відсотків респондентів вважають ефективність «незадовільною», і жоден з респондентів не оцінив стан громадянської освіти в Україні «на відмінно». Зрозуміло, що саме така позиція учнів та студентів є відображенням їх власного досвіду вивчення громадянознавчих предметів та досить суб'єктивних індивідуальних уявлень про те, якими повинні бути стандарти «ефективного викладання». Водночас, можна сприймати ці результати як такі, що виявляють ступінь «задоволення» чи «незадоволення» якістю освіти у цьому напрямі, враховуючи усю сукупність факторів, що на цю якість впливають (наявність навчально-методичних посібників та іншої літератури, методи, засоби навчання, кількість годин, підготовленість вчителів і т.п.).

Більшість респондентів (52,3%) визначили низький рівень громадянської свідомості у суспільстві як основну проблему впровадження громадянської освіти в Україні. Друге і третє місце серед найбільш актуальних проблем громадянської освіти респонденти назвали також низький рівень демократичної політичної культури в цілому (37,5%), а також непродуманість, недосконалість навчальних програм, нестачу сучасних цікавих матеріалів (42%).

Доцільно порівняти ці результати з відповідями на питання, яке стосувалося оцінки власних знань про систему органів державної влади в Україні та принципи демократичного врядування. Так, 44% опитаних відзначили свої знання оцінкою «добре», 42,4% оцінили власні знання на «задовільно», а 10 відсотків поставилися досить критично і зізналися у «незадовільному» стані власних знань. Лише 3,4% опитаних мають відмінні знання з цього предмету. Прикметно, що такі порівняно високі показники усвідомлення власної обізнаності, що співіснують з зовсім незначними результатами оцінки молоддю своєї активності, повторюють тенденцію, помітну у дорослого населення.

Майже сорок дев'ять відсотків опитаних молодих людей оцінили свій рівень громадської активності як «середній», в той час як в сумі 40,7% – на «нижче середнього» (30,2%) та «не проявляю жодної активності» (10,5%). «Вище середнього» громадська активність у 9,3% опитаних, згідно їх власного сприйняття. «Дуже активними» є лише 1 відсоток опитаних. Якщо розуміти громадську активність лише як участь у виборах, то вище зазначені результати корелюються з відповідями на питання, «Чи брали (респонденти – авт.) участь у виборах?», на яке 49% відповіли «так» (т.б. це більшість тих учасників соціологічного опитування, що вже досягли вікового цензу для участі у виборах).

Двадцять три відсотки респондентів не задумувалися над питанням, чи мають вони власну політичну позицію, а 9,2% відзначили відсутність будь-якої чіткої політичної позиції. Парадоксально, але 67,8% респондентів визнали, що мають свою власну політичну позицію. Схиляємося до думки, що такі порівняно високі показники свідчать про те, що молоді люди задумуються над політичними проблемами та проблемами управління державою, однак, осмисленість, раціональна обґрунтованість цієї позиції на основі знань, почерпнутих з уроків з громадянської освіти, поступаються вкрай критичним, емоційним оцінкам, часто позбавленим раціонального зерна (радикалізм, екстремізм – яскраві риси найбільш поширених відповідей молодих людей на прохання описати цю позицію у декількох словах).

Вважаємо, про рівень патріотизму свідчать відповіді на запитання «Чи не хотіли би постійно мешкати за кордоном, в будь-якій розвинутій демократичній державі». Прикро, але більше 60% молодих людей відповіли на це питання позитивно. Крім того, як свідчить аналіз результатів, відповіді на це питання корелюються з відповідями на питання про обізнаність та визнання демократичних стандартів урядування, рівень власної громадської активності та оцінками майбутнього України: найкраще обізнані, активні, але більш песимістично налаштовані молоді люди висловлюються на користь еміграції.

Варто також порівняти отримані результати на вище зазначені запитання із відповідями на питання «Чи хотіли би Ви самі стати політичним лідером або державним діячем?», на яке 34,5% відповіли позитивно, 31% – відкинули таку ідею, а 34,5% респондентів виявилось важко визначитися із відповіддю.

У власному сприйнятті та загальній оцінці ефективності системи державного управління в Україні, демократичності урядування молоді респонденти виявилися більш категоричними і одноставними. Це яскраво простежується у відповідях на питання оцінки «якості української демократії», де більшість респондентів оцінили останню на «вкрай незадовільно» та «незадовільно» – 18,6% і 57,6% відповідно. Лише 8,5% поставили оцінку «добре», а 13,6% – оцінку «задовільно».

Песимістичною виглядає картина майбутнього, якщо судити, як ставиться молодь до політичних лідерів сьогодення і яке вона має бачення власної ролі у реформуванні українського суспільства. На питання «Чи є серед сучасних українських політичних лідерів такі, яким Ви довіряєте, яких підтримуєте і вважаєте взірцем для наслідування?», 57,5% відповіли, що таких людей не бачать у сучасному українському політикумі, а 27,6% респондентів виявилось важко відповісти на це запитання. Лише майже 15% відповіли позитивно на це запитання. Ще сумніше виглядає картина із сприйняттям майбутнього української демократії, яке панує серед молоді: більшість молодих людей вважають, що ситуація у нашій країні може змінитися найближчим часом лише на гірше (52%). У краще майбутнє країни вірять лише 10,3%.

В сумі 93% респондентів вважають, що їх інтереси не представлені у парламенті і не захищаються жодною політичною силою (36 відсотків абсолютно у цьому переконані, а 57% – обрали відповідь «скоріше ні»). Лише 4,7% обрали відповідь «скоріше так» на питання, чи у парламенті є депутати, які представляють і захищають їх інтереси. Лише 2,3% респондентів зазначили, що серед народних депутатів України є такі люди, яких можна вважали лідерами і з яких можна брати приклад.

Можна констатувати катастрофічно низький рівень довіри опитаних молодих людей до представників державної влади, що в цілому повторює тенденцію, яка демонструється соціологічними опитуваннями серед дорослого населення. Найнижчим рівнем довіри користуються народні депутати та Президент України (36,4% та 19,3% відповідно), а також правоохоронні органи (14,8%). Меншою мірою також довіряють лідерам політичних партій (7%) та державним службовцям (8%). 5,7% респондентів взагалі відзначили, що «не довіряють нікому із перерахованих» категорій.

Найбільшою довірою респондентів користуються, натомість, науковці та діячі культури (32,2%), лідери громадських організацій (10,3%), служителі церкви (8%). Більше чверті (28,7%) опитаних відзначили, що серед перелічених категорій вони не мають авторитетів.

Основною мотивацією української політичної еліти молоді люди назвали «можливість збільшити власний капітал за рахунок державних коштів». За цей варіант відповіді висловилися 70% опитаних. Жоден з опитаних не вважає «бажання поліпшити життя народу» основною мотивацією політичної еліти.

Щоб простежити, під впливом яких інформаційних джерел формується громадська думка та гро-

мадянська позиція молодого покоління, в опитуванні містилося відповідне запитання. Було запропоновано декілька варіантів відповідей, серед яких: телебачення, Інтернет, радіо, друковані ЗМІ, близькі/родина, друзі/однолітки, вчителі/викладачі, лідери громади, церковні лідери, офіційні джерела. Варто відзначити, що найбільшим впливом користуються телебачення та Інтернет, які отримали однакову кількість відповідей своїх прихильників (41,9% кожен); із значним відривом друге місце у рейтингу посіло таке джерело, як «друзі/однолітки» (7%). Варто відзначити, що вчителі/викладачі користуються хоч і незначною, але все ж таки більшою популярністю серед молодих людей у якості джерела інформації про політичні процеси. Так, 3,5% респондентів назвали вчителів своїм основним джерелом інформації, яке впливає на формування політичної позиції, в той час як родину – лише 2,3%. Служителі церкви та лідери громади, як не дивно, не отримали жодної відповіді на свою підтримку, що частково можна пояснити відірваністю сучасних молодих людей від релігійного життя і життя громади та відсутністю справжніх духовних лідерів у громадах тих міст, звідки походять респонденти.

Досить цікавими були відповіді респондентів на питання, які являли собою асоціативний експеримент. Так, учасникам дослідження було запропоновано подати два слова (або фразу), які першими спадають на думку, коли вони чують слово «держава» та «народний депутат», а також описати одним реченням свою власну політичну позицію, за умови її наявності. На питання стосовно асоціацій до фрази «народний депутат» було отримано більшість вкрай негативних асоціацій, серед яких нерідко зустрічались гостро емоційні оцінки. Домінантними тут були слова «злодій», «обман» та «корупціонер» (по 9% відповідно), «гроші, влада» (6%). Нейтральне (або деякою мірою й позитивне) «народний обранець» зустрічається лише у 5% відповідей.

На питання «Що для Вас означає держава?», молоді люди відповідали по-різному. Найбільше асоціацій припало на слово «влада» (9%), «єдність» (7%), «нація, народ» (7%) та «порядок» (6%). Зустрічались також такі асоціації, як «батьківщина», а також вкрай негативні «зло», «контроль», «ганьба» (по 2% відповідно).

В стислому описі власної політичної позиції чимало респондентів (27%) продемонструвало перевагу націоналістичної ідеології, що можна пояснити регіональністю вибірки; на другому місці за частотою згадування (15%) виявилось формулювання позиції як «соціалістичної» та «ліберальної». Зауважимо, що зустрічались відповіді (5% опитаних), що свідчать про анархічні та екстремістські настрої молоді, яка не відкидає можливості застосування сили (а в окремих відповідях і відвертого насильства) у досягненні політичних цілей. 32,2% опитаних не змогли чітко сформулювати свою політичну позицію.

Висновки. Значна частина опитаних представників української молоді демонструє незадоволення результатами демократичних трансформацій у країні, прагнення більшої демократичності та справедливості в урядуванні, чесності та відповідальності політичних лідерів. Знаючи свої громадянські права та обов'язки, поділяючи демократичні стандарти та визнаючи роль громадянина у будівництві своєї держави та якості життя у громаді, більшість молоді, однак, визнає свою власну пасивну позицію. Варто зазначити, що найбільшою причиною таких оцінок та ставлень є не формальна громадянська освіта, яку часто оцінюють як неефективну, а реальна практика, приклади з життя, які розбігаються з офіційними заявами та обіцянками очільників держави та критичні судження про них дорослих, т.б. той пануючий політичний дискурс, у якому формується громадянська свідомість молодих людей.

Низька громадянська активність молоді може мати різні причини, такі як невміння захищати свої права, небажання, невіра у власні можливості, або у здатність урядових інституцій допомогти у розв'язанні проблем, песимістичні відчуття стосовно майбутнього держави, низький рівень усвідомлення «громадянськості» самих вчителів, на обов'язки яких покладено прищеплювати учням громадянські цінності та виховувати у них відповідальність та бажання робити свій внесок у розвиток покращення життя у громаді та у державі в цілому [2; 3].

Таку картину можна, на нашу думку, пояснити низьким рівнем громадянської свідомості внаслідок незрілості демократичної політичної культури, відсутністю традицій громадської активності у посттоталітарному суспільстві та відірваністю від реального життя формальної громадянської освіти в Україні, яка поки що не спрямована на вироблення в учнів та студентів практичних навичок реалізації своїх громадянських прав та обов'язків.

Література:

1. Актуальні завдання громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ippo.edu.te.ua/files/gromad_osvita/resursy/03_aktualni_zavdannja_grom_osvity.pdf. – Назва з екрана.
2. Бабакіна, О.О. Вивчення стану сформованості громадянськості майбутнього вчителя у сучасних педагогічних ВНЗ / О.О. Бабакіна // Вісник Житомирського державного університету. – 2010. Вип. 49. – С. 12-15.
3. Волошин, П.М. Стан проблеми громадянського виховання у теорії і практиці сучасної школи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/8/visnuk_29.pdf. – Назва з екрана.
4. Соціологічне опитування «Стан громадянської свідомості в Україні» ГО «Центр демократичного лідерства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.surveymonkey.com/s/KJYRQ2B>. – Назва з екрана.

Надія Павлик

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ

У статті представлено результати порівняльного аналізу громадянських цінностей та ціннісних засад реалізації неформальної освіти молоді; визначено потенціал впровадження неформальної освіти для забезпечення процесу формування громадянських цінностей; охарактеризовано взаємозв'язок між основними категоріями дослідження.

Ключові слова: громадянські цінності, неформальна освіта, ціннісні засади.

Nadiia Pavlyk. Informal education as a tool for the development of youth civic values.

The article presents the results of the comparative analysis of civic values and value principles in the process of informal education for youth. It identifies the potential of informal education in the formation of youth civic values and describes the correlation between the main categories of the research.

Keywords: civic values, informal education, value principles.

Формулювання дослідницької проблеми. Цілеспрямованість навчально-виховних впливів, їх організований характер та відповідність громадянським цінностям забезпечується, у першу чергу, громадськими організаціями. На нашу думку, сьогодні в Україні саме громадські організації є основними постачальниками послуг неформальної освіти: через організацію тренінгового й інтерактивного навчання; роботу безпосередньо з бенефіціарами соціальних і освітніх програм; публікацію навчально-методичних посібників і створення відповідних до власних цілей діяльності веб-ресурсів й інформаційних просторів. Громадські організації, будучи заснованими на принципах відкритості, прозорості, рівності та доступності, на протигагу керованою державою системою формальної освіти, вже фактом свого існування реалізують методологію формування громадянських цінностей. Неформальна освіта є новою категорією сучасної української педагогічної думки, тому, на нашу думку, є важливим вивчення характеру її співвіднесеності з процесом формування громадянських цінностей молоді для можливостей впровадження у системі професійної підготовки.

Актуальність наукових пошуків щодо використання потенціалу неформальної освіти для формування громадянських цінностей молоді визначається системою *суперечностей* між: превалюванням у системі формальної освіти директивних методів навчально-виховної діяльності та репродукуванням молоддю стилів поведінки та взаємодії, засвоєних у освітньому просторі; декларуванням потреби насичення змісту освіти громадянськими цінностями та відсутністю ефективних методичних форм розвитку рівня громадянської активності молоді у навчальному процесі; між розгалуженістю мережі учнівського та студентського самоврядування у закладах освіти та формальністю їх менеджменту й адміністрування з боку педагогічних колективів, тощо.

Тобто, в українській системі формальної освіти створені зовнішні фактори для формування громадянських цінностей молоді (як-от: наявність нормативно-правової бази, усвідомлення значення громадянського виховання, створення спеціалізованих методичних посібників і т.д.), однак відсутні психолого-педагогічні передумови переходу цих зовнішніх факторів у громадянські цінності як внутрішні, суб'єктивні переконання молоді. Натомість, на нашу думку, неформальна освіта має значний потенціал у вирішенні охарактеризованих суперечностей внаслідок специфіки цілей і змісту навчально-виховного процесу та особливої методології організації освітньої взаємодії.

Стан наукової розробки проблеми. Взаємозв'язок неформальної та громадянської освіти представлено у роботах українських науковців: А. Гончарук, Н. Горук, В. Давидової, Ю. Деркач, С. Зінченко, М. Лещенко, О. Огієнко та інших. Дослідники визначають роль та місце неформальної освіти у стимулюванні громадянської відповідальності, реалізації соціальної політики, демократизації суспільства, передусім, на прикладах закордонного досвіду впровадження й використання неформальної освіти. Так, аналіз визначених джерел свідчить про досвід використання неформальної освіти для уповноваження соціально виключених категорій населення, інтенсифікації технологій подолання негативних суспільних явищ, розвитку громадянського суспільства шляхом залучення широких кіл населення до дискусій, особистісного розвитку й самореалізації.

Однак, представлений у проаналізованих роботах взаємозв'язок системи неформальної освіти й процесу формування громадянських цінностей її учасників носить опосередкований, почасти декларативний характер. Тому **метою** нашої статті є обґрунтування потенціалу впровадження неформальної освіти молоді як інструменту формування громадянських цінностей; **завданнями** визначаємо аналіз наукової літератури щодо потенціалу неформальної освіти для громадянського виховання молоді; ви-

ділення спільного і відмінного у досліджуваних категоріях та визначення значення неформальної освіти у сучасному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Ми розуміємо неформальну освіту як процес додаткового цілеспрямованого діалогічного навчання, виховання й розвитку молоді, організований поза межами змісту, форм і методів освітніх установ і державних інституцій. Участь молоді у системі неформальної освіти характеризується системою передумов, принципів і закономірностей, які у своїй сукупності дають можливість стверджувати про наявність лінійних кореляцій між результатами неформальної освіти та процесом формування громадянських цінностей.

А саме, С. Зінченко, досліджуючи значення неформальної освіти у процесі соціалізації, визначає такі етапи внутрішніх перетворень особистості:

- прийняття відповідальності за власні цілі, дії та їх майбутні результати;
- емоційне переживання щодо визначених цілей, дій та їх результатів;
- безпосередня реалізація дій у процесі неформальної освіти;
- усвідомлена оцінка отриманих результатів власної активності [2].

На нашу думку, перебіг цих етапів має циклічний характер – постановка цілі участі у неформальній освіті, конкретні дії з її досягнення та оцінювання результатів, за умови успішного досвіду участі у системі неформальної освіти, призводять до повернення людини на перший етап – постановку нової цілі вищого порядку та прийняття на себе відповідальності за її досягнення.

Такий замкнений цикл розвитку особистої відповідальності учасників неформальної освіти, на нашу думку, відповідає процесу формування громадянських цінностей, який носить швидше синусоїдальний, спіралевидний характер, аніж лінійний.

Іншими важливими ознаками неформальної освіти, виділеними О. Огінко у процесі опису й аналізу шведського досвіду освіти дорослих, є відсутність «учителів» як організаторів навчально-виховних впливів; їх заміняє особистість «лідера» як провідника певних ідей, організатора взаємодії й діалогу учасників. Такий підхід, по-перше, дозволяє уникнути об'єкт-суб'єктного підходу до організації навчання й виховання молоді; по-друге, враховує досвід і інтереси всіх учасників неформальної освіти; по-третє, реалізує ідею навчання шляхом розподілу влади. Визначені особливості дозволяють виділити наявність кореляційних зв'язків між неформальною освітою та процесом формування громадянських цінностей її учасників.

Це підтверджується виділеними Л. Олівером ціннісними засадами, що забезпечують ефективність неформальної освіти: рівність і демократія; діалогічність; доброзичливість; активність життєвої і громадянської позиції; особиста відповідальність; взаємодопомога як передумова досягнення спільних цілей; свобода вибору; відсутність нав'язування певних думок та способів діяльності [3].

Крім того, спільною рисою процесів неформальної освіти і громадянського виховання вважаємо їх почасти реактивний характер – тобто швидкі й мобільні реагування на зміни стану суспільства та його окремих систем. Це зумовлює спільність мети досліджуваних процесів, а саме – визначення соціальних проблем та їх вирішення за допомогою самих учасників неформального навчання, освічених і відповідальних планувальників соціальних змін [1].

Охарактеризований взаємозв'язок підтверджується дослідженнями наявності прямого кореляційного зв'язку між інформованістю громади (у наших категоріях – рівнем затребуваності й поширеності неформальної освіти) та розвитком демократії (як провідної громадянської цінності) [1].

Для розв'язання поставлених завдань дослідження вважаємо за доцільне розглянути взаємозв'язок системи неформальної освіти й процесу формування громадянських цінностей на двох рівнях (макро і мікро). *Макрорівень* розглядаємо як площину перетину інтересів організаторів неформальної освіти й агентів формування громадянських цінностей молоді. В Україні, передусім, ними виступають громадські організації та об'єднання за інтересами.

На нашу думку, цінності неформальної освіти на *макрорівні* цілком співвідносяться з громадянськими цінностями (див. табл. 1.).

Представлені у табл. 1 ціннісні орієнтації системи неформальної освіти і процесу формування громадянських цінностей є тотожними за концепцією, що дає змогу стверджувати про тісний ціннісний взаємозв'язок досліджуваних категорій.

Мікрорівень тлумачимо як суб'єктивні цілі учасників неформальної освіти, засновані на їх особистісних переконаннях, ідеалах, поглядах, баченнях, тощо. Основною різницею між досліджуваними категоріями на макрорівні є спрямованість учасників неформальної освіти, передусім, на власне вдосконалення, в той час як процеси громадянської освіти скеровані на вдосконалення суспільства. Отже, на мікрорівні існує різниця між цілями, формами, змістом і ціннісними засадами неформальної освіти і громадянського виховання внаслідок індивідуального характеру першої і колективного – другого. Однак обмеження ідей неформальної освіти лише спрямованістю на індивідуальний саморозвиток і самореалізацію зіштовхується з критикою внаслідок неможливості побудови індивідуального добробуту без супроводжуючого розвитку громадянського суспільства [1]. І навпаки, соціальні перетворення неможливі без індивідуальних. Тобто, у процесі участі у системі неформальної освіти молодь стихійно (без відповідного цілепокладання і цілеузгодження) залучається до участі у житті групи, громади, українського соціуму, світового громадянського суспільства.

Таблиця 1.
Порівняльний аналіз громадянських цінностей та ціннісних засад
реалізації неформальної освіти молоді

№	Ціннісні засади реалізації неформальної освіти молоді	Їх взаємозв'язок з громадянськими цінностями
1	<i>Децентралізація</i> освітніх і виховних впливів на учнівську молодь внаслідок відсутності державного менеджменту і автономності центрів неформальної освіти	Децентралізація прийняття рішень щодо управління регіонами і громадами, посилення повноважень органів місцевого самоврядування і територіальних об'єднань
2	<i>Свідомість</i> організації навчально-виховних впливів як цілеспрямоване формування критичного й альтернативного мислення молоді	Свідомість участі у житті суспільства трактується як соціальна сила його розвитку; активна участь у житті суспільства як прояв громадянської свідомості населення
3	<i>Особиста відповідальність</i> учасників неформальної освіти за її організацію, зміст і результати; формування відповідальності молоді за власні рішення і вчинки як провідна ціль неформальної освіти	Відповідальність за суспільні явища і процеси, а також їх причини і наслідки
4	<i>Свобода</i> мислення, волевиявлення, спілкування, поведінки, саморепрезентації як основа неформальної освіти, спрямованої на добровільність освітніх впливів і врахування індивідуальних особливостей молоді	Звільнення від суспільних стереотипів та нав'язаних соціально-політичних і історичних позицій щодо стратифікації, статусності та привілейованості окремих категорій громадян
5	<i>Практичність</i> змісту неформальної освіти як можливість задоволення першочергових потреб особистості	Практичність як ефективне й раціональне використання державних, суспільних і особистісних ресурсів; орієнтованість на потреби громади як результат обізнаності у її першочергових потребах
6	<i>Активність</i> як відповідь на відсутність суб'єкт-об'єктної взаємодії вчителів і учнів у неформальному освітньому просторі; можливість вільно обирати зміст та форми навчання залежно від потреб	Громадська активність як потреба вільного волевиявлення і можливість її реалізувати; ініціативність у виборі змісту і форм громадської активності
7	<i>Рівність</i> учасників неформальної освіти як першооснова її організації; врахування різних інтересів і точок зору	Розподіл влади, можливість окремих категорій населення і територіальних громад бути залученими до розподілу й управління ресурсами
8	<i>Добровільність</i> участі молоді у процесах неформальної освіти внаслідок вибору її форм, змісту та цілей самою молоддю	Добровільність створення громадських об'єднань, організацій і рухів, а також участь у них як відображення свідомого власного вибору громадян

Висновки. Таким чином, у відношеннях «неформальна освіта – формування громадянських цінностей» важко визначити, що є причиною, а що наслідком – вони розвиваються у тісному взаємозв'язку. Можливо, тоді є актуальним врахування інтеграції результатів обох досліджуваних процесів і явищ.

Однак, громадянські цінності є первинними по відношенню до неформальної освіти, яка без них ретворюється на самоцінність, втрачає ефективність і популярність серед молоді. Тому саме організацію, впровадження й популяризацію різних напрямів неформальної освіти у молодіжному середовищі вважаємо ефективним інструментом формування громадянських цінностей.

Література:

- Горук Н. Навчання грамоти як вид неформальної освіти жінок у США / Наталія Горук // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип 23. : Серія педагогічна. – С. 187-193.
- Зінченко С. Психологічні особливості неформальної освіти дорослих [Електронний ресурс] / Світлана Зінченко. – Режим доступу до ресурсу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/OD/2009_1/09ZSVNOD.pdf
- Огієнко О. Шведський досвід організації та функціонування навчальних гуртків для дорослих [Електронний ресурс] / Олена Огієнко. – Режим доступу до ресурсу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/OD/2010_2/1000INGD.pdf

Ольга Кочерга

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СТРУКТУРНОЇ КОМПОНЕНТИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті здійснено аналіз досвіду формування соціальної відповідальності як важливої структурної компоненти громадянської компетентності сучасного вчителя. Автор переконливо доводить важливість вирішення проблеми громадянського виховання підростаючих поколінь, акцентуючи увагу при цьому на необхідності підвищення рівня професійної підготовки майбутнього учителя, формування його громадянської компетентності.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянське виховання, громадянська позиція, громадянська компетентність учителя, громадянська свідомість, соціальна відповідальність, педагогічні умови.

Olha Kocherga. The formation of social responsibility as a structural component of civic competence of a modern teacher.

The author of the article analyzes the experience of forming of social responsibility as an important structural component of civic competence of a modern teacher. She proves the importance of problem solving in civic education of future generations, emphasizing the necessity of raising professional and civic competencies of future teachers.

Key words: civic education, civic upbringing, civic attitude, civic competence of a teacher, civic consciousness, social responsibility, pedagogical conditions.

Формулювання дослідницької проблеми. Головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формування покоління, здатного навчатися упродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Розбудова незалежної України як суверенної держави вимагає виховання громадянина-патріота, здатного жити й працювати в умовах демократії, відчувати постійну відповідальність за себе, свій народ, країну, прагнути здійснити реальний внесок у реформаторські процеси. Про це свідчать офіційні нормативні документи: «Національна доктрина розвитку освіти», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI сторіччя), «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності».

Здійснення завдань громадянського виховання підростаючого покоління вимагає серйозної уваги до підготовки тих, хто завтра прийде до школи, хто покликаний запалити у кожного вихованця вогонь любові до рідної землі, до свого народу, до народних звичаїв, традицій. Адже саме від учителя залежить, ким стане вихованець у майбутньому, яку громадянську позицію він займе у суспільному житті.

Етичний кодекс українського вчителя акцентує увагу на важливій місії педагога: «Діяльність вчителя спрямована на всебічний розвиток учня з метою виховання свідомого громадянина та допомоги у його адаптації до життя в суспільстві» [4].

Учитель на сучасному етапі, зазначається у Концепції національного виховання, повинен бути професіоналом, здатним до багатоваріативності педагогічної дії, прогнозування можливих результатів, повинен володіти прийомми аналізу та самоконтролю, вміти педагогічно осмислити нові соціально-економічні умови виховання, наслідки ринкових відносин, оцінити нові тенденції з позицій освітньої діяльності, щоб унеможливити ситуацію, за якої політика чи ринок піднесли б над педагогікою і освітою [7].

Вимоги до вчителя, які висувають держава і суспільство, полягають також у тому, щоб педагог своєю творчою діяльністю у процесі навчально-виховної роботи вмів проектувати розвиток особистості, чітко уявляв, яким повинен стати його вихованець як громадянин незалежної України. Для досягнення найважливішої мети національного виховання – формування свідомого громадянина-патріота – вчитель має створювати умови для всебічного і гармонійного розвитку особистості, сформувати основи громадянської свідомості, активності, відповідальності. Чільне місце в цьому процесі посідає формування громадянської відповідальності, яка передбачає добровільний вибір особистістю поведінки, що відповідає таким важливим категоріям як обов'язок, ініціативність, дисциплінованість, самостійність, вимогливість, принциповість.

Стан дослідження проблеми. Питаннями громадянської освіти й виховання молоді в Україні займаються вітчизняні науковці Г. Васянович, І. Зязюн, Т. Єлагіна, В. Кудін, Н. Потапова, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін. Науковці наголошують на тому, що сьогодні особливого значення набувають

демократизація та гуманізація навчально-виховного процесу, створення умов для опанування надбаннями національної та загальнолюдської культури, виховання високих моральних і громадянських якостей. У свою чергу, «формування громадянських якостей особистості ґрунтується на ідейному багатстві народу, його мудрості, духовних цінностях, традиціях і звичаях» [5, 79].

Вчені одностайні у визначенні провідної ролі вчителя у вирішенні завдань громадянської освіти та виховання підростаючих поколінь. Цією ідеєю пройняті ряд положень «Етичного кодексу українського вчителя»:

– «У своїй громадській роботі вчитель пам'ятає про свою підвищену суспільну відповідальність, обумовлену його професійною діяльністю»;

– «Реалізуючи у громадській роботі свій соціальний ідеал, вчитель завжди пам'ятає про свою особливу роль вихователя, носія світла знань»;

– «Вчитель має бути прикладом участі у громадському житті суспільства завдяки своїй неупередженій громадянській позиції, благодійній діяльності»;

– «Суспільна значущість і складність професійних обов'язків вчителя вимагає від нього високого рівня професійної підготовки, фундаментальних знань теорії і практики виховання та навчання, опанування відповідними методами та технологіями педагогічної діяльності» [4].

Формування громадянськості майбутнього вчителя набуває сьогодні особливої актуальності, що забезпечує усвідомлення і визначення сучасним педагогом завдань, цілей та методів громадянського виховання молодого покоління. Ефективна організація навчально-виховної роботи в сучасних педагогічних вищих навчальних закладах, спрямована на формування громадянськості майбутніх учителів як їхньої професійної якості, вимагає врахування позитивного досвіду та усунення недоліків, що існують у сучасній практиці вищої освіти.

Розкриваючи суть і зміст громадянськості, не можна не помітити органічний взаємозв'язок цього явища з найважливішими професійними якостями вчителя, його національною самосвідомістю, що безпосередньо пов'язана з основними засадами побудови держави. Ці положення розкриваються у працях Н. Дерев'янка, Н. Косаревої, О. Вишневецького, П. Вербицької, О. Докукіної, П. Ігнатенка, В. Кременя, Л. Крицької, В. Оржеховської, В. Поплужного, О. Сухомлинської та інших учених.

Слід відзначити, що громадянськість педагога як складне особистісне утворення в структурному аспекті складається з низки властивостей, якостей і характеристик. Найважливішими з них, як завжди, відзначається патріотизм, орієнтація на гуманістичну ідеологію, політична, правова й моральна культура; гідність, соціальна справедливість і відповідальність, готовність до праці, до соціального й професійного самовизначення.

Отже, серед цілої низки якостей, які входять до структури громадянськості вчителя, важливе місце займає соціальна відповідальність.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – аналіз досвіду формування соціальної відповідальності у студентів педагогічного коледжу – майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Проблеми формування відповідальності у майбутніх учителів присвятили свої праці Г. Васянович, Т. Іваненко, Л. Пашко, М. Сметанський, О. Юринець.

У своїх дослідженнях науковці доводять важливість формування відповідальності як важливої професійної якості вчителя. Проте розв'язання цієї проблеми ускладнюється тим, що наприкінці минулого століття почала виявлятися тенденція зниження рівня освіченості абітурієнтів, які обирають професію вчителя. Педагогічна діяльність вийшла із переліку престижних, коли перехід українського суспільства до ринкових відносин спричинив прірву між доходами тих, хто працює в умовах ринкової економіки, та тих, хто має обмежену державним бюджетом заробітну плату, що нездатна забезпечити відповідні умови для життя та професійного удосконалення педагога. У Державній програмі «Вчитель», прийнятій до реалізації у 2000 -му році, наголошується на тому, що існує невідповідність між суспільною роллю і соціальним статусом педагога, що професія вчителя втрачає престиж [3]. Минуло більше десятиліття, але ситуація не змінилася на краще.

Сьогодні викладач педагогічного коледжу працює зі студентами, значна частина яких не усвідомлює свого професійного вибору, не мотивована до навчання та оволодіння вміннями і навичками, необхідними в майбутньому для виконання на високому рівні своїх професійних функцій.

Соціальна відповідальність розглядається нами як одна із провідних професійних та громадянських якостей сучасного вчителя, як інтегральна якість особистості, що характеризується усвідомленням і переживанням нею своїх обов'язків, загальних норм моралі; розумінням і прийняттям їх особистісної, колективної та суспільної необхідності; правильною орієнтацією в умовах вільного вибору засобів досягнення суспільної мети, передбаченням результатів своєї діяльності; готовністю діяти відповідально згідно суспільних вимог та відповідати за свої вчинки перед самим собою, іншими людьми та суспільством; як форма саморегуляції та самодетермінації, що виявляється в усвідомленні здійснюваних вчинків та їх наслідків, усвідомленні власної здатності виступати причиною змін (або протидіяти змінам) у навколишньому світі та власному житті.

Суть соціальної відповідальності полягає у готовності вчителя діяти відповідно до вимог професійного обов'язку на основі глибокого усвідомлення ним сутності педагогічної діяльності, її ролі у розви-

тку суспільства, здатності передбачати наслідки своєї діяльності та відповідати за її результати перед суспільством, батьками, колегами, учнями, а головне – власним сумлінням.

Соціальна відповідальність вчителя – це вияв його ініціативності, самостійності, високого професіоналізму, педагогічної ерудиції, творчої активності у справі виховання та навчання підростаючих поколінь, підготовки їх до повноцінного життя і праці у суспільстві.

Формування соціальної відповідальності студентів – майбутніх учителів початкових класів – процес складний і тривалий. Він є невід’ємною ланкою загальної системи становлення вчителя-професіонала, вчителя-громадянина.

У ході дослідження нами теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови підвищення ефективності соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу, а саме:

- формування соціальної відповідальності студентів через освітньо-виховний потенціал навчальних дисциплін (збагачення змісту психолого-педагогічних дисциплін деонтологічними знаннями, впровадження до навчального плану спецкурсу «Основи формування соціальної відповідальності вчителя», використання традиційних і нетрадиційних форм та методів навчання у процесі викладання предметів психолого-педагогічного циклу: лекції, семінарсько-практичні заняття, навчальні дискусії, навчально-педагогічні ігри, навчальні тренінги, метод проектів, педагогічні студії);

- спрямованість педагогічної практики на формування навичок соціально відповідальної поведінки (оптимізація різних видів педагогічної практики через залучення студентів до участі у професійно зорієнтованих заходах: педагогічні ярмарки, аукціони цікавих педагогічних ідей, педагогічні майстерні, захист методичних портфоліо, «Педагогічна розвідка» та ін.);

- формування соціальної відповідальності засобами позааудиторної виховної роботи як одного із важливих компонентів виховання студентів педагогічного коледжу (збагачення змісту позааудиторної роботи професійно спрямованими формами та методами, що забезпечують формування мотиваційно-емоційного, когнітивно-ціннісного та поведінкового компонентів соціальної відповідальності).

У статті ми проаналізуємо реалізацію однієї з педагогічних умов: формування соціальної відповідальності через освітньо-виховний потенціал навчальних дисциплін.

Враховуючи специфіку організації освітньої діяльності в педагогічному коледжі, одним із важливих і найбільш ефективних форм збагачення професійної підготовки студентів нами обрано спецкурс «Основи формування соціальної відповідальності вчителя».

Розроблений автором спецкурс «Основи формування соціальної відповідальності вчителя» [8] має на меті поглибити знання студентів про моральні цінності педагогічної професії через засвоєння її нормативних засад, сформувати відповідальність за обрану ними професію, за власне професійне самовдосконалення, за виконання навчальних обов’язків у процесі професійного становлення.

Основні завдання даного курсу: розкриття соціальної значущості професії вчителя початкової школи; вивчення принципів, норм і правил професійної поведінки вчителя; формування уявлення про соціальну відповідальність як одну із головних складових професійної та громадянської компетентності вчителя; формування, регулювання і оцінка соціально відповідальної поведінки і діяльності вчителів; дослідження системи зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають відповідальну поведінку вчителя; розкриття та аналіз шляхів формування соціальної відповідальності вчителя; формування професійної культури, вироблення навичок розробки особистої програми неперервної самоосвіти й самовдосконалення.

Визначення мети та завдань курсу зумовлені особливостями професійної діяльності вчителя початкової школи, вимогами до його професійно-педагогічної підготовки взагалі та специфікою формування соціальної відповідальності як важливого компонента в структурі особистості вчителя-професіонала, вчителя-громадянина зокрема.

Курс «Основи формування соціальної відповідальності вчителя» розрахований на 54 години, з них 16 годин – лекції, 18 годин – семінарські та практичні заняття, 20 годин відведено на самостійну роботу студентів.

Запровадження до навчальних планів професійної підготовки вчителя початкових класів спецкурсу «Основи формування соціальної відповідальності вчителя» має на меті інтегрувати зміст інших психолого-педагогічних дисциплін навколо проблеми формування соціальної відповідальності, зробити цей процес пролонгованим. Враховуючи це, нами передбачено, що найоптимальнішим періодом для організації занять є VI семестр навчального року (III-го курсу): до цього часу студенти завершують вивчення основних теоретичних курсів з предметів психолого-педагогічного циклу.

Тематичним планом курсу передбачено вивчення 8-ми тем, зміст яких спрямований на глибоке, детальне, усестороннє ознайомлення студентів з проблемою формування соціальної відповідальності як важливої якості в структурі професійної компетентності вчителя початкової школи.

Перші три теми курсу («Специфіка педагогічної діяльності, вимоги до сучасного вчителя», «Професійно-значущі моральні норми діяльності вчителя», «Соціальна відповідальність як важлива професійна риса в структурі особистості вчителя») зорієнтовані на поглиблення та розширення уявлень студентів про професію вчителя, соціальне призначення, специфічні особливості, вимоги суспільства до його професійної підготовки. Зміст тем спрямований на збагачення когнітивного компонента соці-

альної відповідальності. Разом з тим, формуючи ціннісне ставлення до вчительської професії, ми мали на меті поглибити суспільну мотивацію студентів, підвищити персональну відповідальність кожного студента за свій професійний вибір.

Наступні теми передбачають детальне і глибоке ознайомлення студентів зі змістом професійної діяльності вчителя початкових класів, конкретизацію їх уявлення про предмет відповідальності. Так, тема «Нормативно-правові документи про права дитини та відповідальність вчителя у реалізації прав і свобод дитини» обґрунтовує необхідність забезпечення вчителем реалізації прав і свобод дитини в сучасному гуманному суспільстві, спрямована на формування у студентів умінь та навичок проектування форм взаємодії з вихованцями на засадах педагогіки гуманізму, толерантності, на вироблення навичок аналізу конфліктних ситуацій між вчителем та учнями, пошук шляхів оптимального їх вирішення.

Тема «Відповідальність вчителя за здійснення особистісного підходу у навчанні та вихованні учня» передбачає поглиблення знань студентів про психологічні особливості молодших школярів, про шляхи врахування їх в організації навчально-виховного процесу, вироблення у студентів проєктивних умінь та навичок щодо реалізації особистісного підходу до навчання та виховання учнів початкової школи в умовах гуманізації та демократизації суспільства.

Особливе значення у змісті програми курсу відведено вивченню теми «Відповідальність вчителя за організацію роботи з батьками учнів». Включаючи дану тему до програми, ми керувались тим, що в сучасних умовах координацію виховних дій сім'ї покладено на освітній заклад і від того, як організована і реалізована робота з батьками учнів, значною мірою залежить успішність процесу навчання і виховання дітей. Проте, варто відзначити, що останнім часом спостерігається певне звуження цього аспекту діяльності освітнього закладу і вчителя, самоусунення педагогічних колективів від роботи з сім'ями учнів.

На часі організація роботи з батьками дітей різних вікових груп, в родинях з різним типом сімейного неблагополуччя, формування педагогічної культури всіх дорослих членів сім'ї на новій методологічній основі із застосуванням інноваційних педагогічних технологій. Мова йде про такий зміст педагогічної діяльності вчителя, який спрямовується на підвищення готовності батьків до виховання дітей, на усвідомлення ними важливості відповідального батьківства, на передачу всім дорослим членам родини певної психолого-педагогічної, фізіолого-гігієнічної, правової тощо інформації, на формування у них відповідних практичних вмінь і навичок. Саме тому студенти повинні засвоїти, що важливим завданням школи є широке залучення батьків, усіх дорослих членів сім'ї до співпраці з педагогічним колективом, до активної участі в житті навчального закладу і класу.

Встановлення і підтримання педагогічної взаємодії «діти – батьки – педагоги» необхідно вибудувати на принципах взаємоповаги, довіри, відповідальності та рівноправного партнерства. Основою такої взаємодії має стати єдність у ставленні до дитини як до найвищої цінності. Вивчення даної теми мало на меті надати студентам – майбутнім учителям початкових класів систематизовані знання про специфіку організації виховного соціально-педагогічного процесу, технології постановки та здійснення виховних цілей, засобів щодо соціально-педагогічної роботи з сім'ями різних типів для покращення сімейного виховання, якості співробітництва та взаєморозуміння з батьками учнів, ознайомити студентів з особливостями сучасних українських сімей, їхнім виховним потенціалом; обґрунтувати наукові засади сімейного виховання; довести значення сім'ї, родини у здійсненні завдань формування гармонійно розвиненої особистості майбутнього громадянина; проаналізувати провідні напрями педагогічної діяльності, спрямованої на взаємодію з батьками учнів та створення оптимальних умов для успішної соціалізації особистості; озброєння студентів різноманітними методиками вивчення сімей учнів, сучасними доцільними формами та методами роботи з сім'ями вихованців; виховання у студентів культури спілкування у процесі взаємодії з батьками учнів і ін.

Завершує курс вивчення теми «Відповідальність вчителя за власне професійне становлення», головною метою якої є переконати студентів у необхідності постійної роботи над собою, власним професійним удосконаленням, навчити їх діагностувати власну готовність до педагогічної професії і на цій основі розробляти програму професійного самовдосконалення та добирати форми і методи самовиховання соціальної відповідальності як необхідної якості компетентного вчителя-професіонала.

Теоретичний зміст програми курсу «Основи формування соціальної відповідальності вчителя» тематично не збігається з проблемами, які висвітлюють дисципліни психолого-педагогічного циклу, і не повторює їх. Він поглиблює та розширює питання, що названі у базових курсах, але не повністю розкриті. Такий підхід, заснований на принципі компліментарності (додатковості), передбачає вдосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя.

Вивчення курсу «Основи формування соціальної відповідальності вчителя» здійснюється нами через багатий арсенал форм та методів навчально-пізнавальної діяльності студентів. Коротко проаналізуємо їх.

Як відомо, основною формою навчання у педагогічному коледжі є лекція, яка посідає особливе місце у вивченні теоретичних питань та успішно використовується в тісній єдності з усіма іншими формами – семінарськими, практичними і лабораторними заняттями. У ході підготовки лекцій нами враховуються особливості студентської аудиторії, використовуються новітні наукові досягнення. Наше

завдання полягає у тому, щоб не лише збагатити знання студентів про місце та роль соціальної відповідальності у структурі особистості вчителя, але й сформувати переконання, вміння давати критичну оцінку викладеному матеріалу, виробити емоційно-мотиваційне ставлення до обраної професії.

З цією метою на лекційних заняттях використовуємо проблемні запитання або ті, що стимулюють активність студентів, на зразок: «Що ви знаєте про...?», «Яким чином ви можете заперечити прихильникам цієї теорії?», «Наведіть аргументи, які заперечують цю думку...», «Який ваш варіант виходу з наведеної ситуації?» тощо. Саме під час такої неформальної комунікації найбільш чітко виявляється взаємодія викладача і студентів, а це дає можливість здійснювати рефлексивну оцінку інтересів, ціннісних орієнтацій, установок, мети. Ціннісному осмисленню вивченого на лекціях сприяють також прийоми, які стимулюють у студентів виявлення інтелектуальних почуттів – здивування, сумнів, допитливість, зацікавленість. З цією метою використовуються прийоми педагогічних абсурдів, казусів, залучення неординарних фактів. Прийом провокаційних висловлювань (запланованих помилок) спонукає студентів оцінювати почуте з даного погляду його відповідності цінностям педагогічної діяльності, перегляду та переосмисленню власних аксіологічних цінностей. Зазначений прийом спонукає будувати роботу з рефлексії власних позицій, поглядів і переконань. Аксіологічна рефлексія дає можливість не лише розмірковувати про сутність педагогічної професії, а також і про роль педагогічної діяльності, її морально-етичні норми, місце відповідальності в структурі особистості педагога.

Під час викладання курсу перевага надається проблемним лекціям, які будуються таким чином: спочатку пропонується практична ситуація, потім, спираючись на вже відомі студентам знання, аналізуються її вихідні параметри, вводяться необхідні (або відсутні) елементи нової інформації. Далі проводиться спільна з викладачем групова робота, у процесі якої набувається досвід виконання професійних функцій. На таких лекціях у студентів формуються стійкі переконання у важливості засвоєння необхідних знань, а теоретичні знання пов'язуються з практичним досвідом.

Завдання спецкурсу сприяли застосуванню студійного виду навчання. На думку Н. Щуркової, педагогічна студія являє собою навчально-професійне заняття, покликане виробляти у студентів професійний досвід ще до етапу самостійної професійної діяльності [10, 167].

Структура студійного заняття передбачає наступні етапи: пролог, етюд, експлікація, практикум, рефлексія. Як складна технологія, педагогічна студія поєднує декілька методів і прийомів активного навчання: рольові ігри, інсценізація, прийом графічних зображень. Важливою частиною заняття є експлікація, коли розгортається логічний ланцюжок роздумів: узагальнюються факти, під які підводяться поняття, будуються умовиводи, формулюються висновки, висловлюються міркування, які підкріплюються практичним досвідом. Теоретичний матеріал обов'язкового підкріплюється та ілюструється прикладами з педагогічної практики.

Студійні заняття будуються за принципом «тут і зараз». Усі теоретичні ідеї повинні знайти своє практичне втілення під час проведення заняття. Тому за етапом експлікації слідує педагогічний практикум, у ході якого формується певний практичний досвід: студентам пропонується система активних методів навчання: рольові вправи, програвання педагогічної ситуації, пізнавальні ігри, дискусії, відеофрагменти педагогічних ситуацій, уроків та їх аналіз. Інколи цей етап студійного заняття проводиться у формі тренінгу. Використання елементів тренінгу дає можливість студентам оволодіти досвідом професійної діяльності на зразок того, який вони отримали б у реальній ситуації.

Слід зазначити, що динаміку соціальної відповідальності в позитивному напрямку може забезпечити безперервний процес рефлексії, що трактується як комплексна розумова здатність до постійного аналізу й оцінки кожного кроку професійної діяльності. Тому успіх формування соціальної відповідальності визначається тим, наскільки засвоєння знань і набуття практичного досвіду у процесі навчально-пізнавальної діяльності студентів має рефлексивний характер. Важливо не стільки модернізувати застарілий зміст і методи його засвоєння, скільки забезпечувати студентам можливість у навчальній роботі розвивати рефлексивні здібності. Навчальна діяльність, побудована на принципах рефлексії, більшою мірою відображає специфіку професійної діяльності вчителя та її можливості у формуванні відповідальності. Рівень сформованості соціальної відповідальності багато в чому буде залежати від того, як будуть відпрацьовуватися в ході підготовки рефлексивні дії студентів, спрямовані на забезпечення єдності педагогічної теорії й практики, нагромадження педагогічного досвіду майбутнього вчителя. Рефлексія – це не певна сукупність знань, її не можна передати, її можна лише стимулювати та розвивати.

Ураховуючи вище сказане, ми прагнемо до того, щоб робота педагогічних студій завершувалась етапом рефлексії, у процесі якої кожним учасником осмислюються значущість проведеної роботи. Ефективним прийомом організації такої рефлексивної діяльності є метод незакінчених речень (наприклад: «У процесі заняття я переконалася в тому, що...», «Це заняття збагатило мої уявлення про...», «Для мене це заняття було корисним, тому що...», «Найважливішим для мене було...»).

Після того, як було проведено серію таких занять і студенти звикли давати рефлексивну оцінку своєї роботи, перед ними ставляться запитання загального характеру: «Як ви оцінюєте свою роботу?», «Чи виправдалися ваші очікування?» та ін. Спочатку рефлексія проводиться на емоційному рівні, студенти обмінюються думками, переживаннями, які виникають у процесі проведення занять. Поступово переходимо до оцінки й аналізу отриманого досвіду, його корекції та удосконалення.

Знання теорії про особливості вчительської професії, про соціальну відповідальність вчителя закріплюються і розвиваються у практиці аналізу різних ситуацій. Ми переконалися: соціальна відповідальність можлива у тому випадку, якщо має місце в процесі професійної підготовки студентів активна взаємодія та інтеграція теоретичних знань і досвіду педагогічної роботи. І навпаки, її рівень буде знижуватися, якщо у навчальному процесі має місце прагнення викладача пересадити в голови студентів вихоплені з потоку педагогічної реальності готові зразки розв'язання професійно спрямованих завдань.

Таким чином, низький рівень соціальної відповідальності пояснюється тим, що не формується готовність студента і його здатність усвідомлювати практичне значення професійних знань, потреба в їхньому використанні при розв'язанні різноманітних і завжди нестандартних завдань шкільного життя. Тому ми вважаємо за доцільне включити до структури спецкурсу практичні заняття, провідними методами в структурі яких є активні та інтерактивні методи навчання: розв'язання педагогічних ситуацій, виконання вправ, навчальна дискусія, «мозковий штурм», педагогічний ринг, педагогічний консилиум, ділова гра, педагогічні дебати, «роздуми вголос» тощо. На наш погляд, саме ці методи мають допомогти майбутньому вчителю тренуватися у прийнятті певних рішень, які є інтелектуальним процесом здійснення вибору альтернативи вчинку, виходячи з аналізу конкретних норм та цінностей; забезпечити не лише збагачення когнітивного компонента соціальної відповідальності, але й, що особливо важливо, забезпечать розвиток і корекцію ціннісно-мотиваційної сфери студента.

У ході розв'язання педагогічних ситуацій, виконання вправ у студентів формуються адекватні оцінки судження, засвоюються суспільно значущі морально-етичні норми і цінності, набуваючи у свідомості студента особистісного змісту. Виявлення морально-етичних суджень, ставлення до тих чи інших форм поведінки у студентів, з одного боку, дають змогу відстежувати і коригувати сформованість їхнього когнітивного та емоційно-мотиваційного компонентів соціальної відповідальності, що розглядається нами як потенційна готовність до здійснення соціально відповідальної дії; з іншого боку, сприяють закріпленню вмінь і навичок відповідальної поведінки та перетворенню їх на стійкі внутрішні стимули усвідомленої соціально значущої поведінки.

Процес вивчення курсу «Основи формування соціальної відповідальності учителя» передбачає проведення діагностики і самодіагностики студентами свого місця і ролі у навчально-виховній діяльності, спрямованості на педагогічну професію, визначення типу моральної орієнтації, самооцінку особистості тощо (як приклад можна навести проведення практичних занять з тем «Виявлення рівнів сформованості соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу» та «Ознайомлення з методикою дослідження підготовленості до педагогічної діяльності», «Методи оптимізації взаємодії вчителя з батьками»).

Важливим доповненням у створенні необхідної атмосфери сприйняття студентами інваріантного характеру норм і принципів педагогічної діяльності є використання на заняттях аналізу педагогічних ідей, думок, поглядів видатних людей. Така робота спрямована на те, щоб перетворити окремі положення, вислови на моральну опору для майбутнього вчителя, дати йому інструмент для керування своєю поведінкою і оцінювання дій оточуючих.

Досвід організації та проведення спецкурсу «Основи формування соціальної відповідальності вчителя» переконує, що можливість здійснювати інтеграцію є не лише на різних рівнях – внутрішньо– та міждисциплінарному, але й у різних аспектах: когнітивному, емоційно-мотиваційному, діяльнісно-поведінковому. Ця обставина дає підставу розглядати розроблений нами курс і сам процес формування соціальної відповідальності як системоутворювальний чинник у професійно-педагогічній підготовці майбутніх учителів початкових класів.

Спецкурс викладався для студентів спеціальності «Початкова освіта» у Прилуцькому гуманітарно-педагогічному коледжі ім. І. Я. Франка впродовж п'яти років. З метою вивчення ставлення студентів до даного курсу нами на останньому, заліковому занятті зі студентами проводилося вихідне анкетування, зміст якого передбачав наступні запитання:

1. Якими знаннями про професію вчителя ви збагатилися у процесі вивчення спецкурсу «Основи формування соціальної відповідальності вчителя?»
2. Як змінилося ваше ставлення до обраної вами професії?
3. Що корисного ви дізналися про соціальну відповідальність вчителя?
4. Які нові професійні уміння та навички сформувалися у вас у процесі даного спецкурсу?
5. Чи має спецкурс практичне спрямування? У чому, на вашу думку, воно полягає?
6. Як ви думаєте, чи потрібний цей спецкурс майбутньому учителю початкових класів у процесі професійної підготовки?
7. Що б ви побажали викладачам щодо вдосконалення змісту та методичного супроводу спецкурсу?

Аналіз результатів проведеного опитування студентів, які брали участь у формуальному експерименті, засвідчив, що майбутні вчителі початкових класів (78 %) схвально висловлювались про введення спецкурсу до навчального плану підготовки спеціалістів. На їхню думку, даний спецкурс «допомагає майбутньому вчителю поглибити свої знання про специфіку вчительської професії», «збагачує знання студентів про соціальну відповідальність як важливу професійну якість учителя», «озброює студентів методикою самопізнання, самоудосконалення», «вчить аналізувати життєво важливі ситуації, шукати

оптимальні шляхи виходу з них», «не лише знайомить зі змістом роботи вчителя початкової школи, а й формує досвід щодо його реалізації». Відповіді інших (22 %) також заслуговують на увагу, оскільки вони згодні з тим, що такий курс допомагає переконатись у правильності обрання педагогічної професії чи навпаки.

Відповідаючи на останнє запитання анкети, студенти вказали на необхідність виділення більшої кількості годин на проведення семінарів-тренінгів з використанням інтерактивних методів навчання та на озброєння їх арсеналом сучасних психодіагностичних експрес-методик вивчення власних індивідуально-психологічних особливостей з метою їх подальшого удосконалення.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що спецкурс «Основи формування соціальної відповідальності вчителя» сприяє збагаченню когнітивного, емоційно-мотиваційного та діяльнісно-поведінкового компонентів соціальної відповідальності, що, в свою чергу, дозволяє майбутнім учителям реалізувати себе у подальшому професійному самовизначенні та професійній діяльності. Успішне забезпечення процесу виховання соціальної відповідальності як важливої компоненти громадянської компетентності майбутнього вчителя є однією з умов реалізації проблеми формування учителя-професіонала, учителя-громадянина, готового вирішувати складні проблеми підготовки підростаючих поколінь до життя та праці в умовах сучасного громадянського суспільства.

Література:

1. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти [Текст]: Навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – 250 с.
2. Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» [Текст] // Освіта, 1993. – № 44-46. – 16 с.
3. Державна програма «Вчитель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sbzosch.ucoz.ru/load/derzhavna_programa_vchitel.
4. Етичний кодекс українського вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita-dnepr.com>.
5. Слагіна, Т. Роль і місце громадянського виховання у реформуванні освіти в Україні [Текст] / Т. Слагіна // Освіта як фактор забезпечення стабільності сучасного суспільства: Матеріали міжнар. наук.-теор. конф. – Тернопіль, 2004. – С.79-80.
6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [Текст] // Освіта України. – 2000. – № 32. – С. 22-23.
7. Концепція національного виховання [Текст] // Початкова школа. – 1994. – № 7. – С. 48-52.
8. Кочерга, О. М. Основи формування соціальної відповідальності вчителя [Текст]: Навчально-методичний посібник / О. М. Кочерга. – Ніжин-Прилуки, 2009. – 129 с.
9. Шестопалюк, О.В. Формування громадянської компетентності студентів педагогічних ВНЗ в умовах розвитку української державності [Текст] / О.В.Шестопалюк [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal>.
10. Щуркова, Н. Е. Практикум по педагогической технологии [Текст] / Н.Е. Щуркова. – М. : Пед. об-во России, 2001. – 250 с.

Дмитро Арабаджиєв

МОНІТОРИНГ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто особливості формування громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу (студентської молоді і вчителів загальноосвітніх шкіл м.Запоріжжя), проаналізовано стан їх етнічної та мовної самоідентифікації.

Ключові слова: громадянин, громадянство, спільнота, участь, членство, права, ідентичність, мовна самоідентифікація.

Arabadjyiev D. Monitoring of civic identity of educational process participants: regional aspect.

In the article the author analyzes the process of formation of civic identity of educational process participants (students and teachers of Zaporizhzhya city), studying their ethnic and linguistic self-identification.

Keywords: citizen, citizenship, community, participation, membership, rights, identity, language identity.

Формулювання дослідницької проблеми. Руйнування традиційних ідентичностей у пострадянському соціальному просторі та формування нових – це одна з проблем, від вирішення якої залежить реалізація цілей реформування економіки, демократичного і стабільного розвитку пострадянських країн на шляху до побудови громадянського суспільства. Запорукою розвитку громадянського суспільства є громадянська ідентичність, що передбачає не тільки усвідомлення себе громадянином цієї країни, але й активну участь у її житті.

Актуальність дослідження. Студентство традиційно є однією з найбільш соціально активних та прогресивних верств суспільства, тому дослідження рівня громадянської ідентичності студентів вищих навчальних закладів сьогодні є вкрай важливим і актуальним в регіональному та загальнодержавному аспекті. Вивчення громадянської ідентичності студентів вищих навчальних закладів як одного з родових суб'єктів освітнього процесу може слугувати базовим пунктом для подальших наукових розвідок у напрямку прогнозування результатів політики держави та її інститутів у сфері освіти, рішень та діяльності політичних партій, громадських об'єднань та громадян України, здатних до свідомого суспільного вибору. З іншого боку, аналогічне опитування вчителів області надає можливості для порівняльного аналізу поточного та перспективного стану політичної свідомості родових суб'єктів освітнього процесу.

Мета статті – виявлення особливостей громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу (студентської молоді та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів) на регіональному рівні.

Завдання:

- надати визначення поняттю «громадянська ідентичність»;
- подати в узагальненому вигляді результати дослідження громадянської ідентичності учасників навчально-виховного процесу за окремими блоками;
- зробити висновки та визначити напрями для подальших розробок даної проблеми.

Стан дослідження проблеми. Значний внесок у дослідження проблематики функціонування громадянської ідентичності та ідентичності в цілому зробили вітчизняні вчені В.Бєбик, О.Бабкіна, Л.Нагорна, Ю.Тищенко, С.Горобчишина, Д.Ковриженко, І.Курас, М.Обушний, І.Кресіна, С.Єфремов, В.Степаненко, О.Майборода, Л.Шкляр, О.Олійник, О.Пахльовська, Г.Палій, Р.Додонов, С.Мофа, М.Степико, О.Кіндратець, а також зарубіжні дослідники В.Тишков, Я.Коллар, Б.Андерсен, Е.Сміт.

Особливе значення, з точки зору автора статті, представляють роботи Р.Беллами та Л.Кніфелькампа. У процесі проведення соціологічного дослідження співробітники міжвузівського дослідного центру «Політика і освіта» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Запорізької обласної ради спирались на практичні і теоретичні розробки таких відомих українських дослідників у визначеній сфері, як Л.Нагорна та В.Ціба.

Виклад основного матеріалу. Модель ідеального суспільства, за теорією Джона Роулза [1], передбачає існування певних інституцій, які формують основу суспільства і гарантують дотримання прав і свобод громадян, рівність можливостей і доступу до матеріальних ресурсів, а також наявність інституту громадянства.

Розглядаючи феномен громадянства, як правило, говорять про три його сторони – членство, права і участь [2]. Членство передбачає належність до нації і об'єднань, частиною яких є громадянин. Громадяни наділяються правами завдяки членству і беруть участь у формуванні цих прав, адже громадян-

ство передбачає також активну участь у житті суспільства. Крім того, громадянство передбачає певну суб'єктивну ідентифікацію себе з іншими громадянами – громадянську ідентичність.

Громадянська ідентичність – це 1) «усвідомлення приналежності до спільноти громадян тієї чи іншої держави, що має для індивіда значущий смисл»; 2) «феномен надіндивідуальної свідомості, ознака (якість) громадянської спільноти, що характеризує її як колективного суб'єкта» [3, с. 349].

До сутнісних характеристик громадянської ідентичності належать наступні.

По-перше, громадянська ідентичність не формується в ізоляції – лише у взаємодії громадянина з іншими громадянами та у контексті участі у соціальних, політичних, економічних структурах.

По-друге, громадянська ідентичність не тотожна, але тісно пов'язана з інтелектуальним і етично-моральним розвитком.

По-третє, громадянська ідентичність – це холистичне утворення. Вона вимагає здатність як до критичного мислення, так і до емпатії, спонукає громадянина ідентифікувати себе з іншими громадянами, які можуть дуже сильно відрізнятися від нього.

Нарешті, громадянська ідентичність передбачає активну рефлексію, участь в обговореннях, що стосуються найкращого шляху для розвитку суспільства і держави [4].

Спираючись на практичні і теоретичні розробки українських та зарубіжних дослідників, міжвузівським дослідним центром «Політика і освіта» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Запорізької обласної ради протягом березня-квітня 2012 року проведено опитування щодо визначення особливостей громадянської ідентичності студентів вищих навчальних закладів. Вибірка складала 500 студентів 1 – 5 курсів денної форми навчання шести вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) міста Запоріжжя: ЗНТУ, ЗДІА, ЗДМУ, ЗНУ, КПУ, ЗІЕІТ. Вибіркою охоплено студентів різних курсів навчання таких спеціальностей: будівництво, фармація, економіка підприємства, облік і аудит, маркетинг, фінанси і кредит, міжнародна економіка, ливарне виробництво, геодезія, картографія та землеустрій, електромеханічні системи автоматизації та електропривод, програмне забезпечення систем, менеджмент організацій і адміністрування, управління трудовими ресурсами, історія, туризмознавство.

Також протягом вересня-жовтня 2012 року було опитано 139 вчителів загальноосвітніх навчальних закладів області.

Завдання та результати їх вирішення наступні:

1. Виявлення рівня усвідомлення домінантної ідентичності.

На запитання анкети «Ким Ви себе в першу чергу вважаєте?» були отримані такі відповіді: переважна більшість респондентів (65% студентів та 50% вчителів), в першу чергу, вважають себе носіями української політичної нації, а не представниками етносу, мешканцями тієї чи іншої території (хоча 23% вчителів в першу чергу пов'язують себе з тим населеним пунктом, де вони мешкають), не включені значною мірою в глобалізаційні та інтеграційні процеси. Цей показник певною мірою корелюється і з етнічною ідентичністю (78% студентів та 82% вчителів вважають себе українцями).

2. Визначення базових критеріїв усвідомлення громадянства.

Запитання анкети: «В якій мірі Ви пишаєтеся тим, що є громадянином України?» виявило, для педагогічних працівників більше важливими є гордість за свою країну та повага до інституту громадянства (38% вчителів більше пишаються своїм громадянством порівняно з 26% студентства). Патріотичними громадянами також є вчителі, щоправда з невеликим відривом від студентства (13% вчителів дуже пишаються своїм громадянством порівняно з 11% студентства). Стосовно ж можливих шляхів для підвищення рівня громадянськості населення більше половини студентів та 65% вчителів висловили думку щодо необхідності підвищити загальний рівень життя людей.

З приводу мовної, етнічної та релігійної ідентичності були отримані такі дані:

– майже однакова кількість вчителів і студентів (82,7% і 78,4% відповідно) визначили свою національність як «українець/українка»;

– переважна більшість опитаних належать до православної конфесії (90,6% вчителів і 81,6% студентів);

– більшість респондентів (68,3% вчителів і 58% студентів) вважають рідною українську мову, проте у побуті українською спілкуються 52,5% вчителів і 18,4% студентів; відповідно, 42,3% і 73,4% – спілкуються російською.

Отримані дані відбивають певну дифузію мовно-етнічної ідентичності студентів, про що свідчать показники усвідомлення більшістю респондентів себе українцями та української мови як рідної паралельно із переважним вживанням російської мови у побуті. Ці показники вказують на тенденцію до трансформації мовно-етнічного простору Запорізького регіону, народження нової дифузної мовно-етнічної ідентичності. Результати опитування зайвий раз актуалізують проблему зведення російської мови, якою у повсякденному житті спілкується більшість населення регіону, до рівня побутової, втрачання чистоти мови, зникнення з вжитку російської літературної і офіційно-ділової мови, низького рівня мовної грамотності громадян, використання суржиків у буденному спілкуванні і ділових комунікаціях. Переважна більшість відповідей на третій варіант питання про вживання побутової мови «свій варіант» – зазначили «суржик», або дуже часто одночасно визначали російську та українську мову.

3. Моніторинг форм громадянської участі та активності.

Цікавими виявилися відповіді на запитання стосовно ефективних форм громадянської участі та активності населення – спостерігається тенденція щодо збільшення довіри населення до таких інститутів громадянського суспільства як громадські організації та громадські ради, поряд із незначною увагою респондентів до політичних партій як агентів залучення громадян до участі в управлінні країною. Позитивним фактом є те, що студентство і вчителі надають перевагу сьогодні цивілізованим і мирним методам громадської участі і формам громадської активності (тільки 12% опитаних обрали мітинги і демонстрації як ефективну форму участі). Також можна відзначити вивчення громадської думки 18% студентів обрали як перше місце серед форм громадянської участі, а участь у виборах – 23% вчителів, що дає підстави вважати, що респонденти розглядають інститут виборів, наявність зворотних зв'язків та використання соціологічних методів в соціальному управлінні одним з ключових факторів формування громадянської ідентичності.

4. Аналіз пріоритетів розвитку внутрішньої політики, напрямків формування національної ідеї.

Відповіді на питання блоку внутрішньої політики анкети показують такі тенденції: близько половини опитаних (47,5% вчителів і 41,2% студентів) на питання, що є найбільш значущим для консолідації народу обрали відповідь «культура (мова, традиції)». Про переважання серед респондентів ментальних чинників свідчать і інші варіанти відповіді: «душа народу» (19%) та «спільна історична доля» (10%) у студентів та, відповідно, 16% і 9% – у вчителів. Зазначені дані окреслюють проблемне поле консолідації народу з урахуванням дифузії мовно-етнічної ідентичності, виявленої у відповідях на питання попереднього блоку анкети.

5. Дослідження розуміння векторів міжнародного співробітництва.

Цікавими є дані, отримані в межах блоку питань зовнішньої політики: результати опитування вказують на те, що за визначенням вектору розвитку і пріоритетів зовнішньої політики нашої держави уподобання респондентів розділилися на три частини:

- і у вчителів – і у студентів – 26% тих, хто прагне до побудови зовнішніх зносин, виходячи з пріоритету національних інтересів,
- прибічників посилення міжнародного співробітництва з країнами колишнього СРСР у студентів – 37% (Східнослов'янський блок – 16%: Росія, Білорусь; Євразійський блок – 13%: Росія, Казахстан, Узбекистан, Білорусь та інші пострадянські країни; з Росією – 8%); у вчителів – 44%, і ці дані виглядають наступним чином: (Східнослов'янський блок – 18%: Росія, Білорусь; Євразійський блок – 19%: Росія, Казахстан, Узбекистан, Білорусь та інші пострадянські країни; з Росією – 7%) і, нарешті,
- прихильниками європейського та євроатлантичного співробітництва серед студентів є 31% (ЄС – 25% і НАТО – 6%), а серед вчителів – близько 14% (ЄС – 13,7% і НАТО – 0,7%).

За позаблоковий статус нашої держави висловилося тільки 6% опитаних студентів, і 15% вчителів.

Таким чином, можна стверджувати, що більшість респондентів схиляються до розвитку зовнішньої політики України у напрямку посилення зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних зв'язків саме в межах пострадянського простору, і особливо це є характерним для старшої вікової групи опитаних, тобто педагогічних працівників.

Тією чи іншою мірою 83% студентів та 94% вчителів визнають спільність історичного минулого народів Росії і України, а 59% опитаних студентів і 68% вчителів висловлюються на користь прагнення народів Росії та України до об'єднання у межах єдиного економічного, культурного, освітнього і політичного простору.

6. Виділення основних громадянських цінностей та асоціацій з сучасним образом українського суспільства.

Питання анкети «Спробуйте оцінити значення кожної з перерахованих цінностей» було спрямоване на визначення ціннісних орієнтацій сучасного запорізького студентства та педагогічних працівників загальноосвітніх закладів. На вибір респондентам було запропоновано шість цінностей («порядок», «свобода», «демократія», «сильна держава», «права людини» «благополуччя народу»), які потрібно було оцінити за 5-ти бальною шкалою. Це питання було спрямоване на вивчення ліберальних або патерналістських настроїв.

Аналізуючи відповіді, можна сказати, що запорізьке студентство надає перевагу ліберальним демократичним цінностям: «свобода» – 1936 балів, «права людини» – 1897 балів, а також нерозривно пов'язана з двома попередніми цінностями – «демократія» (1737 балів). Такому, на перший погляд, абсурдному факту може бути досить просте пояснення. З набуттям Україною незалежності під егідою цього загально визнаного орієнтиру світової політики на вітчизняних теренах не завжди вдало проводилися реформи, процвітала корупція, розвивалися елементи авторитаризму, олігархії, закритості правлячої політичної еліти та непрозорості проведення державної політики, що в кінцевому випадку призвело до дискредитації цього поняття у повсякденному вжитку і негативного ставлення до нього з боку широких верств населення.

Поряд із прагненням студентства, в першу чергу, до демократичних політичних цінностей – свободи і захисту прав людини – спостерігається негативна характеристика ними сучасного стану суспільства: у відповідь на те, які слова найкраще характеризують сучасне українське суспільство, «найвищі»

оцінки отримали такі характеристики: «безлад» (282 бали), «злидні» (215 балів), «розруха» (170 балів), «тиск» (148 балів). В свою чергу, це призводить до розгортання конфлікту цінностей, які є складовими політичної свідомості, з одного боку, та суспільної практики, з іншого.

Деяко інша картина спостерігається в оцінці вказаних цінностей вчителями. Так, перше місце серед запропонованих характеристик сучасного українського суспільства посіла тріада: «безлад» (78 балів), «злидні» (74 бали) та «тулик» (50 балів).

Ранжування демократичних та «авторитарних» цінностей вчителями продемонструвало такі результати: «благополуччя народу» (577 балів), «права людини» (543 бали), «порядок» (536 балів) і «свобода» (534 бали). Вказані результати можуть свідчити про відчуження від соціально-економічної дійсності та переважання так званих «авторитарних» цінностей серед педагогів області, що, в свою чергу, актуалізує питання трансформації громадянської свідомості вчителів в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні, їх подальшої демократичної соціалізації.

Висновки. На підставі проаналізованих даних можна зробити такі висновки щодо громадянської ідентичності студентів ВНЗ та вчителів загальноосвітніх шкіл м. Запоріжжя.

Домінантною ідентичністю виступає громадянська (65% – у студентів та 50% – у вчителів). При цьому спостерігається певна дифузія мовно-етнічної ідентичності студентів та педагогічних працівників, про що свідчать показники усвідомлення більшістю респондентів себе українцями та української мови як рідної паралельно із переважним вживанням побутової російської мови.

За результатами опитування, найефективнішими формами громадянської участі є вивчення громадської думки, участь у виборах, робота в громадських організаціях та громадських радах при органах влади, проведення громадських слухань та мітинги і демонстрації; чинниками, що можуть забезпечити консолідацію українського народу в межах політичної нації – визначено ментальні чинники: мова, традиції, душа народу, спільна історична доля тощо.

Така складова громадянської ідентичності, як рефлексія щодо подальшого розвитку країни відображена підтримкою більшістю респондентів розвитку зовнішньої політики України у напрямку посилення зовнішніх зв'язків у межах пострадянського простору, що корелює з визнанням тією чи іншою мірою спільності історичного минулого народів Росії і України та висловлюваннями на користь об'єднання народів Росії та України в межах єдиного економічного, культурного, освітнього і політичного простору.

Запорізьке студентство надає перевагу ліберальним демократичним цінностям, але спостерігається сприйняття ними сучасного стану суспільства, яке асоціюється зі словами «безлад», «злидні», «розруха», «тиск», що призводить до розгортання конфлікту цінностей у суспільній практиці. При певному збігу щодо характеристики сучасного українського суспільства студентами та вчителями, для останніх все ж таки характерним є переважання «авторитарних» цінностей, таких як «благополуччя народу» та «порядок», що може вказувати на необхідність подальшої демократичної соціалізації педагогічних працівників з метою повноцінного виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору.

Таким чином, дослідження складових громадянської ідентичності показало внутрішню готовність та позитивну спрямованість учасників навчально-виховного процесу до зовнішніх проявів громадянської активності. Але негативні умови зовнішнього середовища (економічні та соціально-політичні умови), а також очевидна ідентифікація (мовна і зовнішньополітична) з країнами пострадянського простору, негативна оцінка процесів, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність приділяти особливу увагу роботі з суб'єктами навчально-виховного процесу як у середній школі, так і у вищій школі для можливості формування свідомого і відповідального громадянства.

Загалом вивчення феномену громадянської ідентичності студентів та вчителів відкриває наступні перспективи подальших розвідок: вирішення проблеми негативного впливу зовнішнього середовища на громадянську ідентичність, дослідження правової культури учасників освітнього простору як складової їх громадянської компетентності з метою повноцінного виховання громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, та ін.

Література:

1. Rawls J. A Theory of Justice [Electronic Resource] / John Rawls. – Cambridge, MA: Harvard Press, 1971. – 538 p. – Mode of access: URL: <http://espectroalejandria.files.wordpress.com/2012/04/82985311-a-theory-of-justice.pdf>. – Title from the screen.
2. Bellamy R. Citizenship: A Very Short Introduction / Richard Bellamy. – Oxford: University Press, 2008. – 152 p.
3. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
4. Knefelkamp L.Lee. Civic Identity: Locating Self in Community [Electronic Resource] / L.Lee.Knefelkamp // Diversity & Democracy. – 2008. – Vol.11. – No.2. – P. 1-3. – Mode of access: URL: <http://www.diversityweb.org/DiversityDemocracy/vol11no2/vol11no2.pdf>. – Title from the screen.

Наталія Богомоллова

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

У статті аналізуються особливості становлення, розвитку і функціонування політичної свідомості та громадянської ідентичності молоді як чинника формування громадянськості в сучасному суспільстві на прикладі Запорізької області.

Ключові слова: громадянин, громадянство, громадянськість, політична свідомість, громадянська позиція, громадянська ідентичність.

Nataliya Bohomolova. Political consciousness and civic identity of youth as a factor of development of civic consciousness (regional aspect).

The article deals with peculiarities of development and functioning of political consciousness and civic identity of young people living in the region of Zaporizhzhya.

Keywords: citizen, citizenship, civic consciousness, civic identity, civic attitude.

Глобальне поширення демократії стало відповіддю на історичні виклики принципово нової ситуації, що склалась у світі на порозі XXI ст., основу якої становить безпрецедентний розвиток постіндустріального, інформаційного суспільства та гуманітарних технологій. Це потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для розкриття творчих можливостей людини та потенціалу нових технологій, що можливо лише за умови вільного, демократичного суспільства, яке сподіє максимум «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава».

Відродження України неможливе без пробудження національної свідомості українського народу, української молоді, зокрема. Це набуває особливого значення в умовах «пікових» ситуацій, коли проявлення рівня політичної свідомості не залишається, так би мовити, самоцінним, а безпосередньо впливає на громадянські позиції учасників виборчих процесів та має своїм наслідком певну якість парламенту відповідно до потреб як самого парламентаризму, так і його ролі у державотворчих процесах.

Формулювання дослідницької проблеми. Молодь традиційно є однією з найбільш соціально активних та прогресивних верств суспільства, політичні погляди якої закладають підґрунтя для перспективного аналізу політичної культури та суспільної свідомості. Тому дослідження рівня політичної свідомості цієї соціальної групи сьогодні є вкрай важливим і актуальним в регіональному та загальнодержавному аспектах. Вивчення політичної обізнаності одного з родових суб'єктів освітнього процесу є базовим підґрунтям для подальших наукових досліджень щодо прогнозування результатів політики держави та її інститутів у сфері освіти, рішень та діяльності політичних партій, громадських об'єднань на формування громадянської ідентичності молоді.

Мета дослідження полягає у виявленні та аналізі особливостей політичної свідомості та громадянської позиції молоді у Запорізькій області.

Постановка мети обумовлює розв'язання таких **завдань**: виявлення змісту та рівня громадсько-політичної активності та визначення каналів впливу політичної соціалізації; аналіз значення громадянської ідентичності в процесі формування політичної свідомості молоді.

Стан дослідження проблеми. Поняття політичної свідомості та ідентичності досліджувалося як вітчизняними вченими: Л.Нагорна, Ю.Тищенко, С.Горобчишина, Д.Ковриженко, І.Курас, М.Обушний, І.Кресіна, С.Єфремов, В.Степаненко, О.Майборода, Л.Шкляр, О.Олійник, А. Очеретяний, О.Пахльовська, Г.Палій, Р.Додонов, С.Мофа, М.Степико, О.Кіндратець, так й закордонними дослідниками: В.Тишков, Я.Коллар, Б.Андерсен, Е.Сміт.

В той же час компаративними дослідженнями в цій галузі та зокрема проблемою ідентичності як чинника формування громадянськості, науковці фактично не займалися. В цьому контексті варто згадати наукові розвідки В.Вербець, С.Мітряєва, О.Проскуріна та особливо відзначити наукові розробки В.Циби. Велику увагу цій темі присвятили автори концепції громадянської освіти в Україні, такі як: С.Позняк, О.Пометун, П.Вербицька, О.Войтенко, Ю.Найда, Н.Софій, О.Суслова, Т. Асламова, Т. Бакка, В. Бортник, Т. Гінетова, Л. Дух, О. Желіба, В. Кононенко, Т. Ладиченко, О. Магдик, Т. Мелешенко, М. Михайличенко, Г. Михайлович, О. Салата, Н. Сірик, Є. Синьова, В. Терещенко, С. Терно, Дж.Бетелл, Д.Ройл та ін.

Виклад основного матеріалу. Вирішення визначеної проблеми доцільно розпочати, на нашу думку, з визначення політичної свідомості як умови формування громадянськості учасників навчально-виховного процесу.

Законом України «Про освіту» визначено, що метою освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору...» [1, 1].

Формулювання мети освітнього процесу на законодавчому рівні ставить перед нами непросте завдання тлумачення її змісту. Йдеться про розуміння понять «громадянин» та «громадянство». Енциклопедичний словник з державного управління дає такі варіанти тлумачення поняття «громадянин»: 1) це особа, яка на правовій основі належить до постійного населення даної держави, користується її захистом, володіє правоздатністю і наділена сукупністю прав і обов'язків; 2) людина, яка служить батьківщині, народу, турбується про суспільне благо; 3) почесне звання; 4) міський мешканець; 5) член общини чи народу, що перебуває під єдиним управлінням; кожна особа чи людина, яка складає народ, землю, державу; 6) доросла людина, чоловік, а також форма звернення до нього [2, 123].

З цього випливає, що за своїм правовим становищем громадяни конкретної держави відрізняються від іноземних громадян і осіб без громадянства, тому що тільки їм належать політичні права та свободи. Отже, «громадянство» – це політико-правова належність особи до конкретної держави, у зв'язку з якою на неї поширюються закони цієї держави, виникають її громадянські, політичні та інші права і свободи, можливість її участі в управлінні справами відповідного суспільства чи держави та обов'язки.

Як бачимо з другого варіанту тлумачення терміну «громадянин», він передбачає наявність у людини певного розуміння сутності понять суспільне благо, народ, батьківщина, тобто зумовлює наявність, окрім юридичної складової, певного рівня соціально-філософської рефлексії та політичної грамотності. У зв'язку з цим ми можемо вести розмову про ще одне поняття – «громадянськість», яке, окрім юридичного статусу особи, передбачає і усвідомлення нею своєї ролі і місця у тому суспільному утворенні, в якому вона перебуває. Також перед такою особою можуть постати питання і про ознаки «громадянськості», її складові, питання про те, завдяки сукупності яких факторів, окрім юридичних, людина може відчувати свою належність до громадянства, тобто ідентифікувати себе як громадянина певного суспільного утворення. При першому ж наближенні до цієї теми ми можемо назвати такі «ідентитети (від англ. «identity» – «ідентичність», ред. О.Б.) громадянськості» як територія, культура, мова.

Досягнення цієї освітньої мети вимагає від учасників освітнього процесу розуміння сутності таких понять, як політика і громадянин, суспільство, демократія, держава, народний суверенітет, політична партія, політична система суспільства, громадянське суспільство тощо. Особливо серйозними повинні бути вимоги до тих представників родового суб'єкту освітнього процесу, від яких безпосередньо залежить формування майбутніх громадян у повному спектрі тлумачення цього поняття, тобто від науково-педагогічних кадрів. Тому дослідження, присвячене проблемі взаємозв'язку політики і освіти, інтегральним компонентом якої є поняття «громадянськості», на нашу думку слід розпочати з аналізу рівня політичної обізнаності родових суб'єктів освітнього процесу на регіональному рівні.

Необхідність чіткого окреслення ідентифікаційного простору в Україні диктується як пізнавальними, так і особливо практичними завданнями. Значення останніх зростає у зв'язку з тим, що процеси самоідентифікації відбуваються в Україні одночасно зі зміною механізмів соціально-економічного регулювання. Новітній етап соціокультурної трансформації у новоствореній державі пов'язаний з істотною модифікацією системи цінностей і моделей політичної поведінки. Нестабільність соціального середовища, ускладнена різнополюсністю зовнішніх орієнтацій, породжує розмитість ідентифікаційних систем та дифузю ідентитетів.

Під ідентичністю прийнято розуміти результат самовизначення людини чи групи у соціальному сенсі, створення «образу – Я» та «образу – Ми», тобто віднесення ними себе до тих чи інших спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Англійське слово «identity» вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності. У соціогуманітарних науках пріоритет надається третьому (самобутності): ідентичність тут розуміється як сукупність специфічних рис, які виділяють певну спільноту з-поміж інших, і є для окремої особи чи групи підставою для віднесення себе до цієї спільноти. Втім, єдності поглядів у визначенні природи ідентичності не спостерігається. Навколо цього поняття не вщухають гострі дискусії.

Сучасні уявлення про роль і місце етнічної і національної ідентичності складаються під впливом конкуруючих трактувань діалектики етносу і нації, природи національної єдності, різних типологій націоналізму. Підвищення мобілізаційної ролі етнічної ідентичності наприкінці ХХ століття пов'язують із реакцією суспільної свідомості на форсовану глобалізацію, викривленням відображенням у ній поділу нації на «бідні й багаті», посиленням соціальної конфліктності в умовах перехідних економік, розвитком транспортних комунікацій і засобів зв'язку, що стимулюють консолідацію різних етнічних діаспор.

Міжвузівським дослідним центром «Політика та освіта» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Запорізької обласної ради восени 2011 року проведено опитування щодо політичної обізнаності учасників навчально-виховного процесу на регіональному рівні. Вибірка складала 414 студентів шести вищих навчальних закладів м. Запоріжжя (студенти різних курсів, що навчалися на 21 спеціальностях).

Дані, отримані під час дослідження, відобразили наступні тенденції розвитку політичної свідомості студентської молоді регіону:

- трансформація ролі родини в сучасному українському суспільстві, яка зосереджується, переважно, на виконанні економічних функцій і займає тільки друге місце у формуванні політичної обізнаності громадянина з великим відривом від мас-медіа 15,5%;

- домінування ЗМІ як основного транслятора політичних цінностей та процесів зумовлює перетворення політики на продукт масової культури, яка на шляху політичної соціалізації все далі відходить від проблемного поля політики до її видовищно-захоплюючого варіанту (студенти все більше сприймають політику як вибори та політичних лідерів, відбувається «шоуізація» політики особливо у свідомості молодих людей);

- частка ВНЗ та інших закладів освіти у процесі політичної соціалізації студентів займає тільки 9,4%, що свідчить про гіперболізовану деполітизацію освіти не стільки по відношенню до її сучасних основних суб'єктів (окремих політиків, партій та державних діячів), скільки від самої сутності політичного життя і процесів, аналізу функціонування сучасної політичної системи України;

- найближче оточення студентства (одногрупники та друзі) тільки на 4,8% впливають на сприйняття молодими людьми політики, що може свідчити про непопулярність політичних тем в молодіжному середовищі, перебуванні політичних проблем не на першому місці в процесі студентської комунікації;

- «апартійність» студентів вдвічі перевищує їх аполітичність, що підкреслює негативне ставлення родових суб'єктів освітнього процесу саме до політичних партій у проблемному полі політики, кризовий рівень їхнього відчуження від партійного життя;

- відчуження (з точки зору демократичної політичної традиції) від політичного режиму у студентів становить майже 30%.

Таким чином, дані, отримані Центром на підставі проведеного дослідження політичної обізнаності учнівської молоді, свідчать про високий ступінь відчуження від політичного режиму (типу, характеру влади в країні; сукупності засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображає характер взаємовідносин громадянина і держави); від партійного життя; від демократичних засад формування та здійснення влади, розуміння принципів народного суверенітету та істинного народовладдя.

Міжвузівським дослідним центром «Політика та освіта» ЗОІППО навесні 2012 року проведено опитування на тему: «Громадянська і політична ідентичність студентів вищих навчальних закладів: регіональний аспект». Вибірка склала 500 студентів шести вищих навчальних закладів м. Запоріжжя. Вибіркою охоплено студентів різних курсів навчання 14 спеціальностей.

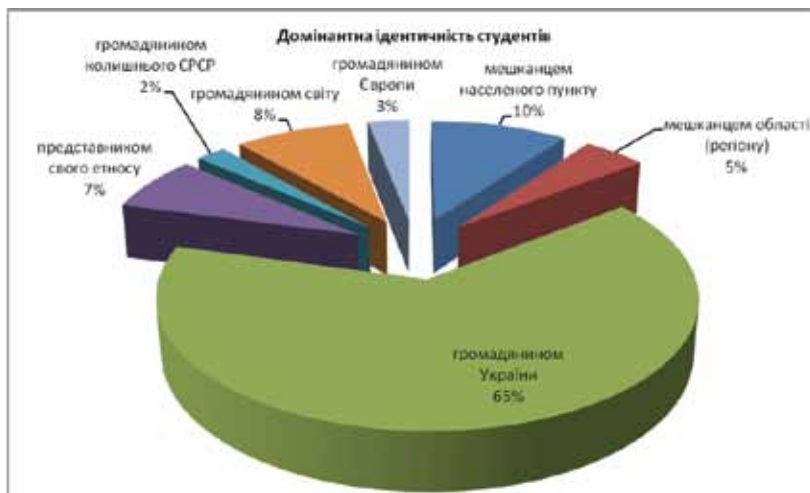

Рис. 1. Розподіл відповідей на запитання «Ким Ви себе, у першу чергу, вважаєте?»

На підставі зазначених завдань питання анкети було згруповано у 6 змістовних блоків: домінантної ідентичності; базового блоку які повинні дати уявлення про основні критерії усвідомлення громадянства та особливостей мовної, етнічної та релігійної ідентичності, блоку громадянської участі – блоку внутрішньої політики, зовнішньої політики, цінностей та асоціацій. Так, на запитання анкети «Ким Ви себе в першу чергу вважаєте?», яке повинно нам продемонструвати рівень домінантної ідентичності, отримані відповіді, продемонстровані на рис.1.

Отримані дані засвідчили громадянську ідентичність як домінантну, тобто переважна більшість респондентів (65%) в першу чергу вважають себе носіями української політичної нації, а не представниками етносу, мешканцями тієї чи іншої території, не включені значною мірою в глобалізаційні та інтеграційні процеси. Цей показник, певною мірою, корелюється і з етнічною ідентичністю (78% респондентів вважають себе українцями).

Рис. 2 Розподіл відповідей на питання «В якій мірі Ви пишастесь чи не пишастесь тим, що є громадянином України?»

Наступне запитання анкети: «В якій мірі Ви пишастесь чи не пишастесь тим, що є громадянином України?» дозволило отримати такі результати щодо гордості студентами своїм громадянством (продемонстровані на рис. 2).

Відповіді на запитання стосовно ефективних форм громадянської участі та активності населення свідчать про виражену тенденцію збільшення довіри населення до таких інститутів громадянського суспільства як громадські організації та громадські ради, поряд із незначною увагою респондентів до політичних партій як агентів залучення громадян до участі в управлінні країною (див. Рис. 3).

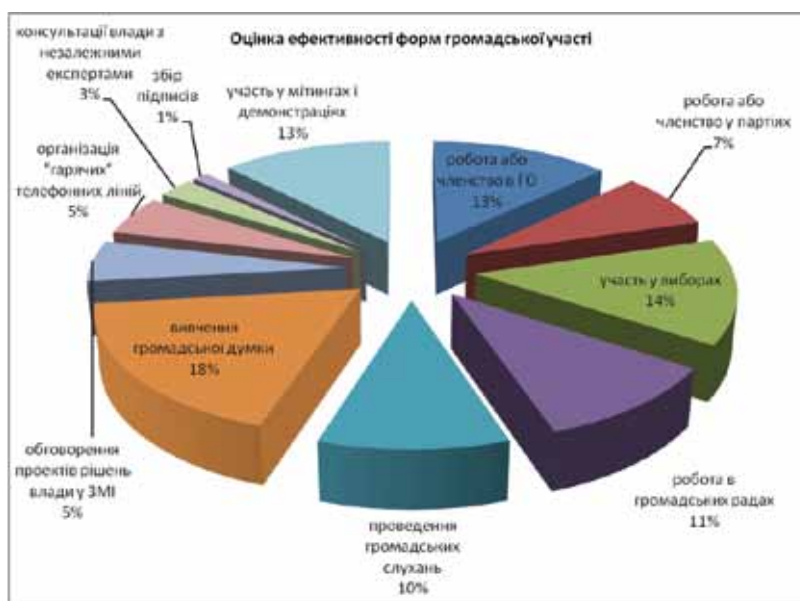

Рис. 3 Розподіл відповідей стосовно оцінки ефективності форм громадянської участі

Позитивним фактом, на нашу думку, є те, що студентство надає перевагу сьогодні цивілізованим і мирним методам громадської участі і формам громадської активності (тільки 12% опитаних обрали мітинги і демонстрації як ефективну форму участі).

Також можна відзначити вивчення громадської думки (18%) як перше місце серед форм громадської участі, що дає підстави вважати, що студентська молодь розглядає наявність зворотних зв'язків та використання соціологічних методів в соціальному управлінні одним з ключових факторів формування громадянської ідентичності.

Відповіді на питання блоку внутрішньої політики анкети показали тенденції розуміння студентами аспектів консолідації політичної нації, оцінки радянського періоду та політичних уподобань напередодні парламентських виборів. Найяскравішими даними з електоральних уподобань (Рис.4), на нашу думку, є майже половина (22% – «проти всіх») та 22,8% – які не визначилися) респондентів, які не висловили своїх симпатій жодній з політичних партій України.

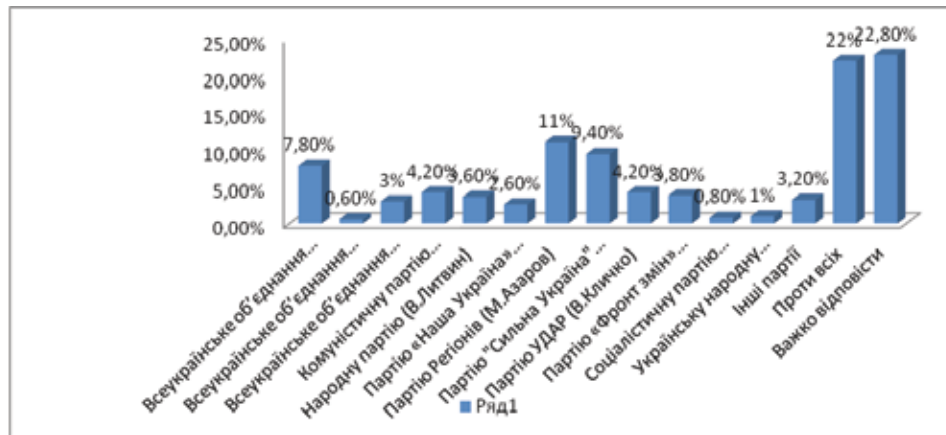

Рис. 4 Розподіл відповідей респондентів у блоці електоральних уподобань

Спостерігається певна кореляція цього питання з питанням попереднього блоку анкети щодо форм ефективної громадської активності, де за партії як агентів залучення громадян до участі в управлінні висловилися лише 7% та з нашими попередніми дослідженнями, зокрема, такого питання, як байдужість до партійного життя – 48% опитаних студентів. Вказані результати ще раз підкреслюють прояви кризового стану партійної системи України.

Інші показники рейтингу партій є близькими пропорційно до даних соціологічних опитувань, які проводились в нашій країні. Дані соціологічного опитування знайшли своє підтвердження у результатах виборів до Верховної Ради України 2012 року.

Висновки. Підводячи підсумки щодо становлення, розвитку і функціонування політичної свідомості та громадянської ідентичності молоді як чинника формування громадянськості в сучасному суспільстві на прикладі Запорізької області можна стверджувати наступне:

- тільки половина учнівської молоді розуміють сутність політики як комплекс управління всіма сферами життєдіяльності суспільства, а друга половина бачить її лише як виборчий процес та його суб'єкти (політичні партії та їх лідери);

- досить високим є рівень відчуження молоді від політичної реальності, що виявляється в ототожненні партійної системи з політичним режимом в Україні;

- домінування ЗМІ серед каналів політичної соціалізації зумовлює абсолютизацію у формуванні громадянської свідомості молоді політичних шоу та інших витворів масової культури;

- подальше зростання аполітичності молоді може призвести до вкрай негативних наслідків для формування громадянськості, обумовлених такими явищами як абсентеїзм, байдужість до процесів державотворення та управління всіма сферами життєдіяльності суспільства і призводитиме до подальшого відчуження людини від суспільно-політичної сфери;

- домінантною ідентичністю виступає громадянська;

- найефективнішими формами громадянської участі є вивчення громадської думки, участь у виборах, робота в громадських організаціях та громадських радах при органах влади, проведення громадських слухань та мітинги і демонстрації;

- у свідомості молоді переважають думки стосовно консолідації українського народу в межах політичної нації завдяки, переважно, ментальним культурним чинникам, таким як мова, традиції, народна творчість; душа народу, спільна історична доля;

- кризовий стан партійної системи України відбивається у свідомості молоді та трансформується у недовіру до існуючих політичних партій, розчарування у їх здатності до державотворення, відстоювання інтересів народу.

Запорізька учнівська молодь надає перевагу ліберальним демократичним цінностям, але спостерігається сприйняття ними сучасного стану суспільства, яке асоціюється зі словами «безлад», «злидні», «розруха», «тиск», що призводить до розгортання конфлікту цінностей та суспільної практики.

Громадянська ідентичність молоді за результатами проведеного опитування є своєрідною квінтесенцією ідентичності громадянина як основного суб'єкта державотворення в Україні. Тому в Конституції України при визначенні українського народу як носія суверенітету та єдиного джерела влади статус громадянина є базовим.

Література:

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/>
2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – 820 с.

Марія Сердюк

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядаються питання формування громадянської компетентності молодших школярів, методи та прийоми ефективної роботи з метою реалізації завдань громадської освіти.

Ключові слова: громадянська компетентність, громадянська освіта, патріотичне виховання, громадянин, громадянськість.

Mariya Serdyuk. Developing civic competence in primary school students.

The article deals with the formation of civic competence of primary school pupils. The author descusses issues of selection of effective methods and techniques of work with the aim of realization of the tasks of civic education.

Keywords: civic competence, civic education, patriotic education, citizen, citizenship.

Дитячі роки – той вік, який ми вважаємо віком безтурботної радості, гри, казки. Саме в цей час закладаються корені громадянськості. Від того, що відкрилося дитині в навколишньому світі в роки дитинства, що викликало її подив і захопило, що обурило й примусило плакати – не від особистої образи, а від переживання за долі інших людей, – від того залежить, яким громадянином буде наш вихованець.

В.О. Сухомлинський

Формулювання дослідницької проблеми. Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціально орієнтованої держави органічно пов'язаний зі становленням громадянського суспільства в Україні. Цей процес неможливий без розвитку духовності громадян, виховання їх на засадах патріотизму, національної гордості, поваги до історичного минулого українського народу та загальнолюдських цінностей.

Сучасне національно-патріотичне виховання покликано виконувати випереджальну функцію в демократичному процесі, повинно стати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулювати самоорганізацію та особисту відповідальність людей, бути гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві, підвищувати моральність, навчити підрастаюче покоління розбудовувати демократичну державу.

На сьогодні пріоритетним напрямом вітчизняної науки і практики є особистісно зорієнтоване виховання національно свідомого громадянина-патріота України, людини громадянського суспільства та правової держави, орієнтоване на загальнолюдські цінності та найвищі світові культурні стандарти, на розвиток компетентностей особистості [2, 33].

Проте в умовах українського державотворення виникла нагальна потреба в розробці нових підходів, форм і методів, шляхів і засобів, а також технологій процесу виховання юних патріотів України на засадах принципів гуманізму, свободи, демократії, громадянського миру й національної злагоди. Успіх виховних впливів, спрямованих на вирішення завдань формування громадянської свідомості молодших школярів залежить саме від умілого використання традиційних та інтерактивних методів навчання й виховання. Їх вибір учителем повинен бути зорієнтований на реалізацію змісту освітніх галузей, визначеного державними стандартами сучасної загальноосвітньої школи.

Мета дослідження. Мета полягає у аналізі змісту освітніх галузей початкової школи щодо формування громадянських компетентностей школяра.

Стан наукового дослідження проблеми. Проблема громадянського виховання завжди привертала до себе увагу філософів, педагогів і психологів. Ще стародавні мислителі (Аристотель, Платон, Плу-тарх, Сократ) з'ясували суть громадянського виховання, обґрунтували шляхи і методи його реалізації. Ці ідеї знайшли свій подальший розвиток у працях А. Адлера, Г. Гегеля, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, З. Фрейда. Такі видатні українські діячі, як В. Антонович, М. Драгоманов, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші звертали увагу у своїх працях на особливе значення формування громадянської свідомості підрастаючої особистості.

Так, відомий педагог-класик К. Ушинський твердив: «Ставши одним із елементів державного і народного життя, громадське виховання пішло у кожного народу своїм особливим шляхом, і тепер кожен європейський народ має свою окрему характерну систему виховання». Будучи українцем, К. Ушин-

ський пишався своєю національною приналежністю, написав фундаментальну працю з питань українського народознавства, яка до цього часу ще не надрукована. Він палко відстоював природне право кожного народу – мати національну школу, національну систему виховання.

Видатний український педагог С. Русова стверджувала: «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли його творчі сили не будуть покалічені, а навпаки, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу, воно через пошану до свого народу вивує в дітях пошану до інших народів» [12, 146].

Вітчизняний педагог-гуманіст В. Сухомлинський перший в нових умовах функціонування громадянського суспільства звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. У 1970 році вийшла його книжка «Народжене громадянина», в якій пропонується така система виховання, яка б оптимально впливала на громадянський розвиток особистості. Першочерговою умовою формування рис громадянина В. Сухомлинський вважав розвиток громадянської активності кожного індивіда. Він визначив вік дитинства як особливо важливий для формування громадянина і твердив, що риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами [11, 22].

Виклад основного матеріалу. Народжене новим часом і новою соціально-культурною ситуацією, теперішнє національне виховання набуло нових рис:

- у центрі виховання знаходиться особистість;
- процес виховання особистості здійснюється в контексті загальнолюдської культури;
- шлях до вершини людської цивілізації у кожній особистості неповторний, ментально забарвлений;
- свобода вибору є основою методологічного вирішення виховних проблем – альтернатива соціальній нормі, яка не допускає відхилень від загальноприйнятого;
- межі виховання розширюються і охоплюють навчання як засіб виховання;
- у вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості – вільний саморозвиток і збереження власної індивідуальності, суспільства – саморозвиток особистості здійснюється на моральній основі, а виховання сприяє репродукції культурних, соціалізованих людей; держави, нації – щоб усі діти стали національно свідомими громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі;
- головна відмінність сучасного виховання від учорашнього – формування ціннісного ставлення, яке виступає і альтернативою учорашнім правилам поведінки з їх обов'язковим «правильно» і «зобов'язаний».

Саме тому національно-патріотичне виховання є важливим чинником, який істотно впливає на забезпечення національних інтересів України.

Теоретико-методологічні, правові засади національно-патріотичного виховання молодого покоління (мета, принципи і завдання, методи і форми) закладено в таких основоположних документах, як Закони України «Про громадянство України», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті тощо. Цими документами визначено стратегічне завдання – виховання в учнівської молоді любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України, розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу [3]. Ці документи передбачають відродження і подальшу розбудову національної системи освіти і виховання як важливих ланок формування національно свідомих громадян Української держави.

У документах Верховної Ради України, Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», обґрунтовано необхідність удосконалення громадянського виховання учнівської молоді. Цілеспрямованої роботи з громадянського виховання учнів вимагає і закон України «Про освіту», в якому чітко сформульовані завдання виховання підростаючого покоління [4].

У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначено, що домінантною основою розвитку українського суспільства є виховання «свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньої – естетичної, трудової, екологічної культури» [14].

Початкова школа виконує роль фундаменту, на якому будується вся система громадянського виховання школярів, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається учням у цей період навчання та виховання, визначає в подальшому успіх процесу формування особистості, її світогляду і загального розвитку.

Набуті у початковій школі особистісні якості, а також знання, уміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання підлітка, юнака, а й значною мірою визначають особливості практичної, громадянської та професійної діяльності дорослої людини. Адже коли людина приходить у світ – потрапляє до рук матері, бабусі батька, всіх родичів та близьких – до певного часу вона « як луна»:

що одержить від навколишніх, те й віддасть. Вона легко відгукується на поклик, на ласку і якийсь час захищена від темних сторін життя. Але поступово світ навколо розширюється: сусіди, товариші з будинку, з вулиці, жителі міста, селища, і людина росте, мужніє. Що стійкішою, загартованішою зростає вона, то впевненіше вступає в життя. Але завжди з нею залишається любов рідних, оточуючих. Любов узагалі відіграє велику роль у людському житті... Найвищий ступінь любові – любов до народу, до своєї країни.

Підрастаючи, дитина вбирає в міру свого розуміння те, як живе сім'я, родина, народ України, поступово формується як член суспільства, як громадянин. Школа повинна обов'язково допомогти майбутній особистості чітко і твердо з'ясувати, що таке людська гідність, національна самосвідомість, честь і гордість громадянина України. Уже з дитинства починається суспільне виховання, коли, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави.

Та сьогодні досить гостро постає питання виховання *громадян нової, незалежної нації*, яка, створивши власну державу, бачила б у ній потужний засіб забезпечення соціальної свободи, миру, злагоди й незалежності, яка б розуміла, що побудувати задекларовану Конституцією демократичну державу зможе лише активний, небайдужий, переконаний у правильності історичного вибору громадянин. Саме виховання такої особистості стає пріоритетним завданням сучасної освіти.

Сьогодні школа ставить перед собою завдання виховувати моральну особистість із правовим і політичним світоглядом. Адже в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті задекларовано: «Освіта – стратегічна основа розвитку особистості, суспільства, нації держави, запорука майбутнього, найбільш масштабна і людиноємка сфера суспільства, його політична, соціально-економічна, культурна й наукова організація. Вона є засобом відтворення й нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина...» [2].

Слово «громадянин» наповнене високим змістом. Дітям сьогодні доступне почуття громадянської гордості за свою Вітчизну, бо вони вже знають чимало з її героїчного минулого, беруть участь у національних святах, дотримуються народних традицій. У життя та побут народу входять такі знаменні, ідейно і морально насичені свята, урочистості, як День незалежності України (24 серпня), День соборності України (22 січня), День Конституції України (28 червня), Свято козацької слави (3-5 серпня), День матері (друга неділя травня), День родини (15 травня) та ін. Діти і молодь вбирають у себе хвилюючі факти з життя країни. Усе це той матеріал, з якого формується надзвичайно багата і складна риса – громадянськість.

Громадянськість – це єдність громадянської свідомості і громадянської поведінки. Досвіду громадянської поведінки діти активно набувають у школі. Але треба, щоб і вдома діти відчували громадянську позицію батьків, їхню щирю зацікавленість життям країни. Тільки дуже важливо, щоб високі слова про Україну, Конституцію, народні традиції не перетворювались у свідомості дітей на гучні, але порожні фрази, змісту яких вони ще як слід не розуміють.

Висока громадянськість виявляється в таких рисах, як національна свідомість, гідність, честь, патріотизм, свідоме ставлення до праці, національна мораль і повага до людей інших національностей, гордість за свою незалежну Батьківщину. Відчуття Батьківщини – найважливіше в людині, воно визначає спрямованість особистості. Формування громадянина неможливе без пробудження в дитині з ранніх років почуття любові до Батьківщини – землі, що дає їй хліб і зберігає прах наших предків. Справедливо відзначив у свій час М. Г. Чернишевський, що гідність людини вимірюється силою її патріотизму [8, с. 82].

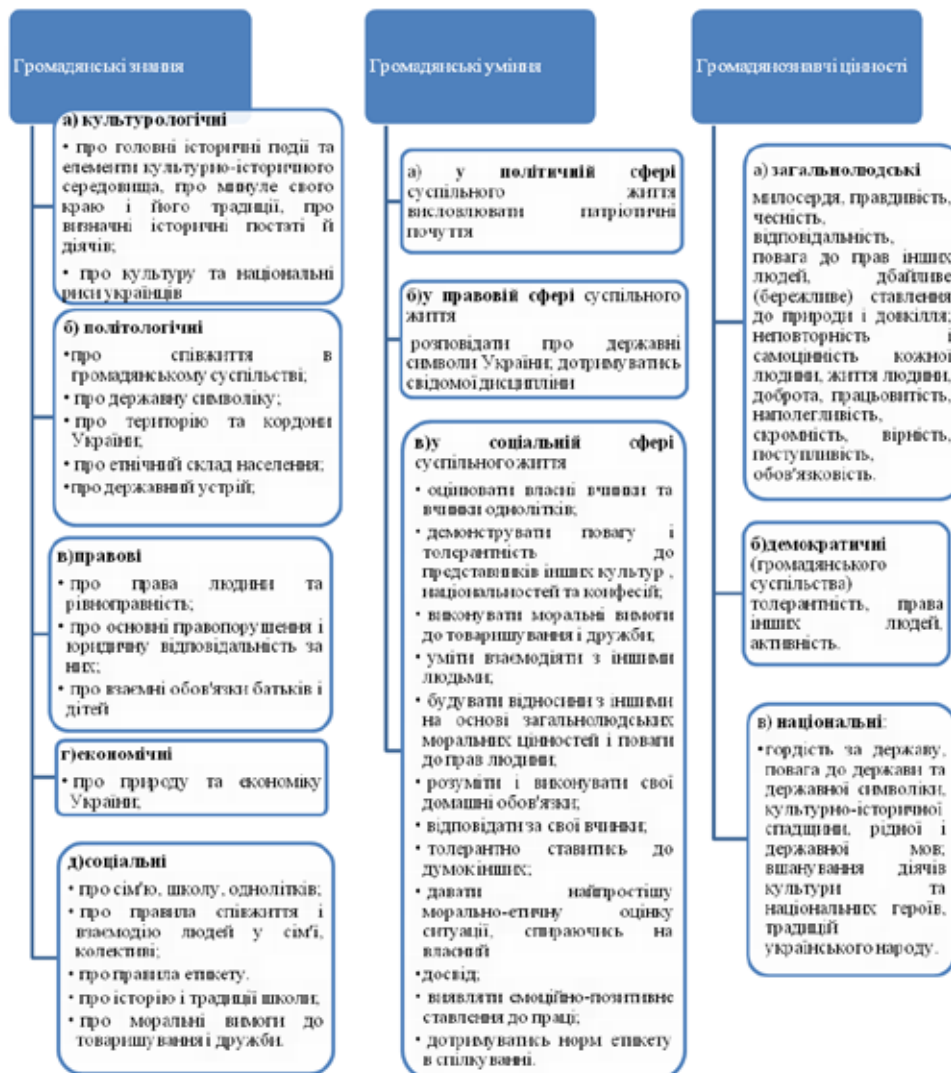
Зміст освітніх галузей початкової школи має забезпечувати формування в учнів сукупності громадянських знань, умінь, установок та цінностей (Див. Табл.1).

Аналіз даного документу дозволяє стверджувати, що кожна з освітніх галузей передбачає формування громадянської компетентності – здатності людини активно, відповідально й ефективно реалізувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. До того ж, громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей особистості, які визначені сьогодні як орієнтири розвитку української освіти. Вона формується як результат громадянської освіти й містить згідно Концепції громадянської освіти в школах України:

– громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;

– громадянські уміння та досвід участі у соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань;

– громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Таблиця 1.
Складові громадянської компетентності

Реалізувати мету патріотичного виховання вчителів початкової школи може буквально в процесі вивчення будь-яких навчальних дисциплін, передбачених Державним стандартом початкової освіти. Цілі освітніх галузей, що спрямовані на розвиток елементів змісту громадянської освіти передбачають:

1. *«Мова і література»*: вироблення в учнів мотивації навчання рідної мови; формування комунікативних умінь; формування елементарних знань з етнокультури та етнокультурознавчої компетенції; формування інтелектуально-розвиненої особистості, громадянина України.

2. *«Людина і світ»*: усвідомлення школярами своєї належності до природи і суспільства; створення елементарної бази для засвоєння учнями різних видів соціального досвіду, системи цінностей суспільства, морально-правових норм і традицій; формування патріотизму, поваги до української держави, її символіки, свідомого бажання зробити свій внесок у становлення української держави як рівноправного члена світової спільноти.

3. *«Мистецтво»*: розуміння і творення художніх образів; формування потреби у художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

4. *«Математика»*: формування початкових умінь доказово міркувати, пояснювати свої дії.

5. *«Здоров'я і фізична культура»*: виховання позитивних моральних і вольових якостей.

6. *«Технології»*: сприяння формуванню активної особистості, здатної до конструктивного перетворення довкілля на засадах гармонії, краси і доцільності.

Сьогодення потребує від школи оновлення змісту, форм й методів громадянсько-патріотичного виховання, адекватних сучасним соціально-педагогічним реаліям. Тільки через активне залучення усіх учасників навчально-виховного процесу можна досягнути успіхів у цьому напрямі.

Тому, можна запропонувати різноманітні форми та методи навчання учнів з метою ефективної реалізації завдань громадянської освіти. Охарактеризуємо найбільш поширені методи навчання, які вчителі початкової школи успішно використовують в практиці навчання молодших школярів.

Обчисливши значення наступних виразів, можна дізнатися слово, яке зашифроване в зображенні **Державного герба України**.

Значення виразу відповідає порядку слідування букв алфавіту.

$$a - b$$
$$a + b - c$$
$$c * c$$
$$2b + a,$$

якщо $a=13, b=10, c=4$.

Матч на чемпіонаті Євро 2012 розпочнеться об 11 год 46 хв. Він триватиме 90 хв. О котрій годині закінчиться матч, якщо арбітр додасть 5 додаткових хвилин?

Першу Січ, яка називалася Запорізькою, побудовано в 1550 році, та згодом вона була зруйнована. Після неї збудовано 8 Січей. Остання, Задунайська, розпалася в 1823 році. Скільки століть проіснували Січі?

Дізнаймося висоту найвищої гори України –
ГОВЕРЛИ

Альпіністи підіймалися на Говерлу. До привалу вони рухалися 4 год, долаючи щогодини 300 м, а після привалу - 3 год, проходячи за кожну 287 м. Яку відстань подолали туристи?

На Сорочинському ярмарку танцювальні колективи пригостили короваєм, масою 3 кг 500 г.

Гурт "Пролісок" отримав $\frac{3}{7}$ усього короваю, а решту поділили порівну між учасниками "Дзвіночки" та "Україночки". Скільки кілограмів короваю отримали "Україночки"?

Влітку на свято Івана Купала (випня) подружки сплели віночки, використавши 132 квітки. Скільки сплели волошок, якщо їх було $\frac{1}{12}$ від кількості всіх квітів?

Бесіда. Бесіда дає вчителям і учасникам чудову можливість розкрити їхнє відношення до обговорюваних тем. Це досить важливо в процесі навчання, оскільки учасникам потрібно не тільки володіти тематичним матеріалом, але й самостійно досліджувати й аналізувати його. Інформація про поточні події, плакати й розгляд прикладів – це корисний інструмент для стимулювання обговорення. Рекомендується починати бесіду зі слів «А що ви думаєте про...?»

Робота в парах. Метод виправдовує себе у випадках, коли не вдається генерувати ідеї під час обговорення групою в повному складі. Запропонуйте учням обговорити теми, об'єднавшись попарно, протягом однієї-двох хвилин, а потім поділитися своїми думками з іншими. Незабаром виявиться, що аудиторія «гуде», а ідеї «рояться»!

Робота в малих групах. Робота у малих групах є альтернативою роботі групи в повному складі. Цей метод дозволяє залучити до участі кожного і допомагає розвивати командне співробітництво. Чисельність груп залежить від конкретних обставин – скільки всього учнів зайняті в роботі і якими можливостями аудиторії ви володієте. Невелика група може складатися з 2 – 3 осіб, але найкраще група працює, коли в ній 6-8 учасників. Тривалість роботи таких груп може становити 15 хвилин, година або цілий день, залежно від отриманих завдань.

Образотворчі засоби (малюнки, колажі, комікси, фотографії). «Малюнок скаже більше, ніж слова». Зоровий образ – це потужний інструмент як для передачі інформації, так і для підтримки інтересу. Варто також пам'ятати, що малювання – це важливий спосіб самовираження й комунікації, що прийнятний не тільки для тих, хто більше схильний до розумової роботи, але й для тих, хто не дуже впевнено володіє засобами вербального спілкування.

ЗМІ (газети, радіо, телебачення, інтернет). ЗМІ – це незамінне джерело гарного матеріалу для обговорення. Завжди буває цікаво обговорити зміст матеріалу. Фільми, відео й радіопередачі – це діючий інструмент у навчанні, досить популярний серед молоді. Бесіда після переглянутого фільму може стати гарним відправним пунктом для подальшої роботи. Говорити можна про первинну реакцію учнів на фільм, про те, наскільки він «життєвий», чи були діючі особи зображені реалістично або вони були покликані проповідувати яку-небудь окрему політичну або етичну позицію.

«Мозковий штурм». «Мозковий штурм» – це спосіб представити новий предмет, стимулювати творчість і виробити безліч ідей за короткий строк. Може бути використаний для рішення специфічної проблеми або для відповіді на певне питання. Для ефективного застосування методу, варто дотримуватися такі рекомендації:

- визначити тему і сформулювати її у вигляді питання, що має низку відповідей;
- написати питання таким чином, щоб їх могли бачити всі;
- попросити учнів поділитись своїми думками й записати їх таким чином, щоб це могли бачити всі – у вигляді окремих слів або коротких пропозицій;
- припинити «штурм», коли потік ідей вичерпується, а потім зробити огляд пропозицій, пропонуючи прокоментувати їх;
- якщо пропозиція недостатньо чітко сформульована, намагайтесь уточнити.

Настінний плакат. Це одна з форм «мозкового штурму». Учасники записують свої думки на великих листках паперу («постерах») і прикріплюють їх до стіни. Перевага даного методу полягає в тому, що учні можуть залишатися на своїх місцях і спокійно міркувати самостійно, не підпадаючи під вплив чужих думок, а постери можуть бути переміщені таким чином, щоб групувати висловлені ідеї.

Моделювання ситуації. Моделювання ситуації можна вважати розширеною рольовою грою, у яку включені всі. Ця методика дозволяє учням пережити незвичайні ситуації, залишаючись у безпеці. Моделювання ситуацій найчастіше припускає певний рівень емоційного навантаження, що робить її досить діючим засобом. Учні засвоюють матеріал не тільки раціонально або у вигляді навичок, але й «серцем». Опитування після моделювання ситуації є надзвичайно важливою частиною методики. Гравці повинні обговорити свої відчуття, чому вони почали саме такі дії, чи виникало в них почуття несправедливості й наскільки прийнятне те рішення, що ними було прийняте. Учнім треба допомогти провести паралель між тим часом, що вони випробували на собі, і дійсною ситуацією у житті.

Рольові ігри. Рольова гра – це короткий спектакль, що розігрується учасниками. Незважаючи на те, що учасники, граючи, виходять із власного життєвого досвіду, гра в значній мірі є імпрровізацією. Мета, гри – представити події або обставини, з якими учасники не зіштовхувалися. Рольові ігри допомагають краще розібратися в ситуації й сприяють більшому співчуттю тим, хто в такій ситуації опинився.

Рольові ігри відрізняються від моделювання ситуації тим, що, хоча останнє також може містити велику виставу, вони, як правило, мають сценарій і припускають менший ступінь імпрровізації.

Проективні методи. Беручи до уваги вимоги до розвитку системи освіти, а саме – впровадження ефективних інновацій у традиційну класно-урочну систему – завдання виховання патріотизму молодших школярів реалізуються через метод проектів із використанням краєзнавчих матеріалів. Це, перш за все, пов'язано з тим, що такий метод спирається на засади гуманістичної та дитиноцентристської педагогіки, де в центрі навчального процесу перебуває дитина з її особливостями, інтересами, потребами.

Особливе значення у формуванні громадянських компетентностей має і той матеріал, який використовує педагогом на уроках в початкових класах. Прикладом можуть слугувати задачі на уроках математики, зміст яких поглиблює знання учнів про свою Батьківщину.

Отже, громадянсько-патріотичне виховання в сучасній школі – це цілеспрямований, морально обумовлений процес підготовки підростаючого покоління до функціонування та взаємодії в умовах демократичного суспільства, участі в управлінні соціально цінними справами, реалізації прав і обов'язків, а також укріпленні відповідальності за свій політичний, моральний і правовий вибір. Громадянсько-патріотичне виховання сприяє становленню й розвитку особистості, якій притаманні якості громадянина і патріота своєї держави.

Чим глибші і змістовніші будуть знання учнів про рідний край, про свою Вітчизну, про його видатних людей, тим більше буде можливості у формуванні благородного розумового почуття: прагнення краще пізнати свій край, глибока шана і повага до традицій земляків, а головне, – вони допоможуть іншим на своїх прикладах зрозуміти суть і всю повноту патріотизму та почуття відповідальності перед своїм народом, перед Батьківщиною.

Висновки. Таким чином, громадянське виховання у сучасному виховному процесі початкової школи має надзвичайно важливе значення. Повноцінне формування особистості молодшого школяра не може позитивно реалізовуватися без громадянської основи. Сьогодні як ніколи важливо спрямовувати дітей на вибір громадянсько-національних ідеалів та ціннісних орієнтацій у їхньому житті. Всебічне виховання підростаючої особистості в наш час не має сенсу без громадянського компонента. Ефективність виховання громадянськості, як і багатьох інших особистісних характеристик, значною мірою визначається реалізацією у навчально-виховному процесі діяльнісного підходу, відповідно до якого в структурі особистості виникають і закріплюються передусім ті новоутворення, у «конструювання» яких дитина вкладає свої почуття, власну працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність.

Література:

1. Гуменюк Г. Національна самосвідомість школярів і перспективи їх розвитку / Г. Гуменюк // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 59-61.
2. Державна національна програма «Освіта» – К., 1994.
3. Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні. – К., 1997.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» // Законодавство України про загальну середню освіту. Бюлетень законодавства юридичної політики України. – К., 1999. – № 9. – С. 31-54.
5. Жукова Т.А. Педагогическая технология формирования социокультурной компетентности будущих учителей / Т.А. Жукова // Автореф. дис... канд. пед. наук. – Самара, 2007.
6. Ковальчук О.В., Довбищенко В.І., Шалда Т.В. Основи формування національно свідомих громадян / О.В.Ковальчук, В.І. Довбищенко, Т.В.Шалда // Початкова школа – 1993. – № 3. – С.4-5.
7. Лук'яненко Т.І. Формування громадської свідомості в молодших школярів / Т.І. Лук'яненко // Початкова освіта. – 2009. – № 5-7. – С. 80-82.
8. Милосердова Е.В. Национально-культурные стереотипы и проблемы межкультурной компетенции / Е.В. Милосердова // ИЯШ. – 2004. – №3. – С. 80.
9. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою, 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.
10. Ситник Т.В. Виховання патріотизму в молодших школярів засобами проектної діяльності краєзнавчого спрямування / Т.В. Ситник // Початкова освіта, 2009. – № 5-7. – С. 87.
11. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О.Сухомлинський // – К., 1978. – С. 22.
12. Ушинський К.Д. Про народність у суспільному вихованні. – Вибрані твори. – К.: Радянська школа, 1987. – 342 с.
13. Щербань П.М. Національне виховання в сім'ї / П.М. Щербань. – К.: Культурол. ПП «Борівітер», 2000. – С.145-148.
14. Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://te.zavantag.com/docs/5170/index-16619.html>

Олена Газізова

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті досліджено проблему формування громадянської свідомості підростаючого покоління, розкрито роль українознавства у формуванні світоглядних переконань сучасної молоді крізь призму історії, національних інтересів, українського фактору на прикладі освітнього проекту «Міжнародний конкурс з українознавства».

Ключові слова: громадянська свідомість, громадянські цінності, національна освіта, українознавство.

Olena Hazizova. The role of Ukrainian studies in the formation of civic consciousness of modern youth

In the article the author scrutinizes the problem of civic consciousness formation in youth on the example of educational project «International competition in Ukrainian Studies». She tries to define the role of Ukrainian studies in the formation of worldview from the historical and national interests perspectives.

Keywords: civic consciousness, civic values, national education, Ukrainian studies.

Формулювання дослідницької проблеми. На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства, що пов'язаний з процесами демократизації та гуманізації всіх сфер суспільного життя, важливим предметом наукового аналізу постає проблема формування належного рівня громадянської свідомості у підростаючого покоління. Сучасна освітня система має сприяти становленню ціннісних орієнтацій школярів, спрямованих на усвідомлення свого місця в житті громади, вияву громадянської ініціативи та творчості.

У контексті європейської ціннісної парадигми однією з соціальних компетентностей є громадянська, що розглядається дослідниками, як певна система ставлень, цінностей, знань, умінь, навичок, які набуваються людиною, зокрема, й у процесі виховання. Вона означає поінформовану й активну участь особи в житті суспільства, до якого вона належить як на рівні місцевої громади, так і на державному та міжнародному рівнях.

З огляду на це постає низка питань, серед яких першочерговими для розв'язання у вітчизняному освітньому просторі, на нашу думку, є такі: якими соціально-педагогічними засобами можна результативно транслювати громадянські цінності та формувати громадянську свідомість особистості, які зміни мають відбутися у її внутрішній структурі, як унаслідок цього зміниться ціннісна система молоді людини.

Включення у світоглядну орієнтацію, сферу політичних і громадських знань українознавчого компоненту не локалізує розуміння суспільно-політичних загальноосвітніх процесів і цінностей, а навпаки сприяє формуванню світоглядних переконань крізь призму історії, національних інтересів, українського фактору, не втрачаючи відчуття приналежності до власної держави, власності, етносу, національної свідомості під впливом цінностей інших держав і народів [6, 468].

Актуальність теми викликана тим, що нинішній етап становлення громадянського суспільства, тенденції розвитку самого українознавства потребують відповідей на виклики сучасності, більш критичного аналізу набутого досвіду, врахування уроків минулого і пошуку нових наукових та практичних рішень для розвитку системи громадянської освіти в Україні.

Мета статті – дослідити роль українознавства у формуванні громадянської свідомості сучасної молоді в умовах незалежності України.

Стан дослідження проблеми. На особливе значення формування громадянської свідомості підростаючої особистості звертали увагу у своїх роботах відомі українські діячі: В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, Б. Грінченко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та багато інших.

В українській педагогічній науці вченими досліджується проблема громадянського виховання особистості, зокрема: філософсько-методологічні аспекти (І. Зязюн, В. Кремень, Г. Филипчук, К. Чорна та ін.); психолого-педагогічні основи громадянського виховання (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук та ін.); громадянські цінності сучасного українського виховання (О. Вишневецький, С. Золотухіна, П. Кендзьор, Ю. Руденко, В. Струманський, О. Сухомлинська та ін.); особливості виховання громадянськості як інтегративної якості (О. Косарева, Л. Крицька, Н. Чернуха, К. Чорна та ін.); українознавчий контекст

виховання громадянина (П. Кононенко, Л. Токар, Т. Усатенко, Н. Авер'янова, Г. Філіпчук та ін.); утвердження національної ідеї в теорії та практиці виховання (Б. Ступарик, М. Чепіль, К. Чорна та ін.).

Виклад основного матеріалу. Основні цілі, принципи, зміст, форми та методи громадянського виховання розглядаються у «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності». Важливим здобутком на шляху обґрунтування класичних загальнолюдських і специфічних національних засад осмислення громадянськості стали й основні положення, викладені у «Концепції громадянської освіти в Україні».

«Громадянська свідомість» – поняття, яке внаслідок своєї складовою частини «свідомість» і з відносною новизною використання у концептуальному просторі вітчизняної психологічної науки ще не знайшло чіткого визначення. Із загальнометодологічних позицій його необхідно розглядати, щонайменше, у двох площинах аналізу: аксіологічній (як систему інтеріоризованих громадянських цінностей) та соціально-психологічній (як одну з численних сфер свідомості соціалізованого – в межах конкретної держави – індивіда) [5, 24].

У контексті аксіологічного підходу досліджуваний феномен описується як система інтеріоризованих суб'єктом «громадянських цінностей» в їх взаємозв'язку з усіма іншими вартостями; при цьому наголошується на провідній ролі духовно-моральних і національних орієнтирів у громадянському становленні особистості (М.Боришевський, О.Пенькова, К.Чорна, О.Шевченко).

Як стверджує, М.Боришевський, громадянська свідомість – «це усталене знання людиною певної системи громадянських цінностей та особисте ставлення до них» [4, 50].

Науковий підхід до процесу формування особистості громадянина передбачає, що дія загальних закономірностей розвитку громадянськості опосередковується впливом конкретно-історичних умов життєдіяльності даного суспільства загалом і кожного з його членів зокрема. Конкретно-історичний підхід допомагає збагнути й сформулювати специфічні, найбільш актуальні на даному етапі розвитку українського суспільства завдання громадянської освіти та виховання, а саме: усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування у молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття належності до світової спільноти. Ефективність виховання громадянськості – як і багатьох інших, особистісних характеристик – значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким у структурі особистості виникають і закріплюються, перш за все, ті новоутворення, у «конструювання» яких індивід вкладає свої почуття, власну працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність. Отже, особистість громадянина формується за умови його реальної включеності у діяльність, коли апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності [3].

Процес формування громадянської свідомості підростаючого покоління проходить під впливом різноманітних засобів, зокрема провідне місце належить змістовному арсеналу навчальних дисциплін.

Одним із актуальних факторів і засобів формування громадянської свідомості є курс «Українознавство», який є надзвичайно важливим для становлення світогляду майбутніх громадян, зокрема їхнього ставлення до світу на основі українських національних цінностей. Знання, вміння та навички, здобуті в процесі його осягнення, є інструментом для учнів, набуття ними майстерності життя – вміння жити. Метою та завданням українознавства як навчально-виховного предмета є виховання патріота, громадянина української держави, свідомого державотворця, творчої особистості, яка співпрацюватиме зі світом на засадах кооперації, буде здатна реалізувати своє власне покликання та реалізовувати покликання української нації [2, 3].

Для зміцнення українознавчих засад освітньо-виховного процесу в середніх загальноосвітніх та вищих навчальних закладах, утвердження українознавства як окремої навчальної дисципліни і як методології викладання інших навчальних дисциплін, базового компонента освіти, формування поколінь патріотів-державників та розвитку міжнародних освітніх контактів з 2002 р. було розпочато реалізацію проекту «Міжнародний конкурс з українознавства», який сприяє вихованню національної самосвідомості школярів, становленню мислячого, ерудованого покоління, яке творитиме майбутнє нашої держави. З кожним роком постійно збільшується кількість учасників Конкурсу з українознавства, розширюється його географія, зокрема, у 2011 р. – 594 заявки, у 2012 р. – 814, у 2013 р. – 670 заявок з 24 областей України та АР Крим.

У 2009 р. Національний науково-дослідний інститут українознавства започаткував проведення щорічного Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених. Студентський та учнівський конкурси з українознавства як освітні проекти є одними із чинників, які сприяють залученню школярів та студентів України та зарубіжжя до дослідницької діяльності у сфері українознавчої освіти і науки, глибшому розкриттю здібностей, формуванню національно свідомих особистостей з активною життєвою позицією.

У динаміці щорічного збільшення учасників Конкурсу ми простежуємо зростаючий інтерес педагогів та учнів до українознавчих наукових пошуків. На особливій ролі українознавства у сфері виховання наголошує академік П.Кононенко: «...тільки воно може дати цілісний часопросторовий образ України і тим самим сформувати цілісний світогляд як патріотичний ідеал людини. Учні не варто закликати

бути патріотами (своїє крани – автор) – їм необхідно всебічно показати, за що її можна любити й пишатися тим, що ти є її сином» [1, 22].

Роль українознавчого контенту у формуванні громадянської свідомості сучасної молоді ми можемо простежити в учнівських науково-дослідних роботах, адже важливо знати та враховувати погляди молодих дослідників на окреслені проблеми. Наведемо роздуми лише невеликої частини учасників Конкурсу, але, на нашу думку, вони відображають загальні тенденції світоглядних переконань конкурсантів. Свідомо не вдаємося до статистики, аби через призму рядків відчути дитячі душі, які вболівають за майбутнє своєї держави, намагаються розкрити актуальні для сьогодення проблеми та знайти шляхи їх вирішення.

Одним із тематичних блоків конкурсних робіт є питання українського державотворення. Зокрема, Тарасенко Алла, учениця 10 класу Комунального закладу «Успенівський НВК «ЗНЗ I–III ступенів – ДНЗ» Гуляйпільської районної ради Запорізької області, у науковому дослідженні «Розвиток національної ідеї, державотворення» наголошує на першочерговій ролі національної ідеології у розбудові українського суспільства: «Україна зможе вийти з політичної, економічної, духовної кризи тільки тоді, коли на державному рівні буде вироблена та затверджена національна ідеологія, яка повинна стати не просто політичною концепцією у звичайному розумінні цього поняття, але і тією масовою філософією громадян, яка б формувала їх державно-політичну свідомість та національний менталітет».

Левченко Олена, учениця 11 класу Комунального закладу «Середня ЗОШ № 9» м. Орджонікідзе Дніпропетровської області, у роботі «Розвиток національної ідеї, державотворення» зазначає, що після того, як Україна шляхом демократичного волевиявлення визначилася як незалежна держава, вона отримала потужний механізм для того, щоб стимулювати національно-відроджувальний процес без тиску і заангажованості штучними вигодами. Але, на думку автора, на заваді стоять як наші внутрішні перешкоди, так і зовнішні обставини, зокрема, намагання видавати відродження за начебто насильницьку «українізацію», на шкоду «прав націй» тощо.

Досліджуючи «Етногенез та характерні риси української ментальності на прикладі Закарпаття», Даниш Ольга, учениця 9 класу Рахівського районного центру науково-технічної творчості Закарпатської області, акцентує увагу на тому, що розбудова української державності вимагає глибокого та об'єктивного вивчення особливостей нашого народу. А знання основних рис конкретної нації виконують прогностичну функцію, дають можливість згадати минуле і зазирнути у майбутнє, адаптуватися до нього.

Дослідниця зазначає, що протягом останніх років традиційні риси менталітету українців супроводжуються такими новаціями, як очищення від рудиментів тоталітаризму, посткомуністичної ідеології, радянського світовідчуття, малоросійства тощо. Характерними рисами закарпатської ментальності є певний консерватизм, відсутність радикалізму як у думках, так і в діях; національна толерантність, відносна політична пасивність, релігійна терпимість.

На важливості духовного виховання молоді наголошує Нестерова Анастасія, учениця 9 класу Дальницької ЗОШ I–III ст. Одеської області, у роботі «Пісня як засіб відродження духовності підрастаючого покоління», оскільки «складні соціально-економічні та політичні умови сучасного становлення української держави приносять у молодіжне середовище такі негативні соціальні явища, як аморальність, злочинність, розбещеність, які в свою чергу ведуть до агресивності, жорстокості підлітків. Наслідком цих процесів стає відчуження дітей та молоді від моралі, бездуховність, байдужість та зневажливе ставлення до культури і традицій свого народу».

Вихід із кризи дослідниця вбачає у зверненні до витоків української духовності: «Ми, діти, – майбутнє нашої країни. Ми є молоді пагони на могутньому дереві української нації. Тому й зобов'язані повертати ті втрачені сторінки історії, зокрема пісенної, відкрити доступ до невичерпного джерела народної мудрості, яке надасть молоді сили і наснаги, стане добрим порадиником і дороговказом...».

Досить велика кількість конкурсних робіт присвячені історії рідного краю. Так, Лепешко Юлія, учениця 8 класу Іванковецької ЗОШ I–III ст. Житомирської області, у науково-дослідній роботі «Сім унікальних чудес мого рідного краю» зазначає, що кожен громадянин повинен дбайливо ставитися до рідної землі – своєї «малої батьківщини», її історії, поважати народні традиції і звичаї, любити рідну природу: «Адже нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилась, землі, на якій зросла...». Тому надзвичайно важливо залучати молодь до активного пізнання рідної землі, що сприяє культурно-історичній самоідентифікації нації.

Проте, на жаль, унаслідок демографічної кризи в сільській місцевості чимало сільських населених пунктів можуть зникнути з карти нашої держави. Саме цю проблему порушує Покидько Анастасія, учениця 10 класу Бережківської ЗОШ I–III ст. Рівненської області, у науково-дослідницькій роботі «Демографічна характеристика населення села Бережки Дубровицького району Рівненської області за період незалежності України». Дослідниця стверджує, що «у нашому сьогоденні саме село є основним носієм духовної культури українського народу тому, що саме тут зберігаються звичаї, обряди, народна творчість і мистецтво, і мова – основна ознака ідентифікації будь-якої нації». Отже, зі зникненням малих сіл зникають острівці духовної культури українців.

Одним із болючих питань сьогодення, особливо в західних областях України, є соціальне сирітство дітей при живих батьках, які змушені виїжджати на заробітки. Оксенчук Марія, учениця 8 класу Глу-

хівської ЗОШ І–ІІІ ст. Волинської області, у роботі «Трудова міграція жителів села Глухи та її вплив на навчання та виховання дітей» доходить висновку про те, що процес трудової міграції в Глухах є великою проблемою для дітей. Оскільки просто зупинити трудову міграцію неможливо, то варто використовувати її позитивні наслідки та намагатися зменшити негативні. Хоча загалом соціальний статус жителів села покращився, однак негативним моментом стало те, що діти збайдужіли до підвищення культурно-освітнього рівня, усвідомлюючи, що їхнє майбутнє виключно у заробітчанському житті. Тому актуальним стало питання соціалізації дітей, оскільки у ситуації відсутності вдома батьків навчальна, виховна і розвивальна функції покладаються на навчальний заклад.

Також у роботах учасники Конкурсу розмірковують над кризою інституту сучасної сім'ї, бачать її подолання у збереженні родинних цінностей українського народу. Горбов Станіслав, учень 10 класу Шахтарської ЗОШ № 1 Луганської області, у роботі «Шлюбні випробування в українців та в інших народів – запорука щасливої міцної сім'ї» пропонує задуматися над життєвими цінностями сучасної молоді, наводить результати анкетування, яке він провів серед учнів старших класів Шахтарської ЗОШ №1. Юнаки і дівчата обрали такі критерії, як: власне благополуччя (81%), інтелектуальне самовираження (79%), матеріальне забезпечення без докладання зусиль (42%), матеріальне забезпечення з докладанням чималих зусиль (23%), наявність автомобіля (22%), щаслива сім'я (17%), наявність великого котеджу (17%), чуйність, чесність (12%), рівність людей (12%), служіння в армії (3%), захист Вітчизни у разі потреби (2%), добробут країни (1%). Автор вважає, що показники щодо цінності сім'ї викликають тривогу, і пов'язує це з браком підготовки молодих людей до сімейного життя.

До «Традицій виховання хлопчиків в Україні» звертається Реєнт Анжеліка, учениця 11 класу Донецького багатопрофільного ліцею № 37. Дослідниця вказує на те, що від давня українська національна ідеологія формувала у підлітків відповідальність за свої дії та вчинки, обов'язки поєднувати власні й загальнодержавні інтереси.

Відповіді на питання розробленої нею анкети «Яку виховну мету Ви перед собою ставите?» дають можливість виділити основні моральні якості, які в наш час батьки намагаються виховати у своїх дітей: чесність, доброта, освіченість, надійність, гідність, уміння співчувати, відповідальність, ввічливість, справедливість, повага до суспільства, самостійність, здатність захистити себе. Цей перелік людських чеснот практично повністю відповідає традиційному виховному ідеалу, який українці передають із покоління в покоління уже багато століть. Забезпечується така неперервність, на думку дослідниці, тісними стосунками в родині (між дітьми, батьками та бабусями, дідусями), збереженням важливих сімейних цінностей, відродженням християнських традицій.

Бойко Сюзанна, учениця 11 класу Гейківської ЗОШ І–ІІІ ст. Дніпропетровської області, у роботі «Чоловіки мого роду» дійшла висновку, що шлях до пізнання йде через пізнання кожної конкретної людини як частини родоводу. Автор порушує важливе для суспільства питання про роль чоловіка в житті як конкретної родини, так і всієї громади: «Здавна вважалося, що чоловік – голова усієї родини, його рішенням живе вся сім'я. Для нас стало новим, повним несподіванок, цікавим дослідження способу життя, традицій, віри, звичаїв, сімейних відносин наших дідів».

Чимало юних дослідників акцентують увагу на проблемах сучасної системи освіти, пов'язаних із формуванням ціннісної системи особистості дитини. Найголовнішою частиною сучасного виховного процесу Коркіна Маргарита, учениця 10 класу ЗОШ І–ІІІ ст. № 13 ім. М.І. Баранова смт Сердите Донецької області, у роботі «Проблема впровадження демократичного стилю виховання, враховуючи особливості українського менталітету» вважає прилучення дитини до культури свого народу, оскільки розкриття особистості в дитині можливе тільки через включення її в культуру власного народу. Дослідниця, зокрема, зазначає: «Сьогодні ми будемо нову державу, сильну та непохитну. Але щоб щось збудувати, необхідно закласти міцний фундамент. Залучення дітей до вітчизняної спадщини виховує повагу, гордість за землю, на якій живеш».

Тому, щоб виховати дійсно гідне покоління, слід зважати на особливості нації: традиції, звичаї, менталітет. Саме від цього слід відштовхуватися під час впровадження нових методик, а не від того, що так зробили більш економічно розвинені країни.

У дослідженні «Формування ціннісних орієнтирів сучасної української молоді в процесі вивчення курсу українознавства» Васильєва Ольга, учениця 11 класу ЗОШ І–ІІІ ст. № 21 м. Білої Церкви Київської області, вказує на те, що сучасна освіта має допомогти молодій людині збагнути свою глибинну сутність, виявити свою духовну основу, сформувати свій національний характер. Тому серед пріоритетних завдань молоді української держави, на думку дослідниці, чи не найголовнішими є збереження незалежності, захист соціальних інтересів свого народу та виховання духовно багаті особистості, патріота-громадянина.

На першочерговій ролі рідної мови у збереженні національної самобутності наголошує Наумчук Ганна, учениця 11 класу Швайківської ЗОШ І–ІІІ ст. Житомирської області, у роботі «Розвиток і походження слов'янської писемності»: «Мова для кожного народу стає ніби другою природою, що оточує його, живе з ним всюди і завжди. Без неї, як і без сонця, повітря, рослин, людина не може існувати. Як великим нещастям обертається нищення природи, так і боляче б'є по народіві зречення рідної мови чи навіть неповага до неї, що є рівноцінним неповазі до батька й матері».

Питання взаємозалежності нашої ментальності та мови вивчає Борисик Ірина, учениця 11 класу Корецького НВК «Школа I–II ступенів-Ліцей» Рівненської області, у роботі «Ментальність української мови». «Мова стомилася від нерозуміння її божественної духовної суті: від надмірно зматеріалізованої людини, у якій через це збіднюється мовлення; від недолуго витворених словесних надмірностей, за якими – мисленнева недорозвиненість; від споживацького використання її ресурсів слів; від нахабного агресивного втручання іншомовних слів». Причиною цього, на думку дослідниці, є те, що ми не відстоюємо того, що гарантує нам унікальне місце у світі, бо мова – це не тільки окуляри, крізь які ми бачимо світ, а й саме наше державне життя.

На питаннях формування громадянських і патріотичних цінностей молоді акцентує увагу Ключова Єлизавета, учениця 10 класу Добропільського навчально-виховного комплексу «Спеціалізована школа I–III ст. № 4 з поглибленим вивченням окремих предметів – дошкільний навчальний заклад» Донецької області, у дослідженні «Виховання громадянськості у молоді та школярів м. Добропілля Донецької області в умовах становлення української державності та громадянського суспільства». У результаті проведеного дослідження учениця робить такі висновки: «Цифри та відсотки свідчать про те, що в нашому місті, як і в багатьох інших молодих центрах України, до душі багатьох молодих громадян нині вселилась байдужість. Молодь просто розчинилась у політичній системі, що не несе їй процвітання й добробуту. Деякі політики стверджують, що факт, який вказує на недостатню участь громадян у різних сферах життя країни, пояснює їх задоволеність існуючим станом речей. Але ж ми знаємо, що саме тепер маємо достатньо широке й глибоке поле суспільних і політичних труднощів, коли далеко не всі громадяни можуть бути задоволеними, оскільки проблеми не вирішуються».

Питання патріотичного виховання учнів досліджує Федоренко Анастасія, учениця 11 класу Шахтарської ЗОШ I–III ступенів № 2 Донецької області, у роботі «Патріотизм як соціальне явище». Під час опитування було встановлено, що розуміння поняття патріотизму визначається респондентами як любов і відданість Батьківщині, а бути патріотом – означає з повагою ставитись до історії та традицій свого народу. При цьому патріотами себе вважають 97% опитаних. Учениця зазначає, що в старшому шкільному віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість, свідоме ставлення та оцінка негативних факторів у суспільстві. Старшокласники не лише ідентифікують себе з українським народом, але й прагнуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її національно-демократичного відродження.

Таким чином, учасники Конкурсу зосереджують свою увагу на питаннях українського державотворення, культурної, мовної самоідентифікації українського народу, збереженні духовних цінностей, вивченні історії рідного краю, свого родоводу. Юні дослідники акцентують увагу на проблемах громадянського виховання у сучасній системі освіти. Молоде покоління прагне жити в Україні, вірить у її національне відродження, намагається знайти вихід з духовної, економічної, соціальної кризи.

Висновки. Отже, завдання національної системи освіти полягає в тому, аби закласти міцне підґрунтя для формування громадянської свідомості підростаючого покоління. Сучасне українознавство як інтегративна наука про Україну та світове українство у світовому цивілізаційному часопросторі посідає визначальну роль у формуванні світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначаються обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Література:

1. Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання / П.П. Кононенко, Т.П. Кононенко. – К.: НДІУ, 2008. – 40 с.
2. Програма для загальноосвітніх навчально-виховних закладів «Українознавство. 5-12 класи» / Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України / П.П. Кононенко, Л.Г. Касян, О.В. Семнюченко. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – 54 с.
3. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua/.../doc_30112012....
4. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: У 2-х т. / М.Й.Боришевський, М.І.Алексеева, В.В.Антоненко та ін. За ред. М.Й.Боришевського. – К.: Дніпро, 2001. – Т.1. – 308 с.
5. Усаченко Л., Сибирякова М. Формування антикорупційної громадянської свідомості в українському суспільстві // Л.Усаченко, М.Сибирякова. – Ефективність державного управління: зб. наук. пр. – Львів, 2010. – Вип.23. – С.23-33.
6. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика / Георгій Філіпчук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

Людмила Шабаяєва

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто необхідність та особливості формування комунікативної компетентності у громадянському вихованні особистості на сучасному етапі розвитку освіти в Україні. Також важливим моментом є визначення методів та засобів формування комунікативної компетентності як в урочний, так і позаурочний час.

Ключові слова: громадянське виховання, комунікативна компетентність, компетентнісний підхід до навчання, інтерактивні методи навчання.

Ljudmyla Shabayeva. Development of communication competencies in civic education of a personality.

In the article the author describes a necessity and features of developing communication competencies in civic education of a personality on the modern stage of Ukraine's development. She determines methods and facilities of communicative competence formation in both in-class and out-off-class settings.

Keywords: civic education, communication competence, competence approach in education, interactive methods of studies.

Формулювання дослідницької проблеми. На сьогодні у системі української освіти існує актуальна проблема громадянської освіти та виховання, яка заслуговує на пильну увагу як з боку освітян, так і всього суспільства. Про важливість цієї проблеми свідчить велика кількість нормативно-правових актів, присвячених громадянській освіті та вихованню в Україні. Серед них можна назвати Закон України «Про освіту», Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти, Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006 – 2010 роки, проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні та інші.

Відповідно до проекту Концепції громадянської освіти та виховання в Україні метою громадянської освіти є формування особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства. Також одним із завдань громадянського виховання є формування соціальної активності і професійної компетентності особистості на основі таких соціальних умінь: готовність до участі в процесах державотворення, здатність до спільного життя і співпраці в громадянському суспільстві, готовність взяти на себе відповідальність, здатність розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів, здатність до самостійного життєвого вибору на основі гуманістичних цінностей; формування працелюбності особистості, відповідності за свої дії [12]. Тому, однією з головних умов формування і функціонування суспільства є специфічна якість особистості кожного громадянина – громадянська активність, яка включає в себе показники громадянськості, громадянської позиції та компетентностей, які й визначають цінність і цілісність особистості. Більшість науковців мають спільну думку про те, що якості особистості як громадянина формуються та розвиваються на основі власних ціннісних орієнтацій, враховуючи цінності суспільства, правові норми та вимоги держави, що спрямовують діяльність, поведінку, спілкування людини на створення світу громадянських відносин [14].

Рівень розвитку громадянських якостей особистості може виражатися через особливості комунікативної взаємодії з іншими особистостями у процесі навчальної чи виробничої діяльності. Такі особливості взаємодії і визначають комунікативну компетентність особистості. Саме тому сьогодні важливим завданням освітньої діяльності є формування ключових компетентностей особистості, комунікативної тощо.

Метою статті є розкриття особливостей формування комунікативної компетентності у громадянському вихованні особистості в сучасних умовах.

Стан дослідження проблеми. Про необхідність формування громадянських цінностей особистості писали у своїх працях такі дослідники та науковці, як Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Г. Балл, І. Бех, І. Казанцев, Т. Новикова, Л. Рябовол та інші. Вивченню комунікативної компетентності присвятили свої роботи такі психологи та педагоги, як Е. Берн, Т. Гордон, П. Грайс, Ю. Жукова, В. Кан-Калік, Г. Ковальова, А. Леонтєв, Х. Міккін, А. Мудрик, Л. Петровська, І. Родигіна, Е. Сидоренко, Т. Яценко. Дослідження комунікативної компетентності частіше пов'язані з вивченням комунікативної культури як складової частини психологічної культури (А. Бодальов, Р. Воронова, Л. Дьоміна, Л. Колмогорова,

З. Лук'янова, В. Семікін та інші). Більшість сучасних досліджень присвячуються вивченню мовленнєвої складової комунікативної компетентності, увага зосереджується на формуванні мовленнєвих стратегій.

Виклад основного матеріалу. У педагогічному словнику С.У. Гончаренка наведено таке визначення: «Громадянське виховання – це формування громадянськості як інтегративної якості особистості, яка дає можливість людині відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною» [4].

Громадянське виховання передбачає розвиток таких компонентів, як формування громадянської компетентності і відповідальності у надбанні позитивного досвіду участі у громадському житті; ставлення громадянина до інститутів влади і політичної системи; вивчення і засвоєння демократичних настанов та цінностей; ставлення громадянина до самого себе і до інших людей; опанування політичного словника (когнітивний компонент політичної культури) [1].

Говорити про громадянське виховання можна лише з появою громадянина як самостійного суб'єкта, який усвідомлює себе членом суспільства, наділеним комплексом прав і свобод, і в той же час є відповідальним перед ним.

Підґрунтям формування громадянського суспільства є декілька чинників: ринкова економіка з власнитою їй багатоманітністю форм власності; багатопартійність; вільно сформована громадська думка; вільна особистість із розвинутим почуттям громадянської та власної гідності. У рамках Організації Об'єднаних Націй утвердилася теза, що для подальшого демократичного розвитку світової спільноти необхідно щонайбільшу увагу приділяти освіті та вихованню молодого покоління у дусі поваги до людської гідності і на засадах рівності прав [8, 12].

Одним із основних завдань, яке ставить перед собою прогресивна освітня спільнота, є формування у школяра і студента ключових компетентностей. На сучасному етапі реформування системи освіти відзначається актуалізація знань про мислення та діяльність, обговорюються можливі засоби і технології набуття життєво необхідних компетентностей, які є індикаторами якості освіти. Велика кількість міжнародних експертів визначає, що поняття ключових компетентностей належить до сфери узагальнених понять, що містить комплекс різних компонентів – знань, умінь, навичок, взаємовідносин, цінностей та інших чинників, що становлять особистісні і суспільні аспекти життя, діяльності людини, від яких залежить особистий та суспільний прогрес [13].

Значущість комунікативної компетентності у громадянському вихованні зростає в умовах збільшення і ускладнення інформації та розширення соціокультурних зв'язків, оскільки комунікативна компетентність має вияв у широких сферах діяльності. Комунікативна діяльність виникає і здійснюється в ситуації, коли необхідно зрозуміти іншого та побудувати продуктивну спільну дію. Комунікація є необхідним механізмом для розвитку мислення, для повноцінної організації самостійної науково-пошукової роботи молоді. Тому на особливу увагу сьогодні заслуговує проблема створення освітнього середовища для формування та розвитку комунікативної компетентності учнів і студентів у громадянському вихованні.

Формування комунікативної компетентності особистості передбачає здійснення теоретичного пошуку на межі кількох наукових дисциплін. Комунікативна компетентність (у системі з іншими необхідними для успішної діяльності компетентностями) є індикатором, що дозволяє визначити готовність особистості до активної і ефективної участі у житті суспільства, готовність до подальшого особистого розвитку. Тому психологічне трактування поняття «комунікативна компетентність» як готовності до діяльності, до взаємодії вбачається нами доцільним і дозволяє розглядати феномен комунікативної компетентності в широкому соціальному контексті. В цьому напрямку здійснювалися і дослідження, які розглядають комунікативну компетентність як ознаку комунікативної культури (В. Андрюханова, А. Бодальов, Т. Вольфовська, Р. Воронова, Л. Колмогорова, Р. Чернишова) [5].

У громадянському вихованні можна визначити комунікативну компетентність як самостійно реалізовану здатність ефективно (успішно, результативно) взаємодіяти в різних соціальних групах, використовуючи достатні і необхідні вербальні та невербальні ресурси. Тому діяльність викладача повинна бути направлена безпосередньо на формування комунікативної компетентності, важливим аспектом якої є утвердження двостороннього характеру комунікації.

Л. Петровська визначає комунікативну компетентність як сукупність навичок, умінь, необхідних для ефективного спілкування [10], Ю. Ємельянов розглядає комунікативну компетентність як ситуативну адаптивність та вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки [7], Е. Сидоренко – як сукупність комунікативних здібностей, умінь, знань, які адекватні комунікативним завданням і достатні для їх розв'язання [15]. Отже, комунікативна компетентність виступає як інструмент для точних дій під час передачі та прийому інформації.

Оскільки розвинена комунікативна компетентність має бути одним з кінцевих результатів навчання, виникає необхідність цілеспрямованої діяльності щодо її формування. Аналіз науково-методичних робіт вітчизняних та зарубіжних науковців свідчить про те, що на сьогодні немає однозначної відповіді на цей запит, проте більшість учених відзначає єдиний напрямок для подальших науково-практичних розробок – активні та інтерактивні методи [6].

Підбір необхідних прийомів і методів для розвитку комунікативної компетентності у громадянському вихованні необхідно здійснювати з урахуванням того, що такі прийоми та методи повинні сприяти

самоорганізації і самоуправлінню молоді. Мова йде не стільки про кількість здобутих учнями чи студентами знань, засвоєних умінь, а й про практичні навички щодо їх застосування у різних життєвих ситуаціях.

Зміст прийомів взаєморозуміння між сторонами, які протистоять у конфлікті, полягає, насамперед, у розвитку комунікативної компетентності, що охоплює: 1) знання норм поведінки, характерних для спілкування; 2) вміння підпорядковувати свою поведінку; 3) здатність слухати співбесідника, виражати своє розуміння [3].

Компетентнісний підхід у навчанні і вихованні передбачає оцінку та осмислення значення практичних дій, які виявляються на основі власного досвіду, особистісної позиції учня чи студента та були апробовані у різних способах людської діяльності. Крім того, виконання таких практичних дій повинно бути закладене у змісті освіти. Найкращі уроки-лекції не можуть передати учням чи студентам засіб розумової роботи, методику аналізу різних наукових матеріалів і інформаційних документів. Це означає, що в монологічному форматі викладання-трансляції не формуються комунікативні техніки. Таке завдання може бути розв'язане на практичних заняттях, де враховуються індивідуальні особливості школярів чи студентів. У повному обсязі це відбувається у процесі спільної пошукової роботи учнів чи студентів та викладачів [4].

Педагогічна теорія та практика налічує кілька типів класифікації методів навчання. Однак, у найбільш узагальненому вигляді всі методи можна умовно розподілити на пасивні, активні та інтерактивні. Під час використання пасивних методів учень чи студент виступає як «об'єкт» навчання та виховання, основне завдання якого полягає у засвоєнні і відтворенні матеріалу, що передається йому педагогом – джерелом правильних знань. Звичайно, це відбувається при застосуванні таких методів, як лекція-монолог (односпрямована передача інформації від учителя до учня), читання, демонстрація й опитування учнів (односпрямоване відтворення інформації учнем для вчителя). Учні чи студенти, як правило, не спілкуються між собою і не виконують будь-яких творчих завдань. Однак, американський дослідник І. Біті зауважує, що не треба зловживати вищезазначеною категорією методів, оскільки процес оволодіння теоретичними основами громадянської освіти має відбуватись одночасно з їхнім практичним застосуванням в умовах «спільної лабораторії» шкільного середовища [16, 36].

У межах застосування активних методів учень чи студент виступає «суб'єктом» навчання, виконує творчі завдання, вступає в діалог з учителем. Інтерактивні методи навчання можна представити як підтип активних методів.

Термін «інтерактивне навчання» – навчання, побудоване на взаємодії та співробітництві. Суть такого навчання полягає у взаємодії та співробітництві всіх, що навчаються, враховуючи педагога [16, 44]. О. Плахотнюк [11] зазначає, що ці методи якнайкраще відповідають індивідуально-орієнтованому підходу у навчанні і сприяють формуванню громадянської активності та комунікативної компетентності. Педагог часто виступає лише у ролі організатора процесу навчання, лідера групи, помічника, творця умов для ініціативи учнів. Крім того, інтерактивне навчання засноване на прямій взаємодії учнів чи студентів зі своїм досвідом і досвідом своїх друзів, тому що більшість інтерактивних вправ звертається до досвіду самого учня чи студента, причому не тільки «навчального або шкільного», що є надзвичайно важливим у процесі формування громадянських знань, умінь та навичок. Часто творчі завдання не припускають жодної однозначно правильної відповіді і тоді важливим постає процес пошуку рішення, що сприяє розвитку навичок критичного осмислення суспільних процесів.

Інтерактивні методи, здебільшого, припускають моделювання реальних життєвих ситуацій, спільне рішення проблем, рольові ігри. Таким чином, вони допомагають ефективно формувати необхідні навички та вміння, прищеплювати громадські цінності та ідеали, створюють атмосферу співробітництва та взаємодії. Така атмосфера і є плідним ґрунтом для виховання гідного громадянина своєї держави [11, 75].

Використання відповідних інтерактивних форм навчання (організаційно-діяльнісна гра, науково-практична конференція, навчальний проект) дає засоби для розвитку здатності розуміння і формує початкову універсальну комунікативну практику. Обговорення сучасних наукових тверджень чи доказів, використання відомих та маловідомих фактів, наукових висновків та пропозицій набувають особливого значення саме в рамках ігрової ситуації зіткнення з іншою, інколи опозиційною (критичною) точкою зору. Можна стверджувати: у кожного, хто стає учасником такої роботи, є справжній досвід – комунікативний текст. Такою ефективною практикою є використання форми диспуту як комунікативної ситуації, що конструюється викладачем і має ігровий та навчальний характер [5].

У розкритті змісту формування комунікативної компетентності у громадянському вихованні можна визначити певні психолого-педагогічні умови, які полягають у доповненні змісту предметів гуманітарного циклу громадянським компонентом; цілеспрямованому формуванні ціннісного ставлення; встановленні тісних взаємозв'язків матеріалу, що вивчається; аналіз конкретних подій і фактів; у розвитку критичного громадянського мислення; використанні колективних форм роботи та інтерактивних методів; органічній єдності урочної і позакласної діяльності [2, 11].

Ефективним засобом впливу на когнітивний компонент комунікативної компетентності у громадянському вихованні є загадки, прислів'я та приказки про свою державу, Батьківщину, життя козаків, про

рід і родину, рідну мову, про громадянські чесноти. Практичний досвід свідчить про те, що ефективними є вивчення прислів'їв, які є у підручниках, а також добір своїх.

У практичній роботі з учнями та студентами можна використовувати також спеціальні словники громадянознавчих термінів. Така робота може сприяти тому, що школярі та студенти, знайомлячись з певним терміном та усвідомлюючи його значення, починають вживати його у своєму мовленні, оперувати ним, розуміти значення слів держава, Україна, Батьківщина, вибори, нація, етнос тощо [2, 12].

На аксіологічний компонент громадянськості знову ж таки можуть діяти інтерактивні методи навчання, які передбачають спільну групову роботу, дебати, моделювання, дискусії, індивідуальні та групові завдання (аналіз ситуації; спрощене судове слухання; асоціативний куш; незакінчені речення). Почуття толерантності, уміння поважати думку іншого, здатність відстоювати власну думку, уміння працювати в колективі розвиває така форма роботи, як дискусія.

Створення виховних ситуацій передбачає розвиток у дітей комунікативних навичок, уміння слухати іншого, висловлювати власну думку. На уроках читання під час аналізу тексту та у позаурочній діяльності необхідно створювати такі ситуації, де школярі могли би виявити співпереживання, турботу, взаємодопомогу тощо; ситуації вибору, де кожен учень міг вибрати модель власної поведінки, яка є для нього найбільш прийнятною, обґрунтовуючи при цьому мотиви поведінки.

Оскільки під час проведення уроків учні чи студенти не мають змоги виконувати реальні громадянські дії і вчинки, то ступінь сформованості праксеологічного компоненту може виявитися у творчій діяльності. Адже саме у такій діяльності найповніше і найяскравіше розкривається власне бачення навколишнього світу і всього, що в ньому відбувається, формується світогляд особистості, особистісні якості майбутнього громадянина. Тому велика увага повинна приділятися організації творчої діяльності учнів та студентів.

Ефективним засобом впливу на праксеологічний компонент є пошукова народознавча діяльність та проведення за її результатами годин громадянськості. Школярі та студенти повинні вивчати історію свого села, міста, вулиці, історичні пам'ятки, по-можливості збирати предмети минувшини, записувати традиції, звичаї, пісні, легенди, прислів'я та інші види усної народної творчості. Пильна увага повинна приділятися також організації добродійної діяльності (допомога по господарству літнім людям, озеленення своєї школи, села, міста, розчищення засмічених джерел тощо) [2, 12].

Ще одним важливим аспектом громадянського виховання є формування комунікативної культури міжетнічного спілкування. Це питання є досить актуальним для України, оскільки зростає кількість неслов'янського населення на території всієї країни. В умовах громадянського виховання необхідно виховувати в учнів та студентів такі риси, як партнерство, толерантність, взаємодія і взаємодопомога. Повинно бути сформоване поняття, що всі народи рівні, і обов'язково необхідно знаходити спільну мову з представниками інших національностей.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про важливість формування комунікативної компетентності у громадянському вихованні, оскільки активна громадянська позиція особистості, участь у громадянському житті суспільства обов'язково передбачає здійснення комунікативної взаємодії з іншими членами суспільства. Ефективність сформованості комунікативної компетентності залежить від правильної організації громадянської освіти та виховання. Необхідно запроваджувати у практику громадянської освіти та виховання такі методи, прийоми та засоби роботи, які б сприяли не лише поглибленню знань учнів та студентів, а були направлені на практичне використання комунікативних навичок. Найбільш ефективними методами у цьому випадку можна визначити інтерактивні методи навчання. Подальше дослідження проблеми формування комунікативної компетентності у громадянському вихованні повинно бути направлено на поглиблення розуміння суті особливостей комунікації у здійсненні активної громадянської позиції особистості та на розробку й запровадження у практичну діяльність ефективних методів з формування комунікативної компетентності.

Література:

1. Бабкіна, М. І. Проектна діяльність як метод формування громадянської активності учнівської молоді [Електронний ресурс] / М.І. Бабкіна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/5_NMIV_2009/Pedagogica/40610.doc.htm.
2. Волошин, П.М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук / П.М. Волошин. – К., 2010. – 23 с.
3. Вольфовська, Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Т. Вольфовська // Шлях освіти. – № 3. – 2001. – С. 13-16.
4. Гончаренко, С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Добротвор, О.В. Диспут як засіб розвитку комунікативної компетентності старшокласників / О.В. Добротвор // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: Випуск 6 (16). – 2007. – К. – С. 181-184.
6. Добротвор, О.В. Умови формування комунікативної компетентності молоді у навчальному процесі / Добротвор О.В. // Наук. вісн. кафедри ЮНЕСКО Київ. держ. лінгвіст. ун-ту: Мова, освіта, культура: наук. парадигми і сучас. світ. – Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія. – № 18. – К., 2009. – С. 154-159.

7. Емельянов, Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 168 с.
8. Конституція України і основи правознавства в школі: Книга для вчителя / За ред. І.Б. Усенка. – К.: Український центр правничих студій, 1999. – С. 12-18.
9. Остапенко, М. Громадянська активність як основа формування громадянського суспільства / М. Остапенко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 22. – С. 135-143.
10. Петровская Л.А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
11. Плахотнюк О. Концепція громадянського виховання в шкільній практиці США // Рідна школа. – 2010. – №1 – 2. – С. 72-77.
12. Проект «Концепція громадянської освіти та виховання в Україні» 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/women.html/pgovuinidx.html>
13. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С». – С. 6-16.
14. Саврасова-В'юн, Т.О. Наукові підходи щодо вивчення феномена громадянської активності [Електронний ресурс] / Т.О. Саврасова-В'юн. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/2009_74_2/32.pdf
15. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетенции в деловом взаимодействии / Е.В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2008. – 208 с.
16. Kahne, J. Teaching democracy: what schools need to do / J. Kahne, J. Westheimer // Phi Delta Kappa. – N.Y., 2003. – Vol. 85. – № 1. – P.34-66.

Тетяна Малецька

ФОРМУВАННЯ ХРОНОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Стаття акцентує увагу на методичних умовах становлення активної громадянської позиції учнів 5-7 класів за допомогою формування хронологічних знань на уроках історії. Запропоновано прийоми роботи, які простежують практичний аспект заявленої проблематики.

Ключові слова: хронологічні знання, громадянська позиція, методичні умови, уроки історії, інтерактивне навчання.

Tetyana Maletska. Formation of chronological competencies in students of 5-7 grades during history classes in the context of development of civic attitudes.

The article focuses attention on teaching conditions of active citizenship among pupils of 5-7 grades by establishing chronological knowledge during lessons of history. The author recommends practical approaches and instruments of teaching history subject.

Key words: chronological competencies, citizenship, teaching conditions, history lessons, interactive learning.

Формулювання дослідницької проблеми. Ми стоїмо на порозі нової ери нашої цивілізації, у якій глобальність та технології змінять наш спосіб життя більше, ніж колись, ми будемо змушені черпати енергію у своїх знаннях, уміннях, навичках, дотримуватись наших принципів і ніколи не забувати, що куди б вітер не повіяв, ми завжди маємо волю визначати напрямок своїх вітрів і поступальний розвиток української держави. Зміцнення в державі громадянського суспільства, інтеграція України у світову та європейську спільноту неможливі без реформування освіти, утвердження ідеалів гуманізму, свободи особистості, демократії, соціального і духовного прогресу, установки на пріоритет загально-людських і національних цінностей [4, 6].

Кожен народ органічно продовжує себе через систему знань, в тому числі і хронологічних, генерує національну ідею як консолідуючий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Саме в цій системі знань особливе місце посідає формування хронологічних знань, через які передається національний дух, ментальність, характер вчинків предків, пізнання спадщини батьків, дідів, прадідів, як позитивний так і негативний досвід попередніх поколінь. Знання історичної хронології допомагають створити національно-свідому, життєво компетентну, високоінтелектуальну, творчу, здатну до саморозвитку і самовдосконалення особистість, носія національних цінностей і досвіду українського етносу. Звичайно, що найоптимальніше розпочинати роботу в даному напрямку саме в 5 класі, де власне і розпочинається знайомство з історією, та систематично продовжувати створення за допомогою хронології позитивного іміджу українських земель та здобувати соціальний досвід на прикладі дат вітчизняної історії, які можуть проілюструвати перспективність чи безперспективність прийнятих рішень.

Актуальність проблеми. Однак, у сучасній соціокультурній ситуації, історичному освітньому просторі, які склались в Україні, головною домінантою системи формування хронологічних знань є набір фактів, дат для осмислення та запам'ятовування, а не формування соціальної ментальності особистості як її стрижня. Процес формування хронологічних знань може бути підпорядкований набуттю дитиною вмінь ототожнювати себе з державою, що допоможе виховати активного громадянина, відповідального за свої вчинки.

Мега статті – вивчити та запропонувати методичні умови становлення активної громадянської позиції учнів 5-7 класів за допомогою формування хронологічних знань на уроках історії.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження проблеми формування громадянської позиції ґрунтується на ідеях Сократа, Платона, Аристотеля, П.Булонського, А.Макаренка, О.Пометун. Формуванню хронологічних знань учнів присвятили свої праці А.Власов, Б.Кульчицький. Перед учителями-практиками традиційно постає завдання створення таких методичних умов, за яких формування в учнів історичних хронологічних уявлень буде найбільш ефективним. Тому дослідження проблеми формування хронологічних уявлень як одне із найважливіших результатів навчання історії в загальноосвітній школі є актуальним як з точки зору сучасної методичної наукової думки, так і освітньої практики.

Виклад основного матеріалу. Осмислення вітчизняної історії, поліетнічність українського суспільства, розмаїття культур, релігій та традицій в умовах демократії стають справжніми викликами для молодого людини на шляху до громадянської свідомості та вибору життєвої позиції. Підліток потребує

орієнтирів та дороговказів, які допоможуть йому краще зрозуміти себе і суспільство, в якому він живе, визначити життєві та соціальні пріоритети, діяти свідомо та відповідально [2, 4].

Наша мета з'ясувати та практично простежити можливості формування хронологічних знань учнів 5-7 класів в контексті становлення громадянської позиції школярів на уроках історії, дослідити виховний аспект вивчених дат, створити певні соціально-педагогічні умови для успішного навчання і виховання людини та громадянина. Пошуками шляхів вирішення даної проблеми можуть бути: розробка модулів для кожного уроку, де планується вивчення хронології громадянознавчого змісту, предметні тижні, творчі зустрічі, диспути, заходи змагального характеру, історична реконструкція події.

Ефективність даної роботи значною мірою зумовлюється методами її впровадження. Сучасна українська школа має чималий досвід викладання традиційними методами (лекції, семінари, бесіди, самостійна робота з підручником, написання учнівських доповідей та ін.). Потенціал цих прийомів досить значний і вони дозволяють подати різноманітну інформацію, акцентувати увагу на ключових датах теми, зробити загальні висновки. Проте, традиційні методи та прийоми неорієнтовані на активну взаємодію учня й вчителя та учнів між собою, самостійне і спільне прийняття рішень, тому пріоритетну роль посідають активні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне й критичне мислення, базуються на принципі багатосторонньої взаємодії.

Застосування інтерактивних форм і методів покликано формувати в особистості когнітивні та поведінкові норми, що включають у себе вміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, критично та всебічно розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, орієнтуватися і адаптуватися в нових соціальних умовах, а також захищати свої інтереси, поважати права інших, самореалізуватись.

Практика свідчить, що пропонується постійно, системно і ненав'язливо, те добре сприймається, запам'ятовується і, зрештою, успішно застосовується учнями. Коли навчання активне, учень постійно перебуває у стані пошуку, хоче отримати відповідь на запитання, потребує інформації, щоб вирішити проблему, або розмірковує разом з іншими над способом виконання завдання [5, 15].

Цікавим прийомом роботи з формування громадянської позиції п'ятикласників на уроках історії може слугувати завдання «Монетка» [5, 47], що полягає у використанні невеличкої колекції монет, яку заздалегідь готує вчитель. Нехай кожен учень вибере одну монету з вашої колекції. Запропонуйте їм розглянути «свою» монету: яка це монета, рік її карбування та пригадати найяскравішу подію з власного життя, що сталася саме цього року. Зберіть спогади учасників по колу. Всі названі дати запишіть на дошці і спробуйте разом з учнями проілюструвати їх фактами становлення та розвитку української держави. Запитайте в учнів, що цікавого вони помітили? Чи можливі такі досягнення без участі громадян держави? Чи є вони громадянами України? Який їх особистий внесок у розвиток держави? Чому така співпраця важлива як для держави так і для громадян? Не забудьте зібрати монети відразу після закінчення вправи.

В шостому класі можна запропонувати учням хронологічні загадки. Наприклад така, відгадкою якої є (поява первісних людей на території України 1 млн. років тому):

«Ця дата мороком віків повита.

Цікавість у людей до неї несамоविта.

Людина перший крок на нашій землі зробила,

Історію країни нам відкрила.»

Іншим прикладом загадки може бути наступна:

«Цар-батько синів Геракла та Єхидни

Сусідам погрожував щоднини.

Монету власну карбував й державу прославляв.

В якому столітті це бувало? Скільки таке тривало? ((IV століття до н.е. досягнення піку могутності Великої Скіфії за царя Атея).

Семикласникам буде цікаво дослідити історичні документи та тексти, наприклад гра «Дослідник», яка полягає у тому, щоб учні прочитали уривок історичного тексту і, використовуючи запропоновані дати, склали логічні пари «дата-подія». Поцікавтесь думками учнів: як ці дати можуть проілюструвати історичний процес на українських землях?

Змістовним прийомом формування громадянської позиції учнів є гра «Потяг». Учні малюють два окремих потяги: зелений і червоний. У віконця потягу записують усі відомі їм дати, що на їх думку стали вагомими у процесі формування української державності, а у віконцях червоного потягу – дати, що навпаки, перешкоджали цьому процесу. Коли роботу буде завершено, попросіть учнів домалювати колії і на них зазначити, який досвід вони отримали для себе як громадяни України? Нехай кожен домалює ще один вагон до різних потягів, куди запише дати з власного життя, які ілюструють їх особистий внесок в розбудову нашої держави, свого рідного міста. Корисним буде підведення підсумки у спільному колі.

Відтак, формування активної громадянської позиції учнів у процесі їх взаємодії з соціальним середовищем передбачає створення певних соціально-педагогічних умов. Неодмінною умовою становлення активної громадянської позиції учнів, як свідчать результати педагогічної практики, є врахуван-

ня педагогами вікових та індивідуальних особливостей учнів. Адже будь-який вплив на особистість, як стверджує Г. Сорока, здійснюється через її індивідуальні особливості, темперамент, своєрідність характеру, здібності, інтереси, нахили, що дозволяє вибирати найбільш ефективні шляхи взаємодії особистості з навколишнім світом [1, 2]. Таким чином, знання вчителем фізіологічних, психологічних та індивідуальних особливостей кожного учня, сприяє визначенню конкретних виховних завдань, вдалій побудові організації різноманітної діяльності, де б учень міг виявити свої можливості, здібності, творчий потенціал, набути почуття власної гідності та значущості, самовизначитись та самореалізуватись.

Залучення учнів у вивчення подій громадського життя сприяє розширенню їхнього світогляду, дозволяє набути практичних навичок взаємодії у соціальному середовищі. Тут вони отримують свій перший досвід прийняття самостійних рішень щодо суспільно важливих питань. За таких умов стає можливим їх самовизначення як рівноправних членів місцевої громади.

Ось чому наступною умовою формування громадянської позиції школярів є педагогічна компетентність, тобто спеціально психолого-педагогічна підготовленість вчителя, знання та вміння, які необхідні для ефективної реалізації певного навчального і виховного процесу. Адже, як свідчать результати педагогічних досліджень, важлива роль у навчальному та виховному процесі належить вчителю, який спрямовує свої дії на активне осмислення учнями етичних знань у відповідних поведінкових ситуаціях, на усвідомлення ними своєї соціальної сутності, на практичне закріплення духовно-моральних надбань у повсякденному житті, на вміння жити у співтоваристві з іншими, залишаючись одночасно повноцінними, вільними, відповідальними особистостями.

Певна психолого-педагогічна та фахова підготовка вчителя, на думку Н. Лавриченко, передбачає його здатність поставати в ролі представника інтересів і культури суспільства і водночас захисника та провідника життєвих інтересів вихованців [1, 3]. Окрім того, перед вчителем постає завдання не тільки знайти ефективні форми організації навчального і виховного процесу, а й залучити до нього батьків та громадськість на правах учасників спільної діяльності. Таким чином, важливою умовою громадянського становлення учнівської молоді є партнерська взаємодія дітей, батьків, вчителів та громадськості.

Окрім того, однією з важливих соціально-педагогічних умов громадянського виховання підлітків є системність і послідовність організації цього процесу. Тобто, процес громадянського виховання потребує обґрунтованої системи, яка розробляє перспективи взаємодії підлітка, вчителя та громадськості і передбачає безперервність навчального і виховного процесу.

У процесі формування громадянської активності учнів набувають особливого значення симуляційні ігри, тобто створені ситуації, під час яких школярі копіюють процеси, що відбуваються у суспільстві. Така ігрова діяльність має прогресивно-соціальну спрямованість, яка зорієнтована на вироблення відповідних навичок та вміння досягати успіху у всіх сферах життєдіяльності особистості.

Отже, процес формування активної громадянської позиції учнівської молоді буде ефективним за таких соціально-педагогічних умов: врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку особистості учня;

- 1) системність,
- 2) послідовність і безперервність виховного процесу;
- 3) партнерська взаємодія учнів із суб'єктами соціального впливу;
- 4) психолого-педагогічна і фахова підготовка вчителя;
- 5) формування мотивації до громадянської активності;
- 6) застосування інноваційних форм та інтерактивних методів роботи;
- 7) добровільний та особистісно-мотиваційний характер участі школярів у роботі.

Основною метою національного виховання на сучасному етапі є передання вихованцям соціального досвіду, успадкування ними духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування незалежно від національної приналежності особистісних рис громадянина Української держави, духовності, трудової, моральної, розумової, естетичної, правової, фізичної та екологічної культури.

Певна річ, що національне виховання в системі освіти здійснюється з урахуванням пізнавальних можливостей та психологічно-вікових особливостей учнів певного класу. Пояснюється це особливостями психології дітей, прикметою яких є здатність охоче пізнавати навколишній світ, нові знання, сприймати норми поведінки, виробляти власне світосприймання та світобачення.

Дітей треба виростити громадянами, патріотами своєї країни. Але ця любов до Вітчизни має бути активною, діяльною. Набуття досвіду патріотичної поведінки найлегше відбувається в процесі поступового залучення людини до справ і турбот Батьківщини. Адже не так просто виховати людину, спроможну відверто захоплюватися навколишніми пейзажами, соковитістю рідної мови, розмахом народних обрядів і свят.

У Загальній декларації прав людини зазначено, що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому тільки і можливий вільний і повний розвиток особистості. Громадянин, який хоче жити у демократичному суспільстві, який хоче бути господарем власного життя, завжди засвідчує свою громадянську позицію. Така позиція потребує насамперед відповідального ставлення до виконання громадянських обов'язків. Наприклад, брати участь у виборах – це не тільки право громадян, а й дуже

відповідальний обов'язок. Щоб зробити правильний вибір, виборець має бути добре обізнаним з проблемами України і знати, що пропонують народу кандидати.

Не менш важливим є вміння висловити свої погляди, підтримати справедливе рішення чи протестувати проти помилкового й несправедливого. Участь в управлінні державою, почуття любові до Батьківщини починається з невеличких справ на загальне добро рідного міста, містечка, села. Громадянська позиція дітей і дорослих виявляється в їхньому прагненні брати участь в обговоренні та розв'язанні спільних проблем.

У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» зазначено, що в змісті громадянського виховання особистості своє належне місце займають такі складові:

- патріотизм як почуття любові до свого народу, до України, турботи про їхнє благо, готовність захистити та відстояти українську державну незалежність;
- правосвідомість як усвідомлення своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до законів, до державної влади;
- національна свідомість, що базується на ідентифікації та вбирає в себе: віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє, волю до праці на користь народу; уміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку.

У світлі згаданої концепції прийоми формування хронологічних знань учнів 5-7 класів громадянської наповненості можна класифікувати за різними параметрами й ознаками:

- за метою – поглибити знання учнів з історії української державності й громадянства, культури народу, його традицій, розвинути творчі здібності й таланти учнів, виявити рівень сформованості патріотичних і громадянських якостей тощо;
- за формою – навчальні, ігрові, змагальні, індивідуальні, гурткові, та ін.;
- за методом – роз'яснювально-ілюстративні (бесіди, розповіді, повідомлення, диспути, зустрічі, тематичні конференції та ін.), дослідно-пошукові (експедиції, екскурсії, вивчення історичних джерел, опрацювання зібраних матеріалів тощо), репродуктивні (хронологічні диктанти);
- за місцем проведення – школа, громадські місця, на природі, в домашніх умовах і т. ін.

Водночас їх можна умовно поділити на:

- суспільно корисні: ознайомлення громадськості з ювілейними датами (учнівські замітки в газеті, історичні есе);
- пізнавально-розвивальні: вікторини, турніри, диспути, музейно-етнографічна робота, екскурсії на різні теми та ін.;
- пізнавально-розважальні: вечори цікавої хронології, тасмниця однієї дати, ярмарки національних перемог.

Громадянське навчання і виховання за своїм змістом передбачає формування не тільки національної, а й загальнолюдської, планетарної свідомості. Громадянська освіта, переважно, спрямовує розвиток особистості на засвоєння необхідних знань і вмінь для життя людини в умовах демократії в межах конкретного суспільства.

Громадянська освіта виступає одним з основних засобів формування громадянської культури особистості, яка в сучасних геополітичних умовах повинна формуватися не тільки на основі національної культури та національних цінностей, а й з урахуванням цивілізаційної спадщини всього людства.

Сутність ціннісних ідей полягає у спрямуванні особистості на осмислення її ролі в житті суспільства, спонуканні до активної дії над собою з метою набуття якісних змін, що дозволяють їй, у свою чергу, суттєво змінити соціальне оточення, адаптувати його до власних потреб і життєвих цілей.

Висновки. Завдання учителя у наш час – йти в ногу з розвитком учнів, розуміти їхні потреби, позиції, погляди. Учні повинні усвідомити, що громадянська освіта – це система знань, умінь і практичних дій, які дають змогу людині і громадянину жити й орієнтуватися в демократичному суспільстві. Формування хронологічних знань в учнів 5-7 класів на уроках історії поєднує в собі: громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в полі демократичної держави; громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування отриманих знань; громадянські чесноти-норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Література:

1. Бабкіна М.І. Соціально-педагогічні умови формування активної громадянської позиції учнівської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Pedagogica/58908.doc.htm.
2. Виховуємо людину і громадянина. Навчально-методичний посібник. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2006. – 127 с.
3. Кроки до демократії: уроки громадянської освіти: Методичний посібник для позакласних занять / За ред. О.І. Пометун. – К.: АПН, 2001.
4. Орієнтовна програма національного виховання учнівської молоді Рівненщини / Методичний вісник. Випуск І, видавництво РОІППО. – 2007. – 60 с.
5. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К., 2007. – 144 с.

Ірина Трубавіна

ПРАВА ЧЛЕНІВ РОДИНИ І ПРАВА СІМ'Ї – НОВИЙ ПОГЛЯД НА ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ БАТЬКІВ

Стаття присвячена змісту батьківської освіти в ЗНЗ та ДНЗ – правам членів родини в сім'ї, усвідомленому і відповідальному батьківству як меті роботи з батьками класних керівників, класоводів і вихователів ДНЗ. Визначено сутність усвідомленого і відповідального батьківства, їх спільне і відмінне, зміст. Подано перелік батьківських і життєвих вмінь, сімейних цінностей, прав та обов'язків членів родини, прав сім'ї.

Ключові слова: права членів родини, права сім'ї, усвідомлене батьківство, відповідальне батьківство.

Iryna Trubavina. Family members' rights as a new vision in civic education of parents.

The article deals with the content of parents' education in different educational institutions (schools and daycare centers). Particularly the concepts of family rights, responsibility of parents as an aim of the cooperation between class masters and parents are emphasized. The author defines and compares the notions of conscious and responsible parenthood, as well as offers the list of parents' capabilities, family values, rights and duties of family members and family rights.

Keywords: family rights, rights of family members, responsible parenthood, informed parenthood.

Формулювання дослідницької проблеми. Проблема батьківської просвіти в основному розглядається в площині виховання дитини і культури батьківсько-дитячих стосунків, в той час як ціннісна і правова основа цих стосунків і, відповідно, батьківської просвіти, не перебуває в полі зору педагогів і науковців. Громадянська освіта батьків – неформальна, але обов'язкова для роботи класних керівників, класоводів, вихователів ДНЗ.

Актуальність проблеми. В умовах становлення незалежної соціальної й демократичної держави в Україні, формування ринкових відносин, загострення суспільних протиріч зростає роль сім'ї як фактору виживання, захисту і розвитку людини, її соціалізації. У міжнародних документах сім'ю визнано основним середовищем і природним осередком суспільства, «колискою демократії». Про посилення уваги до проблем сім'ї свідчать підписана Україною в 1999 р. Конвенція про права дитини, де визнано право дитини на виховання і догляд у сім'ї, численні рішення на рівні держави щодо підтримки сім'ї. При цьому відсутні ґрунтовні наукові дослідження з цієї проблеми в галузі педагогіки. Одним із шляхів підтримки сім'ї є її педагогізація для того, щоб вона виконувала свої виховні і соціалізуючі завдання в суспільстві щодо дітей, оскільки батьками не народжується, ними стають. Тому останні роки педагогічна теорія почала звертатися до питань формування батьківства, зокрема, усвідомленого батьківства, які повинні стати змістом батьківської просвіти в закладах освіти.

Стан наукової розробки проблеми. Аналіз останніх психолого-педагогічних та соціально-педагогічних досліджень свідчить, що сучасні наукові дослідження приділяють увагу окремим напрямкам соціально-педагогічної та психологічної роботи з сім'єю – опіки над дітьми (С. Бадора, Г. Бевз, Г. Івашенко, Н. Комарова, Д. Мажец, С. Найдьонова, І. Пеша), подоланню насильства в сім'ї (М. Ліборакіна, Е. Нікуліна), підготовки молоді до сімейного життя (В. Кравець), формуванню усвідомленого батьківства і материнства, батьківської компетентності (Т. Алексеєнко, І. Братусь, З. Зайцева, Р. Овчарова, Г. Радчук), культури сімейних стосунків і педагогічної культури батьків (Дж. та Е. Бім, В. Костів, В. Сатір, М. Стельмахович, Н. Стіннет). Однак, проблема вивчення і формування феномену усвідомленого батьківства в контексті громадянської освіти в Україні все ще залишається досить актуальною та малорозробленою, зокрема, для шкільних вчителів. Тому **метою** нашої статті є визначення сутності поняття усвідомленого батьківства з урахуванням теорії прав людини. Завданнями статті є визначення поняття батьківства, відповідального та усвідомленого батьківства, їх змісту і можливостей формування у ЗНЗ.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз різних підходів до розуміння сім'ї (релігійного, історичного, філософського, мікро- та макросоціологічного, правового, економічного, педагогічного, соціально-педагогічного) свідчить, що особливістю сім'ї є стосунки «батьки-діти», «чоловік-дружина», «брат-сестра», які можливі лише в сім'ї. Це підкреслює значення формування батьківства. Успішне виховання дітей в сім'ї залежить від розвитку сім'ї, кожного її члена через батьківську просвіту і зміну змісту ролей у сім'ї, насичення їх іншим змістом. Під поняттям «розвиток сім'ї» ми розуміємо кількісні та якісні зміни в ній як у цілісності, які характеризують її рух від нижчого до вищого рівнів

її життєдіяльності. Ці зміни стосуються засвоєння сім'єю, її членами своїх ролей, прав та обов'язків, формування життєвих умінь та батьківської компетентності, сімейних цінностей, батьківства, набуття сім'єю самостійності в суспільстві через адаптацію та уособлення. Під життєвими вміннями членів сім'ї розуміємо вміння користуватися своїми правами в сім'ї, не порушуючи прав інших її членів. Таким чином, життєві і батьківські вміння сприяють побудові нової моделі сімейного життя і виховання на основі вміння поважати і створювати умови для реалізації прав дитини і дорослих без стереотипів, повторення помилок батьківських сімей, емоційного, фізичного, психологічного та економічного насильства, жорстокого поводження. Розвиток же сім'ї забезпечується просвітою і виробленням власної моделі сімейного виховання і життя на основі одержаних знань і сформованої відповідальності. Отже, підходимо до визначення батьківства та усвідомленого батьківства.

Найбільш традиційним є визначення батьківства, яке наведене у педагогічному словнику для молодих батьків – «це кровне споріднення батьків з їх дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і свідоцтва про народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом [14, 9].

З психологічної точки зору, Р. Овчарова визначає батьківство як відносно самостійну підсистему в системі сім'ї, феномен, що являє собою сукупність знань, уявлень та переконань стосовно себе у батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства, та включає подружню пару, яка вирішила дати початок новому життю, а також саму дитину [13]. З позиції соціальної педагогіки, О. Безпалько та Г. Лактіонова під батьківством розуміють процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей [2, 62; 17, 94]. Тобто, дане визначення розширює межі батьківства, за рахунок конкретизації того, що воно може бути біологічним і прийомним.

Розвиненою формою батьківства є усвідомлене батьківство, яке за визначенням В. Кравця означає «...повне взяття на себе відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей» [11, 244]. Сім'я проходить етапи розвитку на кожному з яких є свої завдання і проблеми життєдіяльності, які їй потрібно навчитися вирішувати. Таким чином, батьки повинні знати про кризи, які їм слід очікувати у зв'язку з появою дітей, сімейним життям і вихованням на кожному етапі, володіти життєвими вміннями і батьківською компетентністю для успішного подолання криз розвитку, криз дитячого віку і сімейних труднощів. Саме це і буде відповідальним батьківством – як правильно любити дитину в благополучній сім'ї.

На думку І. Зверевої та Ж. Петровича *усвідомлене батьківство* розглядається як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості [9]. Тобто усвідомлене батьківство є відповідальним. О. Бартків розглядає усвідомлене батьківство, як взаємодію батьків чи осіб, які їх замінюють, між собою, іншими членами сім'ї, у т.ч. дітей, результатом чого є створення найбільш сприятливих умов для повноцінного, гармонійного розвитку дитини на всіх етапах її життя. Усвідомлене батьківство передбачає прагнення батьків до поповнення своїх знань, розвитку вмінь, здібностей та почуттів щодо процесу виховання дитини, гармонізації сімейних стосунків [1, 194]. Знов маємо необхідність батьківської просвіти щодо виховання дітей і сімейного життя.

Засади усвідомленого батьківства наводить Г. Лактіонова [17] у вигляді правил для батьків: 1. Любіть свою дитину. 2. Приймайте дитину такою, якою вона є. 3. Вірте і довіряйте своїй дитині. 4. Постійно вивчайте особистість дитини, не думайте, що вже все про неї знаєте. 5. Показуйте дитині, що вона є для вас важливою. 6. Дайте зрозуміти дитині, що її справи є важливими для вас. 7. Приділяйте увагу формуванню вольових рис, привчайте дитину до праці, напруги й виконання необхідних справ, навіть тоді, коли це не дуже приємно. 8. Допмагайте дитині виконати те, чого вона не вміє. 9. Дозволяйте дитині робити свій вибір, приймати власне рішення. 10. У разі конфліктів, засуджуйте не саму дитину, а її вчинок. 11. Прислухайтесь до думки дитини. 12. Будьте ввічливі з дитиною. 13. Проводьте разом із дитиною вільний час. 14. Допмагайте дитині розвивати її здібності. 15. Піклуйтеся про забезпечення безпеки й основних життєвих потреб дитини.

Факторами формування батьківства [12] є: макрофактори (урбанізація, зайнятість, освіта і культура, економічний розвиток суспільства, норми та явища адаптації); мезофактори (батьківська сім'я, звичаї, стереотипи, традиції мікросередовища (міста, села тощо); мікрофактори (цілі подружжя, їх світогляд, цінності, образ життя сім'ї, взаємодія у сім'ї, міцність шлюбу, зміст функцій, обов'язків і відповідальності в сім'ї, риси та якості особистості батьків, фізичні, психологічні та статеві особливості дитини, особливості подружніх взаємин, сімейні традиції, етіологічний фактор); особистісні фактори (індивідуально-особистісні особливості жінки або чоловіка).

Н. Вахняк відзначає, що для більшості сучасних молодих сімей суттєвими аспектами, які ведуть до усвідомленого батьківства є: ставлення до вагітності; почуття відповідальності за дитину; батьківські установки та очікування; досвід взаємодії з власними батьками; рівень психологічної готовності; рівень освіти батьків; ціннісні орієнтації батьків; педагогічна культура батьків; єдиний підхід до виховання дитини; компетентність у батьківській ролі та ін. [5, 301]. Відзначимо, що батьківська сім'я виступає

найпершим суб'єктом формування усвідомленого батьківства майбутнього батька чи матері, стиль її взаємодії та виховання є моделлю, яку в майбутньому молоді будуть наслідувати у своїй власній сім'ї.

На думку Р. Овчарової, «подружня сімейна система практично повністю наслідує батьківську сімейну систему» [13, 32]. За даними досліджень [16] 78% батьків застосовують фізичні покарання, 77% з опитаних батьків самі зазнавали фізичного насильства і вважають, що це – найсприятливіший і найефективніший спосіб виховання дітей. Коли їхні діти дорослішають і засвоюють агресію як стиль життя, вони «демонструють її на всіх рівнях спілкування: з батьками, знайомими і незнайомими, у сім'ї, на роботі» [10, 36-37].

Основна роль сім'ї у підготовці жіночої та чоловічої молоді до сімейного життя та батьківства, на думку В. Кравця, полягає у створенні чіткої визначеності прав і обов'язків батьків та дітей, участь в обговоренні та вирішенні сімейних проблем [11]. Таким чином, батьків треба вчити не тільки батьківським та життєвим умінням, але і залученню дітей до побудови моделі сімейного життя, що ставить їх у рівну позицію з батьками при прийнятті рішень щодо сімейного життя. Тобто змінюється зміст позиції «батьки – діти».

Усвідомлене батьківство містить декілька компонентів, це: ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність та стиль сімейного виховання, кожен з яких охоплює когнітивну (усвідомлення себе як батьків, уявлення про ідеальних батьків, знання батьківських функцій), емоційну (суб'єктивні батьківські відчуття, ставлення до дитини, ставлення до чоловіка/жінки як до батька спільної дитини) та поведінкову (вміння, навички та діяльність батьків з догляду, забезпечення, виховання та навчання дитини, взаємовідносини із шлюбним партнером та стиль сімейного виховання) складові, які можуть виступати як окремими феноменами, так і взаємопов'язаними між собою підсистемами в системі «батьківства» [13]. Кожен з вищезначених компонентів усвідомленого батьківства має формувальну частину, через яку можливо здійснювати процес формування усвідомленого батьківства – це педагогічний компонент. Саме вони і повинні стати змістом батьківської просвіти на батьківських зборах.

У стосунку до оновлення сімейних ролей можна виділити залежно від розподілу влади в сім'ї ідеальну – демократичну (рівноправну, партнерську) сім'ю, де розподіл ролей здійснюється відповідно до обставин, особистих якостей і здібностей подружжя, на однакової участі в сімейних справах, на спільному прийнятті важливих рішень. Для такої сім'ї характерно: кооперативна структура, однакові можливості; відсутність секретів і таємниць; гнучкі правила розпорядку; розподіл економічної відповідальності; домашня робота та обов'язки розподіляються на засадах рівноправності; повага до особистого життя членів сім'ї; основою дисципліни є повага та довіра; батьківські обов'язки рівноправно розподілені; зроблені помилки визнаються; члени сім'ї відчують себе в безпеці; конфлікти розв'язуються; члени сім'ї беруть на себе відповідальність за проблеми, які виникають; сім'я – це джерело радості; діти плануються і є бажаними [4, 20-24].

Антиподами ідеальної сім'ї є авторитарна і автономна сім'ї. Розподіл влади здійснюється не тільки між чоловіком і дружиною, а й між батьками і дітьми в родині: як діалектична єдність домінування – підкорення. Домінування передбачає відповідальність за тих, хто підкоряється, а відповідальність – владу над іншими для реалізації відповідних задач (забезпечення безпеки, координація дій сім'ї для досягнення сімейних цілей, визначення перспектив життя і розвитку сім'ї, навіювання віри у майбутнє) [17, 34-35]. Найоптимальнішим вважаємо демократичну сім'ю, оскільки прийняття рішення тягне за собою і відповідальність за нього, його виконання, чого дитина не завжди може зробити, передбачити всі наслідки.

Реєстрація шлюбу є ознакою створення сім'ї з накладанням прав та обов'язків, які ще треба навчитися реалізовувати і виконувати, що є складним і довгим процесом, не завжди успішним. Права як можливості задоволення потреб сім'ї, її членів – це можливості, які надає для самовираження і самореалізації сім'ї та людини в сім'ї суспільство, гарантує їхній захист з моменту утворення сім'ї. Отже, виникає проблема засвоїти та реалізувати можливості в сімейному житті. У цьому сім'ям потрібна допомога (зразок, умови). Це передбачає засвоєння знань про: те, що дозволяється (а що заборонено) в сім'ї (поведінка, спілкування); як виробити прийнятну для подружжя модель сімейних стосунків; які умови є належними для виховання, навчання і розвитку дітей і як їх створювати у сім'ї, як виховувати дитину; як забезпечити єдину модель сімейного виховання і водночас самостійність подружжя від власних батьківських сімей; як не нашкодити розвитку членів сім'ї, поєднати їхні обов'язки з особистими потребами в розвитку; як регулювати сімейні конфлікти, запобігти насильству в сім'ї, відновити сімейні стосунки; як поєднувати сімейні обов'язки з професійними, будувати стосунки з мікросередовищем; як здійснювати захист і самозахист дитини, сім'ї; як реалізувати обов'язки членів сім'ї відносно один одного з опорою на позитивне (а не на покарання); як будувати сімейні стосунки за допомогою спілкування, як враховувати думку кожного члена сім', як спільно приймати рішення; як планувати розвиток сім'ї та дітей; визначати їхні здібності, створювати умови для їхнього розвитку; які проблеми можуть бути в сім'ї та як їх вирішувати; які сімейні протиріччя є типовими і чому (гендерні стереотипи, національні, релігійні протиріччя тощо), як їх долати; як організувати дозвілля, відпочинок сім'ї,

навчитись розподіляти обов'язки в сім'ї. Слід також відзначити, що батьки та інші дорослі члени сім'ї повинні знати, які права дітей вони можуть захищати; а дорослі діти – які права батьків вони можуть захищати самостійно.

Ці знання складають основу когнітивної частини батьківської компетентності, життєвих умінь у дітей та дорослих. Застосування цих знань на практиці є результатом засвоєння поведінкової складової батьківської компетентності та життєвих умінь дорослих і дітей.

Розкриємо перелік прав та обов'язків членів родини.

1. Права подружжя: на шлюб (по досягненню шлюбного віку); на інформацію про стан здоров'я майбутнього чоловіка (дружини); на медичне обстеження для одержання такої інформації; на таємницю результатів обстеження; на вибір чи зміну прізвища при реєстрації шлюбу; на заручини; відмову від шлюбу; на визнання шлюбу недійсним; на материнство, батьківство; на повагу до своєї індивідуальності; на фізичний і духовний розвиток; на розподіл обов'язків і спільне рішення питань життя сім'ї; на особисту свободу; на особисту приватну власність; на плоди та прибутки від речей, які є особистою приватною власністю; на спільну власність подружжя; на утримання одного із членів подружжя; на одержання позик, закладів під нерухоме майно та інші форми фінансового кредиту; на укладання шлюбної угоди; на припинення шлюбу; на відновлення шлюбу; на встановлення режиму окремого проживання членів подружжя; на всиновлення дитини без згоди іншого члена подружжя (у випадку їх окремого проживання).

2. Права матері та батька у сім'ї щодо дітей: на визначення походження дитини; на батьківство; на материнство: визнання материнства як соціальної функції; на рівність прав та обов'язків батьків щодо дитини; на визначення імені, по-батькові, прізвища дитини; на особисте виховання дитини; на вибір освіти для своїх малолітніх дітей; у тому числі – закладу освіти, форми навчання; на особливе піклування і допомогу з боку держави щодо материнства і дитинства; на свободу забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань; на спілкування з дитиною; на захист і самозахист дитини (у тому числі повнолітньої) в різних установах та організаціях (освітніх, медичних та інших установах); на спільне розв'язання питань щодо виховання дітей; на укладання угоди про здійснення батьківських прав і виконання обов'язків тим із батьків, який мешкає окремо від дитини; на забезпечення таємниці всиновлення; на відміну всиновлення; на визначення місця проживання дитини; на відновлення батьківських прав; на власність (яка не призначена для розвитку, виховання і навчання дитини).

3. Права дітей щодо батьків: на рівність прав і обов'язків стосовно батьків (опікунів); на відповідне батьківське виховання, проживання і догляд у сім'ї; на спілкування з батьками; на зміну прізвища (за згодою дитини з 7 років); на врахування їхньої думки при розв'язанні питань, які стосуються їхнього життя; на власність на речі, які призначені для їхнього розвитку, навчання, виховання; на спільну власність з батьками; на всиновлення за їхньою згодою; на таємницю всиновлення (у тому числі – від самих дітей), одержання з 14 років інформації щодо свого всиновлення; на проживання в сім'ї опікуна чи піклувальника, на піклування з його боку; забезпечення умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до людської гідності; на захист від зловживання з боку опікуна чи піклувальника; на згоду (якщо дитина може її виразити) щодо проживання у сім'ї патронатного вихователя; на відмову (з 14 років) від проживання в такій сім'ї; на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку; на таємницю кореспонденції та невтручання в особисте життя; на інформацію (у тому числі про себе, сім'ю); на користування рідною мовою, на творчість, релігію і виконання її обрядів; на захист від економічної і соціальної експлуатації, усіх форм фізичного і психологічного насильства, образи, зловживань, відсутності піклування, недбалого чи брутального ставлення, сексуальних зловживань з боку батьків чи осіб, що їх замінюють; на висловлювання власних поглядів.

4. Права інших членів сім'ї та родичів.

4.1. Бабки, діда, прабабки, прадіда: на виховання онуків, правнуків; захист і самозахист онуків.

4.2. Братів, сестер: на спілкування; виховання своїх неповнолітніх братів і сестер, незалежно від місця їх мешкання.

4.3. Мачухи, вітчима: брати участь у вихованні пасинка, падчерці.

4.4. Особи, яка взяла у свою сім'ю дитину: на її виховання і захист.

4.5. Сестри, брата, мачухи, вітчима та інших членів сім'ї: на захист дітей; на зміну обставин та умов життя з урахуванням моральних вимог суспільства; на вибір рішення щодо характеру своєї життєдіяльності, задоволення потреб з урахуванням норм суспільства; на розвиток своїх прав, співпрацю з навколишнім середовищем для виконання своїх функцій, розв'язання проблем, реалізації прав; на визначення мети життєдіяльності та організацію спільної діяльності для її досягнення; на власні цінності, традиції, спосіб життя та їх пропагування за власною ініціативою; на вибір режиму життя в сім'ї.

З точки зору успішної взаємодії у сім'ї, доцільно встановити батькам і дітям додаткові права, які б влаштували всі сторони: право бути самому, право мати свої власні стосунки з іншими членами сім'ї і друзями, право бути вільним від страху насильства, право бути впевненим у безпеці своєї власності, право на розумну тишу і спокій, право на особистий час, право на поважне ставлення, право відчувати, що кожен у сім'ї має певні зобов'язання перед іншими, тощо.

Обов'язки щодо подружніх стосунків: чоловік і дружина зобов'язані спільно турбуватися про побудову сімейних стосунків між собою та іншими членами родини на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, допомоги; спільно турбуватися про матеріальне забезпечення сім'ї; відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній; чоловік повинен утверджувати в сім'ї повагу до матері; дружина повинна утверджувати в сім'ї повагу до батька; чоловік (дружина) повинні матеріально підтримувати один одного, брати участь у витратах, які пов'язані з хворобою або каліцтвом другого з подружжя.

Обов'язки батьків щодо дітей: турбота про спільних дітей, рівні обов'язки про них, незалежно від перебування батьків у шлюбі; забрати дитину з пологового будинку, зареєструвати дитину в РАГСі, дати їй ім'я, по-батькові, прізвище; виховувати дитину в душі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї, свого народу, своєї Батьківщини; турбуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний і моральний розвиток; забезпечувати отримання дитиною повної загальної середньої освіти; готувати дитину до самостійного життя; поважати дитину; забезпечувати відсутність будь-яких видів експлуатації своєї дитини зі свого боку та інших людей, її фізичного покарання, а також застосування щодо неї інших видів покарань, які принижують людську гідність; турбуватися про збереження і використання майна, яке належить малолітній дитині, в її інтересах; утримувати дитину, у тому числі повнолітню, якщо вона є непрацездатною, продовжує навчання.

Обов'язки дитини щодо батьків: турбуватися про них, надавати їм допомогу; утримувати (стосується повнолітніх дітей) непрацездатних батьків, які потребують на матеріальну допомогу; брати участь у додаткових витратах на батьків, що викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або неміччю. Ті ж обов'язки діти мають щодо своїх усиновителів, вітчима, мачухи.

Обов'язки особи, яка взяла в свою сім'ю дитину, позбавлену батьківської опіки такі самі, як і у рідних батьків. До них додаються обов'язки: вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка утримує її у себе на незаконних засадах або не за рішенням суду; попереджати таке спілкування дитини з її батьками або іншими родичами, яке протирічить інтересам дитини.

Патронатний вихователь зобов'язаний: 1) забезпечити дитину житлом, одягом, їжею та ін.; 2) створити дитині умови для навчання, фізичного і духовного розвитку; 3) захищати дитину, охороняти її права та інтереси (як опікун чи піклувальник, без спеціальних на то повноважень).

Обов'язки онуків, правнуків: турбуватися про своїх бабцю, діда, прабабку, прадіда; утримувати їх, якщо більше це нікому зробити.

Обов'язки братів, сестер, пасинків, падчериць: турбуватися про брата, сестру, вітчима, мачуху, що виховували і надавали матеріальну допомогу; утримувати їх.

Обов'язки бабки, діда, мачухи, вітчима, інших осіб, у сім'ї яких виховується дитина: утримувати її за умови наявності можливостей для надання матеріальної допомоги.

Окрім прав членів сім'ї у родині, можна виділити права сім'ї у суспільстві, що, на жаль, не представлені в законодавстві таким єдиним переліком, як права членів сім'ї у родині. **Права сім'ї** – це права людини третього покоління, які притаманні сім'ї як цілісності з моменту її утворення й існують, поки існує сім'я; це можливості, які гарантовані державою сім'ї для її функціонування і розвитку, які дозволяють їй зберегти автономність та незалежність. **Права членів родини у самій сім'ї** – це людські права, які належать особі в силу того, що вона є членом сім'ї, які регулюють її статус у сім'ї. Реалізація прав сім'ї та її членів дозволяє говорити про сім'ю як благополучну (дієздатну).

Розкриємо перелік цих прав: на захист з боку суспільства і держави, охорону і допомогу (особливо при утворенні сім'ї і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання); на планування сім'ї; на сімейний відпочинок, заняття спортом, участь у заходах в аспекті культурного життя; на належні умови життя; на вибір місця мешкання, фактичного перебування і пересування; на придбання майна, володіння, користування, розпорядження і управління цим майном, укладання договорів (угод); на інформацію, необхідну для реалізації своїх функцій, обмін інформацією; на відокремленість і цілісність, таємницю сімейного життя; на прийняття нових членів; на вибір релігії, культури.

Уміння, що входять до поведінкової складової батьківської компетентності, визначила І. Д. Зверева [8]. Це вміння спостерігати, спілкуватися з дитиною на різних вікових етапах її розвитку, навчати її навичкам самообслуговування, вміння реагувати на почуття дитини, прогнозувати дитині наслідки її поведінки, вміння доглядати за дитиною, керувати своїми емоціями, використовувати різні стилі виховання, заохочувати дитину, схвалювати її поведінку, регулювати власні кордони, вміння сказати «ні», вирішувати конфліктні ситуації та приймати спільні рішення і т. ін. [8, 22].

Життєві уміння – ті, які необхідні для розв'язання питань і проблем життя особистості в сім'ї, суспільстві. Життєві уміння сприяють реалізації членами сім'ї своїх прав, інтересів, відбивають у сімейному спілкуванні і життєдіяльності її членів всі елементи зобов'язань щодо прав членів сім'ї у родині [19, 30]: поважати, захищати, втілювати. Це означає, що життєві уміння повинні відбивати: зміст прав членів сім'ї (подружжя, дітей); члена сім'ї у родині; власне позитивне ставлення до цих прав (аспект поваги); ідею самозахисту цих прав і непорушення прав інших осіб. І на цій основі реалізуватися в поведінці членів сім'ї. Отже, життєві уміння – це дії, за допомогою яких права членів родини стають

втілюваними і реальними, що можливо лише за умови їх знання, поваги і захисту. Права можна поважати (членами сім'ї), захищати (за допомогою соціальних працівників, юристів), але якщо немає орієнтури, прикладу їхнього повсякденного втілення у спілкуванні, поведінці членів родини, то можна стверджувати, що члени такої сім'ї не володіють життєвими вміннями, батьківською компетентністю, порушуються права членів сім'ї, хоч і не свідомо (маємо таку ситуацію із жорстоким поводженням з дітьми, яке є ширшим за насильство). Життєві вміння є міжособистісними та універсальними [15, 25]. Тому необхідна їх конкретизація відповідно до особливостей здійснення у сім'ї так, щоб вони відбивали сімейні права, ролі і зв'язки. Як зазначає І. Пінчук, «життєві навички завжди поєднуються з необхідністю робити вибір» [15]. У роботах науковців знаходимо ознаки вільної особистості, яка здатна до обгрунтованого вибору. Пропонуємо власний перелік життєвих умінь та навичок у сім'ї:

1. Комунікативні вміння: вміння точно формулювати і висловлювати свої думки доступною дітям мовою, орієнтуватися у спілкуванні на їхню реакцію, користуватися риторичним інструментарієм (художньою виразністю, аргументацією, паузою, наочністю, ефектами релаксації, квантового викиду інформації, перших фраз, візуального іміджу); вміння активно слухати дітей (нерефлексивне слухання, з'ясування, перефразування, здійснення резюме, відбиття почуттів); спілкування на основі емпатії (використання «Ти-висловлювань»); правильний вибір дистанції спілкування залежно від його мети; правильний вибір положення тіла для розмови; відмова у спілкуванні від позиції батька, спілкування на суб'єкт – суб'єктних засадах (дорослий – дорослий); ініціювання зусиль та їх спрямування на подолання психологічних бар'єрів спілкування (негативні установки на базі попереднього досвіду, невідповідність інтересів, цілей тощо); емоційних бар'єрів (невідповідність настроїв, подолання негативних емоцій, які деформують сприйняття); гностичних бар'єрів (використання доказової мови, чітких, коротких речень, зниження темпу мови); вміння готуватися до розмови (який результат я хочу одержати? якими аргументами довести його необхідність? як зацікавити, з чого почати розмову? як виглядати, де говорити, в який час? які спільні є цілі, інтереси? на які можливі знання можна спиратися?); вміння зацікавити розмовою (використання різних компліментів, апелювання до самостійності, дорослості, звернення по імені, до тем, які цікавлять дітей, почуттів, взаємної вигоди, успіхів дітей, їхніх досягнень, показ перспективи, посилення на приклад членів референтної для дитини групи, використання проблемних запитань тощо); вміння керувати спілкуванням (використання інформаційних, дзеркальних, естафетних, опосередкованих і прямих питань, питань «чому», різних методів аргументації і фундаментального порівняння двобічної аргументації, зниженого темпу, позитивних відповідей, бумеранга, «так, але...», питань-капканів); вміння домовлятися на основі раціонального підходу (в куті зору – проблема, а не стосунки і не учасники); вміння критикувати та приймати критику; вміння висловлювати свої проблеми, бажання; вміння виявити емпатію; вміння виявити у розмові потреби, спонукати до висловлювання проблем, зберігати конфіденційність до них; вміння переконувати, розв'язувати конфлікти, загасити сварку, переключити увагу в розмові; вміння здійснювати аналіз спілкування (що допомагало, а що не сприяло досягненню результатів? Які докази спрацювали і чому? Що можна використати в майбутньому? Від чого слід відмовитися? Де слід переглянути свої позиції і погляди і чому? Якої інформації було замало? Що нового дізналися про дитину? Чи були ви об'єктивними? тощо); вміння демократично спілкуватися (спонукати до висловлювання, відмовитися від критики ідей, спонукання до їх аналізу тощо); вміння захищатися від маніпуляції дітей (пасивно, активно); вміння впливати на дітей різними способами (активно, пасивно, поєднуючи ці способи); вміння керувати конфліктами (розділяти і аналізувати причину і привід конфлікту, конфліктну ситуацію, діяти на основі взаємних інтересів, а не позицій, рівноваги, а не емоцій; змінювати конфліктну ситуацію, знижувати емоційне напруження, усунути привід і причину конфлікту через перерозподіл прав та обов'язків у сім'ї, досягнення згоди, зміну системи прийняття рішень, традицій, сімейних правил; використання залежно від конфліктної ситуації і часу на її розв'язання стратегій подолання конфлікту); вміння відмовляти (з переконаннями, самоаналізом, навіюванням); вміння ефективно впливати як безпосередньо, так і через листи, телефон, тощо; вміння поважати іншу точку зору, виявляти толерантність до зовнішності, інтересів, нахилів, орієнтуватися у спілкуванні на почуття, а не на емоції, на позитивне в людині; підкреслювати головне в розмові, здійснювати повтор в різних формах.

2. Прийняття рішень і критичне мислення: вміння виявляти нахили, потреби, проблеми дітей; користуватися різними емпіричними методами педагогічних досліджень (спостереження, бесіди, інтерв'ю, аналіз продуктів дитячої праці і творчості тощо); вміння прогнозувати розвиток подій, здійснювати їх об'єктивний аналіз, оцінювати їхні наслідки для членів сім'ї, сім'ї в цілому; вміння знаходити різні варіанти рішень сімейних проблем, визначати стратегічні, тактичні цілі; формулювати довгочасні, середні за часом, короткотермінові завдання для сім'ї та окремих її членів, враховуючи можливості для розв'язання проблем, досвід, можливі труднощі; володіння різними методами аналізу рішень (структурним, причинно-наслідковим, історичним, морфологічним тощо), їх оцінки (класифікація пропозицій, аналіз плану, «аналіз ризику», ранжування пропозицій, порівняння тощо); вміння виявляти головне; вміння планувати; вміння бачити недоліки в своїх діях та діях інших; вміння розуміти та адекватно реагувати на вчинки інших; організації прийняття рішень різними способами в різних ситуаціях; вміння ідентифікації правильності інформації, визначення достовірності інформації та її джерел, аналізу

інформації (фільтрації, відсічки, агрегації, аналіз слабких місць); вміння брати на себе відповідальність за свої вчинки і рішення; в окремих ситуаціях – вирішувати за сім'ю; вміння здійснювати розв'язання проблеми нестандартними (евристичними) методами; вміння розподіляти обов'язки; вміння спільно виробляти і виконувати рішення, відмовившись від гендерних стереотипів, керуючись власною моделлю сімейного життя і інтересами, цілями сім'ї і кожного її члена; вміння аналізувати і враховувати можливості свого впливу на інших членів сім'ї, наслідки розв'язання проблеми для інших членів сім'ї; вміння поважати рішення іншого, право іншого на самореалізацію, на власні думки, емоції, поведінку та її самооцінку; прийняття рішення про свої проблеми; вміння не зважувати на те, як до вас ставляться інші, робити помилки, але й відповідати за них, свою поведінку; вміння жити за своїми цінностями і виробляти спільні сімейні цінності; вміння передбачати реакцію партнера /партнерки на запропонований варіант розв'язання проблеми; вміння усвідомлювати свої проблеми і потреби і відділяти їх від проблем і потреб іншого члена сім'ї, але враховувати їх у плануванні сімейного життя; вміння наполягати на своїй участі у розв'язанні спільної проблеми, чи запросити до спільного прийняття рішення; вміння сформулювати очікувані результати, дійти згоди щодо шляхів їх досягнення, розподілу відповідальності, функцій, термінів виконання плану; вміння конструктивно критикувати запропоновані рішення (обирати об'єктивні критерії, діяти конкретно, спиратися на позитивне), оцінити рішення й проаналізувати його з різних боків.

3. Майстерність управління: вміння спрямувати себе та інших членів сім'ї на позитивні зміни (власним прикладом, переконанням, навіюванням тощо); виховувати дітей; вміння добиватися довіри і зберігати конфіденційність; створювати умови в сім'ї для розвитку дітей; вміння керувати емоціями, почуттями, мімікою, пантомімікою, голосом, своїм настроєм; захищати права дитини в сім'ї, мікросередовищі; вміння організувати свій час, настрій, дії та час, дії інших; вміння пробачати; вміння організувати сімейне дозвілля; вміння виявити готовність до взаємодії; вміння самоконтролю поведінки; вміння об'єктивно оцінювати себе та інших; доглядати за дітьми; вміння користуватися батьківським авторитетом, підтримувати його, не підкоряючи дітей; вміння позитивно мислити; вміння брати на себе відповідальність за всіх у важкий час, розподіляти обов'язки, спонукати дітей до виявлення активності і самостійності; створювати для цього умови; вміння відділяти бажання і проблеми дітей від власних, жити своїм життям, пам'ятаючи свої обов'язки щодо дітей; вміння прийти на допомогу, коли дитині це потрібно; вміння керувати своїми емоціями, зважувати на гендерні відмінності у їх вияві і розумінні; вміння поважати себе, усвідомлювати власні потреби і знаходити самостійні шляхи їх задоволення, уникаючи перекладу відповідальності на інші плечі і маніпуляцій; вміння здійснити опір насильству і створити умови для його запобігання своєю невіктимною поведінкою; уникати конфліктів; вміння організувати свій час, діяльність, самореалізуватися, знайти собі власні інтереси; вміння поєднувати сімейні і професійні справи; вміння релаксації; мати позитивні настанови щодо себе і партнера/партнерки, довіра; вміння захищати свої права у сім'ї, виконувати свою роль, обов'язки; вміння здійснювати самооцінку і на цій основі займатися самовдосконаленням; вміння здійснювати самоконтроль за своєю зовнішністю, звичками, діяльністю, мовою; вміння виявляти свої почуття; вміння не звинувачувати, а змінювати ситуацію; вміння поважати і любити інших та себе такими, якими ви є, усвідомити свою цінність, неповторність; вміння виявляти вимогливість; вміння долати страх, емоційне напруження; вміння дотримуватися сімейних правил, дисципліни, режиму; вміння досягати поставлених цілей і виявляти водночас гнучкість у сімейних стосунках.

Ці ж життєві уміння члени сім'ї можуть використовувати у спілкуванні з середовищем, впливаючи на нього в своїх інтересах, захищаючи свої права в суспільстві.

Сім'я існує на основі своїх цінностей. Розкриємо основні сімейні цінності (вартості), які характерні для сучасної української сім'ї (за О. Вишневським [6]):

Вартості сімейного життя: подружня вірність; піклування про дітей; піклування про батьків і старших в сім'ї; пошана до предків, догляд за їхніми могилами; взаємна любов батьків; злагода і довіра між членами сім'ї; гармонія стосунків поколінь у сім'ї. Демократизм відносин, повага до прав дитини і старших; відповідальність за інших членів сім'ї; допомога слабшим членам сім'ї; гармонія батьківського і материнського впливу у вихованні; спільність духовних інтересів членів сім'ї; здоровий спосіб життя, прихильність до спорту; культ праці, дбайливе ставлення до її продуктів; дотримання народних звичаїв, охорона традицій; гостинність; сімейна відкритість щодо суспільного життя; гігієна сімейного життя; багатодітність.

Вартості особистого життя: орієнтація на пріоритет духовних цінностей; внутрішня свобода; особиста гідність; воля (самоконтроль, самодисципліна, енергійність тощо); мудрість, розум, здоровий глузд; мужність, рішучість, героїзм; лагідність, доброзичливість; правдомовність; помірність (в їжі, статевиx стосунках, висловлюванні, в товариськості тощо); урівноваженість в особистих і громадських справах. Оптимізм, почуття гумору, життєрадісність, бадьорість. Терпеливість; гармонія душі та зовнішньої поведінки. Зовнішньо-етична вихованість (звички, манери, гігієна та акуратність у побуті, відраза до лихослів'я тощо). Підприємливість, старанність, ініціативність; працьовитість, цілеспрямованість, витривалість, наполегливість; самостійність (у мисленні, діяльності тощо); творча активність (розвинена уява, спостережливість, інтелект тощо); твердість слова, точність; самокритичність, по-

чуття відповідальності; ощадливість (у засобах, дбайливе ставлення до свого і чужого часу); вміння мовчати і слухати інших; культ доброго імені, надійність у праці, партнерстві, у збереженні чужої таємниці тощо; шляхетність і відповідальність у стосунках з особою іншої статі; протидія згубним звичкам (алкоголізму, наркоманії, палінню тощо); щедрість, допомога хворим, слабшим, сиротам, захист знедолених; увага до власного здоров'я, заняття спортом; вдалий вибір поля діяльності та повноцінна самореалізація; розвиток естетичних смаків і творчих здібностей; турбота про охорону довкілля.

Основні виховні завдання, які стоять перед родиною в сучасних умовах зумовлені в Концепції національного виховання. Дуже важливо, щоб дитина цінувала інтереси батька й матері, їхні права. Наступним завданням родинного виховання є формування у дітей позитивної моделі сімейного життя, збереження репродуктивного здоров'я, статевої, комунікативної культури, культури праці та відповідності.

Усе викладене повинно бути змістом роботи класоводів з батьками учнів – як на батьківських зборах, так і в індивідуальній роботі, в співпраці зі шкільними психологами, соціальними педагогами. Наведемо приблизну програму батьківської просвіти в дитячих навчальних закладах.

Напрямок просвітницької роботи «батьки-діти» передбачає виконання таких завдань: формування відповідального та усвідомленого батьківства, захист прав дітей і батьків, зміцнення сім'ї, формування партнерської сім'ї, толерантності, культури миру, батьківської культури, пропагування сімейного образу життя. Теми: Новий статус у суспільстві та мікросередовищі батьків. Особливості психофізіологічного розвитку дітей дошкільного» молодшого шкільного віку. Потреби дитини. Права дитини. Охорона дитинства. Догляд за дітьми. Насильство щодо дітей: види, сутність, ознаки. Засоби запобігання та боротьби. Спілкування батьків і дітей, спільне дозвілля. Умови для розвитку дитини в сім'ї. Правила поведінки в сім'ї дітей та батьків. Життєві навички. Модель сімейного виховання. Мета та завдання родинного виховання. Принципи родинного виховання: гуманістична спрямованість виховання, його зв'язок з життям, комплексність, єдність навчання, виховання і розвитку; систематичність і послідовність, системність, виховання в діяльності та спілкуванні; єдність вимог і повага до особистості дитини; врахування вікових і індивідуальних особливостей дитини; поєднання батьківського керівництва, з ініціативою та самостійністю дітей. Методи сімейного виховання: методи формування свідомості (переконавання, навіювання, інформування, приклад, вимога), формування досвіду поведінки (виховні ситуації, вправи, доручення, думка сім'ї, ігри, привчання); стимулювання і корекції поведінки (заохочення, змагання, покарання). Зміст родинного виховання: патріотичне, моральне, трудове, фізичне, естетичне, статеве, правове, політичне, економічне, екологічне. Підготовка дитини до школи. Розвиток творчих здібностей дітей. Особливості виховання дітей з особливими потребами. Запобігання негативним явищам у дитячому середовищі. Ознайомлення з різними виховними і навчальними концепціями. Роль батьків у формуванні навчальної діяльності дитини, інтересу до неї. Вибір навчально-виховного закладу для дитини. Співпраця батьків і школи. Вибір медичних послуг для дитини, мови навчання, релігії. Сімейні традиції. Дитячі капризи: причини, корекція. Формування у дітей розуміння домашніх обов'язків, звичок поведінки у сім'ї. Залучення дітей до участі у прийнятті рішень в сім'ї. Ознайомлення з літературою з питань виховання і розвитку дитини. Особливості розвитку підлітків та молоді. Модель сімейного виховання і батьківської поведінки у нових умовах. Діалог батьків і дітей. Права та обов'язки батьків і дітей. Соціальний захист материнства і дитинства. Недержавна допомога батькам в реалізації своїх прав. Дитячі та молодіжні громадські організації, школа –партнери батьків у виконанні ними обов'язків і реалізації прав. Родинне виховання: мета, зміст, форми, методи. Сімейні традиції. Конфлікти між батьками і дітьми: причини, шляхи запобігання і розв'язання. Ефективні батьки. «Важкі» підлітки, педагогічна занедбаність, акцентовані діти: вплив батьків на поведінку і свідомість дітей. Роль сім'ї у запобіганні та подоланні девіантної поведінки. Негативні явища та боротьба з ними. Розвиток творчих здібностей дітей. Хворі діти в сім'ї – роль батька та матері в їх нормалізації. Методики позитивного мислення, «Я – висловлювань» у спілкуванні з дітьми. Участь батьків і дітей у прийнятті рішень стосовно сім'ї. Заклади освіти, медичного обслуговування, культури для дітей. Життєві вміння підлітка юнацтва.

Напрямок «сім'я – суспільство» повинен розв'язувати такі завдання: підвищення ролі сім'ї у суспільстві, ознайомлення з правами і обов'язками сім'ї і суспільства щодо сім'ї, створення умов для розвитку сім'ї у суспільстві.

Теми: Усвідомлене і відповідальне батьківство і допомога держави сім'ям з дітьми. Новий соціальний статус сім'ї – нові права та обов'язки. Стимулювання державою виконання сім'єю своїх функцій та обов'язків. Пільги сім'ям з дітьми. Соціальний захист різних категорій сімей. Недержавна допомога сім'ям з дітьми. Становлення сім'ї з дитиною у мікросередовищі. Формування моделі сімейного виховання у суспільстві. Лобіювання інтересів сім'ї у суспільстві. Звернення до влади. Державна сімейна політика: надання державою умов для розвитку сім'ї (дозвілля, спорт, житло, навчання, працевлаштування, сімейний бізнес, спілкування тощо). Відповідальність сім'ї за неякісне виконання своїх функцій та обов'язків. Соціальний захист окремих категорій сімей. Сімейні цінності – основа духовного розвитку держави. Злагода у сім'ї – основа злагоди в суспільстві, недержавна допомога сім'ям з дітьми (ФПУ, громадські організації).

Висновки. На основі викладеного можна зробити такі висновки: формування усвідомленого батьківства є новою проблемою для шкільних вчителів, батьківство може бути усвідомленим і обов'язково при цьому відповідальним. Таке батьківство сприяє розвитку членів сім'ї і самої родини в цілому, ґрунтується на правах членів родини і правах сім'ї в суспільстві, обов'язках членів родини, включає у себе сімейні цінності, ролі, особливі знання, життєві і батьківські вміння, воно вимагає оновлення змісту роботи з батьками на основі засвоєння вчителями самого поняття батьківства та усвідомленого батьківства для попередження проблем сімейного виховання, прав членів родини і прав сім'ї.

Перспективами подальших досліджень є розробка варіативних програм батьківської просвіти з урахуванням віку дітей і особливостей сімейної структури.

Література:

1. Бартків О. С. Усвідомлене батьківство: теоретичні аспекти / О. С. Бартків. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – №23. – С. 192-195.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях: [навч. посібник] / О. В. Безпалько. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
3. Безпалько О. В. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: Метод. Матеріали для тренера // Безпалько О. В., Лях Т.Л., Молочний В. В. та ін. / [заг. ред. Г. М. Лактіонової]. – К.: Наук. Світ, 2003. – 107 с.
4. Бондаровська В. Що ми можемо зробити, щоб запобігти домашньому насильству / Валентина Бондаровська. – К.: «Розрада», 1999. – 42 с.
5. Вахняк Н. В. Соціально-педагогічний аналіз проблеми усвідомленого батьківства / Н. В. Вахняк. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка «педагогічні науки» / гол. ред. В. С. Курило. – Луганськ: Вид-во «ЛНУ імені Тараса Шевченка», №20 (231), Ч. II, 2011. – С. 297-303.
6. Вишневський О. На тернистому шляху до себе. У пошуках системи цінностей / О. Вишневський // Рідна школа. – 1995. – № 5. – С.12-17.
7. Гуров В. Н. Социальная работа школы с семьей / Валерий Николаевич Гуров. – М.: пед. об-во России, 2003. – 192 с.
8. Зверева І. Д. Основи батьківської компетентності: [навч. посібник] / [упоряд.: Т. Г. Веретенко, І. Д. Зверева, Н. Ю. Шевченко] / [заг. ред. І. Д. Зверевої]. – К.: Науковий світ, 2006. – 156 с.
9. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: [навч.-метод. комплекс / автор.-упоряд.: О.В.Безпалько, І.Д.Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш.] / за заг. ред.: І. Д. Зверевої, Ж. В. Петровичко. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.
10. Кобильченко В. Світ підлітка / В. Кобильченко // Журнал для батьків. – 1999. – № 3. – С. 6-7.
11. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: [навчальний посібник] / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2003. – 416 с.
12. Мудрик А.В. Социальная педагогика: [уч. пособие] / А.В. Мудрик / [ред. В.А. Слостенин]. – М.: Академия, 1999. – 196 с.
13. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.
14. Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ, 2002. – 348 с.
15. Пінчук І. М. Формування навичок здорового способу життя та навчання здоров'ю на життєвих прикладах. / І. М. Пінчук // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: Матеріали доповідей на Міжнародній науково-практичній конференції. – К.: НПУ – ДЦССМ, 2002. – С. 19-34.
16. Психологічний клімат сім'ї / О. Антонова-Тученко, М. Московка Г. Святієнко, Ю. Якубова // Журнал для батьків. – 1998. – № 3. – С. 8-10.
17. Романюк О. І. Суспільство, влада, політика / О.Р. Романюк. – Харків: ХІБІ, 1993. – 54 с.
18. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. матеріали / за заг. ред. Г. М. Лактіонової. – К.: Наук. світ, 2004. – 107 с.
19. Asbjom Eide, Ame Oshaug, Wenche Bartl-Eide. Report on the right to adequate food as a human rights // Конвенція про права дитини: шляхи практичного застосування: Матеріали семінару Дитячого християнського фонду. – К.: TACIS, 1999. – С. 98.

Роман Савонюк

ПРАВОВА АНДРАГОГІКА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – ШЛЯХ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У статті наведено аналіз норм Конституції України та інших законів, що визначають права і свободи людини, а також обґрунтовується необхідність запровадження правової андрагогіки як складової громадянської освіти для працівників органів виконавчої влади.

Ключові слова: громадянська освіта, правова андрагогіка, державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування, підвищення кваліфікації.

Savonyuk Roman. Legal andragogics of state employees as a way to improve effective protection of human rights and freedoms in Ukraine.

The article deals with the analysis of the norms of Ukrainian Constitution and other laws, determining personal rights and freedoms. It also grounds the necessity to introduce legal andragogics as an integral part of civic education for the state employees and public servants in the executive branch.

Key words: civic education, legal andragogics, state employees, officials of local government, improvement of qualification.

Формулювання дослідницької проблеми. У загальному виді досліджувана проблема полягає у тому, що рівень правової освіти населення і, зокрема, державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, на яких безпосередньо покладено реалізацію державної політики та надання адміністративних послуг, не можна визнати задовільними, що, в свою чергу, негативно впливає на якість забезпечення прав і свобод людини в українському суспільстві.

Актуальність дослідження визначена метою та завданням і зумовлена необхідністю підвищення рівня правової освіти державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Мета і завдання дослідження полягають у аналізі окремих норм Конституції України та інших норм чинного законодавства щодо забезпечення і захисту прав людини, обґрунтуванні важливості та необхідності підвищення рівня правової освіти державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування та надання пропозицій запровадження підвищення кваліфікації (рівня професійної компетентності) з правової тематики в рамках програми «Громадянська освіта в Україні».

Опис джерельної бази. Предметом дослідження є Конституція України, інші норми чинного вітчизняного законодавства, які визначають права і свободи людини та громадянина, положення проекту Концепції громадянської освіти в Україні, а також статті та наукові публікації за вказаною тематикою.

Виклад основного матеріалу. У сучасних демократичних країнах права людини і громадянина, як правило, задекларовані та гарантовані Основним Законом – Конституцією держави. В Україні – це розділ другий Конституції, зокрема, статті 21 – 63 та інші. Фундаментальні положення містить, наприклад, стаття третя Конституції України (далі – Конституція), де вказано, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1].

Конституція – це той Основний Закон, який мають добре знати, глибоко поважати та боятися порушити, в першу чергу, чиновники – представники усіх гілок державної влади. Адже саме вони є представниками і репрезентують та формують імідж держави, безпосередньо органів влади і теж перебувають, як громадяни, під захистом Основного Закону. Будь-яке недотримання норм Конституції, а тим більше їх порушення, підриває авторитет держави і довіру людей до інститутів влади. Ось чому представники органів влади повинні мати високий рівень знань не тільки фахових, для того, щоб якісно виконувати службові обов'язки, але й високий рівень правових знань у сфері прав і свобод людини в Україні визначених Конституцією, а також механізми їх захисту, зокрема.

Слушною, на наш погляд, у цьому контексті є думка Ю. Харбіша, доктора права, директора Баварської Школи управління (Німеччина), який, характеризуючи зміст декларативної конституції та її відмінності від нормативної, звертає увагу на те, що права, які зазначені лише на папері, сприяють тільки розчаруванню і озлобленості, перешкоджають ідентифікації громадянина з його державою. Конституції, які обіцяють громадянам забагато, розділ основних прав людини яких можна читати як каталог товарів споживача, ці конституції німецькі фахівці визначають як декларативні або апелятивні [6, 55].

Якщо ж звернутися до змісту основних норм чинної вітчизняної Конституції, які визначають права і свободи людини і громадянина та їх гарантії, то можна дійти висновку про наявність певних відмінностей щодо їх декларації та практичної реалізації.

Отже, зробимо невеликий екскурс до конституційно-правового статусу людини і громадянина для того, щоб зрозуміти, наскільки ці норми є декларативними і наскільки існують реальні гарантії, які унеможливають їх порушення. Розпочнемо зі ст. 57 Конституції, де визначено, що кожному гарантується право знати свої права та обов'язки. При цьому уточнено, що такі права та обов'язки мають бути доведені в установленому законом порядку до відома населення, а не доведені – є нечинними (ч. 2, 3 ст. 57).

Основною формою доведення нормативно-правових актів є їх офіційне оприлюднення. Так, Указом Президента України визначено, що закони України, інші акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України підлягають оприлюдненню державною мовою в офіційних друкованих виданнях, якими є: «Офіційний вісник України», газети «Урядовий кур'єр» і «Голос України», а також «Відомості Верховної Ради України» та «Офіційний вісник Президента України». Там же зазначено, що акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України можуть бути в окремих випадках офіційно оприлюднені через телебачення і радіо. Але чи кожна сім'я в Україні сьогодні вже має доступ до Інтернету та передплачує хоча б один примірник із зазначених офіційних видань?

Як відомо, незнання законів загалом, й щодо своїх прав і обов'язків зокрема, не звільняє від відповідальності. А тому й зустрічаються правові «казуси», коли особа постає перед необхідністю нести відповідальність за вчинене діяння, не будучи обізнаною з законом і не завжди усвідомлюючи в чому ж суть вчиненого нею порушення. Державні органи повинні обов'язково передплачувати офіційні видання, а їх державні службовці – читати та вивчати зміст законів. Не виключено використання для цього й можливостей сайту Верховної Ради України, Президента України чи уряду, але для цього потрібно постійно здійснювати моніторинг відповідного сайту.

Традиційною є практика, що закони чи інші нормативно-правові акти вивчають і більш-менш добре знають його виконавці, відповідальні за їх реалізацію, і майже не знають «споживачі», тобто населення. При цьому, відповідні державні органи, як правило, доводять до населення обов'язки у додаткових відомчих наказах та інструкціях, що ж до прав, то тут ситуація дещо протилежна. Лише після того, коли закон чи постанова уряду безпосередньо торкнеться інтересів певної особи, наприклад, коли має місце обмеження чи порушення її прав, а тим більше – притягнення до відповідальності, відбувається вимушене, більш глибоке вивчення певної норми чи всього закону. Непоодинокі випадки, коли саме через правову необізнаність люди не в змозі гідно захистити чи відновити порушені їхні законні права. А ще, на жаль, не виключені факти неправомірних рішень, дій чи бездіяльності тих посадових осіб, на яких покладено обов'язок правозастосування законів. Таке становище не є нормальним, але його не можна вважати наслідком правового нігілізму, скоріше всього воно обумовлено українськими реаліями, нашою ментальністю та відсутністю достатньої правової культури, як особистісної, так і громадянської, суспільної.

Конституція України (ч. 1 ст. 59) гарантує кожному правову допомогу, а у випадках, передбачених законом, така допомога має надаватися безоплатно. У червні 2011 р. набув чинності Закон України «Про безоплатну правову допомогу», в якому (ст. 29) визначено, що безоплатна правова допомога гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших, не заборонених законом, джерел [2, 577].

Разом з тим, в частині практичної реалізації цього Закону та його окремих норм, на нашу думку, є серйозні проблеми, зокрема, щодо можливості, а точніше неможливості, реального надання органами місцевого самоврядування безоплатної первинної правової допомоги сільському населенню. Станом на 1 листопада 2012 р. в Україні діяло 10 тис. 279 сільських, 783 селищних і 490 районних рад, де мешкало 14 млн. 197 тис. 200 людей, або ж 31,2 відсотка загальної кількості населення країни. Бідність місцевого бюджету та відсутність на селі відповідних фахівців у галузі права є реальною загрозою невиконання вимог Закону щодо надання якісної безоплатної первинної допомоги саме мешканцям сіл, селищ і навіть сільських райцентрів.

Безумовно, населення України потребує більш повних знань у багатьох сферах суспільного життя, які є найбільш важливими з огляду на необхідність формування їх активної громадянської позиції. Це, зокрема, знання у соціальній сфері, економічній, політичній та правовій. Певною мірою цьому може сприяти, як свідчить досвід демократичних країн, запровадження та реалізація програм громадянської освіти.

Проте, слід чесно визнати, громадянська освіта, попри її безумовну важливість для розвитку громадянського суспільства та демократизації держави, в Україні все ще перебуває у зародковому стані. Змінити становище до кращого можливо шляхом запровадження *андрагогіки* – громадянської освіти як для окремих груп населення, а ще краще – для всього дорослого населення. Інший, альтернативний, на нашу думку, шлях – це запровадження правової андрагогіки з підвищення правової грамотності для тих, хто зобов'язаний безпосередньо виконувати та застосовувати норми закону, з метою недопущення його порушення через незнання, що, в свою чергу, підвищить гарантії захисту прав і свобод людини у країні.

У Концепції громадянської освіти в Україні (далі – Концепція), запропонованої Міністерством освіти та науки, молоді і спорту України, зазначено, що розбудова сучасної системи громадянської освіти

набуває надзвичайної актуальності, яка обумовлена такими реаліями політичного життя України як: спонтанність, неузгодженість та безсистемність зусиль, спрямованих на демократизацію суспільного життя, небезпечно низьким рівнем суспільного прийняття демократичного ладу та довіри до нього, а також недемократичністю відносин між державою та суспільством і державою та особою [4, 2]. По-годжуючись з зазначеним, разом з тим, необхідно визнати, що детермінантів, які негативно впливають на демократизацію країни та розвиток громадянського суспільства, значно більше. Зокрема, до таких, на нашу думку, можна віднести:

- низький рівень довіри до влади та її інститутів, зокрема, правоохоронних органів (органів досудового розслідування, державної податкової служби, державної автоінспекції, прокуратури, суду тощо);
- відсутність національної ідеї та національної єдності у суспільстві;
- корупція, яка стала невід’ємною атрибутом усіх гілок влади зверху до низу;
- недостатній рівень і відсутність дієвих національних механізмів ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина;
- стан судівництва, зокрема вибіркоче правосуддя, що змушує людей вдаватися до крайніх заходів і шукати справедливості у Європейському Суді з прав людини. Певним підтвердженням цьому є резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо України від 28 січня 2012 р. №1862 (2012) з приводу недосконалості системи українського кримінального судочинства та відсутності незалежної судової влади;
- звуження можливостей захисту у кримінальних справах і запровадження монополії адвокатів на здійснення захисту (ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України), що суперечить конституційній нормі (ст. 59) про те, що: «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» та позбавлення громадськості і близьких родичів здійснювати захист у кримінальних справах;
- гальмування або ж «пробуксовування» реформаційних процесів, за яких кількість не переростає у якість, а також незадовільні темпи економічного розвитку, скорочення малого та середнього бізнесу;
- непередбачуваність подальшого розвитку української політики, невизначеність у міжнародних відносинах і в подальшому курсі розвитку країни;
- непродуктивна діяльність вищого законодавчого органу як гілки влади, незрілість вітчизняного інституту парламентаризму та відсутність у виборців будь-яких важелів впливу на депутатів;
- недоліки виборчого процесу та недосконалість виборчого законодавства, що було констатовано в резолюції Європейського Парламенту від 10 грудня 2012 року щодо ситуації в Україні;
- нестабільність політичної ситуації в країні, зокрема, непродуктивне хронічне протистояння і відсутність розумного діалогу влади та опозиції;
- погіршення становища у соціальній сфері, подальше розшарування суспільства та поглиблення прірви між багатими й бідними;
- поглиблення екологічних проблем до межі катастрофічних;
- високий рівень злочинності, незадовільна кримінологічна ситуація, зокрема, стабільно високий відсоток не розкритих крадіжок особистого майна людей;
- демографічні проблеми: старіння українського суспільства та скорочення чисельності населення при світовій тенденції до його збільшення;
- пониження ролі та участі органів місцевого самоврядування у громадському та політичному житті країни;
- відсутність зрілих інститутів громадянського суспільства та їх реального впливу на владу і процеси в країні;
- високий рівень трудової міграції українців за кордон і не бажання багатьох повертатися в Україну, тенденція до збільшення кількості молодих українців, які бажають емігрувати;
- заангажованість окремих ЗМІ, негативні наслідки та протистояння в інформаційному просторі.

Є слушними, на наш погляд, більшість думок і пропозицій Г. Усатенко щодо недоліків Концепції [5]. Досягнення європейських стандартів життя, забезпечення та захисту прав і свобод людини є важливим для розвитку громадянського суспільства в Україні, а тому має стати не тільки декларацією Концепції, а й отримати реальне втілення в життя шляхом розповсюдження та впровадження громадянської освіти і не лише у навчально-виховних закладах системи Міністерства освіти та науки країни.

Вбачається, що в контексті реформування державного управління було б доречно розповсюдити положення Концепції щодо громадянської освіти й на сферу державної служби і службу в органах місцевого самоврядування, де питання дотримання та захисту прав людини мають непересічне значення. Відповідно і навчання цієї дорослої аудиторії має відбуватися за спеціальною, правовою тематикою.

Результатом такого курсу правової андрагогіки має бути отримання та сприйняття (засвоєння) державними службовцями основ сучасних правових знань, певних умінь і навичок з метою підвищення особистої правової культури та кваліфікації, а також фахової спроможності ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина. Адже правова андрагогіка, як складова громадянської освіти, має за мету формування у дорослої людини основ правових знань і правової культури, сприяє більш повному та всебічному її розвитку як особистості, прищеплює повагу до демократичних цінностей і здатна збільшити потенційну спроможність активної і відповідальної громадянської позиції. Крім того, бага-

тьом державним службовцям і посадовим особам місцевого самоврядування необхідно долати у собі стереотипи мислення щодо зверхності, домінування державних інтересів над правами та інтересами людини і переходити від контрольно-розпорядчих форм і методів роботи до сервісних, обслуговуючих.

На підкріплення всього вищенаведеного, на наш погляд, може бути запропоновано орієнтовний тематичний план з правової андрагогіки для державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, а можливо, й для депутатів місцевих рад.

Таблиця 1
Орієнтовний тематичний план підвищення кваліфікації (рівня професійної компетентності) державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування з правової тематики за Програмою «Громадянська освіта»

№зп	Назва теми	Кількість годин			
		Усього	Аудиторних		Самостійна робота
			Лекційн.	Сем/практ.	
1	Загальна декларація прав людини та інші міжнародні акти щодо прав і свобод людини	2	-	-	2
2	Людина і держава. Конституція України: права громадянина та гарантії їх захисту	2	2	-	-
3	Цивільно-правові відносини та цивільно-правові форми захисту особистих майнових прав	2	-	2	-
4	Основні положення кримінального і кримінального процесуального законодавства. Забезпечення захисту прав осіб у кримінальному провадженні. Службові злочини	2	-	2	-
5	Адміністративне законодавство України. Службові проступки. Адміністративна відповідальність та здійснення захисту особистих прав	2	-	2	-
6	Законодавство про працю. Гарантії захисту трудових прав людини	2	-	2	-
7	Сім'я і держава. Права, обв'язки членів сім'ї і гарантії їх дотримання	2	-	2	-
	Підсумковий контроль – Залік*	2		2	
	РАЗОМ:	16	2	12	2

* *Прим.* Залік складається протягом першого року служби та не рідше одного разу на три роки.

Висновки. Визнаючи пріоритетність прав і свобод людини та громадянина, держава має не тільки декларувати гарантії їх забезпечення, а й створити реальні механізми захисту та відновлення. Найбільш актуально це для пострадянських країн, де відбувається розбудова інститутів демократії та йде нелегкий пошук національних шляхів розвитку.

Громадянська освіта, як важлива складова розвитку громадянського суспільства, має сприяти формуванню особистості людини та громадянина з активною життєвою позицією. Беручи до уваги стан і проблеми щодо забезпечення прав і свобод людини в країні, а також роль і можливості у цій справі державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, пропонується запровадити для них семінар з підвищення кваліфікації (рівня професійної компетентності) за правовою тематикою.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України. 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI (ВВР), 2011. – №51. – С. 577.

3. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10 червня 1997 р. – № 503/97.
4. Концепція громадянської освіти в Україні : проект //Електронний ресурс. Режим доступу: <http://library.kg.ua/women.html/pgovuinidx.html>
5. Усатенко Г. Щодо Концепції громадянської освіти та виховання / Г. Усатенко //Електронний ресурс. Режим доступу: http://osvita.ua/school/school_today/33331/
6. Харбіш Ю. Конституція та конституційна юрисдикція в Німеччині /Ю. Харбіш //Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції. Жовтень 2000. / За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 54-62.

Наталія Берестецька, Валентина Грішко-Дунаєвська, Олег Рибак

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК УМОВА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІОНАЛІВ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Пояснено явище громадянського виховання та його роль в системі підготовки професіонала для Державної прикордонної служби України, проаналізовано формування патріотизму у майбутніх офіцерів-прикордонників, описано імплементацію методів формування патріотизму у навчально-виховному процесі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Ключові слова: громадянське виховання, патріотизм, майбутній офіцер-прикордонник, почуття громадянського обов'язку, службові завдання.

Nataliya Berestetska, Valentyna Hrishko-Dunaievskaya, Oleh Rybak. Civic education of future officers-borderguards as a condition of training of professionals for the State Border Guard Service of Ukraine.

The phenomenon of civic education has been explained and its role within the system of training of professionals for the State Border Guard Service of Ukraine has been specified. The authors analyzed the process of formation of patriotism in the future officers-borderguards and specified the methods of formation of patriotism within the educational process of Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: civic education, patriotism, future officers-borderguards, feeling of civil duty, service duty.

Формулювання дослідницької проблеми. Сучасні соціальні процеси, суспільно-політичне становище створюють нові загрози в системі національної безпеки, особливо у галузі охорони державного кордону. Це означає, що вимоги до правоохоронних відомств, військових формувань, готовності до їх боєздатності та якісного виконання службових завдань збільшуються. Тому вітчизняні та зарубіжні вчені досліджують шляхи підтримки належної підготовки персоналу силових відомств. Особливо гостро ця проблема постає перед Державною прикордонною службою України (ДПСУ), оскільки в умовах інтегрованого управління кордонами з'являються нові завдання та функціональні обов'язки офіцерів-прикордонників.

Актуальність проблеми викликана суперечностями між об'єктивною потребою ДПСУ у висококваліфікованих фахівцях, здатних забезпечити охорону державного кордону та протидію надзвичайним подіям на кордоні відповідно до сьогоденних політичних, соціальних, економічних та геополітичних умов у країні. Статистичні дані доводять, що в ДПСУ відбуваються деструктивно-конструктивні процеси, а саме: простежується негативне відношення місцевого населення до представників прикордонного відомства та небажання з ними співпрацювати, а також самі прикордонники інколи виявляють незначний рівень патріотизму та є учасниками надзвичайних подій з негативним забарвленням (надмірне застосування сили та засобів силового примусу, участь у скоєні порушень тощо). Крім того, деякі офіцери-прикордонники уже в перші роки служби виявляють бажання покинути лави ДПСУ та змінити місце служби. Значна частина звільняється після терміну завершення першого контракту. Все це свідчить про недостатність висвітлення проблеми громадянського виховання серед курсантів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування громадянина завжди була в центрі уваги відомих педагогів та філософів. Ідеї виховання справжнього громадянина чітко простежуються ще з давніх часів в творах Соломона, Цицерона, софістів, Платона, Гіппократа, Аристотеля, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Е. Канта, А. Дістервега, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнера та багатьох інших. Пізніше цю проблему досліджували М. Ломоносов, А. Радищев, Н. Карамзін, В. Соловйов, В. Белінський, А. Герцен, М. Чернишевський, М. Пирогов, К. Ушинський та інші. Ідеї громадянського виховання завжди були актуальними для педагогічної еліти України. Такі відомі українські діячі, як В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, Б. Грінченко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та багато інших звертали увагу у своїх роботах на особливе значення формування громадянської свідомості підростаючої особистості.

Проблеми патріотизму, національних цінностей та особливостей їх формування в учнівської молоді досліджували О. Абрамчук, В. Борисова, Л. Білас, А. Веремчук, Т. Гавлігіна, О. Гевко, І. Грязнов, В. Дзюба, Ю. Каюков, В. Кіндрат, О. Кириченко, Ю. Красимник, Г. Піреєва, Ю. Руденко, Є. Франків,

А. Фрідріх та ін. Віддаючи належне цим дослідникам, вкажемо на те, що проблема національно-патріотичного виховання курсантів-прикордонників мало досліджена, а це спонукає до її аналізу. Зрозуміло, що тема є надзвичайно актуальною і вона повинна знаходитись у центрі уваги всього професорсько-викладацького складу вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) України в цілому та Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (НАДПСУ).

ВВНЗ України володіють величезним потенціалом у формуванні патріотизму майбутніх фахівців. Патріотизм виявляється насамперед в емоційно піднесеному ставленні до Батьківщини і виступає як найважливіша складова духовного багатства суспільства. Істинний патріотизм завжди поєднує духовність, громадянську зрілість і соціальну активність суспільства, є дієвою рушійною силою і реалізується в його діяльності на користь Вітчизни.

В. Мірошніченко зробила детальний аналіз теоретико-методичних засад патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. Вона стверджує, що досвід виховання військовослужбовців, який мали прикордонні війська за радянських часів та Прикордонні війська України, у сучасних умовах не є достатньо продуктивним унаслідок низки об'єктивних і суб'єктивних причин. Відбулася відмова від його ідейних і теоретичних та методичних основ. Істотно переглянуті традиційні методи і форми виховання персоналу ДПСУ [6, с. 8]. Однак серед командного складу, офіцерів виховних структур, науково-педагогічного складу НАДПСУ поки що не склалося достатнього чіткого концептуально-методологічного погляду на наукові основи, зміст, організацію та методику роботи з патріотичного виховання курсантів. Як наслідок, це може спричинити серйозні труднощі й недоліки у повсякденній практиці службової діяльності. Тому проблема громадянського виховання майбутніх офіцерів-прикордонників потребує детального аналізу та виявлення оптимальних шляхів щодо виховання офіцерів-патріотів.

Таким чином, **мета статті** – пояснити явище громадянського виховання та його роль у системі підготовки професіонала для ДПСУ, а також проаналізувати формування патріотизму в майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу. Громадянське виховання визначається як процес формування громадянськості, як інтегративної якості особистості, що дає змогу людині відчувати себе морально, політично й юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними [3].

Визначне місце в історії розвитку теорії та практики громадянського виховання в Україні посідає діяльність Г. Сковороди, О. Духновича, І. Котляревського, І. Франка, В. Стефаника, Олени Пчілки, Х. Алчевської, Лесі Українки та інших. У період становлення української нації серцевиною педагогічних поглядів є ідея народності. Так, О. Духнович, П. Куліш, М. Драгоманов, Т. Шевченко, К. Ушинський, М. Грушевський підносять концепції народно-демократичної педагогіки на рівень європейського мислення.

У справі патріотичного виховання молоді на початку ХХ ст. важливим був досвід діяльності молодіжних товариств «Січові Стрільці», «Просвіта», «Рідна школа», громадських організацій «Сокіл» та «Пласт», педагогів-теоретиків та практиків періоду УНР І. Огієнка, С. Русової, С. Черкасенка, І. Стешенка, В. Винниченка.

У більшості педагогічних досліджень радянської доби питання, пов'язані з патріотичним вихованням, висвітлювались односторонньо і були позбавлені демократичної основи (Н. Крупська, А. Луначарський, М. Йорданський). Педагогіка радянського суспільства тлумачить патріотизм як явище соціального, класового змісту. Патріотичне виховання розглядалося у контексті розроблення ідей виховання людини комуністичного суспільства. Водночас, радянська школа загалом успішно здійснювала такий важливий напрям виховної роботи, як патріотичне виховання особистості. Загальноосвітня середня і вища школа працювали над вихованням любові до Батьківщини, високої ідейності та громадянства, хоча і йшлося, звичайно, про соціалістичну Батьківщину й комуністичні ідеали (П. Блонський, С. Шацький, А. Макаренко та інші). Окремі педагоги (А. Волошин, Г. Гринько, М. Скрипник, О. Шумський) як визнані майстри педагогічної праці і справжні патріоти України досягли значних успіхів у розробленні теоретичних основ і набутті практичного досвіду патріотичного виховання молоді. Результатом їхньої діяльності став унікальний документ – «Кодекс законів про освіту Української РСР» [8].

Особливе місце в історії вітчизняної педагогічної науки посідає теорія та практика патріотичного виховання періоду Великої Вітчизняної війни. Архівні матеріали свідчать, що напередодні війни в умовах загострення міжнародної політичної ситуації відбулися деякі зміни в орієнтації державної та освітньої політики (нова Військова присяга, «Закон про загальний військовий обов'язок»). У виступах політичних діячів, пресі почали з'являтися слова «патріот», «патріотизм», хоча тлумачення цих понять згідно з парадигмою комуністичного виховання було далеким від їхнього істинного змісту. Історичні та літературні джерела свідчать, що в період війни вихованню патріотизму надавалося велике значення. Водночас національна політика в СРСР мала шовіністичну, русифікаторську спрямованість, бойові подвиги українців в радянських джерелах навмисно замовчувалися [7].

Кінець 80-х років ХХ ст. знаменував собою новий етап національно-державного відродження України. Формування національної самосвідомості, гуманістичних понять, моральних та естетичних ідеалів у молоді з нових позицій стало темами досліджень Т. Анікіної, Н. Білоус, І. Бега, В. Каюкова та ін. З

часу, коли Україна стала незалежною державою, патріотизм набуває нового змісту, а патріотизм стає основою виховання.

В. Мірошніченко детально дослідивши проблему виховання на засадах патріотизму, виокремила поняття «патріотичне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників», яке вона описує як педагогічний процес взаємодії курсантів і командного та науково-педагогічного складу, спрямований на набуття у сприятливих педагогічних умовах особистісних якостей, які характеризують шанобливе ставлення до Батьківщини, її минулого, сьогодення і майбутнього, усвідомлення своєї належності до народу, його духовних надбань, причетності до військової сфери і виявляються у патріотичній діяльності, що відповідає як вимогам суспільства, так і завданням професійної діяльності офіцерів-прикордонників [7].

Аналіз наукової літератури, опитування викладачів та командирів підрозділів, а також власні педагогічні спостереження дають нам можливість стверджувати, що імплементація громадянських цінностей в систему патріотичного виховання ВВНЗ дозволить:

1) підвищити відповідальність представників правоохоронних органів за прийняття управлінських рішень;

2) сформувати правову базу і способи реалізації громадської експертизи соціально-економічних, військово-політичних рішень, проектів та дій правоохоронного відомства;

3) забезпечити реальну участь офіцерів-правоохоронців у формуванні належної правоохоронної структури та виконання правоохоронних дій;

4) підвищити захищеність індивідів і груп від державного, бюрократичного свавілля через усвідомлення громадянами своїх прав;

5) знизити загальний рівень насильства в суспільстві, забезпечити умови запобігання застосування насильства з боку влади;

6) досягти максимально можливої згоди між державою і суспільством при збалансованому обліку інтересів особи, суспільства і держави на основі рівноправного співробітництва;

7) формувати конструктивно національну самосвідомість на основі етнокультурного розвитку;

8) знизити загрозу внутрішньодержавних конфліктів на ґрунті національного, релігійного і політичного екстремізму;

9) знайти безконфліктні способи вирішення протиріч центральної влади і регіонів.

Інтереси національної безпеки в духовній сфері полягають у збереженні і зміцненні моральних цінностей суспільства, традицій громадянськості, патріотизму і гуманізму, культурного і наукового потенціалу країни. Складність розгляду інтересів духовної безпеки в тому, що вона пронизує всі сфери життєдіяльності українського суспільства, зачіпає практично всі рівні національних інтересів. Відновлення духовного середовища проживання людини – задача комплексна. Саме можливості освіти зберігати й стверджувати змістоутворюючі координати культурної системи дозволяють розглядати його не тільки як систему професійної підготовки, але й як ефективний інструмент забезпечення духовної безпеки нації.

В результаті реалізації громадянського виховання в сфері духовних інтересів очікується [1]:

– в соціально-ідеологічному плані – забезпечення духовно-моральної єдності суспільства, відродження істинних духовних цінностей українського народу на основі громадянськості, патріотизму, зміцнення єдності і дружби регіонів України;

– у соціально-економічному плані – відновлення цінностей трудової моралі, забезпечення зацікавленості громадян у розвитку національної економіки і на цій основі зниження соціальної напруженості в суспільстві;

– в області обороноздатності країни – прагнення громадян до служби в ДПСУ, готовність до захисту країни.

Вчені доводять, що проблема виховання почуття громадянського обов'язку у курсантів ВВНЗ можливе засобами гуманітарних дисциплін та спирається на загальнонаукові підходи, серед яких можна виділити діалектичний, оптимізаційний, системний, комплексний, а також програмно-цільовий [1, с. 3]. Крім того, виділяються спеціально-наукові підходи, які допомагають вирішити проблему формування громадянського виховання. До них відносяться: особистісно-діяльнісний, технологічний, інтегративно-модульний та інші.

Оновивши процес військової освіти, забезпечивши його єдність з громадянським вихованням особового складу, одночасно з підвищенням соціального статусу військовослужбовця, можна створити умови формування нового якісного рівня органу спеціального призначення (в нашому випадку ДПСУ) в Україні.

Громадянське виховання у сфері військових інтересів дозволить вирішити наступні проблеми [9]:

1) забезпечити необхідний рівень морально-психологічного стану особового складу для підтримання високої боєготовності ДПСУ яка перша стоїть на рубежі забезпеченню національної безпеки України;

2) формувати готовність особового складу в рамках конституційних вимог і міжнародного права до проведення військових акцій всередині держави і з урахуванням геополітичних (геоекономічних) інтересів України в будь-якому регіоні;

3) затвердити демократичні засади у військово-службових відносинах, створити умови кожному прикордоннику для реалізації громадянських прав;

4) підтримувати стан соціальної спільності, громадянської єдності прикордонниками і народу;

5) забезпечити ефективне керівництво силовими структурами з боку конституційно заснованих органів влади при здійсненні цивільного контролю за діяльністю і застосуванням силових структур;

6) формувати суспільну свідомість з урахуванням реальних воєнних загроз національній безпеці України.

Зміст громадянського виховання курсантів у НАДПСУ можна розглядати у двох аспектах: у широкому сенсі – це виховання всебічно розвиненої людини, формування і розвиток у нього комплексу якостей, необхідних громадянину України; у вузькому сенсі – виховання воїна-захисника своєї батьківщини, формування та розвиток у майбутнього офіцера-прикордонника військово-професійних, морально-етичних якостей, які необхідні для виконання службових обов'язків в різних умовах, навіть в екстремальних ситуаціях, забезпечують високий рівень морально-психологічного стану підрозділів ДПСУ [2].

В умовах становлення і реформування сучасної ДПСУ основну увагу необхідно приділити духовно-моральній складовій, морально-психологічному стану особового складу ДПСУ. В даний час практично у всіх сучасних правоохоронних відомствах та військових формуваннях визнається особлива роль і наростаюче значення високої морально-психологічної готовності та здатності особового складу силових структур до захисту національних інтересів і безпеки держави. Вивчення, аналіз та оцінка морально-психологічного стану офіцерів-прикордонників в умовах реформування ДПСУ набуває особливої актуальності. Логіка військового будівництва та перші уроки вжиття заходів воєнної реформи дозволяють зробити висновок про те, що найважливішою проблемою життєдіяльності служби є поліпшення морально-психологічного стану прикордонників України.

В. Мірошниченко у своїх дослідженнях розробила модель патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників [6] та обґрунтувала ефективність її імплементації в навчально-виховний процес НАДПСУ. Дослідниця виділяє у змісті патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників такі основні компоненти: державний; соціальний; військово-професійний; психолого-педагогічний; правовий.

Головним об'єктом і, водночас, суб'єктом патріотичного виховання є курсант НАДПСУ з власними життєвими та професійними перспективами, ціннісними орієнтаціями, особистісним ставленням до патріотичної діяльності. Суб'єктами патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників є також сержанти, прапорщики, офіцери; командний та науково-педагогічний склад; громадськість.

У педагогічній системі патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників реалізуються виховна (формування позитивних якостей, ціннісних ставлень), розвивальна (розширення можливостей їх реалізації), навчальна (отримання нових професійно збагачених знань) та службова (ціннісно спрямоване виконання службових обов'язків) функції.

Крім того, В. Мірошниченко детально аналізує систему методів патріотичного виховання курсантів-прикордонників: перша група – методи усвідомлення патріотичних цінностей (розповідь, роз'яснення, бесіда, дискусія, приклад); друга група – методи формування досвіду патріотичної поведінки (тренування, привчання, педагогічна вимога тощо); третя група – методи стимулювання (педагогічна підтримка) патріотичної діяльності та поведінки (заохочення, покарання, змагання).

Формами патріотичного виховання курсантів-прикордонників є такі: аудиторні, польові, практичні заняття, стажування (форми патріотичного виховання в навчальний час); бесіди, інформації, диспути, вікторини, круглі столи, науково-практичні конференції, тематичні вечори, концерти та конкурси творчої самодіяльності, військово-спортивні свята, змагання, відвідування музею НАДПСУ, перегляд військово-патріотичних та історичних фільмів (форми патріотичного виховання у позанавчальний час); зустрічі з видатними людьми краю, героями праці, героями-прикордонниками; акції; інші масові заходи (форми патріотичного виховання курсантів через зв'язок з громадськістю та сім'єю) [7].

Виходячи з практики організації громадянського виховання в НАДПСУ, відповідно до основної мети були визначені завдання громадянського виховання курсантів:

- формування світогляду курсантів, основу якого складають громадянськість, патріотизм, професіоналізм, моральність і прихильність закону;

- розвиток позитивної мотивації у службі, творчого ставлення до виконання службових обов'язків, сумлінності і активності у вирішенні практичних завдань;

- створення умов для цілісного формування особистості воїна-громадянина, розвитку громадянської свідомості та самосвідомості;

- залучення прикордонника до цивільних, патріотичних, правових, загальнолюдських цінностей, поглядів, переконань; традиційних українських норм моралі і моральності, до культурного та історичного минулого України, прикордонних традицій та традицій своєї військової частини;

- формування громадянських якостей особистості на основі загальнолюдських цінностей, соціально орієнтованої мотивації, гармонійності інтелектуальної, емоційної і вольової сфер розвитку особистості;

- створення умов, які забезпечують формування громадянської позиції, відповідно до демократичних цінностей, прав і обов'язків особистості;
- формування громадянських потреб, почуттів, інтересів особистості з урахуванням її можливостей і бажань, а також соціальних вимог;
- підготовка військовослужбовців до особистісної та соціально ціннісної діяльності стимулюючої прояв громадянських якостей особистості;
- забезпечення високої культури спілкування та взаємовідносин у військовому колективі, повага до закону, статутних норм життя в підрозділі та згуртування військового колективу.

Крім загальних цілей і завдань, як кінцевого результату громадянського виховання курсантів, і досягненні на цій основі високого рівня сформованості громадянськості курсантів, на кожному етапі військово-професійного становлення курсантів були визначені і специфічні завдання.

Етапи формування військово-професійних навичок курсантів в НАДПСУ [1, 7]:

– перший етап (початковий) – на етапі адаптації до майбутньої професії офіцера, курсанти отримують професійні знання, уміння і навички, необхідні всім військовослужбовцям незалежно від їх майбутньої військово-професійної спеціалізації, навички солдата, навички командира групи (заступника командира групи);

– другий (перехідний) – етап самореалізації особистості, в освітньому процесі навчального закладу. На цьому етапі формуються професійно важливі якості командира відділення, які є складовою частиною продуктивного професійного становлення військового фахівця;

– третій (визначальний) – етап самопроекування. Формуються професійно значущі якості, продуктивний розвиток яких необхідний для ефективної професіоналізації та саморозвитку в процесі практичної діяльності на офіцерських посадах, навички начальника відділу, підрозділу.

На початковому етапі, який включає перші два курси навчання в академії, курсанти остаточно визначають обрану професію. У перші місяці навчання у ВВНЗ особливе місце займає адаптація до навчання у вищій військовій школі. На даному етапі громадянського розвитку курсантів основна увага зосереджується на збереженні і підтримці наявних громадянських знань і навичок громадянської поведінки. Розвитку позитивної мотивації до навчання у ВВНЗ та професії офіцера, на основі пробудження і підтримки патріотичних, етичних якостей. Виховання гордості за причетність до ДПСУ, що має унікальні бойові традиції, героїчну історію. Даються уявлення про етичні норми армійського життя, виховання толерантності, готовності до компромісу, прояву громадянської відповідальності та розвитку громадянської гідності. Формуються первинні навички критичного мислення, здатності розвивати незалежність переконань. У світоглядному аспекті формується громадянська позиція курсантів на основі гуманістичних цінностях, розумному, виваженому ставленні до питань релігії і віри. У правовому аспекті даються загальні уявлення про громадянські права та обов'язки. Виховуються усвідомлене, шанобливе ставлення до законів, вимог військових статутів, необхідності зміцнення єдиноначальності на основі військової дисципліни.

На другому, перехідному етапі, який включає третій рік навчання, основна увага педагогічного колективу зосереджена на продовженні формування відповідального ставлення до військової професії, позитивної мотивації до служби, творчого ставлення до виконання службових обов'язків, сумлінності і активності у вирішенні практичних завдань – як проявів громадянської відповідальності. Триває формування наукового світогляду курсантів на основі розвитку філософських, історичних знань і отримання соціально-політологічних, правових, економічних знань, розвиток на світоглядній основі громадянської свідомості. Формування цивільних потреб, почуттів, інтересів особистості забезпечують становлення громадянської позиції, відповідної демократичним цінностям, правам і обов'язкам особистості. Здійснюється розвиток готовності курсантів до прояву громадянської мужності у процесі реалізації службових обов'язків, особистісної та соціально ціннісної діяльності, стимулюючи прояв таких громадянських якостей особистості, як громадянська активність, відповідальність, інтернаціоналізм, патріотизм та ін. Важливе значення на цьому етапі надається розвитку навичок самовиховання, вихованню дисциплінованості, забезпеченню високої культури спілкування та взаємовідносин у військовому колективі, повазі до закону, статутним нормам життя в підрозділах, згуртуванню військового колективу, розвитку почуття власної гідності і на його основі гідності цивільного.

На третьому, визначальному етапі громадянського виховання педагогічним колективом здійснюється удосконалення громадянських якостей, навичок громадянської поведінки курсантів. Створюються умови для цілісного формування особистості воїна-громадянина, розвитку громадянської свідомості та самосвідомості, умов, які забезпечують формування громадянської позиції, соціально орієнтованої мотивації, гармонійності інтелектуальної, емоційної і вольової сфер розвитку особистості. Триває розвиток позитивної мотивації до служби в ДПСУ, готовності до виконання бойових завдань на території України, творчого ставлення до виконання службових обов'язків, сумлінності і активності у вирішенні практичних завдань на основі високого рівня сформованості громадянськості. Розвиток позитивного ставлення до громадянських цінностей, усвідомлення їх особистої і соціальної значущості, прояв поваги до своєї країни і народу. Виховується нетерпимість до протизаконної поведінки, усвідомленого вибору моральної поведінки в складних соціально-економічних умовах, емоційна готовність перено-

сити тягар і обмеження на військовій службі. Формується готовність до участі в управлінні державою, готовність до відстоювання своїх громадянських прав і свобод. Наставники вчать на основі самовиховання підвищувати вимогливість до себе і товаришів по службі, розвивати здатність підпорядковувати особисті інтереси колективним.

Висновки. Отже, процес формування громадянськості курсантів будується на: засвоєнні курсантами необхідного обсягу філософських, історичних, соціально-політичних, психолого-педагогічних та інших знань; поглибленні і розвитку отриманих знань за допомогою осмислення, обговорення, аналізу, порівняння, оцінки, узагальнення і т. д. в ході самостійної роботи і на заняттях; застосуванні отриманих знань, розвитку навичок громадянської поведінки в процесі реалізації цивільних прав і обов'язків, виконанні військово-професійних обов'язків, практичних завдань, на польових виходах, в ході військового стажування і стажування на молодших курсах; контролі отриманих знань, рівня розвитку громадянських якостей і навичок громадянської поведінки за допомогою самооцінки курсантами та експертної оцінки викладачів (командирів, начальників).

Перспективним напрямком подальших досліджень є розробка алгоритму застосування вправ та завдань для формування патріотизму у курсантів-прикордонників, а також пояснення особливостей їх імплементації у навчально-виховний процес НАДСУ.

Література:

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
2. Дегтярева М. А. Патриотическое воспитание школьников // Мир образования – образование в мире. – 2005. – № 1. – С. 34-37.
3. Кучинська І. Громадянське виховання та його значення у сучасному виховному процесі – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1902.html>
4. Маркович Д. Ж. Общая социология: Пер. с серб.-хорв. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1993. – 272 с.
5. Материалы военно-научной конференции АВН // Вестник Академии военных наук. – 2003. – № 2(3). – С. 3-73.
6. Мірошніченко В. І. Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Спеціальність 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 2012. – 42 с.
7. Мірошніченко В. І. До проблеми патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / В. І. Мірошніченко // Культура в сучасному українському суспільстві: стан та проблеми : зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 6-7 черв. 2008 р.). – К. : «КНУКіМ», 2008. – С. 112-114.
8. Мірошніченко В. І. Правове виховання прикордонників : навч.-метод. посібник / В. І. Царенко, М. М. Поліщук, В. І. Мірошніченко. – Хмельницький : НАДПСУ, 2005. – 84 с.
9. Савотина Н. А. Гражданское воспитание: традиции и современные требования // Педагогика. – 2002. – № 4. – С. 67-71.
10. Теория и практика формирования профессионального самоопределения молодежи в условиях непрерывного образования (на примере деятельности КемГУ) / Ю. А. Захаров, Н. Э. Касаткина, Б. П. Невзоров., Т. М. Чурекова / Отв. ред. Н. Э. Касаткина. Кемерово: Кузбассвузиздат, 1996. – 160 с.

Світлана Королюк

РОЛЬ ГРОМАДСЬКО АКТИВНОЇ ШКОЛИ У РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Авторка присвячує свою статтю розгляду можливостей та результатів впровадження моделі громадсько активної школи. У розвідці авторка спробувала також проаналізувати та систематизувати основні принципи функціонування громадсько активних шкіл в контексті реалізації громадянської освіти.

Ключові слова: *громадсько активна школа, громадянське суспільство, громадянська освіта, функції громадсько активної школи.*

Svitlana Korolyuk. The role of civically engaged schools in the development of civil society.

The article represents the analysis of possibilities of implementation and expected results of the model of civically active schools as well as an effort to systematize the main principles of their functioning in the context of civic education.

Keywords: *civically active school, civil society, civic education, functions of civically engaged active schools.*

Формулювання дослідницької проблеми. Громадянське суспільство з характерними для нього ознаками, функціями, основними компонентами впливає на всі сфери суспільного життя, зокрема на сферу освіти та управління нею. Тому актуальними постають питання громадянської освіти та виховання молодого покоління й управління цим процесом.

Для багатьох країн вже давно стала нормою консолідація зусиль суспільства, громади у справі розвитку освіти. Існують різноманітні форми участі громадськості у прийнятті управлінських рішень. У процесі реалізації такої форми проявляється такий феномен, як «колективний суб'єкт прийняття рішень».

Одним із прикладів колективного суб'єкта виступає інноваційна модель громадсько-активної школи (ГАШ), яка працює на основі концепції громадсько-орієнтованої освіти у розвитку місцевої громади, що є можливістю для місцевих жителів, шкіл, організацій та установ стати активними партнерами у вирішенні місцевих, у тому числі освітніх проблем.

Актуальність. Використовуючи загальноосвітні школи як громадські центри, громадсько активні школи залучають нових партнерів, тим самим створюючи великий спектр послуг для дітей, молоді, сімей і громад. Численні дослідження та значний досвід свідчать, що молоді потрібні великий вибір можливостей і підтримка. Тому діяльність громадсько активних шкіл позитивно впливає не лише на самооцінку молодих людей, а й на розвиток громади в цілому.

Таким чином, метою розвідки є проаналізувати та систематизувати основні принципи функціонування громадсько-активних шкіл

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство є надійним гарантом розвитку демократії та впровадження реформ, які відбуваються у країні. У довідникових виданнях та дослідженнях науковців поняття «громадянське суспільство» тлумачиться як:

- сфера стихійного самовираження вільних індивідів і асоціацій, захищена необхідними законами від прямого втручання і довільної регламентації діяльності громадян з боку органів державної влади;
- модель організації суспільства, при якій реалізуються основні права і відповідні ним обов'язки громадян перед державою, яка виступає як гарант цих прав;
- сукупність суспільних стосунків, які розвиваються у позадержавній сфері;
- певний механізм неформального соціального партнерства, який робить можливим здійснення й баланс існуючих інтересів у суспільстві (Р. Павленко);
- сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена законодавством від прямого втручання і регламентації з боку держави і де переважають громадянські цінності (В.Крижко);
- суспільство зрілих громадян з високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно із державою утворює розвинені правові відносини. Це суспільство вільне від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага (Ф. Рудич).

Для громадсько-активної школи основоположною є ідея громадсько-державного управління. Управління громадсько-активною школою має здійснюватися за принципами громадсько-державної моделі.

В основі розвитку ГАШ лежать принципи громадсько-орієнтованої освіти, які мають на меті вза-

ємне партнерство між школою і громадою.

Громадсько-орієнтована освіта (ГОО) представляє освітню філософію, яка лежить в основі діяльності громадсько-активних шкіл, сприяє створенню можливостей для членів спільноти – окремих громадян, шкіл, бізнесу, громадських і приватних організацій – стати партнерами у реалізації потреб спільноти. Найбільше суспільно орієнтована освіта виявляється у громадсько-активній школі – закладі, який відкритий після завершення традиційного шкільного дня для надання академічних, розважальних, оздоровчих, соціальних послуг і програм підготовки до професійної діяльності людей усіх вікових категорій.

Концепція громадсько-орієнтованої освіти базується на таких принципах:

- освіта є неперервним процесом, який продовжується впродовж усього життя людини;
- усі члени громади, включаючи як окремих громадян, так і ділові сфери, громадські й приватні організації, несуть відповідальність за підвищення рівня освіти усіх членів громади;
- участь у діяльності з виявлення потреб і ресурсів громади та задоволення цих потреб за рахунок наявних ресурсів для покращення життя громади є правом і обов'язком кожного члена громади [6, с. 13-14].

Громадсько-орієнтована освіта в ГАШ характеризується такими особливостями: 1) участю громадян у розв'язанні проблем громади через ради самоврядування; 2) можливістю безперервної освіти для людей різного віку, соціальних груп та інтересів; 3) використанням ресурсів громади для шкільних програм; 4) вихованням через громадсько-корисну діяльність; 5) залученням учнів до роботи у громаді; 6) соціальною активізацією школи; 7) демократизацією зовнішньшкільного простору, системи взаємин у школі (побудова роботи у педагогічному колективі та школі на демократичних принципах); 8) залученням батьків та мешканців громади до процесу навчання дітей та до життя школи; 9) оптимальним використанням можливостей та ресурсів школи для потреб громади; 10) співпрацею між усіма організаціями та установами громади; 11) взаємодією школи з діловими та промисловими колами, з іншими школами; 12) залученням волонтерів тощо.

Основними принципами громадсько-орієнтованої освіти є: *самовизначення* (місцеві мешканці краще знають потреби своєї громади; батьки як найперші вчителі своїх дітей мають повне право і відповідальність брати участь у навчанні своїх дітей); *самодопомога* (найкраща допомога для людей – надати підтримку їхній здатності допомогти самим собі; коли люди постійно беруть на себе відповідальність за власний добробут, вони стають більш незалежними); *розвиток лідерства* (виявлення, розвиток та використання лідерських здібностей місцевих жителів є передумовою до реалізації принципу самопомоги і підтримки зусиль членів громади); *локалізація за місцем проживання* (участь мешканців громади у різних заходах, а також використання ними різних послуг буде тим активніше, чим ближче вони розташовані до місця проживання; за можливості вся діяльність повинна переноситися зі школи до місць більш широкого доступу мешканцями громади); *об'єднана сфера послуг* (організації та агенції, які працюють для мешканців громади, зможуть більш ефективно використовувати свої обмежені ресурси, досягати своїх цілей та надавати послуги, якщо вони будуть діяти у співпраці з іншими організаціями, що проводять подібну діяльність); *максимальне використання ресурсів* (фізичні, фінансові й людські ресурси кожної громади повинні бути взаємопов'язані і повністю використовуватися для вирішення різних проблем громади та у її інтересах); *включеність (інклюзія)* (ізоляція людей за віковими, матеріальними, гендерними, расовими, етнічними, релігійними чи іншими ознаками перешкоджає повноцінному розвитку громади, таким чином, у програмах, заходах і сфері послуг громади повинні бути задіяні якомога більше її мешканців); *відповідальність*. (громадські інститути несуть відповідальність за розвиток програми і агенцій, які відповідають за інтереси і потреби мешканців громади); *послідовність і неперервність освіти* (формальні і неформальні можливості для освіти повинні бути доступними мешканцям громади будь-якого віку у всій своїй різноманітності) [1].

Громадсько-орієнтована освіта як підхід до розвитку громади і людських ресурсів є процесом, який збирає разом членів громади для того, щоб виявити потреби громади та її ресурси, поєднуючи їх так, щоб це дозволило підвищити якість життя у громаді; можливість для місцевих жителів, громадсько-активної школи, місцевих організацій та установ стати активними партнерами у вирішенні проблем освіти та громади. Відповідно, громадсько-орієнтована освіта включає все місцеве населення, зацікавлені організації й будь-які інститути влади, суспільства, що знаходяться як на території школи, так і за її межами [6, 14].

Модель громадсько-активної школи складається з трьох компонентів: демократизація школи, взаємовигідне партнерство «школа-громада», волонтерство.

Демократизація школи передбачає включення принципів і процесу демократії у навчально-виховний процес, освіту для і через досвід, розвиток активної громадянської позиції, відкритість і співпрацю, наголос на розвитку, спілкування та обміні ідеями.

Партнерство школи та місцевої громади здатне спрямовувати ресурси школи на розвиток громади, громадянської самоорганізації та самоуправління, розвивати у школі та громаді традиції та практику громадянської активності, створювати на місцевому рівні реальні структури громадянського суспільства й гарантувати їхній стабільний розвиток.

Волонтерство як третя складова моделі громадсько-активної школи передбачає добровільний ви-

бір, який відображає особистісні погляди та позиції, активну участь громадян у житті суспільства, сприяє покращенню життя й особистісного розвитку, сприяє більш збалансованому економічному та соціальному розвитку [1].

Таким чином, філософія ГАШ ґрунтується на демократичних принципах поваги до кожної людини та її прав на участь у справах громади.

Основою громадсько-активної школи є положення про те, що школа не може існувати окремо від потреб громади, саме вона може стати ініціатором розвитку місцевої громади. Модель ГАШ дає змогу загальноосвітній школі стати громадсько-активною без створення проблем для реалізації її головних функцій. Громадсько-активна школа ставить перед собою мету не просто надавати освітні послуги учням, а й створювати можливості для розвитку громади, залучення батьків і мешканців до розв'язання соціальних та інших суспільних і громадських проблем. Вона залучає громаду до процесу управління школою, здійснює мобілізацію місцевих ресурсів для забезпечення нагальних і довгострокових цілей школи і громади, що загалом сприяє розвитку школи й громади, зміцненню партнерства між ними.

У громадсько-активній школі особливу увагу спрямовано на партнерство школи і громади, а також на розвиток громадської самоорганізації, самоуправління, а у кінцевому рахунку – на розвиток громадського суспільства в цілому, що є необхідною умовою розбудови демократії в Україні.

Отже, у громадсько-активній школі велика увага надається налагодженню партнерських стосунків між школою та всіма ресурсами громади; освітнім, соціальним, оздоровчим послугам; розвитку молодіжного руху та залучення до співпраці громадян; поліпшенню навчання учнів; зміцненню родин та взаємин між мешканцями громади. Школи стають освітніми, культурними центрами, а також центрами відпочинку для осіб будь-якого віку. Вони відкриті для кожного.

За ініціативи і підтримки Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» сьогодні в Україні успішно реалізується програма «Школа як осередок розвитку громади». Програма має на меті розвиток моделі громадсько-активних шкіл, які сприяють розвитку партнерства між школою та громадою; розвитку активної життєвої позиції учнів, активізації громадян у вирішенні власних проблем, реалізації концепцій освіти громади та навчання впродовж усього життя.

Створена у Полтавській області мережа громадсько-активних шкіл успішно працює, поширюючи свої ідеї, долучаючи до співпраці все нові школи, які прагнуть стати громадсько-активними. Полтавським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти здійснюється підтримка діяльності ГАШ області, а саме: проведення навчальних семінарів-тренінгів з актуальних питань розбудови школи як громадсько-активної; впровадження спецкурсів для керівників-слухачів курсів підвищення кваліфікації; проведення семінарів-практикумів, науково-практичних конференцій для обміну досвідом діяльності ГАШ; проведення спільних акцій; консультування; висвітлення роботи ГАШ області у часописі кафедри менеджменту освіти «Освіта Полтавщини»; презентації передового досвіду на виставках, ярмарках педагогічних технологій; у мережі Інтернет – на сторінці кафедри на сайті інституту.

Висновки. На наш погляд, модель ГАШ є прикладом тієї школи, в якій формуються знання та уміння учнів до життя у громадянському суспільстві, громадянської свідомості, формування активної громадянської позиції молоді, і найголовніше – практичні навички щодо її реалізації у майбутньому. Тому на сьогодні вбачаємо перспективним напрямком розвитку громадсько активних шкіл.

Література:

1. Громадсько-активні школи в Україні: кроки до дій: Посібник зі створення та управління громадсько-активною школою / ВФ «Крок за кроком» – 2-ге вид. – К.: СПД-ФО Парашин К.С., 2008. – 164 с.
2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 412 с.
3. Єльнікова, Г. Організація та розбудова громадсько-активної школи як осередку розвитку громади: Навчально-методичний посібник / Г. Єльнікова, Л. Даниленко, Т. Сорочан, Н. Клокар, Н. Софій, М. Ворон / За заг. ред. Г. Єльнікової / Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». – К.: СПД-ФО Парашин К.С., 2007. – 172 с.
4. Королюк, С.В. Громадсько-державне управління школою: особливості впровадження [Електронний ресурс] / С.В.Королюк // Народна освіта. – 2012. – № 2 (17). – Режим доступу: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/17/statti/koroluk.htm>
5. Міжнародні стандарти якості діяльності ГАШ // Директор школи. Україна. – 2008. – № 11. – С. 69-71.
6. Общественно-активная школа: опыт построения социального партнерства. – Красноярск: КРМОО Центр «Сотрудничество», 2005. – 108 с.
7. Організація та розбудова громадсько-активної школи як осередку розвитку громади : спецкурс / С. В. Королюк, М. В. Ворон. – К., 2010. – 152 с.

Римма Гавриш, Тетяна Водолазська

РОЗВИТОК ПОЛТАВСЬКОЇ МЕРЕЖІ ГРОМАДСЬКО-АКТИВНИХ ШКІЛ: КРАЩІ ПРАКТИКИ І СОЦІАЛЬНІ ЕФЕКТИ ПРОЕКТУ

У статті проаналізовано результати і соціальні ефекти розвитку Полтавської обласної мережі громадсько-активних шкіл.

Ключові слова: *громадсько-активна школа, демократизація, соціальне партнерство, волонтерство.*

Rymma Gavrysh, Tetyana Vodolazska. The development of Poltava regional network of socially active schools: the best practices and social effects of the project.

In the article the authors analyze the results and social effects of development of Poltava regional network of civically engaged schools.

Key words: *civically engaged school, democratization, social partnership, volunteering.*

Формулювання дослідницької проблеми. Важливим напрямом державної політики у галузі освіти є трансформація шкіл у соціокультурні центри, які б навчали молодих людей як суб'єктів демократії, здатних практично використовувати знання задля суспільного блага і власної самореалізації.

Яка ж модель навчального закладу відповідає цивілізаційним викликам сьогодення? Вважаємо, такою моделлю є громадсько-активна школа [9]. Власне, назва визначає її місію, якою є налагодження соціального партнерства і мобілізація місцевих ресурсів для досягнення успіху. «Громадська» – означає «відкрита для діалогу та співпраці з владою, підприємствами, громадськими організаціями, батьками та всіма бажаючими долучитися до суспільно значимих справ»; «активна» – адже бере активну участь в ухваленні рішень на рівні територіальної громади, ініціює різноманітні соціальні проекти, сприяє формуванню самосвідомості й активної громадянської позиції її суб'єктів та інституцій [8, 7-8]. Базовими принципами діяльності громадсько-активної школи є демократизація, партнерство, волонтерство [5]. Демократизація школи відкриває широкі можливості залучення громадян до спільної діяльності на всіх рівнях. Налагодження партнерських відносин з усіма зацікавленими сторонами та розвиток волонтерського руху сприяють розв'язанню багатьох задач як у школі, так і в громаді.

Актуальність дослідження. Перехід до демократії є широкомасштабним процесом впровадження змін у всі сфери українського суспільства: економічну, політичну, культурну. Освіта, що проголошена рушійною силою цивілізаційного прогресу, здатна прискорити інноваційні процеси і, головне, забезпечити рівні можливості до підвищення якості життя. Найважливішою метою її реформування стає розвиток громадянської освіти – невід'ємної складової громадянського суспільства.

Мета і завдання статті. Висвітлити сутність інноваційної, громадсько-активної моделі школи як основи утвердження цінностей громадянської освіти та презентувати результати і соціальні ефекти діяльності загальноосвітніх закладів області, що входять до Полтавської мережі громадсько-активних шкіл.

Стан дослідження проблеми. Державно-громадське управління школою, громадсько-активна модель навчального закладу, система громадянської освіти сьогодні є пріоритетними напрямками стратегії демократичних перетворень в Україні, про що свідчать положення чинного законодавства [1; 2; 3], результати наукових пошуків [12; 11; 10; 21; 17] і освітніх практик [13; 16], реалізовані програми і проекти [9; 14].

Виклад основного матеріалу. Якою має бути «школа майбутнього»? Демократично керованою організацією, що об'єднує активних, творчих людей, орієнтованих на ідеали громадянської культури, несе соціальну відповідальність за свою діяльність і націлена на саморозвиток задля кращого майбутнього.

Створення такої школи пов'язане із системними змінами, і перший крок – формування спільного бачення перспектив розвитку. Спільне бачення – це відкрите обговорення за «круглим столом» споживачами освітніх послуг (адміністрацією школи, вчителями, учнями, батьками, запрошеними представниками влади, підприємцями, громадянами) наступних питань: 1) якою ми хочемо бачити майбутню школу?; 2) де ми зараз відносно ідеалу?; 3) яким може бути наш особистий внесок у загальну справу?

Спільне бачення – це мрія, висока ідея. Вона не повинна мати відносний характер, наприклад, підвищення конкурентоспроможності або превентивні заходи проти закриття школи. Спільне бачення спрямоване на управління розвитком, тобто ми маємо навчитися цілеспрямовано впроваджувати зміни [18].

Другий крок на шляху до створення громадсько-активної школи – застосування нових правил спілкування та взаємодії. Бажання окремих людей спільно брати участь у реалізації складних завдань вста-

новлює особливий зв'язок між ними і породжує життєво важливу енергію. Колективна свідомість, джерелом якої є загальна мрія, змінює відносини в колективі і виступає найпотужнішою силою, здатною здійснити, здавалося б, неможливе.

Єдиним засобом ухвалення рішень стає діалог між різними учасниками освітнього процесу. Часто «діалог» перекладають як «розмову двох», насправді його більш глибоке тлумачення – це «порозуміння у потоці різних слів, думок і значень». Мета діалогу полягає не в тому, щоб відстояти власну точку зору, переконати або перемогти один одного, а в тому, щоб вийти за межі індивідуального розуміння задач та шляхів їх розв'язання. Діалог має сприяти особистому вдосконаленню і, водночас, допомогти розкрити творчий потенціал всієї команди, посилюючи відповідальність кожного і відданість спільній справі. Діалог – це організаційний і психологічний еквівалент демократії: якщо ви готові до діалогу, значить ви відкриті демократії [22].

Третій крок – опанування інноваційними технологіями задля написання планів дій, проектів, програм розвитку. Це допоможе педагогічному колективу сфокусувати увагу на виконанні місії, ефективно співпрацювати, впевнено крокуючи уперед [6; 7; 20].

Розуміючи унікальність даної моделі, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського підтримав ідею перетворення шкіл області на осередки розвитку громад. Важливим кроком у цьому напрямку стала реалізація у 2009 – 2012 роках розробленого на кафедрі менеджменту освіти пілотного проекту «Розвиток Полтавської обласної мережі громадсько-активних шкіл: форми, зміст, переваги», який на Міжнародній виставці «Інноватика в освіті України» був нагороджений почесним дипломом «За внесок у розвиток освітніх інновацій».

Мета проекту полягала в апробації інноваційної, громадсько-активної моделі школи на базі загальноосвітніх навчальних закладів Полтавської області. Його головними завданнями стали: об'єднання шкіл, які свідомо обрали цей шлях розвитку, в обласну мережу задля навчання, співпраці та обміну досвідом; дослідження якості діяльності громадсько-активних шкіл шляхом проведення самооцінювання відповідно до Міжнародних стандартів [19].

Аналіз результатів та соціальних ефектів проекту. У 2009 році обласна мережа об'єднала 12 шкіл, у 2010 році вона нараховувала 20 загальноосвітніх навчальних закладів, у 2011 році їх кількість зросла до 27 і у 2012 році досягла показника 40 шкіл. Діяльність мережі базується на вертикальних і горизонтальних зв'язках, опосередковано через регіональний ресурсний центр, яким стала кафедра менеджменту освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. Кафедра здійснює науково-методичний супровід, забезпечує інформаційний простір, створює умови для взаємодії та налагодження партнерства [23].

За результатами діяльності громадсько-активних шкіл можна говорити про три рівні їх залучення та розвитку: представницький, партнерський і організаційний. Лідерами руху є Полтавська школа №18 та Дібрівська школа Миргородського району, які представляють не лише область, а й Україну на міжнародному рівні. Ставши учасниками кількох міжнародних проектів, вони здійснюють наставництво і консультування. Досвід Полтавської ЗОШ № 18 презентовано у навчальному фільмі «Школа для громади, громада для школи» [15], знятого на замовлення Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» для його популяризації як в Україні, так і у світі.

П'ятнадцять шкіл зареєстровані у національній базі даних громадсько-активних шкіл. Вони беруть активну участь у Всеукраїнських і обласних науково-практичних конференціях та семінарах, колоквиумах, круглих столах, навчальних тренінгах; ініціюють різноманітні заходи щодо поширення концептуальних засад громадсько-активної школи та впровадження технологічних інновацій у своїх районах. Решта шкіл знаходиться на стадії трансформації у громадсько-активні.

Дослідження процесів реформування у галузі освіти виявили умови, які дійсно сприяють позитивним змінам. Ініціатива, вміння гнучко реагувати на конкретні потреби та синергетична взаємодія всіх суб'єктів та структур здатні забезпечити успіх. Тому важливим досягненням вважаємо впровадження у практику громадсько-активних шкіл технології самооцінювання якості діяльності за Міжнародними стандартами, які охоплюють такі сфери: лідерство, партнерство, соціальна інклюзія, послуги, волонтерство, навчання впродовж усього життя, розвиток громади, залучення батьків, шкільна культура [15].

Проведення евалюації (від англ. «evaluation» – «оцінювання», ред. О.Б.) зібрало за «круглими столами» небайдужих до освітніх і соціальних проблем людей – педагогів, учнів, батьків, представників громади, діючих і потенційних партнерів; були почуті думки різних цільових груп, визначені можливості, з'ясовано пріоритети і на цій основі розроблено плани дій, проекти, програми розвитку.

Наведемо приклади соціальних ефектів розбудови громадсько-активної моделі шкільної організації та проведення самооцінювання.

Полтавська школа №18 (директор – Оксана Йосипівна Горіна) активно використовує виховний потенціал громади. У школі працює гурток народної іграшки (керівник – Наталія Олександрівна Свиридюк, голова Полтавської обласної спілки майстрів народного мистецтва України, майстер народної ляльки, лауреат премії В. Г. Короленка); ведеться дослідна робота з бджільництва (керівник – Наталія Дмитрівна Сенчук, голова Полтавської обласної організації «Спілка пасічників»), для молодших школярів діє ляльковий театр, діяльність якого курують артисти Полтавського академічного обласного

театру ляльок. Набуває поширення волонтерство. Учні, вчителі, батьки, мешканці громади стали ініціаторами щорічних заходів «Свято вулиці», «Тиждень добра». Вони пишаються результатами втіленого у життя соціального проекту «Обладнаємо спортивне містечко своїми руками». Така діяльність підтримує інтерес учнів до життя у громаді, надихає молодь, народжує віру у власні сили, бажання творити добро.

Одним із напрямів Дібрівської школи Миргородського району (директор школи – Олег Миколайович Рудченко), є навчання батьків та членів громади. Школа надає широкий спектр послуг мешканцям села. Перш за все, це користування шкільними комп'ютерами, мережею Інтернет, завдяки чому можна поспілкуватися в Skype, надрукувати необхідні документи. Для людей старшого покоління, які мають потребу у використанні сучасних інформаційних технологій, працює консультативний пункт, де вчитель інформатики В. В. Вакула завжди надасть кваліфіковану допомогу.

У діяльності школи чітко простежується дві взаємопов'язані складові: соціальна і освітня. Соціальна складова передбачає перетворення навчальних закладів на центри просвітницьких, культурних та громадських ініціатив, освітня – наближає освіту до повсякденного життя, дозволяє вирішити складні проблеми виховання і навчання різних поколінь українського суспільства. Прикладом розширення послуг є спільне використання шкільного стадіону. Односельчани можуть скористатися футбольним полем, спортивним спорядженням для гри у волейбол, баскетбол, для громади працює шкільний тренажерний зал. У школі відкриті бібліотечні фонди, працюють гуртки, клуби за інтересами, секції. Школа дала притулок хореографічному ансамблю, оскільки у сільському будинку культури немає належних умов для систематичних репетицій. Почуття приналежності до місцевого співтовариства робить справу навчання і виховання важливою для всіх.

Тривалий час соціальні процеси у селі Абрамівка Машівського району наближалися до катастрофи: була майже повністю знищена інфраструктура села, сільськогосподарське підприємство перестало існувати, безробіття набуло загрозливого характеру, культурне життя завмерло. Як наслідок – байдужість батьків до школи і навіть навчальних успіхів власних дітей. Проаналізувавши ситуацію, директор школи Антоніна Олександрівна Каплун поставила перед педагогічним колективом пріоритетну задачу – напрацювати методiku і розробити технології соціальної адаптації учнів, батьків, мешканців села до умов сьогодення, утворити на базі школи центр розвитку громади, забезпечити додаткові освітні і культурні послуги.

Потреба соціалізації родин, оздоровлення духовності громади, забезпечення можливості підвищення освітнього рівня протягом усього життя – це найбільш ефективний шлях формування в учнів школи громадянської свідомості, прагнення до морального та інтелектуального самовдосконалення, набуття досвіду для адаптації у подальшому житті. Так, у дошкільному навчальному закладі запрацював клуб відповідального батьківства, завданнями якого є поширення сучасних педагогічних знань, вивчення традицій етнопедагогіки. На базі початкових класів створено клуб досвідченої родини, метою якого є здобуття батьками знань про розвиток здібностей учнів. Батьки залучаються до ведення фрагментів уроків. Наприклад, мама (тато) представляє виразне читання тексту, який буде опрацьований у процесі уроку, здійснює перевірку табличних випадків, усний рахунок, проводить спільно з учителем експеримент на природу, організовує досліди, експерименти тощо. Така робота готується під керівництвом учителя заздалегідь, з дотриманням методичних вимог викладання у початкових класах. Батьки також беруть активну участь у художній самодіяльності, спільно організують дозвілля. На базі школи створено клуб літніх людей «Надвечір'я». Велична простота їх знань, розуміння незаперечних життєвих істин – підґрунтя для виховання і дітей, і дорослих, збереження народних традицій українського народу.

Місією Кременчуцької школи № 16 є формування освітнього середовища – «вітапростору успішної особистості». Колектив школи під керівництвом Олексія Васильовича Довбні працює над створенням умов для реалізації творчого потенціалу; виховання громадянина демократичної держави; особистості, що відчуває й цінує ідеали свободи й рівності, усвідомлює вартість людської гідності, здатна сама визначити пріоритети власного життя, прагне встановлення справедливої і стабільної політичної системи й готова підтримувати її існування; набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування надбань українського народу; розвиток духовності, фізичної досконалості, а також моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

У Супрунівському навчально-виховному комплексі під керівництвом Оксани Михайлівни Таранець активно впроваджується проектний менеджмент. У 2011 році цей заклад втілює у життя соціальний проект «Обладнаємо майданчик своїми руками». Мета проекту полягала в організації дозвілля у селі Супрунівка та пропагування здорового способу життя. У результаті мешканці села мають обладнаний спортивно-ігровий майданчик, але, головне, суспільно-корисна справа об'єднала односельців, надихнула на нові звершення. У 2012 році завдяки учнівським науковим дослідженням «Проблема утилізації побутових відходів», «Дерева – легені планети», «Мешканці супрунівських ставків» був розроблений проект «Довкілля», спрямований на озеленення та благоустрій села.

Громадська діяльність Калашниківського навчально-виховного комплексу (директор – Жизицький Володимир Володимирович) має давні традиції взаємовигідної співпраці закладу з громадою, сільськогосподарськими підприємствами та місцевим самоврядуванням, що діють на території сільської ради.

Керівник місцевого сільськогосподарського товариства І. І. Степаненко, сільський голова В. В. Куць завжди є найпершими помічниками у вирішенні життєво важливих питань в організації діяльності школи, бажаними гостями на загальношкільних конференціях, масових заходах та під час проведення свят. Мешканці села пишаються своєю школою, бо кожний доклад зусиль, щоб покращити її матеріальний стан і благополуччя, адже сприятливі умови навчання – запорука здоров'я й успіхів учнів, майбутнього нашого суспільства.

Висновки. Демократична спрямованість громадсько-активних шкіл на теренах Полтавщини проявляється у прагненні демократизувати увесь освітній процес, систему управління, устрій шкільного життя, самоорганізовуватися як демократичне співтовариство, сформувати стійкі демократичні традиції. Суть управління громадсько-активною школою можна виразити так: забезпечення інноваційної діяльності школи і всіх суб'єктів навчання, розвиток дитячо-дорослих (школярі, вчителі, батьки, мешканці громади) співтовариств, здатних до самовизначення, самоорганізації і самоконтролю.

Демократизація освітнього процесу в школі посилює застосування принципу партнерства. Партнерські стосунки обумовлюють чітке визначення взаємних прав і обов'язків, дотримання прийнятих норм і правил поведінки, формування звички добросовісно виконувати взяті на себе зобов'язання і нести взаємну відповідальність. Соціальне партнерство включає конструктивну співпрацю з батьками, представниками органів влади, комерційних структур, громадськими організаціями. Як свідчить практика, формування системи соціального партнерства – тривалий і складний процес, який залежить від цілої низки суб'єктивних і об'єктивних причин: стану економіки, соціальної ситуації, готовності представників влади, бажання і можливостей керівників навчальних закладів.

У сучасному світі волонтерство розглядається як невід'ємна складова демократизації суспільства. Школи області мають багатий досвід у розвитку волонтерського руху. Добровільність як форма соціального служіння суспільству забезпечує можливість самореалізації і самоствердження, виховує важливі моральні якості особистості. Волонтерство надає процесу соціалізації впорядковані форми і суспільно значущі стандарти. Завдяки своїй відкритості, демократичності й мобільності воно є продуктивним простором для висунення, обговорення й експертизи ініціатив, надаючи зацікавленим сторонам можливість отримати досвід суспільно-значущої діяльності у розв'язанні нагальних проблем територіальної громади. Допмагаючи іншим, волонтери (учні, вчителі, батьки, представники різних структур, мешканці громади) стають упевненими у своїх силах, здібностях, опановують нові навички та встановлюють нові соціальні зв'язки. Волонтерство дає змогу кожному привнести у своє життя ті цінності, які дозволяють жити активно, цікаво і бути здоровим.

Упевнені, що шкільна тема не є завданням лише системи освіти, це проблема соціуму – батьків, громади, держави. Отже, шукаємо разом відповіді на три рушійні питання:

- що бажаємо? – це участь кожного у формуванні спільного бачення майбутнього школи;
- як досягти результату? – це розуміння свого особистого внеску у розвиток шкільництва;
- навіщо витрачати зусилля? – це готовність працювати задля соціального блага, утвердження справедливої демократії, покращення життя родини, громади, суспільства.

Література:

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.
2. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/images/files/.../4455.pdf>.
4. Веб-сайт Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ussf.kiev.ua>.
5. Водолазська, Т. Як створити громадсько-активну школу / Т. Водолазська, Р. Гавриш. – Київ : Шкільний світ, 2011. – 128 с.
6. Гавриш, Р.Л. Евалюація діяльності громадсько-активних шкіл за міжнародними стандартами / Р.Л.Гавриш, Т.В. Водолазська // Постметодика. – 2012. – № 1. – С. 19-25.
7. Гопкінз, Д. Оцінювання для розвитку школи / Д. Гопкінз. / [пер. з англ. Г. Вець]. – Львів : Літопис, 2003. – 256 с.
8. Громадсько-активна школа – гарант розбудови демократичного суспільства: Науково-методичний посібник / [автори-упорядники Р.Л. Гавриш, Т.В. Водолазська]. – Полтава : ПОШПО, 2012. – 31 с.
9. Громадсько активні школи в Україні: кроки до дій: Посібник зі створення та управління громадсько-активною школою / [укл. Н. Софій, Ю. Найда]. – 2-е вид. – Київ: ВФ «Крок за кроком», 2008. – 164 с.
10. Державно-громадське управління школою: Збірник статей / [упоряд. М. Голубченко]. – Київ: Шкільний світ, 2010. – 128 с.

11. Державно-громадське управління: пошуки шляхів впровадження // Управління школою. – 2003. – № 8. – С. 3-5.
12. Довбиш, І. Модель державно-громадського управління ЗНЗ / І.Довбиш // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. – № 1. – С. 69-75.
13. Інноваційний розвиток освітнього середовища громадсько-активних шкіл: Науково-методичний посібник / [упоряд. Т.В. Водолазська, Р.Л. Гавриш]. – Полтава: АСМІ, 2012. – 124 с.
14. Концепція громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.kr.ua/women.html/pgovuiindx.html>.
15. Міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активної школи. – Київ: ВФ «Крок за кроком», 2009. – 41 с.
16. Общественно-активные школы в России: объединяем усилия. – Самара, 2008. – 68 с.
17. Організація та розбудова громадсько-активної школи: Навчально-методичний посібник / [за ред. Г.Єльнікової]. – Київ: ВФ «Крок за кроком», 2007. – 172 с.
18. Пометун, О. Управління школою, що змінюється. Порадник сучасного директора / О. Пометун, Л. Середняк, І. Сущенко, О. Янушевич. – Тернопіль: Астон, 2005. – 192 с.
19. Розвиток Полтавської обласної мережі громадсько-активних шкіл: стандарти, досвід, перспективи // Освіта Полтавщини. – 2010. – № 21/22. – 72 с.
20. Самооцінювання в школі / [пер. з пол. О. Гарцули]. – Львів: Літопис, 2011. – 186 с.
21. Школа як осередок розвитку громади // Директор школи. Україна: Спецвипуск. – 2008. – № 11. – 72 с.
22. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ / М.Фуллан. – Львів : Літопис, 2000. – С.86.
23. Історія громадсько-активного руху на Полтавщині // Інноваційний розвиток освітнього середовища громадсько-активних шкіл: Науково-методичний посібник / [упоряд. Т.В.Водолазська, Р.Л. Гавриш]. – Полтава : АСМІ, 2012. – С.6-13.

Павло Мяло, Микола Мальований

РОЛЬ ТА МІСЦЕ МОЛОДІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ГРОМАДСЬКОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ

У статті автори аналізують молодіжні організації, дають їх класифікацію та розглядають, яке місце займають молодіжні політичні організації в українському суспільстві. Стверджується, що ані держава ані політичні партії не зацікавлені у вихованні політично активної молоді, здатної до свідомого суспільно-політичного вибору.

Ключові слова: громадська організація, молодіжна громадська організація, молодіжна політична організація.

Pavlo Myalo, Mykola Maluyany. The role and place of youth political organizations in the public space of Ukraine.

The authors analyze youth organizations, their classification and examine the place of youth political organization in Ukrainian society. They prove that neither state, nor political parties are interested in formation of politically active young people capable of conscious political choice.

Keywords: public organization, youth public organization, youth political organization.

Формулювання дослідницької проблеми. Як відомо, саме молодь становить найбільш активну та безкомпромісну частину суспільства, здатну до радикальних дій завдяки юнацькому максималізмові. Згадаймо відомий вислів Уїнстона Черчилля: «Хто в молодості не був радикалом, той не має серця. Хто в зрілості не став консерватором, той не має розуму». Завдяки відсутності життєвого досвіду молодь також стає легким об'єктом для політичного маніпулювання.

У всі часи влада намагалася контролювати молодь, прищеплюючи з дитинства ідеологічні постулати та повагу до існуючої політичної системи. Так, у СРСР існувала чітка вертикаль молодіжних організацій з дитсадка до університету: жовтенята, піонери та комсомольці, які виховувалися у дусі марксистсько-ленінізму та беззаперечній вірності комуністичним ідеалам. Існувала ціла плеяда «правильних молодіжних героїв», – від Мальчиша-Кибальчиша і Павлика Морозова до Корчагіна. Незважаючи на політизованість і бюрократизм, притаманний цим молодіжним організаціям, вони виконували функції «соціального ліфту» для активної молоді. Були своєрідною школою «молодого функціонера» та давали навички роботи у колективі задля досягнення спільної мети.

Після здобуття Україною незалежності, монополію влади на молодіжні організації було зруйновано, проте у системі ідеологічних цінностей утворився інформаційний вакуум, а активна молодь втратила можливості для кар'єрного зростання у якості державно-політичного діяча. Хоча українська влада і задекларувала, що «державна молодіжна політика в Україні є пріоритетним і специфічним напрямом діяльності держави», фактично її було відпущено на самоплив [2]. У проекті Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, який оприлюднено 29 листопада 2012 року на офіційному веб-сайті Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України визнається, що на сучасному етапі Україні конче «необхідна консолідація демократії, розвиток демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та удосконалення різноманітних демократичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії» [13].

На нашу думку, участь у роботі молодіжних політичних організацій якраз і є тим оптимальним засобом для формування у підростаючого покоління власної громадянської позиції, вміння артикулювати та відстоювати власну точку зору, на практиці вчитися втілювати у життя набуті демократичні цінності.

Метою дослідження є аналіз програмових засад та діяльності декількох молодіжних політичних організацій різного ідеологічного спрямування. Адже саме політичні організації, партії, рухи проголошують себе провідниками суспільних перетворень, спрямованих на утвердження громадянського суспільства в Україні.

Стан дослідження проблеми. Вітчизняні науковці фактично обійшли своєю увагою питання функціонування молодіжних політичних організацій, їх розвитку та державотворчого потенціалу. Можна пригадати дисертацію Я. Яроша, у якій автор зробив спробу комплексного дослідження політичної суб'єктності молодіжних об'єднань у державотворчих процесах України в роки незалежності [15]. Окремі аспекти діяльності молодіжних громадських організацій розглядали Р.Плакіда, І.Патлах, Л.Кудіна, Н.Демчук, О.Обухівська, В.Кулик [9].

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід визначитися, які організації вважаються молодіжними. Згідно ст.2 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», прийнятому ще у 1998 році, до молодіжних громадських організацій відносяться об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. Особи старшого віку можуть бути членами молодіжних та дитячих громадських організацій за умови, якщо їх кількість у цих організаціях не перевищує 10 відсотків загальної кількості членів; у складі виборних органів молодіжних та дитячих громадських організацій кількість осіб старшого віку не може перевищувати третину членів виборних органів [6].

Засновниками молодіжних організацій згідно закону «Про громадські об'єднання» можуть бути особи, які досягли 14 років [5].

Молодіжні організації можна класифікувати за багатьма ознаками, зокрема за джерелами фінансування, видом діяльності, соціальною базою, тощо (табл.1). Абсолютна більшість молодіжних організацій не може існувати без належного фінансування, з огляду на хронічну нестачу останнього є, фактично, залежними. За даними експертів Українського незалежного центру політичних досліджень, наразі в Україні частка державного фінансування в бюджетах українських громадських організацій складає 8% проти 20% грантових коштів, що є одним із найнижчих показників у Європі.

Представники влади не розуміють ролі громадських організацій у забезпеченні та представництві інтересів громадян, а тому часто бачать в них скоріше конкурентів, ніж партнерів. Такий стан справ має просте пояснення: рівень довіри до громадських організацій з боку населення України становить лише 28%. Утім, це пов'язано не тільки із слабкістю самих організацій, але і з поширеністю серед українців патерналістських очікувань: вирішення більшості проблем вони покладають на владу [8].

Таблиця 1
Класифікація молодіжних громадських організацій.

Класифікація молодіжних громадських організацій за:				
формою	видами діяльності	засобами досягнення мети	соціальною базою	джерелами фінансування
громадська спілка	спортивні	радикальні	студентські	грантові
громадська організація	правозахисні	помірковані	селянські	бюджетні
відокремлений підрозділ громадського об'єднання	екологічні	конформістські	робочі	за рахунок благодійної та спонсорської допомоги
відокремлений підрозділ іноземної неурядової організації	політичні			

Розглянемо детальніше саме молодіжні політичні організації. Головна мета таких організацій полягає у безпосередньому втручанні у процес формування та реалізації державної політики, намагання вплинути на політичну систему. Вони, як правило, є безпосередньо сателітами політичних партій або орієнтовані на ту чи іншу політичну силу.

Взагалі в історії України було декілька спроб залучення молоді до прямого партійного будівництва, проте всі вони виявились невдалими. Так, у 1999 р. виникли політичні партії «Молода Україна» та Молодіжна партія України, проголосивши тезу, що новому суспільству потрібна нова влада. Зокрема, політика партії «Молода Україна» була спрямована на створення умов, стимулів і конкретних механізмів реалізації інтересів молодих громадян країни, здійснення їх життєвих цілей та планів. Партія обіцяла підтримувати всі проекти, що дозволять молодим людям реалізувати себе у громадському та політичному житті: молодіжні теле-, радіостудії, газети, інформаційні центри підготовки майбутніх політиків і керівників через роботу молодіжних організацій, молодіжних муніципалітетів, молодіжного Парламенту та Уряду [12].

У свою чергу метою Молодіжної Партії України проголошувалося подолання негативних тенденцій у житті української молоді. Забезпечення повноти реалізації прав та свобод, безперешкодного та ефективного залучення молоді в економічну, політичну, екологічну діяльність. Також Молодіжна партія України декларувала мету стати «кузницею кадрів» для країни, акумулювати та розвивати інтелект нації [11].

У 2010 році виникли Політична партія «Молодь до ВЛАДИ» та «Партія української молоді». Партія «Молодь до ВЛАДИ» відверто констатувала, що опинитися серед українського політичного бомонду

можна лише народившись у представника цього бомонду. До 2004 року правила так звана комуністично-бюрократична еліта. Після 2004 – більш модернізована – посткомуністично-бізнесова. Та суть їх діяльності однакова – віддалення від «бідних», збагачення «своїх», замкненість від молодих, від талановитих. Тому головною метою партії проголошувався прихід до влади молодих українців, свідомість яких сформувалася у часи Незалежності [3].

Однак, ці партії так і не стали впливовими гравцями на політичній арені, залишивши лише на папері плани щодо самореалізації молоді.

Проаналізуємо програмові засади та діяльність трьох досить впливових молодіжних організацій, які, на нашу думку, відображають весь ідеологічний спектр України.

Ленінська комуністична спілка молоді України належить до лівих молодіжних організацій та знаходиться під опікою КПУ, «Батьківщина молода» відноситься до правочентристських організацій та зорієнтована на ВО «Батьківщина», а «Молоді регіони» є центристами під партійним брендом Партії регіонів.

Раніше всіх виникла, або відродилася, Ленінська комуністична спілка молоді України, яка була зареєстрована Міністерством юстиції України наприкінці 1999 р. [14]. Після конституційної заборони Компартії України у серпні 1991 року, комсомольці провели XXVII-й з'їзд, де ЛКСМУ було перейменовано в СМОУ (Спілку Молодіжних організацій України). А через декілька років комсомолу було повернуто стару назву. Ця молодіжна організація має розгалужену мережу представництв в усіх областях, являється найбільшою структурованою та масовою молодіжною організацією лівого спрямування. Нині першим секретарем ЦК Ленінського комсомолу України є народний депутат, заступник голови Комітету Верховної Ради з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Олександр Присяжнюк.

ЛКСМУ наголошує на тому, що зберігає кращі традиції радянського комсомолу у своїй повсякденній діяльності. Внутрішньоспількове життя організації базується на таких принципах як підпорядкування особистого суспільному, товариського братерства «один за всіх, всі за одного», поваги до подвигів народу, шанування ветеранів, відповідальність за доручену справу та робота над вдосконаленням власних знань та умінь.

Серед головних справ комсомольців: організація акцій протесту на захист прав молоді, правди історії, всеукраїнських творчих конкурсів, піших історико-патріотичних заходів [7].

Програмова мета організації полягає у спільній з Комуністичною партією України боротьбі за утвердження в Україні соціалізму, за відновлення влади пролетаріату. ЛКСМУ закликає до розгортання масового руху протесту аж до соціальної революції та докорінної зміни соціально-економічного базису та політичної надбудови.

Слід зазначити, незважаючи на революційну риторику, комуністи разом з активними комсомольцями знайшли себе у владі, серед них є багато представників тієї буржуазії, проти якої вони виступають. Проте, загальна соціально-економічна ситуація та привабливі гасла про експропріацію експропріаторів та повернення фабрик народу досі знаходять своїх прихильників.

Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молоді регіони» була зареєстрована у 2002 році. Вона починала своє існування зі створення молодіжного крила Партії Праці, яке у 1998 р. сформувалося у молодіжну громадську організацію «Трудова спілка молоді України». Пізніше, внаслідок влиття Партії Праці у Партію регіонів, організація отримала нову назву – молодіжна громадська організація «Спілка молоді регіонів», яка згодом була перейменована у «Молоді регіони». Очолює організацію народний депутат, голова підкомітету з питань страхової діяльності, регулювання ріелторської діяльності та інших операцій на ринку нерухомості, оцінки майна, майнових прав та професійної оціночної діяльності Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності Андрій Пінчук.

У програмі діяльності «Молодих регіонів» на 2010-2015 рр. наголошується, що активісти і члени партії реалізують молодіжну політику на державному рівні, впливають в Партію регіонів і позиціонують себе як молодіжне крило Партії регіонів [10].

Оскільки організація належить до провладної, серед головних завдань зазначено бажання стати кадровим резервом, а також сполучною ланкою між молодіжними організаціями та органами державної влади з метою залучення молоді до реалізації державної молодіжної політики. Крім цього, «Молоді регіони» декларують бажання займатися координацією і громадським контролем діяльності органів державної влади на загальнонаціональному і регіональному рівнях, які займаються питаннями молодіжної політики у сфері освіти, працевлаштування тощо [10]. Загалом, програма розподілена на сім напрямків, які охоплюють всі сфери життя: 1) партійний напрямок; 2) напрямок реалізації державної молодіжної політики; 3) студентський напрямок; 4) масово-молодіжно-розважальний напрямок; 5) інформаційний напрямок; 6) робота в Інтернеті; 7) міжнародний напрямок.

Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Батьківщина молода» була зареєстрована Міністерством юстиції у 2007 році. Організація є молодіжним крилом Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина». На сайті Державної реєстраційної служби України головою організації досі числиться Євгеній Суслов, народний депутат 6 скликання. Хоча ще у січні 2012 року він склав повноваження голови організації у зв'язку із займаною посадою у партії УСДП, згодом перейменованою в «Україну-Вперед!».

На сайті організації міститься перелік першочергових завдань, деякі з яких вже давно втратили свою актуальність [1]:

- допомога Блоку Юлії Тимошенко в реалізації комплексної програми «Студентський прорив», яка є складовою частиною програми «Український прорив: до справедливої і конкурентоспроможної країни»;
- участь у формуванні та реалізації державної молодіжної політики на всеукраїнському і місцевому рівнях;
- сприяння підвищенню громадської та політичної активності молодих громадян, їх ролі у громадському та політичному житті країни через забезпечення їх поінформованості;
- здійснення навчальних і освітніх програм, спрямованих на підвищення поінформованості, зростання фахового і загального інтелектуального рівня молодих громадян, а також представників установ і організацій, які беруть участь у молодіжній політиці.

Загалом сайт організації давно не оновлювався, а після програшу Ю.Тимошенко на президентських виборах 2010 року та припинення фінансування, організація, фактично, припинила свою діяльність.

Висновки. Проаналізувавши програмові засади трьох молодіжних громадських організацій політичного спрямування, ми бачимо відсутність чіткої стратегії подальшого розвитку молодіжного руху.

В цілому, можна констатувати відсутність в Україні самостійного молодіжного політичного руху. Українська молодь є досить аполітичною, а у її середовищі все більше поширюється абсентеїзм та байдужість до громадського життя. Вона прагматично відноситься до політики як до засобу заробляння грошей. Причина цього полягає у тому, що як держава, так і політичні партії не зацікавлені у вихованні політично активних та освічених громадян, здатних самоорганізуватися та відстоювати свої права.

І для посадовців, і для партійних функціонерів молодь ідеально підходить лише у якості «гарматного м'яса» під час виборів, яке не повинно задавати зайвих питань. Таке становище загрозливе тим, що по-перше, призводить до радикалізації певної частини молоді, невмінні її йти на компроміс та мати навички демократичного існування у суспільстві. По-друге, не маючи притоку «свіжої крові» у вигляді амбітної молоді, політична система України приречена на застій та деградацію.

Література:

1. «Батьківщина молода» – це об'єднання української молоді заради майбутнього України! [Електронний ресурс] / Офіційний сайт молодіжного «крила» Блоку Юлії Тимошенко. – Режим доступу: http://bm.org.ua/article/show/alias/about/article_id/22.
2. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 року N 2859-ХІІ [Електронний ресурс] / Офіційний інформаційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>.
3. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / упор. Т.А. Бевз, Д.В. Веденєєв, П.П. Гай-Нижник, О.М. Любовець, С.В. Полтавець, О.М. Собачко, В.Д. Яремчук. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 808 с.
4. Євген Сулов склав повноваження голови ВМГО «Батьківщина молода» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт молодіжного «крила» Блоку Юлії Тимошенко. – Режим доступу: http://bm.org.ua/article/show/alias/news/article_id/2559.
5. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI [Електронний ресурс] / Офіційний інформаційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/page>.
6. Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 1 грудня 1998 року N 281-XIV [Електронний ресурс] / Офіційний інформаційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/281-14>.
7. История и современность [Электронный ресурс] / Интернет-сайт Ленінської комуністичної спілки молоді України. – Режим доступу: http://lenkomsomol.net.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81:2011-04-29-12-56-50&catid=40:2011-04-29-12-31-53&Itemid=111.
8. Красносільська, А. Гроші громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Интернет-сайт Українського незалежного центра політичних досліджень. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/groshi-gromadianskogo-suspilstva>.
9. Патлах, І.М. Молодіжний рух як форма вияву громадянської участі // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2008. – Вип. 32. – С. 134 – 140; Плакіда Р. Можливості місцевих молодіжних організацій у вирішенні проблем молоді // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 114 – 121; Молодіжні НУО в Україні та світі / ред.-упор.: Л. Кудіна, Н. Демчук, О. Обухівська. – К., 2005. – 104 с.; Кулік В. Сучасний організований молодіжний рух в Україні як об'єкт наукового дослідження [Електронний ресурс] / Интернет-сайт Політика +. – Режим доступу: <http://politika.org.ua/?p=103>.
10. Програма діяльності «Молодих регіонів» на період 2010 – 2015 роки [Електронний ресурс] / Интернет-сайт Молодих регіонів. – Режим доступу: <http://mo-re.org/ru/o/programma.htm>.

11. Програма Молодіжної партії України [Електронний ресурс] / Інтернет-сайт Молодіжної партії України. – Режим доступу: http://mpu.org.ua/v2/?page_id=53.
12. Програма Політичної партії «Молода Україна» [Електронний ресурс] / Інтернет-сайт політичної партії «Молода Україна». – Режим доступу: <http://www.mu.org.ua/programm.asp>.
13. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/public-discussions/2249/>
14. Реєстр громадських організацій [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Державної реєстраційної служби України. – Режим доступу: <http://www.drso.gov.ua/show/2419>.
15. Ярош, Я.Б. Політична суб'єктність молодіжних об'єднань у державотворчих процесах України (період незалежності) [Текст]: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Я. Б. Ярош. – Чернівці, 2005.

Наталія Курилюк

ПОТЕНЦІАЛ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МОЛОДІ

У роботі розглянуто зміст понять «активність», «громадянська активність», «громадянське суспільство», а також вплив молодіжних організацій на розвиток вищевказаних понять. Визначено позитивний вплив молодіжних організацій на процес формування активної громадянської позиції молоді завдяки аналізу різниці у сприйнятті громадянської позиції активістами та представниками молоді, яка не залучена до активної діяльності в молодіжних організаціях.

Ключові слова: громадянська активність, формування активної громадянської позиції молоді, молодіжні організації.

Natalia Kurylyuk. Potential of youth organizations in the context of development of active civic attitude of youth.

The article is devoted to the analysis of the meaning of «activity», «public activity», «civil society» and the impact of youth organizations on the latter. The author shows positive influence of youth organizations on the process of development of active civic attitude of youth by analyzing differences in perceptions of civically active and other young people.

Keywords: civic activity, the formation of active civic attitude of youth, youth organizations.

Формулювання дослідницької проблеми. Відповідно до даних Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (Стокгольм, Швеція), який проводив аналіз активності виборців на всезагальних парламентських та президентських виборах в 163 країнах світу, середньостатистичний показник присутності виборців на дільницях знизився за останні роки з 70 до 64.3 %. Абсентеїзм став своєрідною «візитною карткою» нашого часу [1]. Сучасний стан громадянської позиції молоді в Україні також характеризується байдужістю та низьким рівнем залучення до громадської діяльності. Змінити ці процеси на краще покликана громадянська освіта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні питання громадянської позиції молоді розглядається через поняття громадянської активності, яке висвітлено у наукових дослідженнях Р. Чекишевої, Дж. Локка, М. П. Лукашевича, І. Семківа, В. О. Сухомлинського, О. Б. Плиги, М. Й. Боришевського та М. П. Лукашевича. Актуальність впровадження принципів громадянського суспільства, а також методи громадянської освіти та виховання подано у проекті Концепції громадянської освіти та виховання в Україні.

Мета статті. Розкрити потенціал молодіжних організацій у процесі формування активної громадянської молоді.

Виклад основного матеріалу. Тема громадянської активності, або іншими словами, прояву активної громадянської позиції існує з часів заснування держави, і проходить важливою лінією в дослідженнях психологів, педагогів, юристів, істориків, філософів, економістів. Такий багатоаспектний підхід до вивчення громадянської активності пояснюється її складністю, оскільки громадянська активність є однією з особистісних якостей людини, її соціальних та психічних проявів.

Громадянську активність, насамперед, варто розглядати як суть соціальної природи людини у її прагненні до активної життєдіяльності. Необхідно розкрити поняття активності в цілому, щоб надалі розуміти її природу у сукупності понять «державна», «громадянин», «громадянськість» [2].

Громадянська активність є основою розвитку громадянського суспільства, становлення якого прагне сучасний політикум. Люди до створення держави також розпоряджалися своїми правами та своїм майном згідно із законом природи, тобто проявляли свою суспільну активність. Але, щоб гарантувати свої права та свободи, забезпечити мир, захистити свою власність, безпеку і блага суспільства, люди створили державу, яку наділили владою для виконання вищевказаних завдань, і пильнували за тим, щоб держава не зловживала нею. Дж. Локк поняттю «державна» майже як взаємозамінне використовував поняття «громадянське суспільство». У ньому народ країни і її державець керуються принципами, заснованими на громадянській угоді. Такі принципи утверджують природні права громадян, зокрема участь у вирішенні державних справ, що є однією з основних форм та водночас цілей громадянської активності [3].

Хибною є думка, що «бездіяльність» або «святий спокій», які виділяв М. Лукашевич у своїх дослідженнях, є станом чи ситуацією, що приносить людям щастя [4]. Адже згідно з дослідженнями Р. Інглехарта найбільш щасливими є люди, які залучені до активної діяльності. Суб'єктивне благополуччя

(відчуття щастя та задоволеність життям) розглядається як психологічна винагорода за громадянську активність особистості [5]. Виявляється, що найбільш щасливі та задоволені життям ті, хто проявляють активність у діяльності інститутів громадянського суспільства.

Громадянське суспільство визначається авторами як певна система суспільних інститутів та відносин, які не залежать від держави, сприяють задоволенню потреб та інтересів людини, чи групи людей, підтримують життєдіяльність духовної, культурної та соціальної сфер. До інститутів громадянського суспільства відносяться такі, як: сім'я, громадські організації та об'єднання, групи за інтересами, спортивні організації, церква, недержавні засоби масової інформації, професійні спілки, політичні партії, та ін.

А. Н. Леонтьєв звертає увагу на те, що молода людина до громадянської активності може не бути готовою психологічно, і тому не буде її здійснювати.

Структура психологічної готовності молодого людини до громадянської активності включає: позитивне ставлення до громадянської активності як діяльності (тобто сприйняття такої діяльності як потрібної, цікавої, коли в ній можна самореалізуватися, розширити власний світогляд, відчути можливості, які є виправданими у суспільстві у боротьбі за інтереси громади); наявність установки до здійснення громадянської активності (закладеної з дитинства, або юнацтва точки зору стосовно важливості такої діяльності, а також того, що у бездіяльності немає нічого вартого уваги, коли і той, хто її проявляє, також перестає бути цікавим соціуму); необхідні для такої діяльності риси характеру (самостійність, незалежність, відповідальність, активність, чесність, ретельність тощо); когнітивний компонент (знання про сутність, зміст, спрямованість та цілі громадської діяльності, вміння реалізовувати цю діяльність, навички громадської участі, громадської взаємодії); ціннісний компонент (пріоритети цінностей свободи, волі, незалежності, відповідальності, чесності, сміливості у думках та вчинках, активного та продуктивного життя, добробуту інших); емоційно-вольовий компонент (відчуття відповідальності, вміння проявляти емпатію, довіру, впевненість у досягненні успіху, та у власних силах) [6]. Саме ці складові психологічної готовності молодого людини до громадянської активності варто розвивати, щоб молодь із пасивних членів соціуму перетворити на активних.

Доцільно розглянути форми прояву громадянської активності. Відтак, В. О. Сухомлинський визначає громадянську активність як внутрішню спрямованість особистості, яка здатна впливати на розвиток гуманного суспільства, і пов'язана з реалізацією національних інтересів. Він виділив основні форми прояву громадянської активності: правова, політична і моральна [7]. Правова громадянська активність спонукає вставати на захист прав та свобод громадян: своїх власних, певної спільноти, громадського об'єднання. Політична – передбачає періодичне спілкування та зв'язок з органами влади різних рівнів (залежно від рівня активності). А моральна – виховує почуття патріотизму та відповідальності перед державою та її народом.

О. Б. Плига виділяє громадянську активність як одну з форм суспільної активності, спрямовану на реалізацію інтересів соціальних груп у сфері суспільних відносин і громадського життя, яка регулюється правовими нормами держави. До форм громадянської активності О. Б. Плига включає: участь у виборах, в об'єднаннях, у місцевому самоврядуванні, громадянська ініціатива, акти громадянської непокори, громадські слухання [8].

Отож, *громадянська активність* – це така форма активності, яка реалізується на рівні інститутів громадянського суспільства та сприяє розвитку цього суспільства, реалізації приватних потреб та інтересів індивідів, груп та колективів.

Так, М. Й. Боришевський громадянську активність як ту, що спрямовує активність особистості в русло суспільно-значущої діяльності, прирівнює до громадянської позиції [9]. Тому є сенс розглядати *громадянську позицію* як самостійну форму соціальної активності, яка має власні цілі, механізми та очікуваний результат.

Аналіз наукових поглядів на проблему громадянської активності показав, що більшість фахівців визначили поняття громадянської активності як внутрішнє прагнення до діяльності, спрямоване на здійснення соціальних функцій з метою зміцнення існуючого в соціумі суспільно-політичного порядку. Підвищити рівень громадянської активності покликана громадянська освіта.

Зрозумілим є те, що провідну роль в реалізації громадянської освіти повинні відігравати навчальні заклади (формальної і неформальної освіти): дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні школи I-III ступеня, гімназії, колежіуми, ліцеї, спеціалізовані школи), професійно-технічні навчальні заклади; вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації (колежі, технікуми, училища, інститути, університети, заклади післядипломної освіти та інші вищі навчальні заклади), позашкільні навчальні заклади (центри, будинки, установи, клуби, бібліотеки); заклади та установи культури, *громадські (неурядові, молодіжні) організації* [10].

Також, молодіжні організації є важливим фактором, що впливає на громадянську позицію молоді шляхом проведення виховних заходів, конкурсів, семінарів, тренінгів [11]. У своїй діяльності вони орієнтуються на активну молодь і залучають її до групи організаторів своїх проєктів. Опосередковано вони також охоплюють пасивну молодь, пропонуючи їм долучитися до заходів у якості глядачів. Таким чином зіштовхуючи з мертвої точки активність тієї чи іншої молодого особистості, вони здійснюють вагомий внесок в активізацію її громадянської свідомості.

Для розуміння ефективності діяльності молодіжних організацій в контексті формування громадянської позиції, варто порівняти підсвідоме ставлення до цього процесу молоді, залученої та незалученої до діяльності в цьому інституті громадянського суспільства.

Психосемантичне дослідження дає можливість зрозуміти справжні настрої молоді стосовно досліджуваного питання. Метод є універсальним засобом визначення прихованих інтенцій респондентів, адже дозволяє визначити психологічне значення слів, а відповідно і ставлення респондентів до них і того, що з ними пов'язано. Психосемантичне дослідження складається із асоціативного експерименту та семантичного диференціалу.

Під час опрацювання анкет *семантичного диференціалу* було отримано дані, які відображають підсвідоме психологічне ставлення молодих людей до громадянської позиції молоді. Аналіз результатів опитування представників молоді, які не мають жодного стосунку до діяльності молодіжних організацій. Таблиця 1 дозволяє побачити наступні числові показники за кожним із факторів:

Таблиця 1

Семантичний диференціал сполучення слів громадянська позиція молоді: показники для молоді не залученої до активної діяльності в молодіжних організаціях [авторські напрацювання]

	-3	-2	-1	0	1	2	3
погана – хороша	3	0	1	3	4	6	4
огидна – гарна	0	2	1	8	4	4	1
неприємна – приємна	0	2	2	4	9	3	0
повільна – швидка	1	3	2	6	7	1	0
пасивна – активна	3	2	3	8	3	1	0
статична – динамічна	1	0	5	6	6	2	0
слабка – сильна	4	4	2	2	6	2	0
маленька – велика	4	6	4	3	3	0	0
легка – важка	0	0	1	4	3	6	6

За допомогою табличних даних видно, що молодь, яка не залучена до активної діяльності молодіжних організацій оцінює громадянську позицію молоді як таку, що є хорошою. Про це свідчать високі показники у всіх стовпчиках з позитивними значеннями. Щодо фактору «огидна-гарна», можна зробити висновок про нейтральне ставлення з позитивною динамікою. Громадянська позиція молоді є більше приємною і швидкою, ніж неприємною і повільною. В основному нейтральною вона є стосовно фактору «пасивності-активності» та «статистичності-динамічності», але з помітним відхиленням переважної більшості балів до негативних показників. Останнє свідчить про те, що представники не залученої до громадської діяльності молоді або не бачать результатів діяльності молодіжних організацій, або взагалі є не обізнаними у цій сфері. Також ці молоді люди вважають громадянську позицію молоді «маленькою», тобто незначною і «важкою» одночасно. Абсолютно протилежними є результати семантичного диференціалу, виконаного представниками активної молоді (Таблиця 2).

Таблиця 2

Семантичний диференціал сполучення слів «громадянська позиція молоді»: показники для молоді, залученої у діяльність молодіжних організацій [авторські напрацювання]

	-3	-2	-1	0	1	2	3
погана – хороша	0	1	3	4	4	6	2
огидна – гарна	0	3	0	8	2	6	1
неприємна – приємна	0	1	2	7	6	1	3
повільна – швидка	1	2	3	4	5	3	2
пасивна – активна	0	3	0	3	5	6	3
статична – динамічна	0	1	2	4	7	3	3
слабка – сильна	0	2	3	4	6	2	3

маленька – велика	1	2	3	7	5	1	1
легка – важка	1	0	5	8	4	0	2

Очевидно, що у ранжуванні група респондентів, яка залучена до діяльності у молодіжних організаціях стосовно всіх факторів громадянської позиції молоді приписує позитивні характеристики. Відтак вона є хорошою, гарною, приємною, швидкою, активною, динамічною, сильною і нейтральною відносно факторів «маленька-велика» та «легка-важка».

Порівняння показників респондентів, які входять до молодіжних організацій та тих, що не є їх активними учасниками, демонструють різницю у сприйнятті громадянської позиції згідно із середнім балом за кожним із факторів, який наведено у Таблиці 3.

Таблиця 3
Семантичний диференціал сполучення слів «громадянська позиція молоді»: зведені показники [авторські напрацювання]

Загальна тенденція: позитивна					
	Найчастотніший сумісний бал	Середній бал		Середній бал – 1.1 (0.2 молодь; 1.9 активісти)	
		Молодь	Активісти		
ФАКТОР ОЦІНКИ		2	2.3	2.2 – позитивна	
погана – хороша	2	6 м	3	2.8	2.9
		6 а			
огидна – гарна	0	8 м	1.6	1.8	1.7
		8 а			
неприємна – приємна	1	9 м	1.5	2.2	1.85
		6 а			
ФАКТОР СИЛИ		-0.9	2.5	0.8 – не дуже сильна	
слабка – сильна	1	6 м	-0.3	1.2	0.45
		6 а			
маленька – велика	0	3 м	-2.7	3.3	0.3
		7 а			
легка – важка	0	4 м	0.3	3	1.65
		8 а			
ФАКТОР АКТИВНОСТІ		-0.4	0.8	0.2 – малоактивна, малодієва	
повільна – швидка	1	7 м	-2	2	0
		5 а			
пасивна – активна	0	8 м	-4.5	0	-2.25
		3 а			
статична – динамічна	1	6 м	5.3	0.3	2.8
		7 а			

Відтак, з таблиці 3 видно, що громадянська позиція молоді має середній бал 1.1 з трьох можливих. Таку тенденцію можна охарактеризувати як позитивну. Щоправда, якщо взяти до уваги середні бали за різними групами молоді, то очевидно є різниця у сприйнятті: 0.2 – середній бал молоді, яка не бере участі у діяльності молодіжних організацій, що характеризує громадянську позицію як позитивне, але незначне явище; і на протигагу їм – 1.9 як середній бал активної молоді.

За фактором оцінки таке сполучення слів отримало 2.2, що дає можливість охарактеризувати його як позитивне. Розбіжність між різними групами молоді за даним фактором невелика – 0.3.

За фактором сили середній бал громадянської позиції молоді становить 0.8, що характеризує її як не дуже сильну. Так, молодь, яка не залучена до діяльності молодіжних організацій, оцінює її силу на -0.9, тобто вважає слабкою. Проте активісти вбачають її силу і оцінюють на 2.5.

Схожа ситуація і з фактором активності: 0.2 спільний середній бал, що характеризує громадянську позицію молоді як малодієву. Оцінка активності громадянської позиції пересічною молоддю становить -0.4, а активною молоддю – 0.8.

Під час опрацювання анкет *асоціативного експерименту* було отримано дані, які відображають підсвідоме психологічне ставлення молодих людей до поняття громадянської позиції молоді.

Першою групою, до якої входила молодь, що не залучена до діяльності у молодіжних організаціях, було проасоційовано сполучення слів «громадянська позиція молоді». Згідно з методикою дослідження для аналізу результатів потрібно відбирати слова, повтор яких перевищив 2 рази, тобто, якщо асоціація на одне із запропонованих слів у трьох і більше людей була однаковою.

Так, групою молоді, яка не демонструє активної діяльності у молодіжних організаціях, було продюковано дві семантичні універсальні одиниці: *активність* (3), *національна свідомість* (3), що вказує на розуміння суті даного процесу, а також сприйняття його як активної діяльності для досягнення ідеалів в державі національно свідомими громадянами.

Другою групою, до якої входила активна молодь, було виокремлено семантичні універсальні одиниці для тлумачення психологічного значення поняття громадянської позиції молоді:

1. Шість і чотири рази слово *байдужість* (10) стало асоціацією до запропонованих слів. Відтак, можна вважати, що основною проблемою сучасного суспільства і, зокрема, громадянської позиції молоді є байдужість. Саме її молоді люди і намагаються подолати у своїй діяльності.

2. Наступною семантичною універсальною стало слово *патріотизм* (5), що не дивно, оскільки патріотизм – це та якість, яку вони намагаються виховувати у собі та у інших.

3. Чотири асоціативні повтори у слів *робота* (4), *влада* (4), *розвиток* (4). Семантичні універсальні одиниці вказують на поступовий *розвиток* громадянської позиції молоді із серйозним ставленням, таким самим як до *роботи* у своїй громадянській боротьбі проти зловживань *влади*.

4. Також активною молоддю було виокремлено семантичні універсальні одиниці *політика* (3), *перезивання* (3) та *надія* (3), які свідчать про настрої молоді в умовах тієї політичної ситуації, яка склалася в сучасній Україні. Семантичні універсальні *обов'язок* (3) та *громада* (3) вказують на сприйняття громадянської позиції молоді як обов'язку, який повинен виконувати кожен представник громади, кожен громадянин України. А асоціативна одиниця аналізу *сила* (3) свідчить про підсвідоме розуміння громадянської позиції молоді як такої, що володіє силою, яка здатна змінити політичну та соціальну ситуацію в сучасному українському суспільстві на краще. Також громадянську позицію молоді визначено як активну, на що вказує семантична універсальна одиниця *активність* (3).

Висновки. Отож, завдяки проведеним дослідженням було виявлено, що сучасний стан громадянської позиції та громадянської активності є незадовільним, хоча молодь готова брати участь в акціях протесту проти дій влади. Заважає цьому незнання, як досягти своєї мети. Місію у навчанні і формуванні активної молоді повинні взяти на себе молодіжні громадські організації, які користуються найвищим рівнем довіри.

Виявляється, що за рахунок активної діяльності та пропагування демократичних цінностей і патріотизму молодіжні організації здійснюють позитивний вплив на сучасну українську молодь. Так, із результатів дослідження очевидно є різниця у сприйнятті громадянської позиції як процесу та щоденної діяльності представниками молоді та активістів. Саме та частина молоді, яка бере участь у діяльності молодіжних організацій, вважає громадянську позицію молоді позитивною, сильною та дієвою і усвідомлює її важливість у становленні громадянського суспільства та покращення умов життя громадян України.

Література:

1. Чекмишева, Р. Підсумки круглого столу «Нове покоління влади в Україні: реалії та перспективи» [Електронний ресурс] / Р. Чекмишева. – Режим доступу: <http://www.europehki.kiev.ua/novini>. – Назва з екрану.
2. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс]: проект // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – Режим доступу: <http://www.ippo.edu.te.ua/index.php/2009-02-16-09-17-03/569-30-11-2012-1>. – Назва з екрану.
3. Локк, Дж. Сочинения в трех томах [Текст] / Дж. Локк. – М.: «Мысль», 1988. – 3 т. – 669с.
4. Лукашевич, М. П. Теорія і методи соціальної роботи [Текст]: навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, рец.: д-р філос. наук, проф. М. І. Михальченко, д-р соціол. наук, проф. В. Є. Пилипенко. – 2-ге вид.; доп. і випр. – К.: МАУП, 2003. – 168 с.
5. Зміна поколінь як довгостроковий фактор ціннісної трансформації в суспільстві теорія Інглехарта [Електронний ресурс] // Соціологія. – Режим доступу: <http://socna5.at.ua/publ/1-1-0-40>. – Назва з екрану.
6. Семків, І. Емпіричне дослідження психологічної структури громадянської активності студентської молоді [Текст] / І. Семків // Соціальна психологія: [укр. наук. журн.]. – К., 2012. – N 1/2. – С. 178-186.
7. Сухомлинський, В. О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості [Текст] / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1 – С. 55-202.

8. Плига, О. Б. Активна участь населення в державному управлінні як умова формування громадянського суспільства в Україні [Текст] / О. Б. Плига // Вісн. Харківського унту ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 819. – С. 182-185.

9. Боришевський, М. Й. Розвиток громадянської спрямованості особистості [Текст] : моногр. / М. Й. Боришевський. – К.: «Педагогічна думка», 2007. – 186 с.

10. Лукашевич, М. П. Теорія і методи соціальної роботи [Текст] : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигівич, рец.: д-р філос. наук, проф. М. І. Михальченко, д-р соціол. наук, проф. В. Є. Пилипенко. – 2-ге вид.; доп. і випр. – К. : МАУП, 2003. – 168 с.

11. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс]: проект // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – Режим доступу: <http://www.ipro.edu.te.ua/index.php/2009-02-16-09-17-03/569-30-11-2012-1>. – Назва з екрану.

Наталія Курилюк

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РІВНЕНЩИНИ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто вплив зв'язків з громадянською молодіжних організацій на процес становлення громадянського суспільства. Зокрема, приділено увагу розгляду PR проектів, які виконують функції громадянської освіти та виховання і сприяють формуванню активної громадянської позиції.

Ключові слова: громадянська активність, громадянська освіта, зв'язки з громадянською, молодіжні організації.

Natalia Kuryliuk. Public relations of youth organizations of Rivne region in the process of establishment of civic education and upbringing in Ukraine.

The article is devoted to the impact of public relations of youth organizations on the process of establishment of civil society. The author focuses attention on PR of the projects that help in the process of development of civil society and form active civic attitude of youth as one of the important qualities of a citizen.

Keywords: civic activity, active civic attitude of youth, public relations, youth organizations.

Формулювання дослідницької проблеми. Зрозумілим є те, що провідну роль в реалізації громадянської освіти повинні відігравати навчальні заклади (формальної і неформальної освіти): дошкільні навчальні заклади, загальноосвітні навчальні заклади (загальноосвітні школи I-III ступеня, гімназії, колегіуми, ліцеї, спеціалізовані школи), професійно-технічні навчальні заклади; вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації (коледжі, технікуми, училища, інститути, університети, заклади післядипломної освіти та інші вищі навчальні заклади), позашкільні навчальні заклади (центри, будинки, установи, клуби, бібліотеки); заклади та установи культури, *громадські (неурядові) організації*.

В Україні до нинішнього часу основною рушійною силою процесів становлення громадянської освіти були громадські організації, рухи, фонди. Молодіжні організації також не стоять осторонь і спрямовують діяльність у розвиток демократичної ментальності народу, його вмінням співпрацювати з владою, контролювати її, а їхня безпосередня комунікація з молоддю дозволяє впливати на вирішення проблеми пасивної громадянської позиції.

Стан наукового дослідження проблеми. На сьогодні питання зв'язків з громадянською молодіжних організацій, а також їхньої ролі у процесі становлення громадянської освіти та виховання ще недостатньо висвітлено у наукових дослідженнях. У статті подано теоретичні основи зв'язків з громадянською, які розкривають такі науковці, як Г. Г. Почепцов та І. Ю. Палеха. Актуальність впровадження принципів громадянського суспільства, а також методи громадянської освіти та виховання подано у проекті Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. Також питання громадянської освіти розглядають у своїх наукових працях Л. А. Найдьонова, Г. Г. Мірошниченко, А. Ф. Карась.

Мега статті. Розкрити основні засоби зв'язків з громадянською, якими користуються молодіжні організації Рівненської області у процесі становлення громадянської освіти та виховання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Під час формування змісту громадянської освіти та виховання, згідно з Проектом Концепції громадянської освіти та виховання в Україні, молодіжним організаціям потрібно дотримуватися особистісно-зорієнтованого, конкретно-історичного та діяльнісного підходів.

Особистісно-орієнтований підхід ставить інтереси особи у центр навчально-виховного процесу. За таких умов, центральною ідеєю громадянської освіти стає поняття невідчужуваних прав людини, а зміст її спрямовується на виховання громадянина демократичного суспільства, патріота України, що прагне вільного вибору і буде своєю діяльністю на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Особистісно зорієнтований підхід до формування змісту громадянської освіти передбачає врахування вікових особливостей аудиторії, розробку кожного конкретного етапу навчання за віковою вертикаллю у взаємопов'язаному контексті всього навчально-виховного процесу [1].

Молодіжні організації пропонують різнопланові проекти, які задовольняють особисті потреби окремих представників молоді. На заходах молодіжних організацій шанується принцип демократії, оскільки є можливість регулювання загального процесу глядачами, шляхом постановки запитань, пропозицій тем обговорення. При формуванні навчальних проектів, таких як «Школа молодого журналіста», встановлюється орієнтовний вік учасників, що стає основою підготовки, відповідних за рівнем складності матеріалів, а також критерієм відбору із загального числа бажаючих взяти участь у заході.

Конкретно-історичний підхід вимагає розглядати навчальний процес в цілому, як історичну категорію, своєрідну модель конкретних вимог суспільства щодо підготовки молоді до життя та діяльності

в даному суспільстві на певному етапі його розвитку. Конкретно-історичний підхід спрямовує зміст громадянської освіти та виховання на вирішення найбільш актуальних для даного етапу розвитку українського суспільства завдань [2].

В процесі реалізації молодіжними організаціями освітніх, навчальних проєктів конкретно-історичний підхід реалізується за рахунок обговорення питань, важливих на сучасному етапі державотворення. Відтак, на щотижневих «Дебатах», які організовує Молодіжна платформа «Яскраво», кожне із актуальних запитань розглядається з різних точок зору. Таким чином, молодь, яка приходить на захід, має можливість зробити власні висновки та сформулювати особисте бачення розв'язання проблемних питань.

Діяльнісний підхід визначає спрямування змісту громадянської освіти на розвиток уявлень і вмій, що сприяють успішній соціальній активності особистості. Цей підхід реалізується шляхом створення навчальних ситуацій, в яких апробовуються на практиці засвоєні громадянські цінності. Реалізація цього підходу здійснюється шляхом викладення глобальних проблем посередництвом локальних на основі позитивного досвіду участі учнів і студентів у окремих громадянських акціях, проєктах тощо [3].

Саме діяльнісний підхід – це та складова процесу громадянської освіти, яку молодіжні організації забезпечують найкраще. Акція «Зробимо Україну чистою», яку в Рівненській області координувала ФРІ-Рівне, є прикладом громадянської акції, яка сприяла активізації молоді навколо проблемної ситуації та власною діяльністю учасників спонукала їх до засвоєння громадянських цінностей.

Традиційні методи освіти, якими користуються в процесі викладання предметів громадянської освіти вчителі у школах та викладачі у вищих навчальних закладах, не орієнтовані на активну взаємодію молодої людини з учителем або викладачем та однолітків між собою, самостійне і спільне прийняття рішень, що має бути вирішальною передумовою їх громадянської активності в майбутньому [4].

Тому пріоритетну роль у громадянській освіті мають відігравати активні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії [5]. Такі PR-заходи молодіжних організацій, як «Співанка» (молодіжна платформа «Яскраво»), «Smart meetings» та «Форум молодих лідерів Рівненщини» (молодіжна організація «Smart People») є поєднанням творчого компонента з освітнім процесом. Під час виконання українських пісень у колі однодумців кілька разів серед учасників виникали нові ідеї акцій та заходів, а після зустрічей з відомими успішними людьми у кожного виникає відчуття окриленості та віри у власні сили. Фактично, молодіжні організації забезпечують найвищий ступінь взаємодії між учасниками, особливо під час групових завдань для вирішення проблемних ситуацій.

Потрібно віддати належне молодіжним організаціям, які усвідомлюють, що громадянська освіта може бути ефективною лише за умов створення широкого культурного контексту, причетності всього суспільства до справи утвердження демократії, надання вихованцям прикладів ефективної громадянської дії, тому до справи громадянської освіти залучають широкі кола громадськості, родини та засоби масової інформації.

Зважаючи на періодичні акції та заходи молодіжних організацій, спрямовані на позитивні зрушення у свідомості молоді в бік демократії та активної громадянської позиції, їхні зв'язки з громадськістю поступово досягають найвищого рівня налагодженості контактів з молодими жителями міст. Це виявляється в тому, що:

1. Завдяки використанню можливостей соціальних мереж молодіжні організації знаходяться у постійному контакті з цільовою аудиторією.
2. Існує високий рівень зворотного зв'язку, адже постійно організовуються опитування підписників у соціальних мережах та на сайтах організацій стосовно майбутніх подій та проєктів. Вивчаючи думки цільової аудиторії, молодіжні організації здатні найкраще зі всіх інститутів громадянського суспільства задовольняти їхні потреби.
3. Вагомою причиною ефективної комунікації з громадськістю є високий ступінь звітності молодіжних організацій, яка здійснюється за допомогою фото- та ідео-матеріалів їхніх заходів.
4. Співпраця із засобами масової інформації дозволяє поширювати ідеї молодіжних організацій серед широких кіл громадськості.
5. Використання event-менеджменту сприяє поєднанню в кожній акції двох складових, а саме PR-заходу та освітнього проєкту. Це дозволяє здійснювати навчання поряд з формуванням лояльності до молодіжної організації, яка його реалізовує.

У своїй діяльності будь-яка організація, що існує в сучасному інформаційному просторі, повинна усвідомлювати важливість використання засобів зв'язків з громадськістю, адже від того, наскільки вміло їх поєднано, залежить рівень обізнаності суспільства про діяльність організації. *Зв'язки з громадськістю* – це спеціальна система управління інформацією (у тому числі соціальною). Під управлінням тут слід розуміти процес створення інформаційних приводів та інформації зацікавленою в ній стороною, поширення готової інформаційної продукції засобами комунікації для цілеспрямованого формування бажаної громадської думки [6].

На території Рівненської області та у м. Рівне діє понад 73 молодіжних організацій різного спрямування. Наразі у м. Рівне є декілька молодіжних організацій, які усвідомлюють визначну роль зв'язків з громадськістю, і відповідно до цього активно їх використовують. До числа цих організацій належать:

Молодіжна платформа «Яскраво», Рівненська молодіжна громадська організація «Фундація регіональних ініціатив», Молодіжна організація «Smart People» та Громадська платформа «Молодь-ДІЄ».

Порівнюючи засоби PR успішних молодіжних організацій Рівного можна скласти систему просування кожного окремо взятого проекту з оптимальним набором засобів зв'язків з громадськістю.

Перш за все, це *event-менеджмент* або управління подіями, яке полягає в організації заходів і є одним з найефективніших засобів зв'язків з громадськістю [7]. Молодіжні організації постійно ним користуються, адже він дозволяє досягнути довготривалого ефекту у формуванні іміджу організації, володіє найбільшим впливом на суспільні інтереси та потреби.

Використовуючи event-менеджмент молодіжні організації виконують функції планування, організації та контролю за проведенням унікального заходу. Будь-яка подія задумується з певними цілями, які враховуються на етапі планування заходу. Крім цілей важливо розрахувати і очікувану кількість учасників, для забезпечення всіх комфортними умовами під час події. Доцільно звертати увагу на вікову категорію для якісного підбору музичного оформлення, тематики заходу та інтерактивних розваг. Однозначно, що важливо враховувати місце проведення заходу, а також альтернативне місце на випадок форс-мажорної ситуації. Часто організація заходів молодіжними організаціями потребує технічного забезпечення, про яке також слід думати на етапі планування події. На етапі організації одночасно здійснюється і контроль за виконанням обов'язків, закріплених за кожним із членів команди.

Event-менеджмент є найскладнішим із всіх засобів зв'язків з громадськістю молодіжних організацій, адже крім реалізації заходу та продумування всіх його аспектів, він потребує залучення цільової аудиторії. Цей процес відбувається за допомогою використання інших засобів зв'язків з громадськістю.

Отже, молодіжні організації використовують події як засіб формування власного іміджу, безпосереднього спілкування та стабільної підтримки комунікації з прихильниками своєї діяльності, кількісного збільшення представників цільової аудиторії та власної популяризації.

Жодна подія не залишається поза увагою *соціальних мереж*. Тут доречним буде згадати висловлювання Біла Гейтса: «Якщо Вас немає в Інтернеті (соціальних мережах) – ви не існуєте». Саме із соціальних мереж починається поширення інформації про будь-яку акцію, подію, захід, корисний ресурс. Соціальні мережі займають вагомому частку життя українців, про що свідчать дані експертної установи із соціальних мереж – лабораторії www.SarafannoeRadio.org, яка оприлюднила результати дослідження топ-20 соціальних мереж України (Табл. 1):

Таблиця 1
ТОП-20 соціальних мереж України [8]

	Назва мережі	Місце в Україні	Місце в світі	Частка українців
1.	Vkontakte.ru	2	36	11,1%
2.	Mail.ru	4	31	6,5%
3.	YouTube.com	7	4	> 0,4%
4.	Wikipedia.org	8	6	0,4%
5.	Odnoklassniki.ru	10	93	7,7%
6.	LiveJournal.com	11	82	6,3%
7.	LiveInternet.ru	19	294	11,5%
8.	Blogger.com	22	7	> 0,4%
9.	Facebook.com	24	2	> 0,4%
10.	Twitter.com	32	12	> 0,4%
11.	Habrahabr.ru	48	1727	17,5
12.	Flickr.com	50	33	> 0,4%
13.	PartyPoker.com	67	140	> 0,4%
14.	Travian.com.ua	78	10186	97,6%
15.	LinkedIn.com	91	37	> 0,4%
16.	RuTube.ru	98	998	7,5%
17.	Mamba.ru	105	1582	10,0%
18.	LovePlanet.ru	134	2051	9,5%
19.	Diary.ru	168	1102	5,5%
20.	Connect.ua	206	21135	55,6%

Не дивує той факт, що керівники молодіжних організацій Рівного джерелами поширення інформації обирають: Vkontakte.ru, Facebook.com, Twitter.com, а також YouTube.com для розміщення відео-презентацій та репортажів власних заходів. Соціальні мережі – найшвидший, найлегший спосіб зібрати власну аудиторію, і що є дійсно важливим – те, що кожен проект має своїх підписників, які самостійно стежать за новинами та оновленнями. Їх значно легше залучити до всіх проектів. Найбільшою перевагою соціальних мереж як засобів зв'язків з громадськістю є їхня безкоштовна основа: єдиний ресурс, який потрібно задіяти – це час. Керівник молодіжної організації «Smart People», Тарас Комаренко, не бачить сенсу витрачати гроші на друк флаєрів, на оплату праці промоутерів, коли в кращому випадку лише 25 % поліграфії потрапить до рук цільової аудиторії, а решта 75% – стануть просто викинутими на вітер коштами.

Іншим поширеним інструментом PR виступають *засоби масової інформації*. В Рівненській області вони представлені наступними 86 друкованими засобами. Звісно, молодіжні організації, які знаходяться в районних центрах, поширюють інформацію в доступних районних ЗМІ, в той час як молодіжні організації, які знаходяться в м. Рівне користуються інформаційною підтримкою обласних. До числа таких друкованих засобів масової інформації належать «Рівне експрес», «Рівне вечірне», «ОГО», «Рівне-Ракурс».

Телебачення має найменшу за кількістю складову (5): Телерадіокомпанію «Рівне-Атом» (м. Кузнецовськ), Обласну державну телерадіокомпанію, ТзОВ Телекомпанію «Рівне-1», ПП «Телерадіокомпанію Сфера-ТВ», ТзОВ Телерадіокомпанію «Дубно».

Радіостанції Рівненської області нараховують 26. Молодіжні організації м. Рівне звертаються за інформаційною підтримкою до керівників ЗАТ Радіо «Трек», Обласної державної телерадіокомпанії,

Залежно від масштабу заходу молодіжні організації роблять все можливе, щоб він набув масового розголосу. Але засоби масової інформації потребують великих коштів, тому молодіжні організації розміщують повідомлення про свої заходи на спонсорській основі, після чого на всіх оголошеннях, афішах, повідомленнях про заходи в соціальних мережах розміщується логотип спонсора в рубриці «наші спонсори», «наші партнери».

Офіційні веб-сайти молодіжних організацій та окремих акцій також стали обов'язковою складовою їхніх зв'язків з громадськістю. Часто всередині організації є людина, яка вміє писати сайти, в такому разі залишається заплатити лише за домен і хостинг, після чого цілий рік мати місце в глобальній мережі для розміщення власної інформації. Правильна оптимізація сайту призводить до зростання пошукового трафіку та прямих переходів. Часто він отримує власних читачів за допомогою реклами та посилає у соціальних мережах, найчастіше у Vkontakte.ru, Facebook.com, Twitter.com. Веб-сайт дозволяє виразити власну індивідуальність молодіжної організації. Часто велика частка відводиться дизайну, адже сайт є своєрідним обличчям молодіжної організації у глобальній мережі Інтернет. Веб-сайт є офіційним джерелом повноцінної інформації про молодіжну організацію та заходи, які вона організовує.

Схожою є політика блогосфери, відмінність лише в тому, що *блоги* слугують своєрідним поєднанням сайту та традиційного засобу масової інформації. Блоги є неформальними неофіційними сторінками лідерів молодіжних організацій. За допомогою них можна написати відгук про захід і цим самим його розрекламувати. В блогах, окрім презентацій заходів, основний інтерес викликають описи процесів організації подій, з якими труднощами довелося зіткнутися та як їх вирішували. Отже, найчастіше як засіб зв'язків з громадськістю блоги використовують керівники для популяризації організації, якою керують, заходів, які проводять та власного імені.

Надзвичайно важливою складовою є *фотографії та відео* заходів, адже це один з найкращих інструментів, щоб нагадати про організацію після заходу. Так влаштована людська психіка, що кожен прагне знайти себе на світлинах. А при перегляді відео будь-хто з нас намагається знайти себе в юрбі. Важливим є також фактор того, що люди, які не відвідували захід, також прагнуть подивитися фотографії та відео, частіше всього, щоб побачити програму заходу, знайомих, вирішити, чи варто відвідати цей захід наступного разу. В будь-якому випадку, такий стан речей дозволяє зробити фото та відеозвіти надзвичайно сильним та дієвим інструментом утримання аудиторії навколо події. І молодіжні організації його активно використовують у своїх зв'язках з громадськістю.

Поліграфія – це ще один засіб, яким молодіжні організації послуговуються у своїх зв'язках з громадськістю. Частіше всього друкуються афіші та квитки. Подібно до засобів масової інформації вона також є дорогою і застосовується виключно при організації платних заходів, а також за підтримки спонсорів. Часто молодіжна організація співпрацює з однією чи кількома рекламними фірмами і за їхньої рахунок друкує власну поліграфічну продукцію, при цьому відображає на ній логотип спонсора.

Таким чином сукупність інструментів PR молодіжних організацій можна розглядати як перспективний інструмент формування активної позиції молоді за умови дотримання особистісно-зорієнтованого, конкретно-історичного та діяльнісного підходів, а також включення до його програми змістової частини громадянської освіти, зорієнтованої на розвиток уявлень молоді про громадянськість та шляхи її реалізації на основі формування емоційно-ціннісного компоненту громадянської культури особистості.

На основі вище зазначеного, у програми заходів та для їхнього якісного змістового наповнення варто включити обговорення тем, спрямованих на здобуття учнями та студентами досвіду громадянських вчинків і переживань, основних громадянських умінь [9], зокрема:

- реалізація свого права на участь у виборах та інших формах демократії;
- обстоювання своїх прав, беручи участь у діяльності об'єднань громадян та громадських акціях;
- захист своїх прав за допомогою державних органів та органів місцевого самоврядування;
- обстоювання своїх прав за допомогою апеляції до суду, правоохоронних та правозахисних організацій;
- орієнтування в умовах вільного ринку; відстоювання своїм правам як споживача і платника податків;
- використання типових прийомів та методів розв'язання проблемних ситуацій;
- диференціювання емоційних та раціональних компонентів власного вибору;
- критичне сприймання інформації, її самостійний аналіз;
- розвиток комунікативних умінь.

Висновки. Отже, завдяки детальному обговоренню event-менеджменту, як одного з інструментів зв'язків з громадськістю молодіжних організацій, а саме як організацію та проведення шести відомих у м. Рівне заходів, таких як «Співанка», «Дебати», (Молодіжна платформа «Яскраво»), «Зробимо Україну чистою» («Фундація регіональних ініціатив»), «Smart Meetings» «Форум молодих лідерів Рівненщини» (Молодіжна організація «Smart People»), «Вуличний університет» («Молодь-ДІС»), визначено сукупність ефективних засобів зв'язків з громадськістю, якими найчастіше користуються молодіжні організації. До неї увійшли такі інструменти PR, як event-менеджмент, соціальні мережі, засоби зв'язків з громадськістю, веб-сайти, поліграфія, блоги, фотографії та відео.

Таким чином, молодіжні організації сформували своєрідний ідеальний комплекс зв'язків з громадськістю, за яким при організації заходу відділ фінансування домовляється зі спонсорами та партнерами про фінансування, або надання послуг (друк статті у пресі, оголошення про захід, або розіграш квитків на радіо); координатор проекту розподіляє обов'язки щодо створення групи в соціальних мережах, а також офіційного веб-сайту для масштабного проекту; підбір матеріалів для їхнього наповнення; розповсюдження афіш, квитків; ресурсне та технічне забезпечення заходу; організація фото- та відеозйомки; запрошення відомих особистостей.

Таке поєднання засобів зв'язків з громадськістю дозволяє молодіжним організаціям бути у постійному контакті зі своєю цільовою аудиторією, щоразу пропонуючи їй новий проект або той, що продовжується.

Література:

1. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс]: проект // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – Режим доступу: <http://www.ippo.edu.te.ua/index.php/2009-02-16-09-17-03/569-30-11-2012-1>. – Назва з екрану.
2. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс]: проект // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – Режим доступу: <http://www.ippo.edu.te.ua/index.php/2009-02-16-09-17-03/569-30-11-2012-1>. – Назва з екрану.
3. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс]: проект // Міністерство освіти і науки, молоді та спорту. – Режим доступу: <http://www.ippo.edu.te.ua/index.php/2009-02-16-09-17-03/569-30-11-2012-1>. – Назва з екрану.
4. Найдюнова, Л. А. Розвиток громадянського суспільства як участь у колективних діях спільнот [Текст] / Л. А. Найдюнова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : [зб. наук. пр.] – № 7. – К. : Міленіум, 2008. – С. 33-49. – ISBN 966-80-63-87-9
5. Карась, А. Ф. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства [Текст] / А. Ф. Карась // Універсум. Журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. – Л., 2000. – № 3-4. – С. 17-21. – ISBN 966-7089-31-2
6. Почепцов, Г. Г. Имиджология [Текст] / Г. Г. Почепцов, отв. ред. С. Л. Удрвин. – К. : Ваклер, 2000. – 768 с. – ISBN 966-543-061-061-0
7. Палеха, Ю. І. Имиджология [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. З. І. Тимошенко. – К. : Європ. ун-т, 2005. – 324 с. – ISBN 966-301-049-0
8. ТОП-20 Україна. Рейтинг соціальних мереж [Електронний ресурс] // Jeу News. – Режим доступу: <http://jeуnews.com.ua/news/d0/40603>. – Назва з екрану.
9. Мирошніченко, Г. Г. О концепции и структуре открытого гражданского общества [Текст] / Г. Г. Мирошніченко // Материалы Всемирной этической дискуссионной конференции «Человек Будущего». – Тула, 2005. – С. 31-35. – ISBN 5-7362-0092-9

Вадим Шулак

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ ПОЄДНАННЯ СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИХ СХЕМ ІЗ КАРТАМИ РОЗУМУ («MIND MAP») В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ

У статті автор ділиться досвідом використання структурно-логічних схем з поєднанням «карт розуму» на уроках історії та громадянсько-ознавчих предметів, що, на його думку, дозволить учням вивчати прийоми структурування та засвоєння навчального матеріалу з метою глибшого засвоєння державних програм з історії.

Ключові слова: «карти розуму», структурно-логічні схеми, громадянська освіта, громадянське виховання, громадянська компетентність учителя.

Vadym Shulak. Implementing methods of structural logic models with «mind maps» in civic education.

The author of the article shares his experience of using structural logical models in combination with «mind maps» in history lessons and in civic education which, according to him, allows students effectively learn the mentioned above disciplines.

Keywords: «Mind map», structural logic approach, civic education, civic competence of a teacher.

Формулювання дослідницької проблеми. Громадянин України виховується через систему виховання, яка утворена законодавчою базою Української Держави. Важливою метою системи української освіти є надання умов для формування та самореалізації особистості як відповідального громадянина України для подальшого розвитку громадянського суспільства. Офіційні нормативні документи: «Національна доктрина розвитку освіти», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ сторіччя), «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» є такими, що націлюють освітян на роботу для подальшого демократичного розвитку суспільства.

Діяльність вчителя спрямована на всебічний розвиток учня з метою виховання свідомого громадянина та допомоги в його адаптації до життя в суспільстві. Виходячи із цього дослідницькою проблемою, що розглядатиметься у статті, є розробка та втілення методики поєднання структурно-логічних схем із картами розуму («Mind Map») задля досягнення високого рівня знань учнів для становлення їх відповідальної громадянської позиції як свідомих громадян України.

Актуальність проблеми. Проблеми імплементації громадянської освіти були і будуть актуальними у світлі розвитку Української держави. Громадянське суспільство є таким, що потребує найбільшої уваги до найменших своїх громадян. Тому й не дивно, що наукові дослідження з цього приводу є актуальними. Крім того, потрібно зазначити, що найновіші технології, в першу чергу, ІТ, які мають високий потенціал у впливі на засвоєння знань з громадянсько-ознавчих предметів молоддю, є передовими і у поєднанні із наробками класичних методик є інновацією у створенні нового погляду на утворення громадянської спільноти.

Стан наукового дослідження проблеми. Дослідженням вищезазначених проблем займаються вітчизняні науковці Г. Васянович, І. Зязюн, В. Кудін, Н. Потапова, О. Савченко, О. Сухомлинська, О. По-метун, Г.Фрейман та ін. Крім того, потрібно зазначити й західних спеціалістів, які мають відношення до розвитку суспільства та освіти (Т.Бюзен та ін).

Мета і завдання дослідження. Метою представленого увазі дослідження є: 1) спроба запропонувати інноваційну методику виховання громадянина України через систему громадянської освіти та поєднання традиційних та інноваційних технологій; 2) підвищення рівня освіти майбутніх громадян України шляхом інноваційних нововведень у систему освіти.

Виклад основного матеріалу. Вивчення сучасного стану викладання громадянсько-ознавчих предметів в українській школі дозволяє стверджувати, що у нас існує гостра потреба у нових ефективних методологічних розробках, застосування яких дозволило б виховати відповідальних, свідомих громадян України через інноваційні технології навчання.

Спробуємо продемонструвати один із таких інноваційних підходів на власному прикладі використання структурно-логічних схем із картами розуму на уроках історії.

Навчання історії займає одне з провідних місць в справі формування світогляду учнів. В умовах модернізації сучасної школи підвищуються вимоги до якості підготовки учнів, збільшується обсяг знань. У цих умовах школяр стикається з величезним потоком інформації, яку він має можливість почерпнути з різних джерел. Складність і об'ємність матеріалу, який повинен засвоїти сучасний учень, істотно

ускладнює його цілісне сприйняття і осмислення. Матеріал запам'ятовується тим краще, чим більше він пов'язаний з якимись іншими фактами в різних контекстах і під різними кутами зору.

Створення схем є вдалим способом для запам'ятовування і відтворення інформації учнями з перевагою різних видів пам'яті, яка дозволяє почути, побачити і, припускаючись певних дій, запам'ятати необхідну інформацію і відтворити її у власному монологічному висловлюванні. Застосування схем є своєрідним планом для побудови монологічного висловлювання, а також допомагає у короткий час запам'ятати максимум необхідної інформації, особливо у поєднанні з ІТ-технологіями.

При використанні розробленої методики потрібно дотримуватися таких принципів:

1. Принцип системності – в якій всі елементи тісно пов'язані між собою і стають певною єдністю. Історія держави і права України – системна наука. Вона дає цілісне уявлення про державу і право в їхньому розвитку. Право без держави є беззахисне, а в сучасних умовах недійове без її владного забезпечення.

Принцип системності орієнтує дослідника на розкриття цілісності об'єкта, на вияв його багатограних зв'язків. Держава та право – система надзвичайно складна й багатофакторна, кожна складова цієї системи є також система і потребує окремого вивчення. Це стосується держави в цілому, органів влади та управління, суду, законодавства, його галузей і т. ін. Всі ці системи існують у тісному взаємозв'язку і взаємодії. Яке б глибоке знання ми не одержали щодо кожного з цих факторів, уявлення про історію держави і права України буде неповним, якщо поза увагою залишаться зв'язки їхньої взаємодії і взаємо-обумовлень. Принцип системності забезпечує вивчення історії держави і права та її складових частин як єдиного цілого, як системи.

2. Пізнання історії держави і права показує, що вони як система не залишаються незмінними. Важливим методологічним принципом у цьому контексті є принцип розвитку.

Спочатку формується передумова, потім можливість чогось нового, нарешті, за наявності відповідних умов, можливість перетворюється на дійсність. Так відбувається розвиток взагалі і зокрема державно-правових явищ. Щоб відобразити державу і право в русі, історико-правове знання має бути рухомим, організованим у систему, що розвивається. Воно розвивається з найбільш простих форм (ранньофеодальна монархія, звичаєве право і т. ін.). Потім відбувається перехід до більш складних категорій, що відповідають більш високим ступеням історії. Принцип розвитку орієнтує історико-правове пізнання на досягнення становлення державності та права, відбувається сходження його від елементарних форм організації до більш складних і розгалужених. При цьому він утримує в собі двоєдину умову: 1) виявлення джерел державно-правового розвитку; 2) аналіз його конкретних форм і етапів.

Перше дає змогу досягти рушійні сили розвитку держави і права як рухомої системи, друге – виявити її форми.

В даному випадку принцип розвитку тісно змикається з принципом історизму, згідно з вимогами якого держава і право мають розглядатись у закономірному русі, в тісному зв'язку з конкретно-історичними умовами їхнього існування.

3. Принцип історизму вимагає виявлення характеру закономірностей, виникнення і розвитку держави і права; закономірностей переходу від одного якісно визначеного ступеню їхнього розвитку до наступного; характеру закономірностей трансформації елементів попереднього ступеня в наступний ступінь на новому етапі історичного розвитку. Головне – сприйняття історії держави та права не повинно бути зведеним до звичайного опису подій.

4. Принцип оптимальності досягається шляхом вибору головного в досліджуваному матеріалі, а також ефективних прийомів, методів і форм навчальної діяльності. Він припускає поєднання різних методів, засобів і форм організації навчального процесу, а також створення необхідних навчально-матеріальних, гігієнічних, соціально-психологічних, естетичних та інших умов для його функціонування.

5. Принцип варіативності передбачає певну позицію викладача, що забезпечує самореалізацію кожного учня в навчанні. Для цього необхідно забезпечити урок спеціальними дидактичними матеріалами, щоб надати всім учням можливість вибору типу, виду та форми завдання відповідно до їх особистісних уподобань, особливостей мислення, інтересів. Варіативність також тісно пов'язана і з технологією проведення уроку, що передбачає різноманітність видів робіт, форм організації учнів, гнучкість і оперативність учителя в нестандартних ситуаціях, якими рясніє особистісно-орієнтований урок.

Тому використання схем та «карт розуму» та робота за таким принципом у деякому проміжку часу дозволяє учням складати подібні структурно-логічні схеми та «карт розуму» за аналогією. Це дає можливість отримані навички переносити на навчання школярів самим моделювати «блоки».

6. Принцип науковості – складений матеріал відповідає науково-методичній базі професійно-технічної освіти України. Які основні вимоги закладені у цьому принципі? Перша вимога – до змісту освіти й навчання мають входити тільки наукові знання. Тобто, все, що пропонується молодшому поколінню для засвоєння, повинно мати якість науковості. Якщо не за формою, то за суттю і змістом воно має бути таким, яким його відкрила наука, а практика перевірила і підтвердила, що знайшло своє застосування у природі, житті, техніці, в економіці і політиці. Ненаукової інформації, ненаукових знань у школі не повинно бути.

Тут, однак, є одна дуже важлива деталь. Шлях розвитку науки не завжди простий і прямолінійний. Урахування співвідношення історичного й логічного у змісті та процесі навчання є необхідною педагогічною умовою освіти й навчання та становить одну з вимог принципу науковості.

7. Принцип наочності. Під наочним можна розуміти таке, коли у складному об'єкті можемо виокремити, виділити прості елементи, кожен з яких є певним первинним чуттєвим образом. Тоді предмет можна розглянути як певну сукупність цих елементів.

Психолого-педагогічна наука довела, що оволодіння суспільно-історичним досвідом передбачає відновлення і формування тих функцій і здібностей, з якими пов'язано його накопичення. З відновленням цих функцій і здібностей у процесі засвоєння досвіду, очевидно, і пов'язано становлення оперативних одиниць сприймання. До цього можуть належати, наприклад, геометричні форми та інші властивості, якості, ознаки предмета і самі предмети або ключові слова. Ці системи засвоюються учнями і використовуються ними під час вивчення або закріплення особливостей навчального матеріалу, що сприймається.

Принципи навчання доповнюють і підсилюють один одного: свідомість – основа активності; послідовністю забезпечуємо доступність, а доступність – свідомість і міцність і т.д. Тільки сукупна дія принципів навчання забезпечує правильне визначення його завдань, відбір змісту, вибір форм, методів і засобів найбільш доцільної діяльності як педагогів, так і учнів. Перебільшення в навчанні значення одних принципів і недооцінка ролі інших призводить до зниження його ефективності.

Для формування й розвитку наукового стилю мислення учнів пропонується використати в навчальному процесі таку форму роботи, як завдання самостійного подання навчального матеріалу в текстовому, графічному, табличному виді.

При цьому треба звертати увагу на вимоги Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України (від 23.11.2011 р. № 1392), що вказує про ґрунтування навчальних матеріалів «на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів» [1].

За висловленням Д. Локка, «логіка є анатомія мислення» [2]. Виходячи з цього, структурно-логічні схеми можуть бути різноманітними і за будовою, і за призначенням: для аналізу головних образів; перевірки домашнього завдання; у поясненні нового матеріалу; у роботі над художніми засобами; у систематизації й узагальненні знань.

При використанні схем потрібно звернути увагу на такі різні аспекти навчального процесу. Зокрема, організація всього навчального процесу й навчальної діяльності повинна бути чіткою. Це досягається тоді, коли створена певна структура уроку, теми або розділу. Наприклад, за умови наявності такої структури:

1. Розгорнуте пояснення вчителем теми, завдань, які стоять перед учнями, основних питань, які виносяться для засвоєння знань.
2. Викладання нового матеріалу з поетапним і стислим поясненням навчального матеріалу за схемами.
3. Робота з аркушем схем.
4. Домашня та індивідуальна робота з підручником і схемою.
5. Контроль засвоєння знань (письмова, усна фронтальна перевірка).
6. Практичне закріплення нового матеріалу.
7. Систематизація й узагальнення знань.
8. Огляд знань.

Наступним важливим аспектом є конструювання нового матеріалу теми в більш загальні блоки, тобто поєднання одразу кількох структурно-споріднених понять. За рахунок резерву навчального часу більше уваги варто приділяти творчим завданням.

Структурно-логічні схеми повинні бути простими, зрозумілими й наочними. У них повинні відображатися основні поняття і зв'язки між ними, інформація, що міститься у сферах, повинна бути підтверджена прикладами.

Уже під час пояснення нового матеріалу учні повинні сприймати його у структурно-логічній послідовності й цілісності. Тому головна мета вчителя на даному етапі уроку – навчити учнів паралельному запису (конспектуванню) навчального матеріалу.

Під час роботи зі схемами утворюється значний резерв навчального часу для виконання завдань, спрямованих на відпрацювання прийомів навчальної діяльності. Під час використання структурно-логічних схем варто використовувати такі методичні прийоми:

- 1) з першого уроку необхідно ознайомити учнів із особливостями цієї методики, позначенням схем;
- 2) новий навчальний матеріал пояснюється чітко, зрозуміло, емоційно і доступно, з засобами наочності [3];
- 3) після викладу нового матеріалу проводиться стисле пояснення конспективних слів схем;
- 4) учням надається час, щоб перемалювати схему;
- 5) під час підготовки домашнього завдання рекомендується відтворити зміст конспекту.

Завдяки структурно-логічним схемам можна легко знайти логічну основу матеріалу, який вивчається, визначивши його структуру і будову. Але найголовніше – дати учням основні орієнтири і вже на

цій структурно-логічній основі вони розвиватимуть своє образне мислення, чітко висловлюватимуть свою думку.

Створення «карт розуму» у поєднанні зі структурно-логічними схемами може допомогти досягненню формування й розвитку наукового стилю мислення учнів.

Карта розуму (або «Mind Map») – це графічне вираження процесів багатовимірною мислення і тому є найбільш природним способом мислення людського мозку [4]. Це потужний візуальний метод, який надає універсальний ключ до розкриття потенціалу, наявного в мозку кожного. Тому метод карт розуму доцільно застосувати у навчальній діяльності.

Карта розуму має чотири базові відмінні риси:

- 1) об'єкт уваги / вивчення сфокусоване у центральному образі;
- 2) основні теми та ідеї, пов'язані з об'єктом уваги, розходяться від центрального образу у вигляді ідей;
- 3) гілки, що приймають форму плавних ліній, пояснюються і позначаються ключовими образами і словами. Ідеї наступного порядку (рівня) також зображаються у вигляді гілок, що відходять від центральних гілок і так далі;
- 4) гілки формують пов'язану вузлову структуру (систему).

У процесі виконання завдань учні вивчають прийоми структурування навчального матеріалу, наприклад, окремої теми курсу історії та сприяє підходу в стилі мозкового штурму. Одночасно відбувається структурування наявних у них знань з даної теми. У них виробляються вміння підготовки навчального матеріалу для пояснення. Надалі під час самостійного вивчення навчальних тим отримані навички застосовуються для структурування вже нового матеріалу.

«Карти розуму» ідеально підходять для використання в навчальних закладах, можуть бути застосовані до будь-яких видів завдань, адже здатні активно привертати увагу учнів різного віку, активізувати їх творче мислення, вміння самоорганізації і навички вирішення проблем. Гнучкість карт розуму дозволяє розглядати будь-яку тему або питання, вони можуть використовуватися для всього класу, групи або індивідуально.

Крім ознайомлення своїх учнів з теорією і практикою карт розуму, викладач може використовувати їх у вирішенні низки власних практичних завдань, роблячи викладання і, відповідно, навчальний процес легшим і приємнішим заняттям.

На основі викладеного підходу методика має наступні кроки:

1. Створення блоків.

Психологічні особливості контактів викладача і учнів під час навчання навчання диктують необхідність дещо іншого підходу до структурування навчального матеріалу. Широко відомі і використовуються в педагогічній практиці методи логічного структурування навчального матеріалу, що дозволяють наочно уявити собі як всю сукупність дидактичних одиниць, так і їх взаємозв'язок та ієрархію. Один з них – опорно-логічні схеми, що представляють структуру матеріалу в образно-символічно-текстовому вигляді.

Кожному учневі пропонується проробити конкретну тему раніше вивченого матеріалу або під час вивчення нового навчального матеріалу. При цьому учні виділяють розглянуті у запропонованій темі питання, створюють блоки, які потім необхідно об'єднати в єдину структурно-логічну схему.

Таким же чином розробляється кожен блок окремо. Його варто наповнити «теорією», тобто чітко вказати розглянуті поняття, вказати зв'язок із уже наявними знаннями (датами, явищами). Кожен окремий блок повинен мати чітку структуру взаємопов'язаних ключових моментів.

2. Створення «карти розуму».

Головний секрет карт розуму полягає в тому, що їх окремі елементи пов'язуються, головним чином, асоціативними зв'язками, найбільш звичними саме для людського мислення і пам'яті. Не випадково, багато прийомів мнемоніки будуються саме на асоціаціях. Ще одне застосування класичних карт розуму – фіксація результатів «мозкового штурму» – добре відомого способу вирішення різних завдань.

Краще, якщо на інтелект карті буде не більше 5-7 елементів. Якщо елементів більше, слід спробувати згрупувати їх між собою. Карта повинна бути логічна: дотримані відносини між елементами, що за чим іде, що до чого і як пасує. Краще, якщо буде багато різних візуальних образів, які просто запам'ятати: для цього потрібно використовувати різні кольори, малюнки, символи.

Традиційна «карта розуму» на аркуші паперу складається з декількох основних елементів. У центрі розташовується опис головної мети або поставленої проблеми. Зазвичай, такий опис розміщується у яку-небудь геометричній фігурі, наприклад, овалі або прямокутнику. Від цього центрального елемента малюються гілки до першого рівня розділів карти. Зазвичай, це головні аспекти поставленої задачі. Від цих розділів малюються гілки до більш дрібних підрозділів.

Всі елементи позначаються ключовими словами, різними символами і короткими описами. Розділи і підрозділи рекомендується розташовувати навколо центральної теми. Потім їх можна пов'язувати в потрібному порядку відповідно до логіки подальшого міркування.

Другий варіант «карт розуму» застосовується у так званому «мозковому штурмі». У цьому випадку з одного краю листа малюється фігура, до якої вписується поточний стан проблеми, а поряд з проти-

лежним краєм вказується бажаний результат. Потім від вихідної фігури малюються гілки до якомога більшої кількості варіантів можливого досягнення поставленої мети.

На цьому першому рівні карти зазначаються бажані результати кожного з таких варіантів дій. Далі процес повторюється вже на рівні цих рішень, і так до тих пір, поки один або декілька ланцюжків не призведуть до поставленої мети. Подальший аналіз готової карти дозволяє, по-перше, відразу відкинути завідомо нездійсненні варіанти рішення задачі, а по-друге, виявити найбільш вигідну стратегію дій.

Для створення карт потрібно дотримуватися певних правил. А саме:

1) намалювати блок (довільної форми, це може бути коло, овал, квадрат, будь-яке інше зображення або текст) в центрі;

2) усередині блоку написати назву теми, з якої працюємо;

3) основна тема може мати кілька асоціацій, припустимо, для початку їх буде чотири, далі намалювати лінії для кожної ідеї, підписати кожну лінію;

4) якщо основна тема не може бути доповнена лише тими ідеями, які написали раніше, намалювати додаткові лінії від центральної теми і підписати їх;

5) оскільки кожна додаткова ідея (асоціація другого рівня) може мати свої асоціації, потрібно розширити карту, створивши лінії (асоціації) від нової ідеї або підтеми (це будуть асоціації або ідеї третього рівня):

6) ідеї четвертого рівня можуть виходити із попередніх асоціацій, крім того можливі асоціації 5-го та 6-го рівнів.

Наприклад, варіантом такої картки може бути тема із всесвітньої історії «Початок Першої Світової війни», коли в ході роботи викладача із учнями та з текстом підручника може бути створена така карта розуму (див. Рис. 1).

На кінцевому етапі роботи учням пропонується підготувати пророблений матеріал для пояснення. Така робота вчить учнів моделювати навчальне заняття, а також сприяє розвитку аналітичного й евристичного мислень. Створені схеми дозволяють наочно представити певну тему з історії.

Таким чином, запропонована методика дозволяє навчити учнів самостійно працювати над «блоками». Згодом учні самі моделюють загальну «картину» структурно-логічної схеми у поєднанні із «картами розуму».

Підсумковий результат роботи учнів за певною темою може відрізнитися, оскільки кожний може мати своє бачення структурно-логічних зв'язків. Це залежить від інтелектуальних здібностей, аналітичних вмінь та психологічних особливостей і т.п. [6].

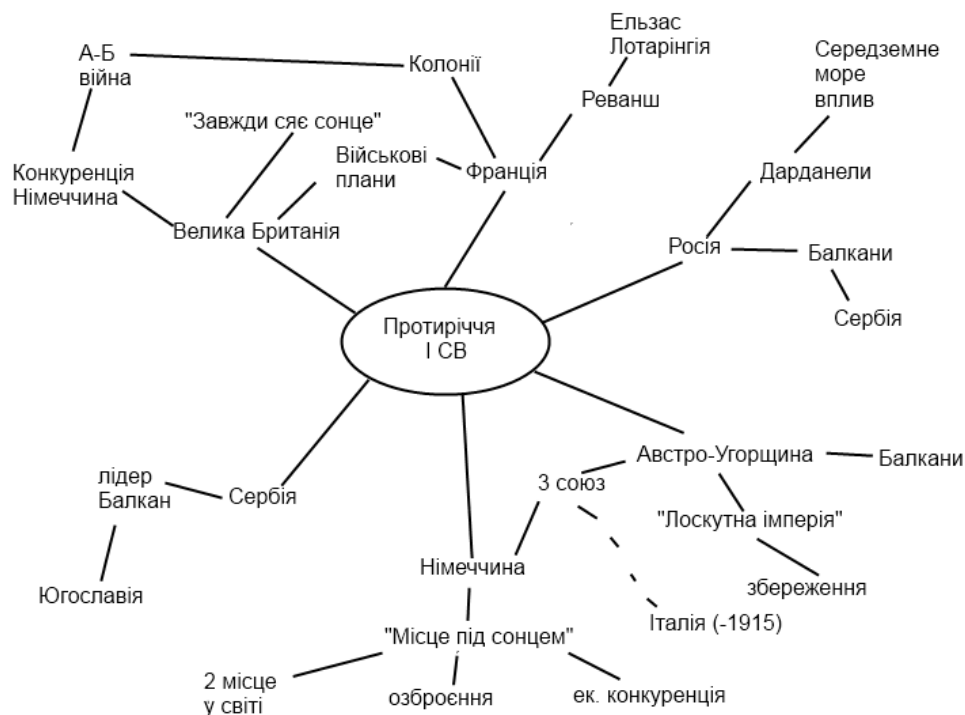

Рис. 1 Ментальна карта «Протириччя Першої світової війни»

Тому доцільно виділити наступні етапи формування вмінь складання структурно-логічних схем та «карт розуму»:

1) демонстрація вчителем у процесі вивчення нової теми елементів схеми;

2) навчання учнів основним умінням і навичкам створення структурно-логічних схем та «карт розуму»;

3) самостійне створення учнями структурно-логічних схем та «карт розуму» або за допомогою викладача.

Кожний з етапів припускає застосування різних методів і прийомів, де чільне місце можуть займати інтерактивні технології. Вибір методичних засобів та прийомів залежить від різних факторів, приміром, загального рівня класу, наявності навчальних програм (аудіо, відео) і т.п.

Висновки. Робота викладача повинна бути індивідуалізована відповідно до особливостей кожного учня й повинна виходити з існування умовних груп рівня підготовки: сильної, середньої й слабкої. Індивідуалізація дозволяє оптимізувати навчально-виховний процес і призводить до поступового вирівнювання груп у наступному обміні підсумкових результатів роботи між учнями.

«Майбутнє за системою навчання, що вкладалася б у схему *учень-технологія-вчитель*, за якої викладач перетворюється в педагога-методолога, технолога, а учень стає активним учасником процесу навчання» [5, 274].

Література:

1. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п>
2. <http://www.aforismo.com.ua/authors/887/>
3. http://librar.org.ua/sections_load.php?s=history&id=2077&start=6; Терно С.О. Технологія формування історичних понять в учнів 9-го класу загальноосвітньої школи: Посібник для вчителя. – 2-е вид. – Запоріжжя: Просвіта, 2002.
4. http://www.eduwiki.uran.net.ua/wiki/index.php/Програма_FreeMind_для_навчальної_діяльності_та_роботи_в_ТС_проектах.
5. Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. – К.: Генеза, 2005. – 328 с.
6. kolesnik.ru/2005 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://kolesnik.ru/2005/mindmapping/Ментальные_карты_17.10.2005

Сергій Пінчук

МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ГРОМАДСЬКОГО ДІАЛОГУ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

У статті автор пропонує конкретно-практичні кроки застосування механізму громадського діалогу на рівні територіальної громади у вирішенні складних проблем, які вимагають злагодженої взаємодії різних акторів. Крім детальних рекомендацій, переконливо доведено переваги громадського діалогу як ефективного методу залучення громадськості до пошуку найбільш прийнятних рішень та участі у їх безпосередній реалізації.

Ключові слова: громадський діалог, громада, громадській сектор.

Serhiy Pinchuk. Implementation of civic dialogue mechanism on the community level.

In the article the author offers practical steps of implementing civic dialogue on the community level in solving complex problems that require cooperation of different actors. In addition to detailed recommendations, the author persuades his readers in benefits of civic dialogue as an effective method of community members' involvement in decision-making and implementation process.

Keywords: civic dialogue, community, and public sector.

Формулювання дослідницької проблеми. Вирішення складних і багатопланових проблем місцевої спільноти вимагає широкого залучення громадськості до пошуку найбільш прийнятних шляхів розв'язання цих проблем, планування заходів та участь у їх безпосередній реалізації. Одним із механізмів, що забезпечує досягнення громадою спільної мети на засадах поєднання інтересів різних груп та максимального залучення ресурсів громади є громадський діалог.

Громадський діалог – це механізм пошуку шляхів вирішення суспільних проблем за участі зацікавлених представників різних секторів суспільства: влади, бізнесу та громадськості.

Громадський діалог є унікальним інструментом, який однаково можна використовувати для вирішення як локальних, так і глобальних проблем.

Застосування такого механізму у практиці місцевого самоврядування забезпечує згуртування місцевої влади, різних зацікавлених організацій та членів громади для спільного вирішення місцевих проблем, заохочуючи їх до взаємодії, співробітництва та спільного інвестування ресурсів. Адже на місцевому рівні Громадський діалог варто обмежувати пошуком ефективних шляхів вирішення проблеми – всі його учасники можуть бути включені у процес планування та безпосередньої реалізації заходів. Це призводить до розвитку партнерства у громаді та розширення поля формування соціального капіталу.

Метою статті, таким чином, є запропонувати читачам детальний огляд застосування методології громадського діалогу у розв'язанні проблем територіальних громад, що може також стати корисним в організації громадської роботи молоді.

Виклад основного матеріалу. Унікальність застосування Громадського діалогу полягає у тому, що ініціатором його започаткування може виступати будь-яка із суспільних груп – громадськість, влада чи бізнес. Головним чинником тут виступає необхідність (чи бажання) максимального включення усіх зацікавлених сторін у процес вирішення певної проблеми чи сукупності проблем. Адже одного знання про проблему зовсім недостатньо для її вирішення – потрібно визначити найбільш ефективний спосіб її подолання та залучити достатню кількість ресурсів.

Розглянемо детально процес налагодження Громадського діалогу у громаді для вирішення суспільно значимих проблем. Технологія організації процесу діалогу складається з кількох основних етапів: 1) *започаткування діалогу* (визначення зацікавлених сторін; залучення лідерів зацікавлених сторін (формальних чи неформальних) до участі у діалозі; створення діалогової групи); 2) *організація процесу діалогу* в громаді (формалізація діалогової групи; планування та організація діяльності діалогової групи); 3) *оцінка ефективності проведеного діалогу*.

Найперше, що потрібно для започаткування діалогу – це чітке формулювання проблеми, навколо вирішення якої мають об'єднатися представників різних суспільних секторів громади. Опоненти можуть зауважити, що громадський діалог є об'єднуючим фактором громади і повинен існувати постійно, оскільки проблем у громаді, які необхідно вирішувати спільно за участю усіх секторів, є безліч. Формально правильно, але варто пам'ятати, що кожна проблема зовсім по-різному стосується тих самих осіб чи груп: те, що для одних є першочерговим завданням, задля вирішення якого вони готові вкласти весь свій час та ресурси, іншими може взагалі не сприйматися за проблему. Вирішувати усі проблемні питання громади тим самим складом діалогової групи нереально. Кожна проблема має своє

коло зацікавлених сторін у її вирішенні. Саме тому, кожного разу процес діалогу потрібно починати з початку.

Після визначення та чіткого формування проблеми потрібно визначити коло зацікавлених сторін, яких ця проблема стосується і які можуть долучитися до її вирішення. Починати варто з відповіді на питання «Для кого саме це є проблемою?». Відповіддю на це питання має стати чітке визначення груп чи категорій осіб, які є незадоволені існуючим у цій сфері станом речей. Із представників цих категорій чи груп осіб потрібно сформувати так звану ініціативну групу по започаткуванню діалогу, вони ж стануть кістяком майбутньої діалогової групи.

Знайти таких людей не складно. Як правило, це є громадські активісти, лідери певних соціальних груп, просто активні громадяни. Зазвичай, вони є «на виду» чи «на слуху» серед місцевої спільноти, оскільки постійно звертаються до влади, бізнесу, апелюють до громади через медіа з метою привернення уваги до проблеми та пошуку ресурсів на її вирішення. Одразу варто зазначити, що вони далеко не завжди знають оптимальний шлях вирішення проблеми, але своє бачення з цього приводу мають і будуть його активно відстоювати.

Зібрати таких людей необхідно для спільного окреслення кола зацікавлених сторін. Їх варто залучити до цього процесу, оскільки вони напевно вже не по одному колу обійшли різні установи та підприємства, а отже – знають частину зацікавлених осіб. При цьому зовсім не потрібно формалізувати цю спільноту як ініціативну групу чи будь-яким іншим чином.

Головним завданням цього етапу є створення Діалогової групи – представників зацікавлених у вирішенні проблеми категорій осіб та груп людей, що збираються для пошуку та обговорення шляхів подолання проблеми.

Для створення дієвої діалогової групи необхідно дати відповіді на питання: Хто має бути членом робочої групи? Кого саме буде залучено з цільових груп, посадових осіб, організацій громадянського суспільства, установ, бізнесу, навчальних закладів, медіа тощо?

Для початку можна спробувати розширити категорію груп або осіб, яких ця проблема стосується безпосередньо, проте вони не проявляють особливої активності у її вирішенні. Далі – інші представники громадськості, які можуть долучитися до участі у вирішенні цієї проблеми (наприклад, неприбуткові організації, що працюють в суміжному напрямку, релігійні громади тощо). Наступний етап – місцева влада, точніше керівники управлінь та відомств, які працюють в даній галузі згідно своїх функціональних обов'язків.

Залучити бізнес – завдання складніше, адже доведеться мати справу з діловими людьми, які займаються вирішенням своїх завдань, пов'язаних із зароблянням коштів, розширенням ринків тощо. І, в більшості випадків, це є мало дотичним до вирішення суспільних проблем у громаді. По суті, залучення бізнесу до вирішення проблем громади – це діяльність, спрямована на розвиток корпоративної соціальної відповідальності – інвестування бізнесових структур у суспільно-корисну діяльність. Такий вид інвестування є складовою соціальної відповідальності бізнесу як зобов'язання компанії діяти економічно, соціально і екологічно виправданими методами з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін: інвесторів, клієнтів, працівників, партнерів, територіальних громад і громадськості в цілому.

Фінансування чи вкладання нефінансових ресурсів у соціально значимі для місцевої спільноти проекти є однією із складових корпоративної соціальної відповідальності. Як правило, корпоративні соціальні інвестиції розглядаються як складові програми зв'язків із громадськістю, спрямовані на розширення зовнішніх контактів та створення сприятливого іміджу фірми. Зацікавлення бізнесу справами громади стає цілком природним, коли це є одним із способів привертання уваги клієнта до компанії та впливу на його вибір. Соціальне інвестування допомагає комерційним структурам налагодити взаємовигідні ділові стосунки з органами влади та іншими зацікавленими сторонами, підвищити конкурентоспроможність через формування та посилення позитивного іміджу в середовищі клієнтів та партнерів, перейти від «стихійної» благодійності до системного вирішення суспільних проблем, брати участь у формуванні соціального благополуччя громади через партнерські програми та проекти соціального розвитку.

Але до цього відкриття кожен бізнес має дозріти. На жаль, необхідно прикласти чимало зусиль для переконання бізнесу в тому, що вкладати гроші у суспільно значиму діяльність вигідно, і що це приносить бажані прибутки та створює добрий імідж компанії.

Важливим елементом забезпечення прозорості та публічності роботи діалогової групи є включення до її складу представників засобів масової інформації. При цьому, їх участь не має обмежуватися висвітленням ходу діалогу, адже мас-медіа виконує не лише функцію інформування – вони спроможні формувати відношення населення до справи та спонукати до певних дій. Тому повноцінне включення представників медіа до процесу пошуку шляху вирішення проблеми та планування заходів для досягнення визначеної мети є вкрай важливим.

Для фіксування даних про окреслене коло зацікавлених сторін та способу залучення до участі у діалозі можна використовувати таку форму (табл. 1):

Таблиця 1
Відомості про зацікавлену сторону

Показник	Дані
Зацікавлена сторона (назва особи, групи громадян чи організації)	
Кількість громадян, які належать до зацікавленої сторони або на яких спирається зацікавлена сторона	
Можливості зацікавленої сторони (організаційні, фінансові, матеріальні тощо)	
Якою мірою зацікавлена сторона довіряє Фонду громади	
Лідер зацікавленої сторони (формальний чи не формальний)	
Рівень занепокоєності зацікавленої сторони цією проблемою	
Основні потреби та інтереси зацікавленої сторони (співвідносно до проблеми)	
Чи потрібно залучати зацікавлену сторону до діалогу і чому. Можливості залучення зацікавленої сторони.	
Найкращий спосіб спілкування із лідером для залучення до діалогу	
В чому має полягати роль зацікавленої сторони у діалозі	

По завершенню процесу визначення переліку потенційно зацікавлених сторін та їх лідерів постає інше завдання, а саме – їх залучення до активної участі у діалозі. Найкращим способом, звичайно, є проведення особистих зустрічей з цими людьми. До цих переговорів варто добре підготуватися, продумати основні аргументи, підготувати пакет документів тощо.

Проте, цей найкращий спосіб може бути не завжди найбільш оптимальним. По перше, список зацікавлених осіб може бути досить великим, а людей, здатних вести такі переговори, як правило, бракує. Відповідно, процес може зайняти надто багато часу. Тим більше, що мало від кого варто сподіватися на отримання позитивної відповіді одразу – потрібен буде час на ознайомлення з вашими документами та обдумуванням пропозиції. Контактувати доведеться кілька разів. Крім того, у громаді можуть бути інші особи, зацікавлені у вирішенні цієї проблеми, які не потрапили в поле уваги ініціативної групи по започаткуванню діалогу.

Тому варто застосувати інший механізм залучення зацікавлених сторін – проведення масового заходу по обговоренню проблеми, на який запросити усіх небайдужих. Це ні в якому разі не відміняє проведення аналізу зацікавлених сторін, описаного вище. Виявлених потенційно зацікавлених осіб варто письмово запросити на такий захід.

Для автора цих рядків найбільш прийнятною формою такого масового заходу є проведення конференції за методикою «Відкритий простір» (англ. – «open space»). «Відкритий простір» – це універсальна технологія, що допомагає різним групам людей, громадам, організаціям розкрити свої сили для співпраці та взаємодії у вирішенні спільних проблем. Він структурує час і місце: учасники самі організують порядок денний конференції та графік роботи. В межах «відкритого простору» всі працюють над тими завданнями в рамках визначеної теми, які вони вважають важливими, і за які вони готові нести відповідальність. Конференції «відкритого простору» не передбачають головних доповідачів та наперед анонсованого розкладу роботи. Є лише тема, тобто проблема, для пошуку шляхів вирішення якої вони зібралися. Натомість, учасники самі визначають питання теми, які будуть обговорюватися у підгрупах.

«Відкритий простір» – простіший, цікавіший та більш творчий за інші відомі методи групової роботи. Саме такий формат дозволяє:

- залучити невідомих нам зацікавлених осіб, адже крім попередньо запрошених, участь у конференції можуть взяти усі, хто бажає обговорити заявлену тему;
- забезпечити можливість висловити свою позицію усім учасникам, скільки б їх не було;
- створити атмосферу неформального спілкування між учасниками в ході усієї конференції;
- максимально розкрити проблему, «розкласти» її на складові;
- сформулювати конкретні пропозиції та консолідувати учасників навколо чітко визначених завдань (проектів);

– створити діалогову групу із осіб, які бажають долучитися до вирішення проблеми; для цього в рамках конференції потрібно запропонувати учасникам зголоситися до продовження роботи в рамках діалогової групи і внести свої прізвище та контакти до відкритого списку.

Діалогову групу потрібно буде ще доформувувати шляхом особистих запрошень осіб, які не внесли себе у список (або тих, хто з різних причин не був на конференції), але їх участь є важливою, наприклад: представник профільного управління, громадські експерти у цій сфері, представники медіа, що висвітлюють проблеми, пов'язані з визначеною темою діалогу.

Навряд чи варто сподіватися на значну кількість представників бізнесу серед учасників конференції. Над їх залученням до участі у діалоговій групі доведеться працювати окремо, адже системну роботу з бізнесом не замінить жоден масовий захід.

На етапі організації процесу громадського діалогу важливо розуміти, що громадський діалог має суттєві відмінності від інших форм громадської участі в місцевому управлінні, наприклад – громадських рад. Найголовніше, громадський діалог не потребує формалізації шляхом прийняття положення про діалогову групу, затвердження складу групи, обрання голови, створення комітетів тощо. Діалогова група – це живий організм, функціонування якого залежить від зацікавленості представників громади у реалізації запланованих заходів. Якщо знайдений шлях вирішення проблеми лежить не в тій площині, в якій працює частина учасників діалогу, вони можуть втратити інтерес до процесу. Натомість, група поповниться новими учасниками, які працюють в окресленій сфері.

Склад діалогової групи не має бути сталим. У процесі діяльності до участі у її роботі можуть запрошуватися необхідні фахівці або експерти, чи приєднуватися будь-які зацікавлені особи за власною ініціативою. Частина учасників перестане брати участь у засіданнях – це є об'єктивний процес, адже в будь-якій громаді є особи, які використовують публічні заходи для самопіару, люблять поговорити, але не завжди готові до системної роботи по вирішенню озвучуваних ними ж проблем.

Проте, певні організаційні заходи для успішної реалізації завдань діалогу є необхідними. Найперше – запровадити ведення протоколів зустрічей. Це забезпечить послідовність роботи, а документування ухвалених рішень вбереже групу від «ходіння по колу», коли обговорення повертається до розгляду тих самих питань кілька разів. Крім того, важливим є документування взятих на себе добровільних зобов'язань учасників діалогу – це їх дисциплінує. Також важливо домовитися та зафіксувати порядок ухвалення рішень. Якщо діалогова група зможе приймати рішення за згоди усіх учасників – це ідеально, проте так буває не часто. Голосування та ухвалення рішень більшістю є далеко не найкращим способом, адже меншість не обов'язково підпорядкується такому рішення і може просто відійти від участі в діалозі. Крім того, у меншості можуть опинитися особи, які є ключовими в реалізації такого рішення. Тому варто знайти більш компромісний спосіб, наприклад, напрямки діяльності визначаються за загальною згодою, а конкретні дії та заходи реалізуються за принципом добровільно взятих на себе зобов'язань учасниками діалогу. Якщо ж важливу для вирішення проблеми дію реалізувати нікому, у групі є два шляхи: знайти та залучити осіб, для яких це важливо і вони можуть це зробити або розробляти іншу стратегію вирішення проблеми.

Основною, проте далеко не єдиною, формою роботи групи є засідання. Діалогова група ні в якому разі не повинна замикатися у собі. Потрібно поширювати свої ідеї та впливи на більш широке коло громадськості шляхом проведення «круглих столів», експертних рад, участі у нарадах владних органів, проведення опитувань – тобто використовувати усі можливі заходи для включення громадськості у процес вирішення проблеми.

Важливо, щоб діалогова група була орієнтована на результат. Якщо учасники діалогу постійно будуть пам'ятати, що найголовнішим аспектом впровадження громадського діалогу є безпосереднє залучення представників цільових груп до пошуку шляхів вирішення проблеми та їх реалізації, то питання «що робити?» у них виникати не буде. Потрібно спланувати конкретні заходи та зорганізувати громадськість для їх реалізації.

Перший захід діалогової групи має відбутися у формі засідання і розпочатися із вирішення організаційних моментів. Група повинна обрати головуючого (співголовуючих) на засіданнях та секретаря. При цьому варто домовитися, чи головуючий (головуючі) обираються на весь час роботи групи, чи обрання таких осіб відбуватиметься на початку кожного засідання. Також необхідно обрати особу, яка вестиме протокол (можна цю особу назвати секретарем). Оптимально, якщо секретар діалогової групи не змінюється і ведення протоколів здійснює одна людина постійно. Учасники засідання також мають узгодити порядок ухвалення рішень.

Щодо робочих питань першого засідання: наслідками проведеної конференції (якщо в процесі формування діалогової групи застосовувалася запропонована технологія «Відкритий простір») було напрацьовано декілька продуктів, які потрібно використовувати для подальшої діяльності:

- перелік зацікавлених в обговоренні проблеми осіб (список учасників конференції);
- складові проблеми (теми, які були запропоновані для обговорень у підгрупах) та бачення їх вирішення (протоколи обговорень у підгрупах);
- проект, які готові втілювати учасники конференції.

Це є матеріал для першого засідання діалогової групи – детальне опрацювання визначених в ході конференції механізмів вирішення обраної проблеми та втілення їх у життя.

Хорошим результатом першого (чи кількох перших засідань, залежно від масштабу проблеми), стане вирішення таких питань:

- уточнення суті проблеми (її діагностика) та визначення напрямків її подолання (або пом'якшення, адже не всі проблеми є вирішуваними);
- окреслення широкого кола громадськості – представників різних секторів, яких варто долучити до реалізації заходів та визначення форм їх залучення;

– формування плану заходів та дій з метою вирішення проблеми з визначенням чіткої послідовності їх реалізації, термінами, джерелами ресурсів та відповідальними за їх виконання особами.

Загалом, засідання потрібно проводити у разі необхідності: для підведення підсумків проробленої роботи та узгодження подальших дій.

У період між засіданнями важливою є робота з виконання запланованих заходів та дій. Потрібно визначити особу, що має забезпечувати координацію усіх залучених до виконання плану дій груп та підтримувати міжсекторальну взаємодію.

Діалогова група може працювати стільки часу, скільки існує предмет для діалогу. При цьому, тематика діалогу може бути зміщена в бік найбільш результативної співпраці між усіма секторами (владою, громадськістю, бізнесом).

Завершується робота діалогової групи тоді, коли тема для діалогу вичерпана, або коли діалог перестає бути конструктивним. На завершальному етапі відбувається оцінка ефективності проведеного діалогу.

Для налагодження більш ефективного громадського діалогу в подальшому важливим є проведення оцінки процесу. Для цього учасники діалогової групи повинні здійснити аналіз спільної діяльності від початку – способу формування групи, до завершення – отримання результатів її роботи. Оцінка може бути здійснена за допомогою опитувальника, поданого нижче:

– Як саме була заснована діалогова група і хто до неї входить? Які сторони громади залучені: представники місцевих органів влади, організації громадянського суспільства, ЗМІ, місцевого бізнесу, цільових груп?

– Як склалися відносини між різними зацікавленими сторонами?

– Функціонування діалогової групи: хто складає план роботи, хто запрошує учасників, які процедури прийняття рішень?

– Скільки зустрічей було проведено, яка кількість учасників у середньому була присутня на зустрічах, чи вівся протокол усіх зустрічей?

– Як здійснювався розвиток діалогу? Чи був він конструктивним?

– Які заходи були здійснені впродовж виконання робочого плану?

– Чи всі сторони діалогу були залучені до безпосереднього виконання плану заходів?

– У який спосіб поширювалася інформація про діяльність діалогової групи, чи було цього достатньо для інформування громадськості та її залучення?

– Чи використовували ви інші методи роботи, окрім засідань діалогової групи, такі як: громадські обговорення, дослідження серед цільових груп тощо?

– Які досягнуто кількісні та якісні результати проведеного діалогу?

– Що було найскладнішим аспектом у цьому процесі?

– Фактори успіху та невдач.

– Отримані уроки для майбутньої діяльності соціального діалогу.

– Загальна оцінка процесу (думка учасників діалогу та місцевих експертів).

Аналіз результатів цієї оцінки допоможе оцінити рівень організаційної роботи, ефективність проведених масових заходів та застосованих інструментів інформування чи залучення громадськості тощо.

Приклад застосування громадського діалогу. Організація, хід та результати діяльності громадського діалогу в шести громадах України детально описано у практичному посібнику «Міжсекторальний діалог: ЗМІ-влада-громадськість», виданому в рамках проекту ЄС/РЄ «Сприяння європейським стандартам в українському медійному середовищі» у 2010 р. Наведемо один із успішних прикладів застосування цього механізму на рівні громади.

Протягом 2009 – 2010 рр. РНГО «Центр соціального партнерства» (далі – ЦСП) у м. Черкаси організував громадський діалог, який згодом отримав назву «Громада за чисте довкілля». Фактично, ЦСП виступив лише ініціатором активності, яка тривалий час називалася в громадському секторі міста. Процеси активізації співпраці між громадськістю, ЗМІ та владою міста в Черкасах розвивались одночасно. Міська рада потребувала активності, яку можна було вигідно презентувати виборцям як досягнення. Громадські організації міста активно впроваджували екологічні проекти без координації виконуваних робіт між собою, що призводило до певної фрагментарності громадської активності. ЗМІ бачили лише поверхневі прояви роботи з покращання екологічної ситуації в місті, водночас пропускаючи важливі нюанси, заховані в деталях.

ЦСП вчасно «одягнув в організаційну форму» потреби всіх зацікавлених сторін і сформував Діалогову Групу. В результаті учасники могли задовольнити свої потреби в інформації: міська рада – в PR-компоненті проекту; громадські організації – у координації зусиль, медіа – в отриманні доступу до первинних джерел інформації – учасників Діалогової групи.

На час початку діалогу ініціатори отримали повну підтримку з боку міської влади, оскільки саме в той час мерія розробляла та починала впроваджувати в життя власну програму «За чисте місто» з використанням великої кількості PR-технологій та міських ресурсів. Учасники Діалогу – громадські організації – розгорнули досить активну власну діяльність у напрямку покращання екологічної ситуації в місті. Було проведено значну кількість екологічних акцій, конкурсів, тренінгів тощо. Розроблено та

видано методичний посібник для вчителів «Прибери планету». Багато з цих заходів отримували підтримку органів влади та висвітлювалися у засобах масової інформації. Велика кількість практичних ідей народилася під час конференції проведеної за технологією «Відкритий простір», тема якої була «Я та мої ініціативи задля забезпечення чистоти мого міста». Завдяки такому формулюванню діяльність учасників діалогу була спрямована на реалізацію конкретних дій, акцій, проектів екологічного характеру [1, с. 24].

Перший досвід проведення діалогу в громаді є надзвичайно важливим для розвитку ефективної взаємодії суспільних секторів. Неуспішність першого діалогу, тобто відсутність якогось видимого результату об'єднання зусиль різних секторів, може поставити крапку на застосуванні цього механізму місцевою спільнотою в подальшому, навіть коли виникне проблема, яку вирішити в інший спосіб буде просто неможливо. Тому починати впровадження громадського діалогу варто навколо вирішення нагальної для громади проблеми.

На наш погляд, таких проблем може бути одразу декілька, але для початку вибрати потрібно одну – проведення кількох громадських діалогів одночасно є не зовсім розумним кроком. Тому для визначення проблеми, що виноситься на розгляд громадського діалогу, пропонується здійснити вибір з використанням таких критеріїв:

Гострота або актуальність проблеми у громаді.

Далеко не кожному громаді готова сприйняти як першочергову для вирішення, хоча в її існуванні не сумнівається ніхто. Для прикладу: створення безперешкодного простору для пересування людей з обмеженими фізичними можливостями чи поводження з бездомними тваринами. Напевно, всі погодяться, що просто необхідно зорганізувати всю громадськість на вирішення цих проблем, але не зараз, а після... (перелік поважних причин у кожній громаді буде свій).

Реалістичність вирішення проблеми на місцевому рівні (силами громади).

Мабуть, в кожній громаді так чи інакше, постає питання рівня суспільної моралі серед молоді. Але чи під силу зрушити цю проблему в межах окремо взятої громади? Провести окремі заходи для часткового пом'якшення цієї проблеми можна, вирішити – навряд.

Наявність однакового розуміння цієї проблеми різними суспільними секторами: громадськістю, владою, та, бажано, бізнесом.

Чи впевнені ви, що влада вашої громади дійсно всерйоз готова взятися за вирішення, для прикладу, проблем осіб без постійного місця проживання, навіть якщо група таких людей у громаді є досить чисельною? Так, представник профільного управління (на рівні головного спеціаліста) буде відвідувати засідання діалогової групи, говорити потрібні речі. Можливо, спроможеться навіть «пробити» якийсь організаційне рішення міськвиконкому, виконання якого не потягне додаткових затрат. Якщо усвідомлення цієї проблеми у керівництва міста немає – більшої участі очікувати і не варто. А бізнес? Як правило, під цю проблему можна збирати кошти, вживані речі, продукти на межі закінчення терміну придатності. Але особиста участь у вирішенні проблем таких людей від бізнесу – це інше. Не в кожній громаді це можливо. Зрештою, і саму цільову групу досить складно зорганізувати і долучити до вирішення її ж проблем.

Наявність зацікавленої громадськості, що безпосередньо працюватиме над вирішенням цієї проблеми.

Трапляються ситуації, коли і влада, і громадськість, і навіть бізнес однаково ставляться до певної актуальної проблеми, але вирішувати її нікому. Тут можна використати попередній приклад – проблеми осіб без постійного місця проживання. Сама цільова група не є організованою і спиратися на неї при організації запланованих заходів видається недоцільним. Чи знайдуться у вашій громаді організації або активісти, які готові займатися з цією групою людей, навіть якщо влада виділить приміщення, а бізнес його відремонтує та забезпечить обладнанням? На жаль, ситуації, коли займатися вирішенням певної проблеми в громаді нікому є не поодинокими.

Цей перелік критеріїв не є вичерпним. Кожна громада, як і кожна особа місцевої спільноти, є неповторною, і неможливо спрогнозувати усі варіанти розвитку подій.

Висновки. При організації громадського діалогу варто пам'ятати, що громадський діалог є лише інструментом, і все залежить, в першу чергу, від майстерності у його застосуванні, вмінні оцінити умови запровадження цього механізму у визначеній територіальній громаді. Адже жоден із механізмів не є універсальним для будь-якого середовища.

Література:

1. Міжсекторальний діалог: ЗМІ-влада-громадськість: практичний досвід. / Проект ЄС/РЄ «Сприяння європейським стандартам в українському медійному середовищі» / В. Лесюк, С. Пінчук, О. Шумельда. – К.: К.І.С. – 2010. – 96 с.

Aigul Zharas

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY AND CITIZEN ENGAGEMENT FOR MORE TRANSPARENT AND PARTICIPATORY BUDGETING

Budget transparency is important for achieving good governance, meaningful participation and macroeconomic stability. Enhanced accountability may contribute to better policy and trust in government. Many countries plagued by poor transparency and weak accountability due to closed-door budget process, weak accounting and reporting system, ineffective audits and exclusion of civil society and legislature from the dialogue. Budget transparency means that citizens and civil society organizations can access information about how public resources are allocated and used. It is a fundamental precondition for accountability and public participation in governance processes. Good practices in transparency and budget openness increase citizens and civil society's trust towards government.

The budget in Kazakhstan is social-oriented and directly affects public policy and economics of citizen's prosperity. Nevertheless, in Kazakhstan the citizen's opportunities for public participation in the budget process are limited and have no impact on the process of budget formation. The purpose of the article is to indicate the opportunities and advantages as well as to provide an argument for increasing citizen's participation in the process of budget proposal discussion through mechanism of e-government.

Key words: *citizen engagement, transparency, participation, e-government.*

Айгуль Жарас. Роль інформаційних технологій та участі громадян у більш «прозорому» та учасницькому бюджетному процесі.

Прозорість у бюджетному процесі є важливою ознакою та умовою демократичного врядування та макроекономічної стабільності. Підвищена відповідальність як результат прозорого бюджетного процесу може сприяти кращій політиці та вищій довірі до уряду. Багато країн потерпають від відсутності прозорості та слабкої відповідальності через закритий для громадськості бюджетний процес, неефективну систему звітності, непрозорий аудит та вилучення інститутів громадянського суспільства з діалогу. Бюджетна прозорість означає, що громадяни та інститути громадянського суспільства матимуть доступ до інформації про те, як розміщені та використовуються фінансові ресурси держави. Це фундаментальна передумова відповідальності та участі громадськості в урядуванні, оскільки найкращі практики відкритості бюджетного процесу здатні підвищити довіру громадян до уряду.

Державний бюджет Казахстану є соціально орієнтованим і прямо впливає на державну політику та добробут громадян. Однак, можливості участі громадян у бюджетному процесі є дуже обмежені і, в цілому, абсолютно не впливають на формування бюджету. Мета статті – визначити та обґрунтувати можливості та переваги підвищення участі громадян у бюджетному процесі за допомогою механізму електронного урядування.

Ключові слова: *участь громадян, прозорість, електронне урядування.*

Introduction

International standards and practices identify eight key documents that all governments should publish at different moments of the budget cycle. The Open Budget Survey assesses whether the central government in each country surveyed makes eight key budget documents available to the public, as well as whether the data contained in these documents is comprehensive, timely, and useful. The Survey uses internationally accepted criteria to assess each country's budget transparency developed by multilateral organizations, such as the International Monetary Fund (IMF), the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), and the International Organization of Supreme Audit Institutions (INTOSAI). The scores on 95 of the 125 Open Budget Survey questions are used to calculate objective scores and rankings of each surveyed country's relative transparency.

According to Open Budget Survey 2012 Kazakhstan scored 48 out of 100 points. This is 10 points more than in 2010. Kazakhstan's score indicates that the government provides the public with only some information on the national government's budget and financial activities during the course of the budget year. This makes it challenging for citizens to hold the government accountable for its management of the public's money. Organization of budget priority discussion (budget proposal) could essentially increase global index ranking. Transparency along with opportunities for public participation in budgeting can maximize the positive outcomes associated with open budgeting.

Best practices on participatory budgets

Participation of the people in the decisions of their government is a fundamental aspect of human rights. Article 21 of the Universal Declaration of Human Rights describes this right as not only «the right to take part in the government of [one's] country», but that «the will of the people shall be the basis of the authority of government». Participatory mechanisms that are equitable and meaningful must be in place to ensure that the will of the people can be heard and implemented. The meaning and importance of participation has been further elaborated in a large body of legal analysis and guidance. The United Nations Office for the High Commissioner of Human Rights wrote: «Without participation we cannot experience and enjoy the wide range of rights and freedoms that the Universal Declaration of Human Rights seeks to guarantee. Our participation should be active, free and meaningful. Our views to improve our lives and our community should be heard and answered. We can have a say in the decisions of our local community and in national affairs. Article 21 explicitly says everyone has the right to take part in elections and government. Crucially, participation also means that the voices of people who are often excluded should be heard and heeded, especially when we are marginalized or discriminated against because of our disability, race, religion, gender, descent, age or on other grounds. We should be in a position to influence our own destiny and take part in decisions affecting us.» [7].

The United Nations General Comment No. 25 on The right to participate in public affairs, voting rights and the right of equal access to public service (Art. 25), reiterates the importance of citizen participation in the conduct of public affairs. The UN Economic and Social Council Committee of Experts on Public Administration elaborated on the dual instrumental and intrinsic value of participation in «deepening democracy», and «promoting pro-poor initiatives, equity and social justice» [2]. Participatory governance has also been promoted as an important element of sustainable development.

Participatory budgeting represents (PB) a direct democracy approach to budgeting. It offers citizens at large an opportunity to learn about government operations and to deliberate, debate, and influence the allocation of public resources. Through participatory budgeting, citizens have the opportunity to gain firsthand knowledge of government operations, influence government policies, and hold government to account. It is a tool for educating, engaging, and empowering citizens and strengthening demand for good governance. The enhanced transparency and accountability that participatory budgeting creates can help reduce government inefficiency and curb clientelism, patronage, and corruption.

Participatory budgeting also strengthens inclusive governance by giving marginalized and excluded groups the opportunity to have their voices heard and to influence public decision making vital to their interests. Done right, it has the potential to make governments more responsive to citizens' needs and preferences and more accountable to them for performance in resource allocation and service delivery. In doing so, participatory budgeting can improve government performance and enhance the quality of democratic participation.

Participatory budgeting is a strategic way to create more democratic and engaged cities. Because participants get to decide local issues that directly affect their lives, popular political participation tends to increase (Baiocchi, 2003a). Participatory budgeting offers multiple entry points and levels of commitment for citizen involvement, particularly for those with the greatest needs and greatest barriers to get involved. In many cases, as people with the greatest needs play a larger role in decision-making, spending decisions redistribute resources to communities with the most need (Santos, 1998; Baiocchi, Heller, Chaudhuri & Silva, 2006). Because participatory budgeting opens municipal accounts to public scrutiny, it nurtures higher levels of accountability and transparency, and reduces opportunities for corruption and backroom deals (Abers, 2000). Moreover, it generates greater ownership, pride and empowerment among residents, which often results in a more caring, enlightened and engaged citizenry (Lerner & Schugurensky, 2007).

Early experiences with participatory budgeting took place in Kerala, Lajes, Boa Esperança, Diadema and Vila Velha. However, the most well known, and longest lasting, PB experience comes from Porto Alegre, in Brazil (initiated in 1989, permanently adopted in 1992), acclaimed for both the efficient and democratic management of urban resources it has made possible. PBs are becoming increasingly popular in many other places, all around the world. Recent reports indicate that more than one hundred municipalities in Europe, covering more than four millions citizens are implementing these PB processes, (Sintomer et Al, 2008). The announcement of the UK government in year 2006 that all municipalities should implement PB experiences by 2012 is symptomatic in this respect, (Röcke, 2008). PBs have appeared not only in Europe or South America, but also in other countries including China, the Dominican Republic, India, Indonesia, Serbia or South Africa.

There are many variants of PBs. In some cases, they consist, only, of an informative event, so that citizens do not participate directly in decision making. In other cases, PBs entail an intensive participation procedure, using, for instance, voting or negotiation sessions. Below there is description of three experiences based on different participation mechanisms.

– In Salford, United Kingdom, the first PB experience was promoted by the Labor government with the support of Community Pride, (Sintomer, 2004). The process begins with consultation meetings in which all citizens are invited to present their proposals on issues such as the budget, the quality of public services, taxes,... Citizens may also send their proposals by post or online. When the meetings finish, the City Council has to decide how to spend the budget using a resource distribution matrix: it mediates, through weightings

and indicators, between the needs expressed by citizens and the needs of an area. Thus, even if citizens do not participate directly in decision-making, their views should influence the final result.

– In Porto Alegre, southern Brazil, in 1988 the new government tried different ways to provide more power to the citizens and change the priorities in public expenditure, approaching them to the less privileged classes. In this context, the first PB experiments took place in 1989, as a new way of elaborating the municipal budget. Participation in Porto Alegre is organized through seventeen regions, defined according to geographic, social and community criteria. Every year, all citizens are invited to participate at the PB process. In the beginning, citizens receive basic information about the city budget in meetings at district level and delegates elected from those attending these meetings draw up a list of priorities for projects in the forthcoming budget. The next step is to vote to assign priorities to projects, and elect two delegates from each district. The investment resources are distributed among regions and thematic categories using a two-step procedure, which generates a budget matrix. The available budget is distributed among thematic categories, and citizens vote, in regional assemblies, on thematic priorities. When this step is finished, the available budget is distributed among the thematic categories proportionally to the total points received. In a second step, the budget allocated to each specific thematic category is distributed among the seventeen regions according to a formula combining three criteria: the total population, the lack of services or infrastructures and the thematic priority that has been given by citizens in each region. At the end of the process, the Investment Plan is subject to approval by the Municipal Council.

– In Getafe, Spain, participatory budget processes have been gradually evolving since 2003. Opportunities for participation are broadly announced in different media: the council monthly newspaper, the council website, local press, radio, leaflets and posters. An important strategy is also the involvement of local intermediaries (schools, citizen associations, youth and sport centres, etc.) in the recruitment process, which are intended to activate under-represented citizen groups (youth, elderly, socially disadvantaged...). At the beginning, citizens can submit proposals by post, at locally held neighborhood meetings or online. Proposals sent by post are, then, presented at meetings and on an Internet platform for further discussion. At the end of each meeting participants can express their preferences by voting. To do so, every participant must rank their favorite three proposals in order of preference, giving three points to their most preferred, two to their second preference, and one to their third one. When the voting finishes, the technical staff examines the five most voted proposals to determine its technical, economic and legal viability. Finally, list of proposals is forwarded to the borough assembly for final decision-making. In this phase, citizens are invited to take part in the public debates of the technical committees.

Public Information and Communications Technologies prospects in Kazakhstan

In light of the vast expansion of electronic media and technology as sources of information and as means of communication, any approach to deepening citizen participation in policy making and budgeting must take information and communication technologies (ICT) into account. As policymakers increasingly focus on ICT to encourage participation and accelerate development, the budget process represents a promising arena in which ICT applications – variously characterized as e-government, e-democracy, e-participation, or e-development – could have a significant impact [5, 6].

Many developing countries have adopted citizen inclusion as key in providing «customer»-oriented services. While the Republic of Korea and the Netherlands are the world leaders, Singapore and Kazakhstan are close behind. Europe has the largest share of the top e-participation countries. Despite progress the gains are not spread evenly, both across and within countries, with the majority still offering low levels of engagement possibilities.

Electronic government in Kazakhstan was launched in 2004. Today there are currently around 8 million or half of population of Internet users, and all central and local governments are the part of e-government.

However, at the beginning of foundation of e-government the main goal was to provide the citizenry with a fast and quality access to public services; raising public agencies' effectiveness through widespread use of communication and information technology nowadays it is oriented for transition to information society and innovative economy. Long-term government policy in mentioned direction could gain the mechanism/tool for dialog formulation between government and citizens.

Also in strategic documents (Strategic Development Plan of Kazakhstan-2020) there is reflection about citizens' engagement: «Aiming to citizens' engagement into process of government policy assessment and in particular into activities of the state authorities – the feedback mechanism between citizens and state authorities will be launched. Citizens' participation in discussion of social and economic development of the country through Internet is also a rational mechanism of feedback between citizens and government. The vast country territory will be not able to cover all citizens' direct participation in discussion on central level even discussion on local level limits «face to face» participation; therefore the distance of some districts from regional center can reach from 300 km and more. Also in favor of online participation indicated that the number of citizens' activity in Internet has been increased. The Internet users more actively comment decisions of government by expressing their opinion.

At the same time this process is not well organized and has marginal impact for decision on government level. The process of citizens' engagement into the discussion of important issues affecting to social and

economic situation and documents as strategic plans of the government, budgets on planning stage could increase effectiveness and quality of these documents.

According to the 2012 United Nations E-Government Survey ranking Kazakhstan is based on 36th place out of 190 possible. E-participation index indicates how effective and useful e-government services in terms of citizens' involvement are in decision-making process. E-participation index of Kazakhstan has grown up, having caught up on indicators of Singapore and moved from the 18th to 2nd position in the global table. This indicator is determined by citizens' capabilities of online communication with the government (blogs, twitter, social networking, Internet Conference). Such positive data in the rating of E-government development as well as in e-participation could give a prerequisite to successful setting of mechanism for online discussion of budget proposal.

References:

1. Participatory budgeting, edited by Anwar Shah, Public sector governance and accountability series. – World Bank, 200.
2. Public Participation in Vermont's Budget and Revenue Policies Background Paper, Vermont Workers' Center/ NESRI, August 2012.
3. Open Budget Index 2012, International Budget Partnership.
4. e-Newsletter, International Budget Partnership, September-October 2011. – No. 62.
5. Strategic Development Plan of Kazakhstan-2020.
6. Program for ICT Development in the Republic of Kazakhstan, 2010-2014.
7. United Nations E-Government Survey 2012: E-Government for the People.

Наталія Курилюк

АКТИВНА ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ МОЛОДІ: ПОНЯТТЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ФАКТОРИ ВПЛИВУ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

У статті розглянуто проблему формування активної громадянської позиції молоді як однієї з вагомих якостей особистості громадянина. Проаналізовано зміст понять «активність», «громадянська активність», «громадянське суспільство», а також вплив сучасного інформаційного простору на розвиток вищевказаних понять. Розкрито основні підходи до дослідження даного феномена в психолого-педагогічній науці.

Ключові слова: активність, громадянська активність, активна громадянська позиція, формування громадянської позиції молоді.

Nataliya Kurylyuk. Active civic engagement of youth: concept, state of affairs and informational factors affecting civic activity of modern youth.

The article touches upon the problem of developing civic activity as a significant feature of citizen's personality. The author analyzes such concepts as «activity», «civic activity», and «civil society», as well as attempts to study influence of modern information space on development of the mentioned above concepts. The article demonstrates influence of factors of modern informational space from the perspective of nowadays psychological and pedagogical science.

Keywords: activity, civil activity, active civil engagement, forming active civil attitude of youth.

Формулювання дослідницької проблеми. Нині не всі молоді люди мають бажання брати активну участь у громадському житті міста і своєї країни в цілому. Для багатьох цілком достатнім є розмірений і спокійний плін життя: школа – вищий навчальний заклад – робота – сім'я. У такому випадку людина виступає пасивним спостерігачем громадського і культурного процесу. Але є й інша частина молоді, яка свідомо обирає активний спосіб життя: через навчання, членство в громадських організаціях, активну участь у суспільно-політичному житті.

Низький рівень підтримки громадських ініціатив створює сприятливе середовище для поширення негативних явищ та пасивного ставлення молоді до суспільних проблем. Немає жодного сумніву, що в умовах зниження громадянської активності молоді необхідним є проведення досліджень у цій сфері сучасного інформаційного простору.

Мета дослідження: визначити суть поняття «громадянська позиція», з'ясувати особливості громадянської позиції сучасної молоді та дослідити фактори, які впливають на її формування.

Для реалізації мети було поставлено такі дослідницькі завдання: 1) визначити поняття активної громадянської позиції молоді; 2) з'ясувати фактори формування активної громадянської позиції молоді у сучасному інформаційному просторі; 3) дослідити сучасний стан громадянської позиції молоді; 4) використати дані соціологічного опитування, запропонувати ефективні засоби, які дозволятимуть спонукати молодь до активної громадянської позиції.

Стан наукової розробки проблеми. Громадянська позиція, що проявляється у громадянській активності, є виявом громадянськості особистості, вивченню якої присвячено дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері психології, політології, соціології: М. Й. Боришевський [13], Т. В. Безверха [11], А. Ф. Карась [20], М. П. Лукашевич [29], М. Ф. Юрій [50], Н. Смелзер [41], Сіленко [39].

Тема громадянської активності, або іншими словами, прояву активної громадянської позиції – це тема, що існує з часів заснування держави, і проходить важливою лінією в дослідженнях, психологів, педагогів, юристів, істориків, філософів, економістів. Такий багатоаспектний підхід до вивчення громадянської активності пояснюється її багаторівневістю, складністю, оскільки громадянська активність є однією з особистісних якостей людини, її соціальних та психічних проявів.

Хибною є думка, що «бездіяльність» або «святий спокій», які виділяв М. Лукашевич у своїх дослідженнях, є станом чи ситуацією, що приносить людям щастя [7, 119], адже згідно з дослідженнями Р. Інглехарта найбільш щасливими є люди, які залучені до активної діяльності [14]. Виявляється, що найбільш щасливі та задоволені життям ті, хто проявляють активність в діяльності інститутів громадянського суспільства.

Громадянське суспільство визначається авторами як певна система суспільних інститутів та відносин, які не залежать від держави, сприяють задоволенню потреб та інтересів людини, чи групи людей, підтримують життєдіяльність духовної, культурної та соціальної сфер. До інститутів громадянського

суспільства відносяться: сім'я, громадські організації та об'єднання, групи за інтересами, спортивні організації, церква, недержавні засоби масової інформації, професійні спілки, політичні партії, та ін.

Громадянська активність за Т. В. Безверхою – це внутрішнє прагнення до діяльності заради здійснення певної суспільної мети. Це важлива умова розвитку державотворення. Рівень громадянської активності залежить від зрілості змісту національної ідеї [4, 18].

Л. А. Снігур розглядає громадянську активність як діяльну сферу прояву громадянської особистості, що складає комплекс громадянських якостей, які характеризують особистість людини як громадянина-патріота, громадянина-професіонала і громадянина-демократа [10, 83].

З точки зору концептуального підходу, А. Ф. Карась розглядає громадянську активність, як демонстрацію відданості суспільним справам і громадянській солідарності [6, 17].

Молоде покоління, на думку Р. Інглехарта, має більш високий рівень освіти, відрізняється більшою цілеспрямованістю, проявляє більш високу політичну активність, ніж старше покоління. Тому їх вплив на процеси, що відбуваються в суспільстві, швидше за все, буде більш значущим [14].

М. Й. Боришевський громадянську активність як таку, що спрямовує активність особистості в русло суспільно-значущої діяльності, прирівнює до громадянської позиції [5, 9]. Тому є сенс розглядати *громадянську позицію* як самостійну форму соціальної активності, яка має власні цілі, механізми та очікуваний результат. Варто також звернути увагу на те, що громадянська позиція не є сталою, і змінюється відповідно до тих впливів зовнішнього середовища (факторів інформаційного простору), яким піддається особистість, що нею володіє.

У цьому контексті варто розглянути детально *фактори впливу інформаційного простору* на формування громадянської позиції молоді.

Першопочатково розуміння інформаційного простору визначало його як форму існування матерії, її атрибут (поряд з рухом і часом); філософську категорію, що характеризує співіснування об'єктів, взаємодію їх, протяжність та структурність матеріальних систем. Сьогодні ж інформаційний простір – це сукупність, або ареал повідомлень, які розповсюджуються засобами масової комунікації на даній території і можуть бути адекватно сприйняті реципієнтами.

А в умовах сучасного інформаційного простору кожен потрапляє під дію факторів, що функціонують у ньому і здійснюють вплив на його свідомість, з допомогою якої формується також громадянська свідомість та громадянська позиція. До них найбільш потужних чинників впливу належать:

Засоби масової інформації (ЗМІ). Масова інформація – це публічно поширювана друкована та аудіовізуальна інформація. Друкованими засобами масової інформації є періодичні друковані видання (преса) – газети, журнали, бюлетені тощо і разові видання з визначеним тиражем. Аудіовізуальними засобами масової інформації є: радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис тощо [3].

Під засобами масової інформації (ЗМІ) розуміють систему наявних каналів каналів зв'язку: преса, телебачення, радіомовлення, електронні системи зв'язку, за допомогою яких доводиться різноманітна інформація до широкої громадськості, суспільства. Як пише А. Гор, «ми навіть не помітили, наскільки нові інформаційні технології змінили і нас самих, і наші умови життя. Чим більший обсяг інформації ми використовували, тим більше нас цікавила тільки інформація про світ, але не досвід безпосереднього спілкування з ним» [8, 66-67].

Сучасна вітчизняна преса, так само й радіо і телебачення в своїх публікаціях і передачах часто охоплюють політичну, суспільно-економічну сфери, які сприяють обізнаності молоді з процесами, які не входять у коло їхніх особистих зацікавлень. Щоправда, низькоякісна продукція окремих ЗМІ, насичена агресивністю, поверховістю та неадекватністю оцінок, часто замінюють знання так званою інформацією «про знання», і відзначаються високим ступенем опосередкованості. Все це найчастіше провокує молоду людину до байдужості.

Фактор громадської думки. Громадська думка – це сукупність поглядів індивідів стосовно проблеми, яка зачіпає інтереси певної групи людей. Вона практично завжди займає конкретну позицію щодо питань, які цікавлять спільноту, і тим самим акумулює в собі «неписані» закони цього суспільства [4, 28-29].

Громадська думка функціонує в суспільстві шляхом прищеплювання індивідам норм, цінностей і правил поведінки в суспільстві [4, с. 28-29]. Вона постійно спостерігає за людиною, нагадуючи їй про ті санкції, які можуть бути застосовані у випадку порушення вимог соціальної групи. Часто саме фактор громадської думки зупиняє молоду особистість діяти за власним бажанням (відвідувати мітинги, акції протесту), та водночас спонукає до загальноприйнятої діяльності (відвідувати суботники, поступатися місцем у транспорті, викидати сміття у смітники та інше).

Фактор культури. Культура – це система цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, що є спільним для людей, які пов'язані певним способом життя [12, 165]. Люди мають багато біологічних потреб: в харчуванні, продовженні роду тощо. Ці потреби змушують шукати найкращі способи їх задоволення. У процесі задоволення потреб люди творять культуру, яка сприяє виконанню своїх бажань і здійсненню спільної діяльності. Людина творить культуру, тому що вона, на відміну від тварин, здатна навчати і навчатися шляхом взаємодії з іншими людьми.

Культура формує особистість людини. Зокрема, завдяки реалізації освітньо-виховної функції, індивід стає особистістю під час засвоєння знань, мови, символів, цінностей, звичаїв, традицій свого народу, своєї соціальної групи і всього людства. Завдяки цьому цінності, ідеали, норми, зразки поведінки стають частиною свідомості особистості. Вони формують і регулюють її поведінку. Культура визначає певні рамки в яких може і повинна діяти людина.

Для прикладу, в культурі аборигенів абсолютно прийнятним було явище канібалізму, або інакше людоджерства [14]. Так само прийнятною є апатія, яку більша частина молоді проявляє до суспільно-політичного життя власної держави.

Правовий фактор. Культура одночасно обмежує людську свободу і сприяє їй. Це відображається в регулятивній функції культури, якою є *право* як винахід культури, що забороняє людям певні способи поведінки, а інших способів поведінки від них вимагає. Присутність правового фактора обумовлюється, перш за все, такою категорією, як закон. *Закони* – це нормативні акти, прийняті вищим органом державної влади в установленому конституцією порядком. Вони є вищим різновидом соціальних і культурних норм і вимагають безумовного підпорядкування [13, 115-117].

Так, згідно статті 34 Конституції України «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно і письмово або в інший спосіб – на свій вибір» [1].

Право на звернення закріплене у статті 40 Конституції України, згідно з якою «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [1].

Закон України «Про звернення громадян» закріплює в преамбулі такі особливості реалізації права громадян на звернення: внесення до органів державної влади пропозицій про поліпшення їх діяльності, викривання недоліків у роботі органів державної влади, оскарження дій посадових осіб, державних і громадських органів [2].

Фактор сім'ї (виховання). Сім'я, родина – це група людей, яка складається з чоловіка та жінки, їх дітей (власних чи прийомних) та інших близьких родичів, що живуть разом. Сім'я функціонує на основі спільного побуту, економічного, морально-психологічного укладу, виховання дітей, взаємної відповідальності [12, 206].

Основною функцією цього соціального інституту є виховна функція, за якої родина передає своїм нащадкам знання, уміння, навички, норми, цінності, необхідні для самостійного життя в суспільстві, які б допомогли їм краще соціалізуватися. Але так, як сім'я спонукає входженню в суспільство, так само вона може і прививати норми, які суперечать даному суспільству. Адже родина – це своєрідний мікрокосмос, з власними нормами поведінки і поглядами на суспільство, які можуть в певній мірі протиставлятися йому [12, 207].

Важливу роль у вихованні дітей відіграє особистий приклад батьків та їх авторитет [12, 208-209]. Тому перш за все батькам потрібно ще у юному віці привчати дітей до активної діяльності, навчати їх бути чуйними, допомагати у здійсненні буденних справ, виховувати цікавість до суспільних процесів.

Суспільний фактор: В процесі соціалізації (*соціалізація* – оволодіння індивідом сукупності людських якостей, саморозбудова самого себе), індивід орієнтується на наявну в суспільстві й суспільством санкціоновану модель людини, виражену в різноманітних формах свідомості – художній, науковій, філософській [11, 281].

Соціальний порядок – не являється даними людського середовища, не є частиною «природи речей» і не виникає згідно «законів природи». Він існує лише як продукт людської діяльності [4, 26-27]. Варто зазначити, що саме цим інститутом соціального порядку і регулюються питання поведінки, зокрема завдяки йому і проводиться межа, яка розділяє поведінку учасника соціуму на правильну та девіантну. За таким принципом девіацією є невідповідність поступків та дій людини згідно соціальним очікуванням [9, 196-198].

Важливою складовою суспільного фактору, що впливає на громадянську позицію молоді є громадські організації. У своїй діяльності вони орієнтуються на активну молодь і залучають її до групи організаторів своїх проектів. Опосередковано вони також охоплюють пасивну молодь, пропонуючи їм долучитися до заходів у якості глядачів. Таким чином зіштовхуючи з мертвої точки активність тієї чи іншої молоді особистості, вони здійснюють вагомий вклад у активізацію її громадянської свідомості.

Особисте прагнення до активної діяльності: Виховання молоді людини з активною громадянською позицією повинно полягати у зацікавленні її у цій діяльності [11, 58-60]. Потрібно зважати, що виховання не може бути продуктивним за відсутності власного прагнення. І потребує від особистості зусиль, спрямованих на самовиховання.

Процес самовиховання потребує подолання багатьох протиріч, боротьби із власними недоліками та слабкостями. *Самовиховання* – це активна діяльність молоді людини, спрямована на вироблення в собі позитивних якостей, відповідних до її соціальних та ціннісних орієнтацій [11, 59]. Самовиховання охоплює всі сфери розумового, морального та фізичного розвитку особистості, її здібності та знання, моральні і фізичні якості, смак і риси характеру, і може мати успіх лише за умови, якщо воно спо-

нукатиме до руху власні сили молоді людини, сприятиме активності, прагненню самому будувати своє життя.

Соціологічне дослідження з виявлення рівня громадянської позиції молоді

Дослідження в галузі громадянської активності в сучасному світі є дуже актуальним, оскільки існують тенденції до тотальної байдужості у ньому. В результаті опрацювання первинної соціологічної інформації, зібраної за допомогою опитування було отримано такі **результати**:

1. Виявлено сучасний стан громадянської позиції та громадянської активності. Згідно відповідей він є **незадовільним** в своїй більшості, адже лише **19,82%** респондентів засвідчили те, що вони залучені до громадської діяльності, тобто хоч якимось чином виявляють свою громадянську активність. Саме такий низький рівень замученості респондентів до діяльності у громадському секторі вплинува на те, що громадянська активність як важлива якість кожного громадянина у системі важливих якостей особистості посідає останні місця (лише **26** респондентів визначили її як важливу якість особистості і **21** обрали її як власну особистісну якість).

2. Виявлено протиріччя стосовно того, що хоча лише **19,82%** виявляють активну громадянську позицію, але **45,05%** респондентів готові взяти участь в акціях протесту проти дій влади. В такому випадку варто шукати причини, які заважають молодим людям проявляти власну активність, а це : відсутність вільного часу (**27,50%**), недостатність грошей та інших ресурсів для здійснення такої діяльності (**27,50%**), незнання, як досягти своєї мети (**25%**). Усі з наведених причин мають своє вирішення : якщо захід дійсно цікавий – людина знайде на нього час; недостатньо коштів та ресурсів – на допомогу приходять фонди грантодавців, а ту категорію людей, яка не знає як досягнути мети потрібно навчати, тим більше, що серед заходів, які пропонують громадські організації освітні, навчальні, айстер-класи, займають третє місце (**вибір 43 респондентів**), після розважальних (**55**) та культурних (**51**).

Висновки. Вивчаючи поняття «активної громадянської позиції молоді» було проаналізовано наукові підходи до розуміння поняття «громадянської активності», що її основою є власне прагнення особистості до діяльності, з часів становлення держави та суспільства до сьогодення, можна сформулювати висновок, що громадянська активність – це структурно-змістовна якість особистості, що формується та розвивається на основі власних ціннісних орієнтацій, враховуючи цінності суспільства та правові норми й вимоги держави, направляє діяльність, поведінку, спілкування людини, як представника соціального, на створення світу громадянських відносин та відображає характер інституціональної взаємодії з владою.

До факторів сучасного інформаційного простору, що впливають на формування громадянської позиції віднесено засоби масової інформації, громадську думку, культуру, право, виховання у сім'ї, суспільний фактор, особисте прагнення до активної діяльності.

Найбільшою активністю в суспільстві володіє молодь, що правда важливим є той факт, що її активність спрямована не у громадський сектор, а виключно на задоволення своїх первинних потреб. Тому сучасному суспільству не завадили б зміни, які б призвели до формування активної громадянської позиції молоді. Саме завдяки проектній діяльності цього можна досягнути. Тому рішенням цієї проблеми є вивчення сучасних тенденцій : причин діяльності чи бездіяльності серед молоді і написання від імені громадських організацій, які користуються найвищим рівнем довіри серед молоді (**48,65%**), проектів соціального спрямування на грантовій основі, для розвитку суспільства та демократії України. Основним завданням таких грантових проектів повинно бути бажання зацікавити молодь у своїй діяльності, показати особисту користь від неї, спонукати долучатися до акцій : спершу у якості пасивних глядачів, пізніше – помічників проектів, а кінцевою метою подібних грантових проектів повинне бути спонукання до виявлення у собі лідерських якостей і створення в подальшому власних проектів, які матимуть позитивний вплив на формування активної громадянської позиції молоді.

Література:

1. Конституція України. Коментар основних положень Конституції України щодо захисту прав та свобод людини і громадянина [Текст] / упоряд. М. І. Хавронюк. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 112 с. – (Права людини). – ISBN 966-7543-69-2
2. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР [Текст] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради. – К., 1996. – № 47. – 256 с.
3. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII [Текст] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради. – К., 1992. – № 48. – Ст. 18, 20.
4. Безверха, Т. В. Державне управління етнонаціональними відносинами в контексті формування української національної ідеї [Текст] : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Т.В.Безверха. – Д. : ДРІДУ, 2008. – 21 с.
5. Боришевський, М. Й. Розвиток громадянської спрямованості особистості [Текст] : моногр. / М. Й. Боришевський. – К.: «Педагогічна думка», 2007. – 186 с. – ISBN 978-966-644-038-2.
6. Карась, А. Ф. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства [Текст] / А. Ф. Карась // Універсум. Журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. – Л., 2000. – № 3-4. – С.17-21. – ISBN 966-7089-31-2

7. Лукашевич, М. П. Теорія і методи соціальної роботи [Текст] : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигонич, рец.: д-р філос. наук, проф. М. І. Михальченко, д-р соціол. наук, проф. В. Є. Пилипенко. – 2-ге вид.; доп. і випр. – К. : МАУП, 2003. – 168 с. – ISBN 966-608-322-9
8. Сіленко, А. Соціально-політичні наслідки інформаційної революції [Текст] / А. Сіленко // Політичний менеджмент : укр. наук. журн. / гол. ред. Ю. Шайгородський, шеф. ред. А. Толстоухов. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – № 5 (14). – С. 61-74. – (Інформаційне суспільство). – ISBN 978-966-8878-13-8
9. Смелзер, Н. Социология = Sociology [Текст] : пер. з англ. / Н. Смелзер; науч. ред. изд. на русском языке проф. В. А. Ядов. – М. : Феникс, 1994. – 688 с. – ISBN 5-7113-0106-3
10. Снігур, Л. А. Психологія становлення громадянськості особистості [Текст] / Л. А. Снігур. – Одеса : Вид-ць М.П.Черкасов, 2004. – 331 с. – ISBN 966-7467-11-2
11. Соціологія [Текст] : навч. посіб. / [С. О. Макеєв, Н. В. Костенко, Н. В. Паніні та ін.]; за ред. С. О. Макеєва, рец.: д-р філос. наук проф. В. І. Тарасенко, д-р філол. наук О. В. Білий – 2-ге вид.; випр. і доп. – (Серія «Вища освіта XXI століття»). – К. : «Знання», 2003. – 455с. – ISBN 966-620-182-8.
12. Соціологія [Текст] : підручник / за ред. М. В. Пічі; Мін освіти і науки України; рец: д-р соц. наук, проф. В. Є. Пилипенко, д-р соц. наук, проф. М. І. Пірен, д-р соц. наук, проф. А. М. Маковецький, Н. С. Грицишин. – 4-те вид.; випр. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2008. – 280с. : іл. – ISBN 966-7827-39-9
13. Юрій, М. Ф. Соціологія [Текст] : підручник / М. Ф. Юрій. – К. : «Кондор», 2007. – 288 с. – ISBN 966-620-390-7
14. Зміна поколінь як довгостроковий фактор ціннісної трансформації в суспільстві теорія Інглехарта [Електронний ресурс] // Соціологія. – Режим доступу: <http://socna5.at.ua/publ/1-1-0-40>. – Назва з екрану.

Денис Алейников

ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ ТА ВИХОВАННІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються освітній та виховний потенціал використання новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Проаналізовано основні проблеми використання новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні та запропоновано рекомендації щодо покращення стану викладання предметів циклу «Громадянська освіта» із застосуванням інформаційних технологій.

Ключові слова: інформаційні технології, громадянська освіта, комп'ютеризація, інформатизація, загальноосвітня школа, мультимедіа.

Denys Aleynikov. Educational opportunities of new information technologies in civic education and upbringing in schools: problems and perspectives.

The author reviews the educational and upbringing potential of the new information technologies in the civic education of pupils. The article analyzes basic problems of using new information technologies in civic education and provides recommendations on improvement of teaching civics with the use of information technologies.

Keywords: information technology, civic education, computerization, informatization, school, multimedia.

Формулювання дослідницької проблеми. Комп'ютеризація навчального процесу є одним із найбільш перспективних напрямів підвищення якості викладання предметів циклу «Громадянська освіта». Про це свідчать результати досліджень багатьох українських та зарубіжних педагогів, спеціалістів з інформаційних технологій. Комп'ютеризація навчально-виховного процесу є нагальною потребою часу у зв'язку з реалізацією програми «Освіта» («Україна XXI сторіччя»), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр. Проте, як показує практика, впровадження новітніх інформаційних технологій у викладанні суспільствознавчих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах на сьогодні є складною проблемою, яка потребує тривалої цілеспрямованої роботи й постійної уваги з боку педагогів та спеціалістів з інформаційних технологій.

Актуальність. В умовах глобалізації суспільства, значної комп'ютеризації навчально-виховного процесу важливе значення має реалізація якомога більшої кількості освітньо-виховних можливостей новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні. Суттєва модифікація та підвищення ефективності вивчення предметів циклу «Громадянська освіта» неможливі без використання сучасних комп'ютерних технологій.

Стан наукової розробки проблеми. Українські та зарубіжні науковці присвятили значну увагу цій проблемі. Серед вітчизняних дослідників, що займалися вивченням питання впровадження новітніх інформаційних технологій у загальноосвітніх школах, варто назвати О. Барановську [5], Н. Богомолу [6], Р. Гуріна [9], Л. Карташову [10], О. Кравчука [11], О. Пометун [14], О. Федорчук [17], М. Чалу [18], К. Чорну [20] та ін. Вони, зокрема, зауважили, що комп'ютерні технології відіграють важливу роль у навчанні та вихованні молодого покоління. Ефективним, на погляд дослідників, є застосування комп'ютерних технологій у вивченні предметів циклу «Громадянська освіта», проведенні виховних заходів, семінарів, практичних занять, проведення нетрадиційних уроків. Дослідники визнають, що комп'ютерні технології відкривають перед викладачами та учнями набагато більше можливостей, ніж традиційні засоби навчання. Однак, поза увагою дослідників залишаються питання впровадження новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні, новітні розробки електронних засобів навчання тощо.

Зарубіжні вчені, зокрема проф. Дж. Кейт (США), помітили, що сучасна учнівська молодь активно використовує у своєму навчанні цифрові технології. Тому її активність у цій галузі слід також спрямовувати на громадянську та політичну діяльність [21]. На думку американського фахівця з проблем інноваційних методик навчання А. Парсі, комп'ютерні технології у громадянській освіті можуть змінити спосіб спілкування учнів, а також спосіб реалізації наукових досліджень і навчання молодих людей. Такі технології були немислими ще двадцять років тому. Сьогодні ж, зауважує дослідниця, все більше вчителів шкіл і лідерів громадських організацій використовують цифрові технології у навчанні та роботі [22]. Вчені справедливо зазначають, що учнівська молодь охоче використовує комп'ютерні технології для пошуку інформації, навчання, комунікацій, виконання практичних завдань.

Проте, у працях дослідників мало уваги приділяється освітньо-виховному потенціалу новітніх інформаційних технологій, з'ясуванню їх впливу на виховання громадянської позиції учнів загальноосвітніх навчальних закладів в умовах розвитку інформаційного суспільства. Поза увагою дослідників залишається також аналіз основних проблем впровадження комп'ютерних технологій у громадянській освіті та вихованні учнів.

Отже, **метою статті** є вивчити проблеми впровадження та розкрити можливості використання інформаційних технологій у громадянській освіті у загальноосвітніх навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Інтернет-технології допомагають учасникам навчально-виховного процесу, передусім, глибшому вивченню відповідного матеріалу з теми. Використання у навчальній діяльності можливостей мережі Інтернет дозволяє навчити учнів самостійно знаходити необхідну для них інформацію, виділяти головну інформацію від другорядної, узагальнювати та співставляти факти. Водночас, робота з Інтернет під керівництвом досвідченого педагога як метод самоосвіти привчатиме вихованців до самостійності, відповідальності за результати своєї роботи, ретельного опрацювання самостійно здобутої інформації, і цим сприятиме підготовці до дорослого життя.

Сьогодні суспільство ставить перед усіма навчальними закладами, а відтак учителями та учнями як рівноцінними учасниками навчально-виховного процесу, такі вимоги:

- вміння орієнтуватися в різноманітних життєвих ситуаціях та самостійно здобувати отримані знання;
- вміння самостійно мислити, знаходити оптимальні шляхи для вирішення різноманітних проблем;
- здатність постійно створювати нові ідеї та вміння творчо та нестандартно мислити;
- вміння працювати з інформацією: збирати необхідні факти, аналізувати їх, робити необхідні узагальнення, зіставлення з аналогічними або альтернативними варіантами вирішення, встановлювати статистичні та логічні закономірності, робити аргументовані висновки, застосовувати отриманий досвід для виявлення і вирішення нових проблем;
- здатність бути комунікабельними (та активними – автор А.Д.) у різних соціальних групах [7].

Зауважимо, що при традиційному підході до викладання предметів циклу «Громадянська освіта» важко виховати особистість, яка б відповідала усім вказаним вимогам. Тому комп'ютерні технології якраз і покликані сформулювати в учнів ціннісне ставлення до громадянського суспільства, демократії, почуття патріотизму.

У навчально-виховній діяльності вчителя-предметника та учня важливим є використання навчальних та пізнавальних можливостей соціальних мереж, блогів, форумів. На наш погляд, застосування названих технологій у викладанні предметів громадянського циклу, проведенні відповідних тематичних виховних заходів сприятиме розвитку у учнів пізнавального інтересу до цієї галузі знань, комунікативної та міжпредметної компетентності, виховуватиме активну громадянську позицію, причетність до побудови в Україні демократичного громадянського суспільства. Крім того, сучасні учні охоче беруть участь у навчальних проектах із застосуванням новітніх комп'ютерних технологій.

Мультимедійні проекти сприяють кращому засвоєнню навчального матеріалу. Сучасній дитині набагато цікавіше і зручніше сприймати інформацію саме у формі мультимедійних презентацій, а не у вигляді застарілих монотонних таблиць. Застосування кольору, комп'ютерної графіки, звуку дозволяє відтворювати реальні обставини дійсності [19, 50-53].

Можливостей новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті чимало. Назвемо основні з них:

– Комп'ютерне навчання. Ця технологія передбачає навчання предметам циклу «Громадянська освіта» за допомогою спеціальних навчальних комп'ютерних програм.

– Вивчення за допомогою комп'ютера нового матеріалу та його використання для передачі знань. Ця технологія передбачає самостійну роботу учня за допомогою інноваційних навчальних засобів, при цьому характер навчальної діяльності не регламентується. Поряд з комп'ютером можуть використовуватися і традиційні навчальні засоби – підручники, а також аудіо– та відеозаписи. При цьому передача знань учням може відбуватися і без участі педагога. Це дозволить учням самостійно опрацювати матеріал, а відтак привчатиме їх до незалежності у власних судженнях.

Оскільки вивчення нового матеріалу вимагає значних розумових зусиль учнів, то вчитель може доволі успішно використовувати технології, пов'язані з роботою в Інтернет. Це, зокрема, пошук інформації, участь у віртуальних конференціях за допомогою популярних соціальних мереж «ВКонтакте», «Facebook», «YouTube», підготовки мультимедійних презентацій з використанням Інтернет-технологій.

Відтак, позитивним у викладанні громадянської освіти в середніх школах є наявність у школі комп'ютерних класів, підключених до мережі Інтернет, доступність Інтернет-технологій, значна увага до викладання інформатики, посилена увага учителів та керівництва школи до упровадження новітніх інформаційних технологій на уроках з правознавства, суспільствознавства та інших предметів варіативної складової.

– Оцінювання знань за допомогою комп'ютера. Воно може бути як самостійною навчальною технологією, так і елементом інших інтерактивних навчальних технологій. При цьому можуть використовуватися тести, фронтальні методи контролю знань, самостійні роботи та творчі проекти.

Зворотній зв'язок між користувачем та засобами новітніх інформаційних технологій дозволить поглибити та глибше охопити навчальний матеріал відповідних тем [18, 55-56].

Відомо також, що процес сприйняття, осмислення та запам'ятовування навчального матеріалу залежить від якості його викладу [15, 128]. Тому якісне та доречне унаочнення навчального матеріалу за допомогою інформаційних технологій дозволить істотно підвищити засвоєння учнями навчального матеріалу з предметів циклу «Громадянська освіта». Проте, слід пам'ятати, що надмірне використання ілюстративної наочності без гармонійного поєднання із навчальним змістом може призвести до зворотного ефекту – поверхневого вивчення навчального матеріалу. Тому учнів слід навчити визначати пріоритети та сприяти поглибленню знань з питань, які є найбільш важливими у підготовці до уроку.

Завдяки застосуванню у навчальному процесі операційної системи Windows стало можливим проводити діалогове спілкування у так званих інтерактивних програмах, які дозволяють більш повне засвоєння навчального матеріалу.

Аби уникнути надмірної поверховості під час вивчення предметів циклу «Громадянська освіта», також слід, на нашу думку, активніше застосовувати метод проектів. В його основі лежить розвиток пізнавальних, творчих навичок учнів, уміння самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, що швидко змінюється та динамічно розвивається, вміння критично мислити.

Цей метод дозволяє виховувати учнів як засобами навчального предмету, так і засобами позакласної та міжпредметної діяльності, дозволяє розвинути творчі здібності учня та навички прояву активної громадянської позиції. В основі цього методу лежить розвиток пізнавальних навичок учнів, які можуть і вміють проектувати свої знання. Він розвиває в учнів уміння орієнтуватися в інформаційному просторі, що постійно розширюється, вдосконалює критичне мислення, організаційну культуру, вдосконалює комунікативні вміння та навички самоорганізації. Метод проектів орієнтований на самостійну діяльність учнів, яку вони виконують в межах певного часового проміжку.

Пріоритетним педагогічним завданням у процесі навчання і виховання є озброєння учнів цілісною культурою організації своєї діяльності, розвиток у учнів здатності до генерації ідей, їх аналізу, самостійному прийняттю рішень, формуванню власної думки, своєї життєвої позиції, толерантності під час колективного ухвалення рішень та виконання завдань.

Використання динамічного гіпертексту під час вивчення предметів циклу «Громадянська освіта» дає можливість провести контроль та корекцію знань і вибрати оптимальний рівень вивчення навчального матеріалу [17, 260]. Ця технологія є надзвичайно корисною в освітньому процесі, оскільки дозволяє адаптувати останній до індивідуальних рівнів компетенції учнів у різних темах, що вивчаються в рамках предметів.

Проведення уроків та занять з громадянського виховання не можливе без мультимедійних технологій. Вони дають можливість ефективно використовувати текст, графіку, відео та мультиплікацію в інтерактивному режимі. Комплексне використання названих технологій дозволяє суттєво підвищити якість викладання громадянсько-научних дисциплін, враховуючи ще й те, що мультимедійні програми – досить наукоємкий продукт і для їх розробки необхідні зусилля педагогів, психологів, програмістів художників, звукооператорів та ін. Мультимедійні технології мають суттєві переваги перед паперовою книгою, оскільки під час їх використання виникає навчальне середовище з яскравим наочним представленням потрібної інформації. Для учнів середньої школи це є особливо привабливим. Будь-який електронний посібник можна доповнити новими навчальними схемами, матеріалами, що дозволяє вибрати найоптимальнішу модель та рівень навчання.

Педагогові, що впроваджує у свою діяльність новітні інформаційні технології, слід пам'ятати, що та чи інша інтерактивна технологія, яка вводиться в освітню діяльність, стає невід'ємною частиною навчально-виховного процесу. Через деякий час, навіть тоді, коли ця технологія стає звичною та доступною, вона здатна відкривати нові можливості, які можуть покращити навчально-виховну діяльність учнів та педагогів.

Нарешті, існує ще одна позитивна сторона використання новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні. Мова йде про зміну ролі викладача в освітньому процесі. Вчитель перестає бути єдиним джерелом знання і стає керівником та помічником учнів. Їм надається можливість самостійно шукати потрібні знання у світі, що швидко змінюється. Використання комп'ютерних технологій також уможливує самостійну та незалежну навчальну діяльність учня, дозволяє корегувати навчальні графіки, програми та методики викладання. З'являються нові інструменти та ресурси, доступні педагогам.

Проте, поряд з позитивними сторонами використання інформаційних технологій у вивченні предметів циклу «Громадянська освіта», існують і певні труднощі, серед них:

- недостатнє матеріально-технічне та науково-методичне забезпечення навчального процесу у загальноосвітніх навчальних закладах;
- відсутність розроблених методик використання сучасних інформаційних технологій, інтегрованих у навчальний процес;
- недостатня підготовка педагогічних кадрів, що викладають предмети циклу «Громадянська освіта» до використання у навчальному процесі засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

– відсутність у вчителів мотивації щодо використання сучасних інформаційних технологій навчання.

На наш погляд, недостатнє матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів є чи не найголовнішою проблемою у впровадженні передових інформаційних технологій у громадянську освіту та виховання. Для прикладу, ще станом на 2008 р. матеріально-технічна база шкіл Рівненської області була оцінена керівниками райвідділів освіти як «незадовільна» [13].

На жаль, аналізуючи сучасну тенденцію використання комп'ютерних технологій у загальноосвітніх школах, можна констатувати лише невеликий поступ у цій важливій сфері. Наприкінці 2012 р. колегія Рахункової палати України заявила, що високі показники забезпеченості шкіл комп'ютерною технікою не відображають реального стану речей, оскільки близько половини комп'ютерів, що використовуються у школах, є застарілими [12]. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр. [4] передбачає кроки для інформатизації освіти, забезпечення наукової та інноваційної діяльності в освіті. Однак, без цілеспрямованої уваги держави та профільного міністерства до цієї проблеми, належного фінансування галузі, яке згідно із Законом України «Про освіту» повинне становити не менш як 10% від ВВП [3], годі сподіватися на дієву реалізацію основних положень Програм розвитку освіти у загальноосвітніх школах та на ефективне викладання предметів, громадянської освіти включно.

Для того, аби під час проведення уроків, а також виховних заходів з громадянської освіти, повною мірою були досягнуті цілі та завдання даних курсів, потрібно, аби комп'ютери перейшли із класу інформатики у навчальні кабінети. Для учителів з предметів громадянської освіти важливою є розробка та впровадження у навчальний процес розвиваючих освітніх програм, які значною мірою полегшуватимуть вивчення учнями складних, часом суперечливих питань, які розглядаються на уроках з громадянської освіти та сприятимуть кращому розумінню суспільно-політичних процесів, актуальних проблем суспільного життя, водночас, полегшуючи їх адаптацію до життя в інформаційному суспільстві. Для цього потрібно також, щоб у кожному загальноосвітньому навчальному закладі створювалися необхідні соціальні та психологічні умови для опанування учнями сучасних інформаційних технологій і розроблення методики використання їх у навчально-виховному процесі [16].

Іншою, не менш суттєвою проблемою, яка істотно ускладнює впровадження в школах новітніх інформаційних технологій у громадянську освіту, є недостатня методична підготовка вчителів. Вміння вчителів-предметників користуватися засобами новітніх інформаційних технологій є, на наш погляд, чи не основним засобом для підвищення якості викладання предметів циклу «Громадянська освіта» у школах. Це є особливо актуальним у контексті становлення громадянського суспільства в Україні. З досвіду зарубіжних педагогів, комп'ютерні технології сприятимуть активному залученню учнівської молоді до вивчення основ громадянського суспільства [23].

Учителю необхідно звернути увагу на те, що під час проведення уроків з використанням новітніх інформаційних технологій він повинен вміти заздалегідь моделювати ситуації взаємодії з класом за допомогою засобів, схем діяльності учнів, відповідно до змісту і мети уроку. Під час такого уроку визначальною є діяльність учнів, а головною функцією педагогічного співробітництва між вчителем та учнями стає створення комунікативних умов на уроці, чи під час виховного заходу, коли учитель своїми висловлюваннями і діями бере участь у створенні «критичних ситуацій», що підводять вихованців до аналізу й розуміння змісту навчального матеріалу. Вчитель також керує взаємодією учнів, які представляють різні позиції й пізнавальні можливості.

Для всебічної підготовки фахівця з громадянської освіти досить важливим є розвиток інформаційної компетентності, яка виявляється, насамперед, у готовності викладача реалізувати свій творчий потенціал для успішної творчої діяльності, а також усвідомлення особистої відповідальності за результати навчально-виховного процесу. На жаль, багато педагогів, які спеціалізуються на громадянській освіті в школі, не вважають за необхідне застосовувати активні форми та методи роботи чи просто не бажають утруднювати себе їх організацією [8]. Погіршує ситуацію також невпорядкована система методичної роботи з предметів циклу «Громадянська освіта». Не додає довершеності громадянському навчанню й вихованню відсутність ефективної організації обміну освітян педагогічним досвідом. Навіть передові методики навчання та виховання, що можуть застосовуватися на уроках з громадянського виховання, часто стають надбанням вузького кола спеціалістів.

Суттєво ускладнюють впровадження новітніх інформаційних технологій у загальноосвітніх школах і проблеми, пов'язані з низьким рівнем готовності керівників навчальних закладів до використання у навчально-виховному процесі інноваційних технологій, у тому числі й інформаційних. Діяльність керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах трансформації суспільства відбувається в умовах, коли школа із простої закритої системи перетворюється у більш складну відкриту систему. У таких умовах важливою управлінською якістю директора школи постає його готовність до інноваційної діяльності. Вона стимулює особистісний розвиток, визначає професійну спрямованість учнів, що є також значимим під час громадянської освіти та виховання.

Існує ще одна, не менш суттєва проблема, що неабияк стримує впровадження новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні учнів. Йдеться про поєднання інноваційних програм з державними програмами виховання і навчання, а також співіснування різних педагогічних концепцій навчання та виховання. Шкільні навчальні програми предметів суспільствознавчого циклу,

на наш погляд, є подекуди застарілими, не передбачають можливості адаптації до умов конкретної школи, вчителя, учня, використання комп'ютерних технологій, рідко передбачають можливість активного діалогу учня та вчителя, позбавлені динамічності, часто не враховують поточні зміни у законодавці, політичній ситуації в країні, морально-духовному стані суспільства [1; 2]. До того ж, усі курси, рекомендовані Міністерством освіти, молоді та спорту України з громадянської освіти є вибірковими. Водночас, предмети, які читаються в рамках інваріантної складової середньої освіти, лише частково охоплюють питання, що стосуються громадянської освіти.

У багатьох школах вчителі стикаються з проблемами наповнення змісту та структури курсу з громадянської освіти, вибору форм та методів викладання предмета. Вивчення усього багатоманіття проблематики громадянської освіти відбувається лише у рамках деяких тем окремих шкільних курсів, наприклад, «Правознавство». Недостатнім є й обсяг навчальних програм з громадянської освіти: для прикладу, на наш погляд, однієї години з курсу «Правознавство» у середній школі є недостатньо для всебічного вивчення учнями проблем формування громадянського суспільства в Україні. Структура навчальних предметів часто не передбачає проведення нетрадиційних уроків, таких, як урок-гра, урок-суд, урок-брейн-ринг, урок «Що? Де? Коли?», урок-прес-конференція, урок-розслідування та ін. Цим, на наш погляд, суттєво знижується якість викладання предметів циклу «Громадянська освіта». Проведення нетрадиційних уроків та виховних заходів з громадянської освіти, якомога ширше застосування новітніх комп'ютерних технологій, залучення учнів до самостійної роботи з інформацією, заохочення їх до роботи в інтерактивних Інтернет-конференціях, форумах, соціальних мережах дозволить покращити стан викладання громадянознавчих предметів та істотно підвищити їх виховний потенціал.

Висновки. Використання новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні здатне радикально змінити існуючу модель навчання. Завдяки активному впровадженню інноваційних методик та технологій стає можливим застосовувати особистісно орієнтований підхід, скеровувати весь процес навчання на кожного окремого учня. Навчаючи учнів основним цінностям та принципам функціонування громадянського суспільства, викладачі цим не просто готують своїх вихованців до життя у нових умовах, але й забезпечують сталість та демократичний розвиток суспільства.

Труднощі, які виникають у процесі громадянської освіти та виховання учнів, полягають у застарілості матеріально-технічної бази навчальних закладів, недостатній методичній підготовці педагогів, недостатній ініціативності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у впровадженні новітніх інформаційних технологій у навчально-виховному процесі. Для подолання цих негативних тенденцій у громадянській освіті слід, на наш погляд, активізувати впровадження комп'ютерних технологій у школах, стимулювати застосування інформаційно-комунікаційних технологій на уроках та виховних заходах, усіляко заохочувати педагогічні кадри до підвищення кваліфікації та вдосконалення методично-дидактичних та комунікативних навичок.

Література:

1. Державний стандарт базової освіти [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://svitova-litera.at.ua/board/dokumenti...standart...i.../2-1-0-21>.
2. Навчальні програми [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/often-requested/educational-programs/>
3. Про освіту: Закон України: Ухвалено 23 травня 1991 р. (зміни і доповнення від 23 березня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://rectors.odessa.ua/ua/uploads/mon/strategia.doc>.
5. Барановська, О. В. Інформаційні методи навчання учнів / О. Барановська – К. : Знання, 1999. – 36 с.
6. Богомолова, Н. І. Сьогодення та перспективи розвитку інформаційних технологій у Києво-Печерському ліцеї № 171 «Лідер» / Н. Богомолова // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2003. – № 2. – С. 9-10.
7. Використання сучасних педагогічних та інформаційних технологій в освітньому процесі для активізації творчого потенціалу учнів [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-43D95C79BEV75/list-9a6b21af26>.
8. Взаимодействие учреждений общего и дополнительного образования в процессе гражданского образования учащихся [Электронный документ]. – Режим доступа: http://www.gaduga.info/page/?path=3,178,188&arh=_arh
9. Гурін, Р. С. Методичні основи впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес : навч. посіб. / Р. Гурін. – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – 57 с.
10. Карташова, Л. А. Роль веб-технологій у підвищенні ефективності діяльності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Л. Карташова // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2008. – № 5. – С. 19-21.
11. Кравчук, О. В. Ефективність підготовки майбутніх учителів до застосування інформаційно-комп'ютерних технологій на уроках природознавства і громадянської освіти / О. Кравчук // Вісн. Черкас. ун-ту. – Черкаси, 2008. – Вип. 129. – С. 51-55.

12. Міносвіти неефективно впроваджує ІКТ у школах [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/news/33063/>
13. Основна проблема шкіл України – матеріально технічне забезпечення [Електронний документ]. – Режим доступу: // http://osvita.ua/school/school_today/2707/.
14. Пометун О., Семіколенова О., Сулова О. Кроки до права / О. Пометун, О. Семіколенова, О. Сулова. – К. А. П. Н., 2001. – 178 с.
15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: в 2-т. / С. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 2. – 328 с.
16. Сучасна школа. Сучасний урок. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі [Електронний документ]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/30549
17. Федорчук, О.С. Використання можливостей мережі Інтернет у діяльності закладів освіти / О. Федорчук, Ю. Дорошенко // Інформатизація середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи: навчально-методичний посібник / за ред. В. Мадзігона та Ю. Дорошенка. – К.: Педагогічна думка, 2003. – С. 250-272.
18. Чала М.С. Інформаційно-телекомунікаційні технології у практиці роботи вчителя-предметника / М. С. Чала // Педагогічний вісник. – 2011. – № 2. – С. 55-56.
19. Черняк, Н. Теорія створення мультимедійної комп'ютерної презентації / Н. Черняк // Школа. – 2011. – № 10. – С. 50-53.
20. Чорна, К. Громадянське виховання – нагальна потреба України / К. Чорна // Освіта України. – 2000. – № 51. – С. 5.
21. Burke, Whitney. Digital Opportunities for Civic Education / W. Burke/ – [On-line resource]. – Accessed: <http://dmlcentral.net/blog/whitney-burke/digital-opportunities-civic-education>
22. Digital Civic Learning // [On-line resource]. – Accessed: <http://www.digitallearningday.org/learn-and-explore/digital-learning-tools/civics/>
23. Parsi, Ace. Opportunities in Technology: The New Frontier for Service-Learning and Civic Education / A. Parsi // [On-line resource]. – Accessed: <http://www.nylc.org/blog/opportunities-technology-new-frontier-service-learning-and-civic-education>

Сергій Штурхецький, Іванна Пристайович

РОЗВИТОК НЕФОРМАЛЬНОЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ОСВІТИ НА РІВНЕНЩИНІ

У статті аналізується досвід становлення та особливості функціонування неформальної журналістської освіти у Рівненській області. Автори пропонують свою класифікацію різних видів неформальної освітньої роботи у сфері журналістики.

Ключові слова: неформальна освіта, журналістика.

Serhiy Shturhetsky, Ivanna Prystayovych. Development of informal journalism education in the Rivne region.

In this article authors analyze the experience of implementation and characteristics of informal journalism education in the Rivne region. They others a new classification of different types of informal education in the field of journalism.

Key words: informal education, journalism.

Формулювання дослідницької проблеми. Глобалізація та стрімкий розвиток інформаційних технологій призводить до становлення елементів постіндустріального інформаційного суспільства і у країнах із «транзитним» соціально-економічним та політичним устроєм, зокрема, в Україні. Долаючи наслідки радянського впливу на світоглядні позиції, українське суспільство поступово змушене прилаштовуватися до реалій сучасного світу. А реалії ці (особливо після першої хвилі фінансово-економічної кризи 2008 року, «арабської весни» 2011 року) вказують на те, що сьогодні ніхто і ніде не може бути забезпеченим від втрати роботи, від стрімких суспільних змін. Такі новітні виклики зумовлюють зростаючу потребу громадян (у тому числі молоді) у здобутті додаткових знань про суспільно-політичний розвиток, функціонування інституцій громадянського суспільства. Вітчизняна вища школа не може поки що дати адекватну відповідь цим запитам, хоча досить швидкими темпами університети опановують дистанційні форми навчання, проведення навчальних семінарів та окремих курсів. Інституція приватних тренерів та навчальних закладів також не настільки розвинена в Україні, щоб забезпечити надання знань у сфері громадянської освіти усім бажаючим. Залишається сподіватися лише на «третій сектор». І дійсно, громадські організації, мобілізуючи власні і кооптуючи грантові ресурси, проводять тренінгові курси, семінари, організують конференції та практикуми. Водночас, подібна діяльність НДО має реципієнтом насамперед громадських активістів, журналістів, тобто, якоюсь мірою, вже підготовлене експертне середовище. Хоча останнім часом спостерігається реалізація громадськими організаціями і проектів, до яких намагаються залучити якнайширше коло людей, незважаючи на їх первинну професійну підготовку чи певний фаховий стартовий рівень.

Особливо необхідною складовою громадянської освіти є навчання журналістів – як фахівців, так і представників нещодавно народженої «МИ-журналістики» (D.Gillmor) або громадянської журналістики. Поки що чи не єдиними доступними носіями знань із журналістики (особливо новітніх її практик і платформ) для громадськості є саме НДО.

Актуальність дослідження. Становленню громадянського суспільства в Україні, функціонуванню інституцій громадянського суспільства та розвитку громадянської освіти присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені як В.Д.Бакуменко, В.М.Бесчастний, М.А.Бойчук, А.В.Дуда, Н.М.Драгомирецька, О.М.Руденко та інші. Зокрема, російські дослідники А.А.Левицька [1] та О.В.Федоров [2] зосередилися, окрім іншого, на вивченні закордонного досвіду громадянської освіти. Про сутність і форми неформальної освіти йдеться у закордонних дослідженнях Р. Дейва, К. Куллена, Д.Лівінгстоуна, П. Фордхема та ін.

Дискусію про сучасне і майбутнє журналістської освіти на високому науковому і фаховому рівні проводили і проводять такі вчені як В.Ф.Іванов, С.М.Квіт, І.М.Лубкович, І.М.Михайлин, А.З.Москаленко, В.В.Різун, Ю.Г.Шаповал та інші.

У той же час особливості і методи впровадження неформальної журналістської освіти в Україні залишаються не досить вивченими, а процеси із неформальної освітньої діяльності, які відбуваються на регіональному рівні, і взагалі залишаються поза увагою дослідників.

Журналістська освіта в Україні потребує кардинальних змін – це висновок, до якого начебто дійшли не лише учасники вітчизняного науково-публіцистичного дискурсу, але й поділяють його офіційні особи держави. Зокрема, триває робота зі створення нових вимог до стандартів освіти і на їхній основі – нових стандартів професійної підготовки [3]. Крім того, і досі на офіційному рівні підійшли до необхід-

ності запровадження громадянської освіти, про що свідчить, зокрема, оприлюднений для громадського обговорення проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні [4].

Водночас самим громадянським суспільством також шукається вихід із ситуації. Адже проблема постає не лише у фаховій підготовці журналістів, а в поширенні серед якнайширшого кола громадян знань про складні комунікаційні процеси, можливості і небезпеки впливу мас-медіа, вмінь використовувати наявні у вільному доступі он-лайнні інструменти тощо. А для цього НДО планують і реалізують різноманітні проекти освітнього характеру, які у своїй сукупності формують нестійку поки що систему неформальної журналістської освіти.

Тож, метою даною статті є визначення особливостей становлення та функціонування неформальної журналістської освіти у Рівненській області. Досягнення дослідницької мети передбачає виконання наступних завдань: з'ясувати зміст і дати визначення дефініції «неформальна журналістська освіта», виявити її місце і роль в контексті поняття «громадянська освіта»; описати процеси і заходи, які відбуваються в сфері неформальної журналістської освіти на Рівненщині впродовж останніх п'яти років.

Джерельною базою даного дослідження слугують наукові праці дослідників громадянської освіти та соціальних комунікацій, публікації у періодичній пресі та Інтернет-порталах, матеріали заходів, у яких брали участь автори статті.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у суспільстві існує значний запит на неформальну освіту як на сегмент повноцінної ефективної освіти. Така форма освітньої практики у широкому значенні має за свою мету стимулювання позитивних соціальних змін, що збігається із завданнями громадянської освіти. До того ж, неформальна освіта дозволяє отримати знання із журналістики (доступ до ресурсів створення контенту забезпечується з розвитком інформаційних технологій) широкому колу людей, не пов'язаних за своїм основним заняттям із професійною журналістикою. Про активну, діяльну роль громадянської журналістики сказано вже чимало. Так, аналізуючи розвиток американської наукової думки щодо громадянської журналістики, російська дослідниця Н.В.Хлебнікова приходить до висновку, що сьогодні в мережі Інтернет ідуть експерименти зі створення нової моделі відносин за напрямом «медіа – суспільство», заснованим на принципі журналістики як суспільного блага. У суспільній реальності «це обов'язково призводить до того, що читачі стають партнерами журналістів і журналісти втягуються у вирішення проблем, про які вони пишуть» [5]. Феномен «Ми-журналістики» дозволяє стати активними учасниками суспільної дискусії широкої аудиторії, яка до цього була приречена лише на пасивне сприйняття інформації і лише за рідкими винятками могла впливати на медіа. Як відзначає американський дослідник Д.Гілмор, «завдяки сучасним технологіям стало можливим для мільйонів говорити вільно і бути почутим, причому для багатьох – вперше» [28, 142]. З висновками американського науковця погоджується і білоруський вчений В.Степанов, який стверджує, що «громадянська журналістика – це активна участь у медіа процесах людей, які не пов'язані із медіа професійно» [6, 347]. Водночас, і білоруським, і українським ЗМІ ще довго йти шляхом пошуку партнерства із громадянською журналістикою – до цієї тези настановує актуальне повідомлення про конкурс «The Pritzker Fellowships», який дозволяє відібраним претендентам отримати річне стажування на радіо та стипендію від «Chicago Public Media». При цьому одна з умов до претендентів – не мати журналістської освіти чи наукового ступеня в цій галузі [29].

Однією із важливих особливостей неформальної журналістської освіти є те, що при працевлаштуванні у ЗМІ роботодавці шукають претендента з досвідом роботи в медіа сфері. Такі журналістські проекти як неформальна освіта дають її учасникам практичний досвід, можливість публікувати свої матеріали, дозволяють зав'язати корисні контакти та знайти потенційні джерела.

Що ж стосується визначення концепту «неформальна освіта», то у цьому питанні ще не існує установленої вітчизняної традиції. Можемо звернутися хіба що до традиції європейської, яка, за визначенням Європейської Асоціації з Освіти Дорослих (ЕАЕА) вказує, що сегмент «освіта дорослих» у європейській практиці охоплює формальну, неформальну та спонтанну форми навчання дорослих людей» [7]. При цьому під неформальною освітою розуміється «навчальний процес, який переважно відбувається поза навчальними закладами, яка не приводить до присвоєння певної кваліфікації, але має визначені часові обмеження, цілі навчання» [7].

Створення критеріїв та механізмів визнання й утвердження неформальних видів освіти в навчальній та професійній діяльності знаходиться в переліку рекомендацій, розроблених (на основі аналізу європейського досвіду «освіти дорослих») для уряду фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень [8].

Зрештою, вітчизняні дослідники цього неоднозначного (і незвичного поки що для нас) явища сходяться на протиставленні формальної освіти і неформальної, тобто «неформальна освіта – це освітня діяльність поза межами формальної» [9, 160].

Точніше і повніше визначення використовує у своїх дослідженнях канадський фахівець у галузі безперервної освіти Д.Лівінгстоун (D.W. Livingstone). Він, зокрема, використовує визначення Статистичного департаменту Канади: «Неформальна освіта – це тривалий у часі процес, за допомогою якого людина впродовж свого життя набуває відносини, цінності, навички і знання з повсякденного досвіду, виховних впливів та інших чинників її середовища» [30, 30]. Як вказує В.Давидова, неформальна

освіта дорослих у Швеції – фолкбілднінг (folkbildning) – набула неабиякого поширення і впливу, коли майже третина дорослого населення країни продовжує свою освіту впродовж життя [10]. Європейська практика безперервної освіти стає одним із повноправних атрибутів цивілізованого світу. Можемо сподіватися, що і Україна невдовзі долучиться до переліку цих країн. Принаймні, деякі особливості розвитку неформальної освіти, дають певні підстави для оптимізму.

Що ж до оцінки загального стану якісної освіти в Україні, то вони викликають занепокоєння. І нові виклики, які постали перед усією українською освітньою системою, не можуть оминати й журналістику. Багато вищих навчальних закладів не мають достатньо висококваліфікованих фахівців та відповідної матеріально-технічної бази, щоб надавати якісну журналістську освіту. Нерідко там викладають колишні журналісти, які отримували освіту ще в радянські часи і мають недостатнє уявлення про нові медіа, нові технології й світові тенденції медіа ринку, а інколи, як це не прикро, і про журналістські стандарти [11]. Проблеми сучасної журналістської освіти, з одного боку, зумовлені тісними взаємовпливами усієї вітчизняної системи вищої освіти, а з другого – особливостями власне мас-медійної галузі.

Проте, «сучасна українська журналістська освіта переживає й найкращі часи в тому розумінні, що йде активний пошук істини, що освіта не залишається консервативною, а перебуває на шляху тих же пошуків, що й сама журналістика та наука про неї» [12]. Прикладом таких пошуків, на нашу думку, є, якоюсь мірою, неформальна журналістська освіта на Рівненщині.

Спробуємо надати класифікацію різним формам освітньої роботи у сфері журналістики, які за останні роки практикувалися на теренах Рівненщини. По-перше, це проекти тривалої дії, які мають ознаки систематичності поданого матеріалу та характеризуються конкурсним відбором при формуванні аудиторії. До таких проектів віднесемо, насамперед, досвід Школи універсального журналіста [13] – спільного проекту ВД «ОГО» та телерадіокомпанії «Рівне 1» (характеризується медійною підтримкою спонсорів та самофінансуванням, існує з 2006-го року, передбачає десяти- та триденні сесії із практикою в газетах та на телеканалі, керівник – головний редактор ВД «ОГО» Віталій Голубєв). Варто згадати у цьому контексті і проект «Лабораторія громадських медіа» (керівник – Антон Шинкарук), реалізований у 2010-2011 роках РОГО «Рівненський медіа-клуб» [14]. Особливістю цього проекту тривалістю 12 сесій було те, що він, окрім своєї основної аудиторії (журналістів районних ЗМІ) дозволяв навчатися основам новітніх інтернет-технологій і непрофесійним журналістам – блогерам, працівникам прес-служб, громадським активістам. Проект «Школа журналістики «Молодь – ДІЄ» [15] – упродовж 2012-2013 років провів дві дводенні сесії, на які були запрошені київські та рівненські журналісти. Проект фінансується за допомогою грантових програм, організаторами виступили громадська ініціатива «Молодь-ДІЄ» та РММГО «Фундація регіональних ініціатив» (координатор – Віталій Примак). Задуманий як одноденний захід, семінар-тренінг 'Громадська журналістика та відповідальні соціальні медіа' (організатор – ГО «ЗЕОН», м. Здолбунів, керівник – Микола Орлов) отримав після свого проведення у жовтні 2012 року хороші відгуки від учасників і вже за допомоги іноземних грантодавців (перший захід профінансували місцеві меценати) переріс у 2013 році у проект «Розвиток громадської журналістики у малих сусідніх громадах». Цей проект [16] передбачав три сесії занять (одна з них – дводенна), а також міжсесійні завдання. Проект зібрав різнобікову аудиторію з різних областей України і є поки що першим успішним на Рівненщині прикладом неформальної освіти саме представників громадянської журналістики. Проект також є експериментальним, у ньому застосовують новітні західні методики журналістського навчання і створюють умови для його розвитку в Україні.

По-друге, це проекти освітніх закладів, які намагаються розширити діапазон наданих освітніх послуг. До таких проектів відноситься група журналістики (керівник – Андрій Матвіїв) гуманітарної школи Палацу дітей та молоді (ПДМ) Рівного, що була заснована у 90-их роках минулого століття журналісткою Валентиною Шумик, із 2002-го року група журналістики ПДМ видає газету «Без секретів» [17]. Нещодавно при ПДМі створено і групу тележурналістики. Заняття проходять для старшокласників у позаурочний час. Схожими принципами позашкільної освіти керуються організатори міської міжшкільної секції «Журналістика» на базі Рівненської ЗОШ № 8. Також подібні проекти у якості сертифікатних програм реалізують вищі навчальні заклади. Так, у співпраці із Рівненською незалежною медіа-профспілкою у 2006-2007 роках та із Комісією із журналістської етики у 2011-2012 роках сертифікатні програми із журналістики та медіа-грамотності були реалізовані у Національному університеті «Острозька академія».

По-третє, це секції, студії і групи, які функціонують безпосередньо при університетах, але залучають студентів на добровільній основі за часовими межами основного навчального процесу. Так, у МЕРУ – це Студентське інформаційне агентство [18] та газета «Сьомий поверх» [19], в НУ «Острозька академія» – газета «Острозька академія» [20], канал Youtube [21] Ост-радіо – [22] та центр зв'язків з громадськістю.

По-четверте, це проекти, які за своїм охопленням і тематичною наповненістю набагато ширші, ніж тільки неформальна журналістська освіта, але своїми елементами мають стосунок і до журналістики. Як приклад – проект «Форум молодих лідерів Рівненщини» (координатор – Тарас Комаренко), під час якого 20 – 21 квітня 20013 року у Рівному активна молодь змогла познайомитися з презентаціями громадських діячів, політиків та бізнесменів, а також і журналістів – Отара Довженка, Віталія Голубєва та

Сергія Штурхецького [23]. Сьогодні спостерігається зацікавлення молоді таким неформальним рухом як «вуличні університети». У Рівному свій «Вуличний університет» розпочався 27 квітня 2013 року (координатор – Андрій Логашук), символічно, адже перша сесія проекту була присвячена виступам журналістів Олександри Корчеської та Юліани Тет (Тетяни Юрчук) [24].

Наступне, це міжнародні програми, які реалізуються українськими організаціями (університетами, НДО, місцевими органами влади тощо) та закордонними партнерами. Студенти «Острозької академії» – майбутні журналісти – у липні 2012 року взяли участь у Міжнародному семінарі з онлайн-журналістики «*Żurnaliści-aktywiści*» («Журналісти-активісти»), який відбувся у Варшаві. Польська фундація «Нові медіа» організувала цей семінар для активістів молодіжних редакцій. Україну представляли студенти Національного університету «Острозька академія», Білорусь – редакція «Третій сектор» із м. Гродно та редакція «Прасвет» із Мінська, а Польщу – молодіжна редакція «*ElektroWstrzas*» з м. Радомсько. Проект триває і нині – 6-7 лютого 2013 року в м. Острог відбувся в рамках цього проекту українсько-польський науково-практичний семінар на тему «Онлайнова журналістика: специфіка, завдання, аудиторія», за результатами якого було видано збірник наукових доповідей [25]. Прикметно, що авторами цих наукових доповідей були як викладачі, так і студенти з Польщі та України.

По-шосте, це разові семінари для журналістів, які проводяться зазвичай «профільними» професійно орієнтованими організаціями і мають чітко визначену цільову аудиторію (фахівці ЗМІ). Прикладом спільного (НМПУ та НСЖУ) проведення в Рівному подібного заходу – є семінар 30 вересня 2011 року на тему «Захист прав журналістів – справа самих журналістів». Захід зібрав журналістів із Рівненської та Волинської областей і мав на меті обговорення результатів моніторингу порушення прав журналістів в Україні, пропагування юридичної грамотності серед журналістів та працівників медіа, надання журналістам практичних порад щодо захисту своїх прав [26].

Великі і тривалі міжнародні проекти, які на певних своїх етапах реалізації передбачають або мають одним із своїх елементів або журналістську освіту або додаткові знання для журналістів. Такі проекти за своїм впливом дуже близькі до спонтанної освіти, коли люди, займаючись своєю звичною діяльністю, здобувають новий досвід. Так, зокрема, проект Ради Європи «Сприяння Європейським стандартам в українському недійному середовищі» (2009-2012) передбачав, крім всього іншого, під час своєї реалізації в Рівному і проведення спільних діалогових груп, до яких входили журналісти, громадські активісти, представники міської влади та експерти. А оскільки темою проекту в Рівному 12 березня 2009 року було обрано «Якість надання комунальних послуг, їх тарифікація» [27, 7], то під час роботи таких діалогових груп журналісти отримували необхідні знання у комунальній галузі, спільно із профільними фахівцями напрацьовували проекти рішень, шукали вирішення проблем тощо.

Висновки. За останні п'ять років спостерігається значне збільшення кількості різноманітних заходів на Рівненщині, які можна класифікувати як елементи неформальної журналістської освіти. Виявлені особливості різних форм освітньої роботи у сфері журналістики, які за період 2009 – 2013 років практикувалися та практикуються на теренах Рівненщини, дозволяють зробити висновок про можливість їх класифікації (за систематичністю поданого матеріалу, тривалістю, організаторами, фінансуванням, загальною спрямованістю тощо) принаймні на сім видів. Останнім часом спостерігається активне залучення університетів до проектів неформальної освіти, а за кількістю проведених освітніх заходів та охоплених учасників різнопрофільні НДО наздоганяють, якщо не випереджають професійні журналістські організації. Імовірно, що стрімкий розвиток громадянської журналістики, інтерактивних платформ, соціальних медіа призводитиме до збільшення проектів та заходів у сфері неформальної журналістської освіти.

Література:

1. Левицкая А.А. Медиаобразование в Венгрии: традиции и современность: [Текст] / А.А.Левицкая // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2012. – № 8. – С. 90-103.
2. Федоров А.В. Медиаобразование в Австралии: [Текст] / А.В.Федоров // Медиаобразование. – 2005. – № 1. – С.103-106.
3. В Україні з'явиться новий стандарт підготовки журналістів: [Електронний ресурс] // Освіта.ua / Дата публікації: 17.10.2011. Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/news/24049/>. – Назва з екрану.
4. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні: [Електронний ресурс] // Офіційний сайт МОНУ / Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/public-discussions/2249/>. – Назва з екрану.
5. Хлебникова Н.В. Влияние идей гражданской журналистики на интернет-дискуссию о реконструкции американских масс-медиа: [Электронный ресурс] / Н.В.Хлебникова // Медиаскоп (электронный журнал факультета журналистики МГУ). 2011. Выпуск №2. – Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/777>. – Название с экрана.
6. Степанов В. Гражданская журналистика: нашествие дилетантов или будущее журналистики? [Текст] / В.Степанов // Журналістика – 2012: стан, проблеми і перспективи : матеріали 14-й Міжнар. навук.-практ. канф., 6-7 сн. 2012 г., Мінск / рздкал. : С.В. Дубовік (адк. рзд.) [інш.]. – Вып. 14. – Мінск : БДУ, 2012. – 424 с. – С. 347-351.

7. Лазоренко О. Неформальна освіта дорослих в Україні у проектних розвідках Eastbook.eu: [Електронний ресурс] / О.Лазоренко// Портал про Східне партнерство. Режим доступу: <http://eastbook.eu/ua/2013/02/country-ua/ukraine-ua/neformalna-osvita-dorosluh-v-ukraini/>. – Назва з екрану.
8. Карпенко М. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика: Аналітична записка: [Електронний ресурс] // НІСД/ М. Карпенко/ Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/252/> – Назва з екрану.
9. Мельниченко Н.О. Законодавче регулювання формальної, неформальної та позаформальної освіти у деяких країнах-членах ЄС : [Текст] /Н.О. Мельниченко// Митна справа. – 2011. – №2 (74).– С. 158-162.
10. Давидова В. Компетентнісний підхід до організації навчання в гуртках народної освіти для дорослих Швеції: [Текст] / В.Давидова // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 36. наук, праць / За ред. І.А. Зязюн та ін. –Київ–Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006. – Вип. 12. – С. 117-122.
11. Журналістська освіта: як подолати інерцію радянської доби: [Електронний ресурс] //Телекритика/ Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/media-osvita/2009-07-08/46707>. – Назва з екрану.
12. Квіт С. Проблеми журналістської освіти в сучасній Україні: [Текст]/ С.Квіт // Магістеріум. – 2006. – № 22. – С.4-8.
13. Школа універсального журналіста [Електронний ресурс] // Портал «ОГО» // Режим доступу: <http://ogo.ua/school>. – Назва з екрану.
14. Лабораторія громадських медіа [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://sites.google.com/site/civicmedialab/> – Назва з екрану.
15. Школа журналістики «Молодь – ДІС!» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт «Молодь ДІС!» / Режим доступу: <http://journalist.md.rv.ua/> –Назва з екрану.
16. Стань громадським журналістом: унікальна можливість від «ЗЕОН»у [Електронний ресурс] //Здолбунів-Сіті/ Режим доступу: <http://zdolbunivcity.net/stan-hromadskym-zhurnalistom-unikalna-mozhlyvist-vid-zeonu/>. – Назва з екрану.
17. Гуманітарна школа [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Рівненського Палацу дітей та молоді / Режим доступу: http://www.pdm.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=54. – Назва з екрану.
18. Студентське інформаційне агентство [Електронний ресурс] // Офіційний сайт СІА МЕРУ/ Режим доступу: <http://sia.regi.rovno.ua/>. – Назва з екрану.
19. Університетська газета «7-ий поверх» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт МЕРУ/ Режим доступу: http://www.regi.rovno.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=16&lang=uk. – Назва з екрану.
20. Газета «Острозька академія» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НУ «Острозька академія» / Режим доступу: http://www.ou.edu.ua/ua/studentbody/stud_projects/projects_ou. – Назва з екрану.
21. Канал користувача «Острозька академія» [Електронний ресурс] // youtube.com / Режим доступу: <http://www.youtube.com/user/oaedu>. – Назва з екрану.
22. Студентське радіо [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НУ «Острозька академія»/ Режим доступу: http://www.ou.edu.ua/ua/studentbody/stud_projects/projects_radio. – Назва з екрану.
23. Голубев В. Форум молодих лідерів Рівненщини: хто і про що розповідатиме учасникам [Електронний ресурс] // В.Голубев/ Портал «ОГО»/ Режим доступу: <http://www.ogo.ua/articles/view/2013-04-05/39430.html> – Назва з екрану.
24. Вуличний університет в Рівному стартував успішно! [Електронний ресурс] // Сайт проекту «Вуличний університет»/ Режим доступу: <http://univer.md.rv.ua>. – Назва з екрану.
25. Онлайн-журналістика: специфіка, завдання, аудиторія: [Зб.наук.допов.] / Передм. та в порядок. В.М.Назарук. – Острог, ІГСУ, Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 136 с. – Додатки: Диск «Матеріали україно-польського науково-практичного семінару 6-7 лютого 2013р.». – Серія «Медіа-текст в системі культури». Випуск 2. – С. 129-132.
26. Коментарі із Сергієм Штурхецьким від 06.10.2011 [Електронний ресурс]// ТРК «Сфера-ТВ»/ 08.10.2011р. Режим доступу: <http://sfera-tv.com.ua/index.php?m=news&d=view&nid=1956>. – Назва з екрану.
27. Міжсекторальний діалог «ЗМІ-влада-громадськість»: практичний досвід. Посібник для зацікавлених у впровадженні осіб та організацій / Проект «Сприяння Європейським стандартам в українському медійному середовищі»; упорядники Лесюк В., Пінчук С., Шумельда О. – Київ: К.І.С. – 2010. – 96 с.
28. Gillmor D. We the Media. Grassroot Journalism By the People, For the People [Електронний ресурс] // D. Gillmor/ сайт «O'Reilly.com». Режим доступу: <http://oreilly.com/openbook/wemedia/book/index.htm>. – Назва з екрану.
29. Chicago Public Media [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.chicagopublicmedia.org/content/program-guidelines>. – Назва з екрану.
30. Livingstone D.W. Adults informal learning: definitions, findings, gaps and future research [Електронний ресурс] // D.W. Livingstone/ Nall Working / Accessed at : <https://tspace.library.utoronto.ca/retrieve/4484/21adultsinformallearning.pdf>. – Назва з екрану.

Оксана Данилова

СПОЖИВЧА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано доцільність розвитку споживчої освіти як складової громадянської освіти та виховання, визначено пріоритетні напрямки формування споживчої компетенції як фактора соціалізації школярів.

Ключові слова: громадянська компетентність, споживча компетентність, соціалізація, вибір.

Oksana Danylova. Consumer education as a component of school-level civic education.

In this article the author explained the importance of consumer education as a part of civic education she sets priorities for the formation of consumer competence as an important factor of socialization.

Keywords: civil competence, consumer competence, socialization, choice.

Формулювання дослідницької проблеми. Початок 21 сторіччя ознаменувався безпрецедентними змінами не тільки в технологічних перетвореннях, а й в свідомості людини. На тлі суспільних перетворень та їх трансформацій у освітніх системах світу провідну роль починає відігравати питання формування громадянина, його високої громадянської культури, освіченості у правовому, політичному та суспільному полі. Саме тому пріоритетом нашої держави проголошується формування активного, свідомого громадянина, здатного жити та діяти в суспільстві, яке постійно оновлюється та розвивається [5, 6]. Сучасна демократія вимагає не лише політичної та суспільної активності, а й усвідомлення людиною власної ролі та значення в житті суспільства [4, 107-111]. Інформаційному суспільству необхідна передова система освіти та виховання, продуктом якої стануть люди високоосвічені, готові до використання та створення високих технологій і інформаційних послуг, які вміють розвивати та примножувати їх, спроможні нестандартно мислити, породжувати адекватні потребам суспільства нові ідеї.

Актуальність проблеми. За існуючої ще нині традиційної шкільної виховної практики не тільки в молодших, а й у старших класах до учнів продовжують ставитися, як правило, без справжнього інтересу і поваги, тому як наслідок – в них немає підстав для сприйняття самих себе на серйозному рівні. Саме тому інфантилізація підростаючих поколінь зі всіма її наслідками є характерною ознакою сучасної молодшої генерації [3].

Здобуття Україною незалежності, процеси демократизації та свободи слова вперше за всю історію української школи створили реальні можливості для розвитку діючої системи громадянської освіти та виховання, безпосереднього залучення школярів до життя суспільства, тобто їх активної соціалізації [9].

Метою статті є спроба автора проаналізувати доцільність впровадження споживчої освіти у шкільний навчально-виховний процес як сучасної складової громадянської освіти.

Стан дослідження проблеми. Аналіз науково-педагогічної та методичної літератури вітчизняних науковців, методистів та вчителів-практиків А. Аніщенка, І. Беха, М. Боришевського, Н. Бібик, М. Болдирева, П. Вербицької, М. Гончарова, М. Душек, П. Ігнатенка, Т. Єлагіної, О. Киричука, М. Козія, Н. Косаревої, І. Кучинської, Н. Лавриченко, А. Молчанової, О. Овчарук, В. Оржеховської, М. Стельмаховича, В. Сеніної, О. Сухомлинської, О. Пометун, В. Поплужного, Л. Паламарчук, І. Тараненко, К. Черної, З. Філончук та ін., засвідчує, що процес громадянської освіти та виховання підростаючого покоління широко та різнобічно обґрунтовано в теорії та практиці. Проаналізувавши зарубіжні та вітчизняні концепції і тенденції громадянського виховання та освіти, вони поділяють і розвивають загальноєвропейське бачення громадянськості та шляхи її формування.

Так А. Молчанова розглядає проблему громадянського виховання учнівської молоді як соціальне замовлення навчальним закладам сформуванню у підростаючого покоління нову систему цінностей, котра ґрунтується на національній гідності, виховати вільну і суверенну особистість, здатну захищати і обстоювати власні позиції та погляди, керуючись національними та загальнолюдськими цінностями у формуванні громадянських здатностей особистості.

Вербицька П. визначає громадянську компетентність як «цілісне інтегроване утворення, що виражається у сукупності здатностей особистості, необхідних для її успішної самореалізації та соціальної взаємодії у демократичному суспільстві, її структурними складовими є пізнавальний, ціннісно-мотиваційний та діяльнісно-поведінковий компоненти». Застосування системного підходу до аналізу громадянської компетентності дало змогу Вербицькій П. розглядати її як сукупність громадянських здатностей [3, 13].

Нажаль, переважна більшість авторів ще не наголошують на тому, що в умовах розвитку суспільства, в якому панують ринкові відносини, варто розглядати формування у підростаючого покоління споживчої компетентності як вагової складової громадянської освіти та виховання.

В країнах з розвинутими демократіями загальноосвітніми вже стали поняття, що стосуються громадянської компетентності підростаючого покоління як то «участь в прийнятті рішень», «самостійне прийняття рішень», «відповідальність». Але сучасне суспільство, ринок праці, соціальні перетворення вимагають від системи освіти нових підходів та знань, що сприяють формуванню свідомого, готового до нових викликів громадянина, здатного жити та діяти у сучасному світі, який швидко змінюється.

За часи незалежності в нашій країні вже виросло покоління, що має і усвідомлює своє право на вибір, отже сформувався когорта вимогливих споживачів. В таких нових умовах споживчу освіту варто розглядати як складову цілісного підходу до формування громадянина.

Основою споживчої освіти має стати виховання відповідальної особистості, яка в процесі прийняття рішень займає активну громадянську позицію.

Споживча освіта в середній загальноосвітній школі була започаткована завдяки курсу «Основи споживчих знань», що був розроблений у 2008 році в рамках партнерства ПроООН та Міністерства освіти та науки України. Наразі він викладається більше ніж в 10 000 загальноосвітніх навчальних закладах України. Проміжний аналіз стану впровадження споживчої освіти показав, що саме цей курс дає можливість змінити саму парадигму освіти – відійти від традиційних уроків, замінивши їх тренінгами та майстер-класами, зустрічами з фахівцями та екскурсіями на підприємства, надати можливість школярам самим особисто взяти участь в тестуванні товарів та послуг, створювати та захищати власні проекти і бізнес-плани, моделювати проблемні ситуації, а головне – співпрацювати з громадськими організаціями [2]. Таке навчання через діяльність найкраще сприяє соціалізації підростаючого покоління, так як учні реально розуміють практичне спрямування набутих компетенцій, набагато впевненіше починають орієнтуватися на сучасному ринку праці та більш свідомо обирати майбутню професію [6, 29-33]. Така форма освіти сприяє розширенню їхнього світогляду, дозволяє набуті практичних навичок взаємодії у соціальному середовищі. Тут вони отримують свій перший досвід ухвалення самостійних рішень щодо суспільно важливих питань. За таких умов стає можливим їх самовизначення як рівноправних членів місцевої громади [7, 40-47].

В перший рік впровадження «Основ споживчих знань» в освітньо-виховний процес багато публікацій в пресі з цього приводу було присвячено переважно лише тому факту, що учнів в школах будуть навчати «вибирати якісні продукти харчування та не вживати шкідливу їжу». Це надзвичайно спрощене розуміння мети цього навчального курсу. Адже він покликаний виховувати громадянина через усвідомлення, що таке якість життя взагалі. А це не тільки якісні продукти харчування та високий рівень культури обслуговування в готелях, а й в цілому добробут нації, рівень соціальної безпеки, високий професіоналізм кожного громадянина країни, якісне навколишнє середовище. Підростаюче покоління повинно усвідомлювати, що якість життя – один з ключових чинників національної конкурентоспроможності, яка формується і їхньою свідомою споживчою поведінкою [1, 246-251]. А вимогливість споживача – це не вередливість, а активна громадянська позиція.

Висновки. Таким чином, впровадження споживчих знань в освітній процес як необхідної складової громадянської освіти, визначається сьогоденними умовами життя та діяльності людини в суспільстві. Потреби людей у якісних та комфортних умовах життя значно залежать від того, як суспільство задовольняє споживчі інтереси та захищає права людини на якість різноманітних товарів та послуг та достовірну інформацію про них.

Формування ж громадянської компетентності у школярів потребує системного підходу до розбудови громадянської освіти, зокрема і використовуючи споживчий аспект. Лише системний підхід може стати справді важливим чинником соціалізації особистості в демократичному суспільстві. Такий підхід передбачає і нову освітню ідеологію, яка базується на демократичних цінностях. Змістом цієї ідеології є культивування верховенства права, свобод людини, зокрема, свободи вибору, повага до прав інших людей, визнання цінностей демократії, розвиток критичного мислення, мотивування школярів до активної участі у вирішенні проблем громадського життя і, в зв'язку, з цим вміння висувати високі вимоги до себе, зокрема, до результатів своєї праці.

Література:

1. Залевська-Шисак А.Д., Данилова О.Є. Формування споживчої компетентності учнів основної школи / Науковий часопис Національного пед. унів. ім. М.П.Драгоманова. Серія Економіка і право. – 2011. – Вип. 15. – С. 246-251.
2. Основи споживчих знань: Навч.-метод. посіб. для загальноосв. навч. зал.: 1-12 кл./ Гільберг Т.Г., Капіруліна С.Л., Довгань А.В. та ін. / За заг. ред.. Бескової Н.В., Єрохіної А.С., Максименко К.О., Овчарук О.В. – К.: Навч. книга, 2008. – 968 с.
3. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: [Монографія] / П.В. Вербицька. – К.: Генеза, 2009. – 384 с.

4. Сергейчик С. И. Факторы гражданской социализации учащейся молодежи / С. И. Сергейчик // Социологические исследования. – 2002. – №5. – С. 107-111.

5. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.

6. Данилова О.Є., Щербій Г.О., Негієвич Б.В. Споживча освіта як складова формування громадянина демократичного суспільства / Економіка в школах України. – 2012. – № 12(97) грудень. – С. 29-33.

7. Вербицька П. Виховання громадянськості молоді через залучення до активної участі у житті місцевої спільноти / П. Вербицька // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова, 2009. – Вип. 16. – С. 40-47.

Олена Остапчук

АНАЛІЗ СТАНУ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз стану впровадження гендерного підходу в систему вищої освіти України, виділено основні тенденції. Досліджено зміст гендерного підходу та особливості його реалізації у вищій школі.

Ключові слова: гендерний підхід, професійна підготовка, вища освіта.

Olena Ostapchuk. Analysis of implementation of gender approach in higher education system of Ukraine.

The article deals with the problem and basic trends of introduction of gender approach into the system of higher education in Ukraine. The peculiarities of gender approach in the context of civic education are investigated.

Key words: gender approach, professional training process, higher education.

Формулювання дослідницької проблеми. Сучасне українське суспільство знаходиться на шляху демократичного розвитку. Одним із основних показників демократичності сучасної держави є реалізація політики гендерної рівності у різних сферах життєдіяльності. Необхідно звернути увагу, яким чином транслюється та артикулюється знання на гендерну тематику, які застосовуються форми і методи, оскільки гендерні стереотипи можуть мати місце у поведінці викладача та стилі навчання. Стиль навчання у школі та ВНЗ переважно побудований за чоловічим взірцем (тести, індивідуальні доповіді, змагання за оцінки та ін.), у результаті чого обмежуються можливості розвитку емоційної складової учнів обох статей, спілкування, уміння працювати в колективі.

Актуальність впровадження гендерного підходу в систему вищої освіти України зумовлена низкою суперечностей: між вимогами забезпечення гендерної рівності, задекларованими на державному рівні, і умовами її впровадження в Україні; необхідністю підготовки майбутніх фахівців до реалізації гендерного підходу у професійній діяльності та недостатнім рівнем її здійснення в системі вищої освіти України; сенситивністю студентського віку для осмислення ідеї гендерної рівності та обмеженими можливостями вищої школи у задоволенні означеної потреби.

Мета дослідження полягає в аналізі стану впровадження гендерного підходу у систему вищої освіти України. Відповідно до мети визначено такі **завдання**: охарактеризувати зміст гендерного підходу та особливості його реалізації у вищій школі; проаналізувати законодавчі акти, що регулюють питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в Україні; виділити основні тенденції впровадження гендерного підходу у вітчизняну систему вищої освіти.

Стан наукової розробки проблеми. Концепцію гендерного підходу у вітчизняній освіті розробляють Т. Дороніна, Т. Голованова, С. Гришак, І. Кльоцина, В. Кравець, Н. Лавриненко, О. Луценко, О. Любарська, Л. Міщик, О. Петренко, О. Семиколєнова, Л. Штильова, О. Шнирова та інші. Проблеми підготовки фахівців до реалізації гендерного підходу в професійній діяльності, формування гендерної культури студентів ВНЗ, умови впровадження гендерного підходу у ВНЗ розглядаються в дисертаційних дослідженнях С. Гришак, І. Іванової, І. Мунтяна, Н. Приходькіної, П. Терзі та інших.

Виклад основного матеріалу. Законодавче забезпечення є стратегічним орієнтиром та передумовою для легітимного впровадження певного виду діяльності у суспільну практику. Необхідність забезпечення гендерної рівності знайшла відображення у міжнародному та національному законодавстві. Вважаємо за доцільне згадати ратифіковані Україною міжнародні документи, які, проголошуючи цінність прав людини, закріпили принцип рівноправ'я чоловіків і жінок та заборонили дискримінацію, в тому числі й за ознакою статі. Насамперед, це Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародні пакти про права людини (1966 р.), Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960 р.), Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1980 р.) та ін. Виділення «забезпечення гендерної рівності» як третьої (із семи) найважливіших цілей тисячоліття для України свідчить про стратегічне значення цього питання для розвитку нашої держави.

У національному законодавстві є документи, в яких відображені ідеї дотримання прав людини та недискримінації за ознакою статі в освітній сфері. У статті 24 Конституції України зазначено, що «Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї» [5]. Основні принципи освіти в Україні, зазначені в Законі України «Про освіту», – доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної

людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей – корелюють з ідеєю гендерної рівності.

Звернемо увагу на нормативно-правові документи, які безпосередньо стосуються впровадження гендерного компоненту в освітню галузь у цілому, та у вищу школу, зокрема. Так, питання впровадження гендерного компоненту в національну систему підготовки фахівців відображене у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (№ 2866 – IV від 8 вересня 2005 р.), де зазначено, що «до навчальних програм вищих навчальних закладів включаються дисципліни, які вивчають питання забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та факультативне вивчення правових засад гендерної рівності на основі гармонізації національного і міжнародного законодавства» [3]. У статті 21 цього Закону йдеться про те, що «держжава забезпечує рівні права та можливості жінок і чоловіків у здобутті освіти, а навчальні заклади забезпечують: рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам; підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка; виховання культури гендерної рівності, рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків» [3].

У результаті Парламентських слухань «Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи», що відбулися 21 листопада 2006 р., Міністерству освіти і науки України надані такі рекомендації: забезпечити проведення експертизи навчальних програм, підручників та навчальних посібників для навчальних закладів щодо відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; збільшити обсяг видань, зокрема наукових, з питань гендерної рівності; включити до навчальних програм вищих навчальних закладів, курсів перепідготовки кадрів дисципліни з питань забезпечення прав та можливостей жінок і чоловіків; розпочати підготовку фахівців для здійснення гендерного аналізу в соціально-економічній сфері [13, с. 199]. Ці рекомендації знайшли своє відображення у Державній програмі з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року (№ 1834 від 27 грудня 2006 р.).

У наказі Міністерства освіти і науки України №839 від 10 вересня 2009 р. «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» третина плану заходів з упровадження принципів гендерної рівності в освіту безпосередньо стосується вищої школи, зокрема: продовжити впровадження курсів гендерної рівності у ВНЗ; здійснити анкетування ВНЗ на предмет упровадження гендерного компоненту у зміст вищої освіти; створити банк даних методичного забезпечення гендерних курсів ВНЗ; організувати проведення гендерного аналізу кадрового забезпечення ВНЗ за галузями знань; дослідити теоретико-методологічні аспекти механізмів формування гендерної політики у вищій школі шляхом залучення до цієї роботи наукових підрозділів ВНЗ; сприяти створенню у ВНЗ кафедр гендерної рівності [10].

Отже, вищезазначені законодавчі акти актуалізували потребу й заклали підґрунтя для імплементації гендерного підходу в систему підготовки фахівців.

Осмилення гендерного підходу в зарубіжних педагогічних дослідженнях припадає на 1980-ті роки ХХ ст., що зумовлено розвитком «жіночих» досліджень та потребою перегляду системи освіти щодо наявності чи відсутності рівних можливостей для чоловіків і жінок. Розробка зазначеного підходу у вітчизняній науці здійснюється дещо пізніше – наприкінці 1990-х років ХХ ст. Гендерний підхід утверджується як «нова система поглядів на соціалізуючу функцію освіти і виховання, яка, на відміну від статево-рольового підходу, що базувався на біологізаторській парадигмі, передбачає конструктивістське розуміння соціокультурної природи статей та необхідність корекції впливу гендерних стереотипів у навчальному процесі на користь розкриття й розвитку особистісних інтересів та здібностей людини незалежно від статі» [6, 116].

Гендерний підхід базується на таких положеннях:

- розглядається система взаємовідносин жінок і чоловіків, що складаються у суспільстві та змінюються, з урахуванням культурних традицій, соціальних норм, національних, релігійних, соціально-економічних та політичних особливостей (Л. Кобелянська, Т. Мельник);
- гендерна рівність не передбачає нівелювання статі, але враховує в освітньому процесі специфіку життєвих інтересів та психологічних відмінностей дівчат і хлопців [11, 471];
- передбачає відхід від концепції «вроджених статевих відмінностей між чоловіками і жінками в освіті» та ідеї «вроджених статевих ролей», переносить акцент на інституціональний контекст середовища і контекст взаємодії суб'єктів гендерних відносин (Л. Штильова);
- передбачає врахування інтересів і досвіду жінок і чоловіків при розробці стратегій та заходів, при виконанні програм у різних сферах суспільного життя;
- спрямований на створення сприятливих умов для успішної соціалізації особистості дівчат і хлопців, максимальний розвиток їхніх особистих нахилів і здібностей (Т. Дороніна).

Науковці звертають увагу на те, що в умовах сучасної інформаційної епохи важливим є усвідомлення кожним індивідом власної соціальної цінності, а також створення умов для самореалізації. На їх думку, соціальна цінність людини характеризується такими ознаками: відчуття внутрішньої свободи як передумови розвитку творчих здібностей; досвідом перетворення навколишнього світу; усвідомленим бажанням пошуку й реалізації тих цінностей, заради яких життя з його свободою і творчістю має сенс, незважаючи на скінченність індивідуального фізичного існування [7].

Цінності соціальні: у широкому розумінні – значимість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності чи невідповідності потребам суспільства, соціальних груп й особистості; у вузькому – моральні та естетичні вимоги, вироблені людською культурою, і є продуктами суспільної свідомості. До них відносять: мир, соціальну справедливість, людську гідність, громадянський обов'язок.

Цінності гендерні – це соціально значущі явища, принципи, складові соціально-статевого життя, феномени гендерної свідомості, пов'язані з відображенням становища і соціального статусу чоловіків і жінок, їх самовираження й самореалізації як рівноправних суб'єктів у всіх сферах суспільного буття [8]. До них належать гендерні права, гендерні свободи, гендерна рівність соціального статусу, гендерні обов'язки, гендерна справедливість, гендерні інтереси, паритетність материнства і батьківства, гендерна культура, гендерна демократія та ін.

О.Цокур та І.Іванова виділяють такі цінності гендерної культури, як: гендерна грамотність; сформована мотивація щодо рівноправної участі чоловіків і жінок у суспільному житті та реалізації своїх гендерних прав і свобод; гендерна самоосвіта, гендерна чуйність, повага до особливостей та індивідуальних проявів особистості незалежно від її статі.

Л. Штильова зауважує, що гендерний підхід у педагогіці – це аналіз та реконструкція факторів навчально-виховного процесу в напрямку нейтралізації гендерних стереотипів, збільшення соціального простору для всебічного розвитку особистості кожного учня [15].

Здійснивши ретроспективний аналіз гендерних підходів до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття), О. Петренко стверджує, що означений підхід покликаний змінити традиційний вектор виховних дій, зокрема «не зводити реальне розмаїття хлопців/дівчат до однаковості типологій жіноче/чоловіче, а з розумінням ставитися до прояву варіативності (у жіночому/чоловічому як способах і стилях поведінки, захопленні, симпатій і антипатій, вибору та ін.), визнавати непереборність і цінність індивідуальності» [12, 36].

Умови впровадження гендерного підходу у ВНЗ знайшли відображення в дисертаційних дослідженнях С. Гришак, І. Іванової, Н. Маркової, І. Мунтяна, Н. Приходькіної, П. Терзі та ін. І. Мунтян одним із перших в Україні запропонував інтегрувати гендерний підхід у професійну підготовку студентів вищих педагогічних закладів, що означало «спроєктувати, методично забезпечити й реалізувати практично всі елементи нової гуманістично орієнтованої освітньої технології, мета якої – формування професійно важливих якостей особистості майбутніх кадрів, здатних успішно вирішувати завдання гендерної соціалізації та виховання підростаючого покоління» [9, 55]. Інтеграцію гендерного підходу в професійну підготовку студентів науковець розуміє як сукупність дій, що призводять до продуктивної інтелектуальної, мовленнєвої, емоційної та пошукової взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи.

Застосування гендерного підходу до професійної підготовки фахівців передбачає дві ключові позиції. По-перше, розвиток особистості студента не повинен обмежуватися традиційними уявленнями про роль та призначення жінок і чоловіків. По-друге, означений підхід розглядається як інструмент підвищення ефективності професійної діяльності.

Дослідження гендерних аспектів вищої школи схиляють їх авторів до наступних висновків:

1. Наявність стереотипів у навчальних матеріалах:

- у навчальних програмах та підручниках домінують патріархальні упередження;
- незбалансовані в гендерному відношенні навчальні плани і матеріали обмежують соціальний і культурний розвиток студентів і студенток;
- не достатньою мірою представлена гендерна методологія в системі професійної підготовки і підготовки педагогічних кадрів зумовлює ситуацію, за якої впровадження гендерних стратегій у навчально-виховний процес школи відбувається повільно, часто сприймається з упередженням, а у переважній більшості учителів та шкільної адміністрації відсутнє саме розуміння проблематики.

2. Наявність стереотипів у стилі викладання:

- гендерні установки викладачів часто призводять до необ'єктивного тлумачення матеріалу, конфліктних ситуацій;
- для освітян характерна стримана, емоційно невиразна реакція і відсторонена позиція стосовно проблеми гендерної нерівності в педагогічній професії;
- викладачі мають бути більш чутливі до тих форм і моделей міжособистісної взаємодії, які встановлюють гендерну нерівність у ВНЗ, і до змісту навчальних планів і посібників.

3. Навчальний заклад як інституція відображає структурну нерівність:

- у закладах освіти новим поколінням учнів і, зокрема, молодим педагогам передаються традиційні гендерні стереотипи;
- такий вимір, як організація навчальних закладів, звертає увагу на колектив, приміщення, систему правил, що регламентують міжособистісну взаємодію, устрій, що дозволяє їм працювати. У цьому контексті дослідники наголошують на гендерній стратифікації викладацької діяльності, яка проявляється в тому, що більшість зайнятих у цій сфері – жінки, але вони мають менш престижні та оплачувані посади, ніж керівний склад, представлений чоловіками;

– в освітніх закладах учні та студенти засвоюють уявлення про суспільні стосунки, в тому числі й гендерні, у подальшому переносять цей досвід у площину професійного та особистого життя, тому важливо, щоб навчальні заклади демонстрували сприятливі для розвитку особистості чоловіка і жінки взірці поведінки, вільні від упереджень та стереотипів.

Зважаючи на вищезазначене, необхідно звернути увагу, яким чином транслюється та артикулюється знання на гендерну тематику, які застосовуються форми і методи, оскільки гендерні стереотипи можуть мати місце у поведінці викладача та стилі навчання. Стиль навчання у школі та ВНЗ переважно побудований за чоловічим взірцем (тести, індивідуальні доповіді, змагання за оцінки та ін.), у результаті чого обмежуються можливості розвитку емоційної складової учнів обох статей, спілкування, уміння працювати в колективі. Цю ситуацію можна покращити за рахунок використання інтерактивних методів, бо вони створюють можливості для самовираження та презентації як жіночого, так і чоловічого життєвого досвіду, орієнтують на співпрацю.

Аналізуючи сучасний стан впровадження гендерного підходу у систему вищої освіти України, можна виділити такі основні тенденції:

1. Здійснення гендерної експертизи законодавства про освіту та навчальних програм вищої освіти.

Висновки, яких доходять експерти, свідчать про недостатню представленість гендерної тематики, поширеність гендерних стереотипів, внаслідок чого конструюються знання без урахування досвіду і внеску певних груп населення, нівелюється роль гендерного фактору в суспільному поступі. Так, наприклад, у результаті гендерної експертизи нормативних курсів та навчальних програм соціально-гуманітарного циклу (що мала на меті перевірку дотримання принципу рівноправності статей через адекватне відображення у навчальному матеріалі досвіду і чоловіків, і жінок) зроблено висновок, що гендерні аспекти знаходять лише спорадичне відображення, чого не достатньо для дисциплін, які мають загальноосвітнє значення; водночас курси гуманітарного та суспільного спрямування безпосередньо стосуються гендерної проблематики, тому можуть органічно включити до своїх тем гендерний компонент [1, 7].

2. Поширення гендерних курсів та розробка відповідного навчально-методичного забезпечення.

Ідея впровадження гендерних курсів отримала підтримку й на законодавчому рівні. На важливості введення курсів із гендерної проблематики в систему вищої освіти наголошує Л. Кобелянська, оскільки «це дозволить підготувати спеціалістів, готових працювати не тільки із абстрактними представниками людства, але з реальними чоловіками і жінками та враховувати їх реальні потреби і проблеми» [4, 5]. На думку вітчизняного філософа В. Суковатої, введення гендерних курсів у систему середньої і вищої освіти є важливим не лише в аспекті професіоналізації студентів гуманітарних спеціальностей, але у зв'язку зі здатністю цих курсів трансформувати освітню політику в напрямку підвищення рівня толерантності.

Курси на гендерну тематику викладаються в багатьох вищих навчальних закладах України. Згідно з результатами дослідження, проведеного Міністерством освіти і науки України у 2008 році, кількість ВНЗ, де читаються гендерні курси, становить 46,2% від загальної кількості закладів, що взяли участь в анкетуванні [2, с. 303]. При чому 40% цих курсів є обов'язковими, 60% – вибірковими та факультативними. Розподіл гендерних курсів за дисциплінарною локалізацією в рамках соціально-гуманітарного циклу наступний: соціологія (25,5%), педагогіка (22,4%), політологія (14,3%), психологія (10,2%), далі – філософія, лінгвістика, право, історія, культурологія, економіка та журналістика. Водночас варто зазначити, що у переважній більшості випадків гендерні дисципліни впроваджуються завдяки активістам-викладачам, які мають науковий інтерес до означеної тематики. До того ж, значна частина цих дисциплін – це варіативна складова навчальних планів, у зв'язку з чим виникають додаткові ризики, пов'язані із нестабільністю та фрагментарністю таких ініціатив.

3. Підвищення уваги наукової спільноти до гендерної тематики, що знаходить своє відображення у зростанні кількості науково-практичних конференцій, форумів, семінарів, «круглих столів», конкурсів студентських наукових робіт. Відбувається процес нарощування наукового потенціалу у галузі гендерних досліджень. Щорічно збільшується кількість дисертаційних досліджень на гендерну тематику. Активно розробляється категоріально-понятійний апарат гендерних досліджень як галузі науки. Характерним також є розвиток студентських досліджень в означеній галузі.

Здійснений аналіз свідчить про те, що на сучасному етапі підготовлена значна кількість підручників, посібників, монографій, хрестоматій із гендерної тематики, що можуть бути використані у якості навчально-методичного забезпечення гендерних курсів. Ці та інші наукові публікації мають важливе значення для професійної підготовки фахівців, оскільки демонструють міждисциплінарність гендерної тематики, засвідчують актуальність забезпечення рівності жінок і чоловіків для нашої країни, ознайомлюють із міжнародним досвідом гендерних перетворень. Завдяки їм закладаються основи для дотримання принципів недискримінації, забезпечення рівності жінок і чоловіків, толерантності, поваги до людини та її права на самостійний вибір у житті тощо. Широкий спектр тематичної літератури створює передумови для опанування наукових засад гендерної теорії (навчальні посібники) та дефініцій (словники), становлення і розвитку гендерних досліджень (першоджерела), поглибленого вивчення певного питання (монографії).

4. Створення кафедр гендерних студій.

В Україні у 2010 році відкрито п'ять кафедр гендерних студій: кафедра гендерних досліджень Національного університету «Острозька академія» (гуманітарний факультет), кафедра соціальної педагогіки і гендерних студій Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка (Інститут педагогіки і психології), кафедра педагогіки та гендерної рівності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Інститут педагогіки і психології), кафедра в Університеті менеджменту освіти, кафедра методики викладання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова (Інститут історичної освіти).

5. Зaproвадження спеціалізації з гендерної тематики у межах напрямку підготовки фахівців.

У Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка з 2011 року розпочато підготовку студентів за напрямом «Соціальна педагогіка» зі спеціалізацією «Гендерна педагогіка» (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 30.11.10 р. № 1/11-10923). У межах цієї спеціалізації у навчальному плані передбачено 30% дисциплін на гендерну тематику, зокрема, «Основи теорії гендеру», «Гендерна педагогіка», «Основи гендерної соціалізації особистості» та ін.

6. Розширення мережі гендерних освітніх центрів.

У наказі Міністерства освіти і науки України №839 від 10 вересня 2009 року «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» план заходів містить наступне положення: «розширювати мережу та активізувати діяльність освітніх та дослідницьких гендерних центрів лабораторій, що діють при ВНЗ», що є свідченням визнання діючих центрів важливими суб'єктами гендерної освіти в Україні.

Гендерні центри – науково-дослідницькі групи й організації, створені з метою вивчення та усвідомлення гендерної проблематики, вироблення практичних заходів (дій) з упровадження гендерної ідеології і гендерної рівності в суспільну свідомість [14, 42].

На сьогодні в Україні діє мережа гендерних освітніх Центрів. Перші такі Центри були створені протягом 1994-2001 рр. у Харкові, Сумах, Києві, Сімферополі, Одесі, Львові, Вінниці, Миколаєві, Тернополі, Ужгороді. Їхня діяльність суттєво поживила розвиток гендерних досліджень в Україні, особливо у напрямку підготовки та видання літератури з гендерної проблематики, написання дисертацій, створення тематичної бібліотеки та бази даних, розробки та апробації форм та методів гендерної освіти та виховання, привернення уваги громадськості до актуальних гендерних проблем. У 2007 році створено Центр гендерної освіти Житомирського державного університету імені Івана Франка. У 2011 році Програма рівних можливостей та прав жінок – спільний проект Європейської Комісії та Програми розвитку ООН в Україні – підписала меморандум про співпрацю з трьома українськими університетами. У межах цієї ініціативи у Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана, Маріупольському державному гуманітарному університеті та Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника відкриті нові освітні гендерні центри. У 2012 році до мережі приєдналися гендерні освітні центри при навчальних закладах Харкова, Донецька, Дніпропетровська, Бердянська та ін.

7. Реалізація гендерних проектів на базі ВНЗ. Спектр гендерних питань у межах проектів та соціальних ініціатив різноманітний, що засвідчує міждисциплінарність та багатоаспектність означеної тематики, зокрема, інноваційні форми гендерної просвіти, лідерство, баланс сімейної та професійної сфер, відповідальне батьківство, впровадження гендерного підходу в освіту, гендерне бюджетування, вивчення та адаптація успішного зарубіжного досвіду, протидія дискримінації, насильству й торгівлі людьми тощо.

Варто виділити низку проблем, що виникають у процесі впровадження гендерного підходу у вищу школу, серед них: несистемний характер його впровадження, упереджене (скептичне) ставлення певної частини наукової спільноти до гендерної тематики, професійне «вигорання» активістів-викладачів та ентузіастів-студентів.

Висновки. Отже, проведений аналіз дозволив визначити основні тенденції впровадження гендерного підходу у вітчизняну систему вищої освіти, які свідчать про інституалізацію гендерної проблематики на рівні організаційної структури (створення кафедр гендерних студій та відкриття гендерних освітніх центрів), дослідницької сфери (розвиток гендерних досліджень), навчальної дисципліни (курси на гендерну тематику), практичної галузі (апробація навчально-методичних розробок, реалізація проектів в межах означеної тематики).

Інтеграція гендерного підходу в систему професійної підготовки фахівців є доцільною, тому що визнання засадничої рівності жінок і чоловіків та цінності кожної та кожного, здатність майбутніх спеціалістів обстоювати ідею гендерної рівності, долати можливий супротив у вигляді стереотипних переконань, забезпечувати оптимальні умови розвитку особистості є важливими складовими дотримання прав людини і утвердження демократичних цінностей та принципів.

Впровадження гендерного підходу в освітню сферу сприяє формуванню егалітарної свідомості, вихованню всебічно розвиненої, гармонійної особистості, вільної від стереотипів та упереджень за ознакою статі, здатної розбудувати громадянське суспільство.

Література:

1. Гендерна експертиза нормативних курсів та навчальних програм соціально-гуманітарного циклу / [відп. ред. і уклад. Н. Чухим]. – К.: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2001. – 46 с.
2. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 1 // ПРООН. – К., 2010. – 303 с.
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків» (№ 2866 від 08.09. 2005 р.) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства освіти та науки України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.
4. Кобелянська Л. С. Гендерна освіта в Україні: реалії та перспективи / Л. С. Кобелянська // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2003. – Вип. 36. – С. 3-8.
5. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Офіційне інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/chapter01.html>. – Назва з екрана.
6. Кутова Н. А. Вища освіта жінок у США в 70-х роках ХХ – на початку ХХІ ст.: гендерний підхід / Н. А. Кутова. – К.: Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 312 с.
7. Малько А. О. Теоретико-методологічні основи розвитку соціальної педагогіки: [монографія] / А. О. Малько. – Харків: ХДАК, 2004. – 285 с.
8. Мельник Т. 50/50: Сучасне гендерне мислення: [словник] / Т. Мельник, Л. Кобелянська. – К.: К.І.С., 2005. – 280 с.
9. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Мунтян Іван Савелійович. – Одеса, 2004. – 212 с.
10. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» (№839 від 10.09. 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/4849>. – Назва з екрана.
11. Основи теорії гендеру : [навчальний посібник / редакційна колегія посібника: Агеєва В. П, Кобелянська Л. С., Скорик М. М]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с.
12. Петренко О. Б. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. Б. Петренко. – К., 2011. – 43 с.
13. Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства. Рівні права та можливості в Україні: реалії та перспективи / Матеріали парламентських слухань 21 листопада 2006 року. – К.: Програма розвитку ООН в Україні, 2007. – 200 с.
14. Хрисанова С. Словарь гендерных терминов. Гендерное просвещение для всех / С. Хрисанова. – Харьков : «САБО-ЛТД», 2002. – 100 с.
15. Штылева Л. В. Фактор пола в образовании: гендерный поход и анализ / Любовь Васильевна Штылева. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 316 с.

Тетяна Швець

ОРГАНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК НАПРЯМУ ПОЗАКЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті обґрунтовується необхідність організації міжнародного співробітництва у системі позакласної діяльності для підвищення ефективності громадянської соціалізації старшокласників у сучасних умовах.

Ключові слова: *громадянська соціалізація, громадянськість, позакласна діяльність, міжнародне співробітництво.*

Tetyana Shvets. International cooperation as a direction for out-of-class activities and a tool for effective improvement of civic socialization of high school students.

The author describes how organization of international cooperation projects as a component of out-of-class activities can increase civil social adjustment of high schools students.

Keywords: *civil social adjustment, out-of-class activities, international cooperation.*

Формулювання дослідницької проблеми. Формування громадянськості учнівської молоді сьогодні визнано найважливішим напрямом державної політики в галузі виховання. Однак утвердження громадянських цінностей у суспільстві, формування вільної особистості, яка має стійку громадянську позицію, усвідомлені життєві орієнтири та громадянську активність у демократичній системі освіти повинно реалізовуватися через принципово новітні підходи та не під тиском і примусом, а виключно внаслідок особистої прихильності людини до них, що підкреслює значимість удосконалення технологій громадянської соціалізації нової генерації молоді, зокрема старшокласників як завтрашніх повноправних громадян.

Крім того, в сучасній школі для становлення громадянина використовується переважно когнітивний підхід, тому певна сума знань громадянознавчого змісту не перетворюється на духовні орієнтації особистості, а залишається лише на рівні інформації у пам'яті молодшої людини, що актуалізує необхідність використання потенціалу позакласної діяльності як найбільш дієвого процесу формування громадянськості. Проте і позакласна робота щодо громадянської соціалізації старшокласників має вдосконалюватися, зважаючи на процеси становлення інформаційного суспільства. Це акцентує увагу на питанні громадянської соціалізації старшокласників у позакласній діяльності не лише в школі, але й поза її межами і не тільки у територіальній громаді, що є вкрай необхідним, але й поза межами країни через забезпечення набуття старшокласниками громадянського досвіду на рівні міжнародних стосунків та зв'язків, що є особливо важливим за умов формування глобальної культури людства.

Стан наукової розробки проблеми. Проблемам громадянського становлення сучасної учнівської молоді присвячені наукові доробки В. Андрущенко, Р. Арцишевського, І. Бекешкіної, І. Беґа, М. Боришевського, І. Жерносека, І. Єрмакова, П. Ігнатенка, О. Киричук, К. Платонова, В. Поплужного, Л. Крицької, Н. Лавриченко, Л. Рубашевського, М. Рудь, Л. Сохань, О. Сухомлинської, П. Уайта, Д. Фельдштейна, Г. Філонова, В. Ядова, П. Чамати, К. Чорної та ін. Феномен громадянськості розглядається такими вченими, як П. Вербицька, О. Вишневський, М. Головатий, Є. Головаха, Ю. Завалевський, І. Жерносек, Н. Косарева, А. Крицька, Л. Савченко, Л. Сохань. Питання європейського досвіду громадянської освіти, виховання та соціалізації учнів ґрунтовно висвітлено в публікаціях О.Бажановської, О. Вар'яно, О. Гриценчука, Г. Єгорова, Н. Лавриченко, О.Локшиної, С. Позняк, М. Рагозіна, І. Тараненко та ін.

Проте, не зважаючи на широкий спектр досліджень із згаданої проблеми, питання організації міжнародного співробітництва старшокласників у системі позакласної діяльності у наукових доробках зазначених вчених не досліджені.

Метою статті є обґрунтування організації міжнародної співпраці учнів як напряму системи позакласної діяльності для підвищення ефективності громадянської соціалізації старшокласників в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Необхідні умови для ефективного становлення молодих громадян створює система позакласної діяльності, яка дає можливість залучати учнів до розв'язання різних суспільних проблем, формувати нові стосунки, нову систему спілкування, що, у свою чергу, зумовлює нові обов'язки і значно вищі вимоги до діяльності. Позакласна виховна робота має найдієвіші можливості у соціально-педагогічній діяльності в процесі громадянської соціалізації з огляду на її високу технологічність в організації, управлінні й контролі. На жаль, сьогодні виховний потенціал соціальних

інститутів недостатньо реалізується у процесі громадянської соціалізації старшокласників через відсутність у суспільній свідомості розуміння значущості позакласної діяльності в цьому процесі. Саме позакласна діяльність має всі можливості для виведення старшокласника за межі школи, причому не лише у найближчий соціум – місцеву громаду, що, безумовно, є необхідною умовою успішної соціалізації старшокласників, а й у різноманітніше соціальне середовище на рівні міста, регіону, держави, і, нарешті, на міжнародний рівень взаємодії [1; 3].

Формування у старшокласників досвіду ефективної і свідомої участі в житті не лише громади, а й міста, регіону, держави можливе завдяки безпосередньої політичної та громадської участі, соціальної поведінки, а також у змодельованих ситуаціях, що дає змогу реалізувати громадянські права і свободи як у місцевій громаді, так і в суспільстві в цілому. Організація активної громадянської практики засобами позакласної діяльності спочатку всередині школи, потім на позашкільному рівні, надає старшокласникам можливість набути навичок самоорганізації, оволодіти засобами ефективного вирішення проблем, навчитися формулювати свої інтереси, легітимно їх оформлювати та делегувати своїх представників для викладення цих інтересів, відстоювати їх публічно, оволодіти мистецтвом пошуку компромісів із владою, вільно орієнтуватися в основних питаннях сучасної політики й критично ставитися до інформаційних потоків.

Вихід на міжнародний рівень організації позакласної діяльності обумовлений сучасними процесами глобалізації, характерними для інформаційного суспільства, коли набуття громадянського досвіду на рівні школи, міста, країни вже не відповідає вимогам формування громадянськості. Сьогодні неможливо замкнутися в окремо взятій державі. Особливостями нашого часу є діалог культур, глобалізація, інтеграція й інтернаціоналізація у відносинах між народами в різних сферах життя. Міжнародне співробітництво є одним з пріоритетних напрямів державної політики України у системі загальної середньої освіти, що зазначено у відповідних нормативно-правових актах, зокрема у Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» [4; 5]. У прийнятій Радою Європи у 2010 р. Хартією освіти для демократичного громадянства та освіти прав людини проголошується необхідність та важливість для кожної країни «виховання, підготовки, інформування, практики та діяльності, спрямованих на передачу знань, навичок та усвідомлення, а також на розвиток ставлення та поведінки, розширення можливостей здійснювати й захищати свої демократичні права та відповідальність у суспільстві, цінувати багатоманітність, відігравати активну роль в демократичному житті з метою просування й захисту демократії та верховенства права» [13].

Міжнародне співробітництво у системі освіти визначається як універсальна форма взаємодії освітніх іноземних партнерів двох або кількох країн, суб'єктами яких є освітні установи, державні та неурядові організації, приватні особи. Особливістю міжнародного співробітництва є його невідомий характер, що обумовлює існування рівності партнерів та співпраці. Термін «міжнародне співробітництво» нами обрано у відповідності до нормативно-правових актів у галузі середньої освіти, в яких чітко вказано, що міжнародне співробітництво включає у себе налагодження міжнародних зв'язків із закордонними освітніми, громадськими установами та організаціями, а також співпрацю між їхніми представниками [4; 5]. Головний акцент ми робимо на співробітництві, наслідком якого є спільна активна діяльність школярів на міжнародному рівні.

Ефективний досвід використання позакласної діяльності для налагодження міжнародного співробітництва старшокласників накопичено в європейських країнах. Європейська політика у галузі громадянської освіти – «Європа без кордонів і бар'єрів» – реалізується через спільні проекти та програми [9, 20-28]. Серед найбільш важливих є СОКРАТ (SOCRATES) та її компоненти КОМЕНУС (COMENIUS), ЛЕОНАРДО (LEONARDO), які спрямовані на підтримку міжнародного співробітництва навчальних закладів через обмін учнями, співпрацю учителів. Так, вихід старшокласників на міжнародний рівень європейські держави реалізували через проект «Освіта для демократичного громадянства» (1997-2005 рр.) [12]. Основними формами діяльності для досягнення мети – виховання активних і відповідальних учасників розбудови суспільного життя у власних країнах і загалом у євроспільноті – стали проекти, що ґрунтувалися на спільній діяльності та ініціювалися не лише місцевими спільнотами (клас, школа, місцева, регіональна, державна), а й міжнародними [12].

ЄС реалізує великомасштабну програму «Громадяни для Європи» та молодіжний проект «Молодь в дії», завданнями яких є сприяння суспільної активізації молоді, розвиток солідарності, досягнення міжкультурного порозуміння серед молоді різних країн, сприяння співпраці молоді на європейському рівні.

Проекти ЄС не обмежуються тільки країнами-членами Євросоюзу. Прикладом співпраці з країнами, що задекларували свій поступ до засвоєння та розвитку демократичних цінностей є реалізація проекту «Громадянська освіта – Україна» (2005-2008 рр.). Одним з його компонентів була підтримка саме позакласних заходів, спрямованих на становлення громадянськості старшокласників. А також Українсько-швейцарський проект «Сприяння впровадженню освіти для демократичного громадянства» (2010 – 2012), метою якого було збільшення впливу освіти на розвиток громадянського суспільства та демократичних процесів в країні. Суттєвим аспектом освітньої політики ЄС є те, що вищеописане співробітництво держав не зводиться лише до території Співтовариства. Так ЄС ініціювало програму

«Східне партнерство», яка призначена для зміцнення демократизації в країнах Східної Європи та Південного Кавказу [6; 7; 8; 12].

Таким чином, ми можемо констатувати, що у країнах ЄС існує ціла система міжнародного співробітництва в галузі освіти, зокрема громадянської, до якої варто долучитися освітянам нашої країни. Українські школи, на жаль, не використовують реально існуючу можливість включитися у систему європейського міжнародного співробітництва та, залежно від специфіки загальноосвітнього закладу, обирати у цьому просторі ініціатив ті, які підходять саме цій школі.

Варто зазначити, що у європейських державах та в Україні однаково визнається необхідність організації міжнародного співробітництва учнів старшої школи. Однак, якщо європейські країни реалізують різноманітні програми та проекти міжнародного співробітництва молоді, то в нашій країні подібна діяльність організована у деяких закладах лише системи вищої освіти, і майже відсутня в середній.

Ми вважаємо, що процес залучення молоді до міжнародної співпраці необхідно починати до закінчення школи. Адже сучасні старшокласники мають можливість подорожувати у країни сталої демократії (туристичні подорожі, інтернет-знайомства, інтрнет-подорожі, телебачення тощо), в наслідок чого вони стають свідками економічного благополуччя західних країн, політичної стабільності, абсолютної цінності прав людини, що призводить до порівнювання із власною країною. Набуття досвіду міжнародного співробітництва стане необхідним кроком до подолання таких негативних проявів порівнювання, як почуття меншовартості, зневіри у потенціалі своєї країни та її народу, бажання виїхати на постійне проживання до інших країн.

Міжнародний досвід може стати стимулом для усвідомлення проблем своєї країни та прагнення змінювати її на краще; сприяти вмінню бачити не лише недоліки своєї держави, а й її досягнення на шляху до розбудови демократії; свідченням того, що кожна країна має свій досвід демократії, свої особливості як її становлення, так і розвитку; давати розуміння загальних демократичних цінностей та прагнення їх поділяти і, водночас, розуміння цінностей демократії для власної країни. Саме це й викликає у громадян почуття солідарності, коли є усвідомлення, вміння та прагнення захищати переваги своєї країни.

Налагодження міжнародного співробітництва старшокласників не лише з однолітками країн сталої демократії або ж з країнами, які у короткий термін пройшли шлях демократичних перетворень та стали членами ЄС, а з російськими, грузинськими, вірменськими учнями тощо, сприятиме зміцненню громадянськості українських старшокласників. Адже отримання досвіду спілкування з однолітками з країн, в яких процеси демократизації на тому ж рівні, що у власній країні або ж нижчі, дозволить школярам усвідомити переваги власної країни, сприятиме формуванню громадянської гідності.

Сьогодні відбувається широка взаємодія різноманітних суспільних сил у процесі вирішення глобальних проблем людства, що обумовлює необхідність виходу за межі інтересів окремих народів до усвідомлення пріоритетності інтересів загальнолюдських. Росте взаємозалежність і взаємозацікавленість різних держав, зміцнюється між ними співробітництво та одночасно розгортається демократизація суспільного життя в усіх країнах світу. Саме це актуалізує необхідність розширення меж позакласної діяльності в школі.

Однак сьогодні позакласна діяльність не використовує увесь свій потенціал у процесі громадянської соціалізації старшокласників, а зосереджується переважно на окремих заходах, організації дозвілля учнів. Ефективна позакласна діяльність – це не звичайна сукупність, а система дій, кожна з яких не дублює, а доповнює, посилює іншу, корегує та усуває недоліки, а кінцевий результат є цілісним та гармонійним. Варто зазначити, що організація міжнародної співпраці старшокласників можлива лише за умов її впровадження у всі підсистеми позакласної діяльності.

Зазначаємо, що для забезпечення ефективності громадянської соціалізації старшокласників необхідно розширити громадянський досвід школярів. В процесі розвитку громадянських ціннісних орієнтацій, узагальнення та систематизації знань щодо особливостей розбудови громадянського суспільства як в Україні, так і за кордоном, набутті реальних практик громадянської активної діяльності усередині школи відбудеться формування необхідних умінь для залучення старшокласників до міжнародної співпраці.

Позакласна діяльність усередині школи ґрунтується на демократизації усіх аспектів шкільного життя, розвитку учнівського самоврядування, набутті старшокласниками досвіду громадянської діяльності. Насичення позакласної діяльності усередині школи громадянськими практиками, що передбачають включення старшокласників у контекст міжнародної проблематики (правової, екологічної, громадянської, соціальної тощо) сприятиме розширенню їхніх меж розуміння громадянськості, що стане підготовчим етапом до реальних міжнародних зв'язків із зарубіжними представниками.

Система позакласної діяльності загальноосвітнього навчального закладу за умов інформаційного суспільства та демократизації людства не може обмежуватися лише виховною роботою усередині школи. Позакласна діяльність поза межами школи включає розширення громадянського досвіду старшокласників послідовно на місцевому, регіональному та державному рівнях, а також засвоєння вмінь та навичок налагодження зв'язків та співробітництва із закордонними представниками освітніх, громадських організацій в Україні. Вихід старшокласників у відкрите соціальне середовище забезпечуватиме

реалізацію громадянського досвіду, набутого у школі, відбудеться громадянський розвиток учнів через використання громадянського виховного потенціалу соціального середовища, з одного боку, а з іншого – допоможе зменшити негативний вплив сучасного суспільства на цей процес. Вихід старшокласників у відкритий соціум сприятиме їхньому включенню у систему громадянських відносин, коли школярі отримують можливість реалізовувати власну громадянську позицію через особисту суспільну діяльність. Участь у громадянському житті суспільства ознайомить старшокласників із практиками суспільно-політичної активності, надасть їм досвід взаємодії та співпраці з громадськістю, засобами масової інформації, неурядовими організаціями як вітчизняними, так і зарубіжними.

Позакласна діяльність поза межами школи передбачає організацію досвіду взаємодії з представниками зарубіжних країн в Україні. Завдяки спеціально організованому видам діяльності із зарубіжними представниками в межах України, старшокласники опиняться у реальній життєвій ситуації, коли вони повинні вступати у соціальну взаємодію з представниками інших країн, і, відповідно, знаходити з ними спільну мову, приймати спільні рішення, відстоювати власні погляди, демонструючи громадянську гідність та враховуючи культурні, національні, цивілізаційні особливості своїх співрозмовників. Достатньо важливим є також ознайомлення учнів із громадянським суспільством європейських країн, його структурою, проблемами та шляхами їх вирішення. В результаті такої діяльності виникають можливості поглибити знання не лише про інший народ, а й глибше усвідомити та зрозуміти себе, свою історію, свою країну, подолати стереотипи й упередженості, позбутися психологічних бар'єрів, а найголовніше – більш чітко зрозуміти об'єднавчі чинники сутності громадянськості у різних країнах з урахуванням національних, історичних та культурних відмінностей. Саме це стане останньою сходинкою підготовки старшокласників до виходу на міжнародний рівень співпраці із зарубіжними представниками.

Громадянське загартування завершиться під час набуття старшокласниками досвіду громадянської діяльності у міжнародному просторі через безпосередню співпрацю перш за все з однолітками європейських країн. Досвід європейських країн та результати досліджень вітчизняних науковців: О. Бажановської, О. Гриценчука, Н. Лавриченко, О. Локшиної, С. Позняк, М. Рагозіна щодо організації міжнародної співпраці старшокласників у позакласній діяльності дозволяє визначити її складові [2; 7; 8; 9; 10].

Складовими організації міжнародної співпраці старшокласників напряму системи позакласної діяльності вважаємо наступні: 1) налагодження координації міжнародної співпраці учнів; 2) визначення пріоритетних напрямів діяльності; 3) розробка форм і методів організації міжнародного співробітництва.

Для організації міжнародної співпраці старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі необхідно визначитися з координатором цього напряму системи позакласної діяльності. Ним може стати учитель іноземної мови, голова методичного об'єднання класних керівників або педагог-організатор із знанням іноземної мови. Контроль за реалізацією міжнародних зв'язків покладається на заступника директора з виховної роботи, який також є організатором прийому іноземних делегацій (підготовка наказів, програм перебування тощо).

Діяльність координатора включає:

- встановлення зв'язків з іноземними освітніми закладами, громадськими організаціями;
- надання інформації про роботу посольств та зарубіжних представництв в Україні, представництв і консульств України за кордоном;
- інформування шкільної спільноти про міжнародні освітні організації, програми, проекти, конкурси;
- здійснення листування з іноземними партнерами школи та підтримка з ними постійних контактів; підтримка програм обміну;
- підготовка звітів про міжнародну діяльність освітнього закладу.

Необхідним вважаємо залучення до організації міжнародної співпраці старшокласників – лідерів учнівського самоврядування. Сучасна учнівська молодь вільно орієнтується в інформаційному просторі мережі Інтернет, володіє іноземними мовами, зацікавлена у встановленні зв'язків із закордонними однолітками, що й робить її незамінним помічником дорослих в процесі координації міжнародної діяльності. Окрім того залучення учнів як повноправних партнерів дорослих в процесі організації позакласної діяльності, зокрема такого її напряму як міжнародне співробітництво, сприятиме усвідомленню в старшокласників причетності до вдосконалення спільного шкільного життя та, як наслідок, формуванню відповідальності. Надання можливості старшокласникам реальної участі в житті школи сприятиме як демократизації шкільного середовища в цілому, так і становленню їхньої активної життєвої позиції.

До визначення основних напрямів міжнародного співробітництва старшокласників необхідно залучати не лише педагогічний колектив школи, а й учнів старших класів та їхніх батьків при врахуванні специфіки школи. Це надасть можливість взяти до уваги інтереси школярів і, відповідно, спрямувати організаційні зусилля у напрямі міжнародної діяльності, що дозволить отримати найкращий результат. Залучення батьків, за умов відсутності в нашій країні достатньої фінансової підтримки з боку держави у міжнародній співпраці шкіл, допоможе визначити реальні можливості міжнародних зв'язків старшокласників.

Основними напрямками міжнародного співробітництва старшокласників визначено наступні:

- організація листування з іноземними однолітками;
- участь у міжнародних конкурсах, що організовані закордонними організаціями;
- організація та участь в міжнародних шкільних культурно-освітніх обмінах;
- організація та участь в міжнародних проектах, програмах, семінарах, конференціях, форумах.

Розглянемо докладніше основні напрями. Організація листування, інтернет-контактів з іноземними однолітками сприятиме налагодженню зв'язків, які можуть бути розширені у формі шкільних обмінів. Листування та інтернет-контакти створюватимуть для старшокласників можливість зрозуміти специфіку та особливості культурного, історичного розвитку іншої країни та народу, що сприятиме формуванню глобальної свідомості, опануванню загальнолюдських цінностей, причому як для українських, так і для іноземних учнів. Завдяки віртуальним контактам стає можливим здійснити подорож у будь яку країну, ознайомитися з її досвідом розбудови сучасного суспільства, зокрема громадянського. Листування та інтернет-контакти виступають як перша сходинка до створення єдиного поля взаєморозуміння між закордонними однолітками, подолання стереотипів та упереджень.

Участь у міжнародних конкурсах щодо формування громадянськості старшокласників надасть можливість для обміну міжнародним досвідом, практиками, ідеями щодо розбудови громадянського суспільства в Україні та дозволить інформувати закордонну громадськість про український досвід демократичних перетворень та сприяти формуванню позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Культурно-освітні шкільні обміни – це дієвий механізм зближення різних культур, коли стає можливим подолання психологічних бар'єрів між Заходом і Сходом, діалог культур допоможе зламати звичні міжнаціональні стереотипи. Програми шкільних обмінів обов'язково включають знайомство з історією, культурою, традиціями приймаючої країни, міста, регіону тощо. Також під час обмінів відбуваються тренінги, проектна діяльність, які мають на меті організацію міжкультурного діалогу, обмін думками щодо розвитку громадянського суспільства обох країн, демократизації суспільства, вирішення глобальних проблем людства.

Освітні подорожі роблять можливим знайомство старшокласників з розвитком громадянського суспільства країн сталої демократії, налагодження та розвиток партнерських зв'язків між українськими та закордонними освітніми закладами, сприяння інтеграції української молоді до європейського та світового культурного середовища. Делегації обох міст не лише беруть участь в організованих заходах, а й знайомляться з досвідом роботи у різних сферах міського життя, обговорюють з представниками влади, громадських організацій, молоддю важливі проблеми співжиття світового співтовариства та визначають свій погляд на них та роль в їх вирішенні. Представлення України міжнародній спільноті сприятиме формуванню громадянської гідності та солідарності української молоді, кращому розумінню власне своєї країни та її особливостей тощо.

Міжнародні шкільні обміни є механізмом, який суттєво впливає на зміни в суспільстві і визначає майбутні взаємини між країнами, це інструмент будови і зміцнення громадянського суспільства. Вони сприятимуть набуттю досвіду взаємин з представниками європейської культури, міжкультурному діалогу, взаєморозумінню, визначенню спільних культурних та історичних коренів націй.

Участь у міжнародних проектах, семінарах, конференціях, форумах дозволяє українським старшокласникам отримати можливість спілкуватися з представниками різних країн, не лише з однолітками, а й з дорослими. Подібні заходи організовуються для залучення молоді різних країн з метою формування в них активної громадянської позиції, враховуючи процеси глобалізації. Проблеми, які обговорюються під час конференцій, форумів торкаються таких питань, як права і свободи людини, захист довкілля, демократичні перетворення, євроінтеграційні процеси, вирішення яких на міжнародному рівні сприятиме формуванню у старшокласників вміння відстоювати інтереси власної країни з урахуванням інтересів інших національних спільнот.

Залучення старшокласників до міжнародних проектів відкриває перед ними широкі можливості долучитися до закордонного досвіду вирішення важливих громадських проблем: екологічних, соціальних тощо, які мають практичні напрацювання їх демократичного вирішення, що є вкрай необхідним для нашої молоді. Міжнародні семінари для старшокласників завжди організовуються у формі тренінгів, що створює найкращі умови для задоволення потреб школярів у спілкуванні, у самовираженні, у пізнанні світу.

Несприятливі фактори соціального середовища оточують старшокласників уже сьогодні, а також матимуть місце в майбутньому, причому ступінь їхнього впливу значно збільшиться. Саме тому освітнім закладам слід враховувати ці аспекти і створити такі соціально-педагогічні умови для отримання громадянського досвіду особистості, які б сприяли зміцненню їх громадянськості й витримали вплив негативних факторів соціального середовища. В добу інформаційного суспільства сучасні старшокласники набувають соціальний досвід не лише в межах власної країни, а й за кордоном. Тому так необхідно залучати їх до міжнародної співпраці, під час якої на них чекатимуть нові випробування на міцність їхньої громадянськості. Організація міжнародної співпраці у системи позакласної діяльності сприятиме громадянському загартуванню старшокласників через отримання нового громадянського досвіду.

Громадянсько загартована особистість здатна чинити опір викликам сучасності, не розгубитися, з почуттям власної гідності та гідності громадянина своєї країни відстоювати цінності, набуті нею раніше, як важливі та необхідні; згуртовуватися для подолання перешкод на шляху розбудови своєї країни; нести повну відповідальність за майбутнє своє і свого народу; не пасувати перед труднощами, а займати активну громадянську позицію.

Виїзд старшокласників за межі країни створюватиме такі ситуації, які актуалізують необхідність їх самовизначення як громадян певної країни. Сам виїзд за кордон сприятиме мимовільному порівнюванню учнями своєї країни з іншою, з громадянського погляду, що дозволить вибудувати у свідомості ціннісні ієрархії.

При безпосередньому контакті українських старшокласників із представниками інших політичних ідентичностей їхній патріотизм зосереджуватиметься на критично важливих аспектах громадянськості – чому ми пишаємося своєю належністю до України? Патріотизм старшокласників досягне вищого рівня, якщо учні отримують можливість демонструвати ціннісне ставлення до Батьківщини у міжнародній спільноті, при цьому визнаючи проблеми і труднощі своєї країни. Саме це стане імпульсом до прагнення розвивати, змінювати на краще політичну, соціально-економічну ситуацію у власній країні. Старшокласники почнуть цінити те краще, що є у власній країні, критично ставитися до негативного, вміти адекватно оцінювати зарубіжний позитивний досвід розбудови стабільної демократичної держави та прагнути засвоїти й застосувати його набутки, враховуючи специфіку власної країни. Такий патріотизм передбачає наявність розвинутого почуття відповідальності перед собою, країною, суспільством та готовності взяти на себе обов'язок громадянина перед своєю Батьківщиною за її майбутнє.

Сама ситуація оточення представниками інших держав вимагає від особистості позитивного сприйняття самого себе, як громадянина іншої країни. Залучення до міжнародного спілкування старшокласників має спричинити рефлексію їхньої громадянської гідності. З одного боку, відбудеться усвідомлення всієї різноманітності представників інших громадянських ідентичностей, а з другого, водночас, їхня унікальність і цінність, у тому числі й власна. Таким чином, вони почуватимуться представниками гідної поваги держави, а також будуть здатні проявляти повагу до гідності громадян інших держав.

Виїзд за кордон здатний актуалізувати почуття солідарності серед юнаків, як представників однієї спільноти – українців, які разом опинилися у незвичній соціальній ситуації, серед «інших». Уже на цьому рівні виникатиме необхідність прояву взаєморозуміння та взаємодопомоги від старшокласників – представників різних регіонів України, соціальних верств, етнічних та релігійних груп. Також вихід на міжнародний рівень одночасно сприятиме усвідомленню себе членами європейської спільноти, що передбачає розвиток громадянської солідарності не лише на рівні українського громадянства, а й на міжнародному через взаємодію молоді з різних країн, посилення взаєморозуміння між ними.

Міжнародний досвід сприятиме загартуванню громадянських якостей лише за наявності соціально-педагогічного супроводу старшокласників. Це дозволить, з одного боку, мультиплікувати ефект від спеціально створених ситуацій, що сприяли загартуванню громадянськості, з іншого боку, мінімізувати негативний стихійний вплив соціуму, зокрема іноземного. Окрім цього, вихід на міжнародний простір дасть поштовх до співпраці українських освітян із педагогами інших країн, що сприятиме вирішенню не лише одного завдання – громадянської соціалізації українських старшокласників, – а й спільної для всіх задач – громадянської соціалізації молодого покоління Європи.

Висновки. Проведена робота щодо обґрунтування необхідності організації міжнародного співробітництва як напряму системи позакласної діяльності для підвищення ефективності громадянської соціалізації старшокласників дозволяє зробити наступні висновки. Підвищення ефективності громадянської соціалізації старшокласників можливе за умов використання всього потенціалу позакласної діяльності, що є необхідним в умовах інформаційного суспільства. Організація міжнародної співпраці старшокласників як напряму системи позакласної діяльності обумовлена існуючими практиками міжнародних зв'язків сучасних школярів, що передбачає вплив негативних суспільних факторів на рівень їхньої громадянськості. Громадянський досвід, який старшокласники отримують на рівні школи, а закріплюють поза школою на всіх рівнях – від місцевої громади до держави, вихід на міждержавний рівень стане останньою сходинкою громадянського загартування юнаків. Громадянське загартування завершується реалізацією власних громадянських ініціатив старшокласників, що сприятиме процесу їхнього входження у доросле життя і, відповідно, подальшій успішній громадянській соціалізації.

Література:

1. Аніщенко А. Соціалізація юнацтва в умовах територіальної громади як складова громадянського виховання / А. Аніщенко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 2. – С. 30-36.
2. Бажановська О. В. Загальнолюдські цінності в контексті громадянського виховання учнів середньої школи у Франції : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. / О. В. Бажановська. – Луганськ, 2004. – 247 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді: навчальний посібник / О. В. Безпалько – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.

4. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 р. № 651-XIV // Книга вчителя історії, етики, основ правознавства: Довідково-методичне видання / [упоряд. Р. І. Євтушенко, О. В. Галегова]. – Вид. 2-ге, доповн. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС. – 2006. – С. 26-51.
5. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. № 1060-XII // Книга керівника навчально-виховного закладу : Довідково-методичне видання / [упоряд. Б.М. Терещук, В.В. Скиба]. – Вид. 2-ге, доповн. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – С. 14-38.
6. Карпенко О. М. Громадянська освіта в країнах сталої демократії (Велика Британія) / О. М. Карпенко // Постметодика. – 2006. – № 3. – С. 25-27.
7. Лавриченко Н. М. Педагогічні проблеми громадянського становлення шкільної молоді в Україні та країнах ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.children.edu-ua.net/storage/1183.doc – Назва з екрану.
8. Локшина О. Громадянська освіта – зарубіжний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ostriv.in.ua>. – Назва з екрану.
9. Позняк С. Дослідження громадянської освіти у країнах – членах Ради Європи / С. Позняк // Шлях освіти. – 2005. – № 1. – С.20-28.
10. Рагозін М. Громадянин – Держава – Громадянське виховання / упорядники М. П. Рагозін і О. В. Сухомлинська – Донецьк, 2001. – 262 с.
11. Рекомендація № REC (2002) 12 Комітету міністрів Ради Європи «Про освіту з питань демократичного громадянства» / Бюро інформації Ради Європи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soe.kiev.ua>. – Назва з екрана.
12. Шапаренко О. В. Формування громадянськості в умовах соціокультурних трансформацій українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. : спец. 09.00.03 / О. В. Шапаренко; Харківськ. ун-т повітряних сил ім.І. Кожедуба. – Х., 2008. – 20 с.
13. Хартія з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/2053430/> – Назва з екрана.

Катерина Попадюк

ОСОБЛИВОСТІ ТА АДАПТАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ДОСВІДУ У СФЕРІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

У статті автор розглядає тенденції та підходи, які використовуються у викладанні предметів з громадянської освіти у Сполучених Штатах Америки. Розглядається можливість використання таких підходів у громадянській освіті в Україні з метою не лише підняття освітнього рівня учнів, зокрема розвитку у них критичного мислення та спільного навчання, а також з використанням Інтернет як джерела інформації та інструменту викладання задля досягнення важливих навичок організації індивідуального навчання та оцінювання групової роботи.

Ключові слова: громадянська освіта, права і відповідальність, громадянство, демократичні принципи, активна участь, кореляція, потреби і очікування суспільства, пріоритети духовної культури.

Kateryna Popadyuk. Peculiarities and adaptation of American civic education experience.

The article aims to examine the tendencies and approaches which occur in the citizenship education in the United States of America and which can be implemented in teaching civics in Ukraine. The author argues that it will not only improve the educational level of students, including the development of critical thinking and cooperative learning methods but also promotes using the Internet as sources of information and the teaching tool for achieving extraordinary skills such as organization of individual training and assessment or group work.

Keywords: civic education, rights and duties, citizenship, democratic principles, active participation, needs and expectations of society, priorities of intellectual culture.

Формулювання дослідницької проблеми. На думку американських вчених, виклик, який постав перед педагогами сьогодні у галузі освіти громадянства, полягає у виробленні уніфікованого і синтезованого підходу до громадянства, підходу, який вибере і поєднає найкращі елементи сучасних підходів до громадянської освіти в уніфікований (або екліктичний) підхід, який у кореляції з ростом і розвитком дітей буде відповідати потребам і очікуванням суспільства.

Актуальність теми. Розвиток української державності, інтеграція у європейське та світове співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і розбудова громадянського суспільства передбачають орієнтацію на Людину, народ, пріоритети духовної культури, визначають основні напрями реформування навчально-виховного процесу.

Ключовими акцентами запропонованої Міністерством освіти для обговорення Концепції громадянської освіти та виховання в Україні є концепти «становлення в Україні громадянського суспільства» та «європейські стандарти забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина» [6].

Поряд із актуалізацією на державному рівні самої проблеми громадянської освіти у країні та спроби пошуку змісту й механізмів її впровадження, Концепція заявляє і про намір поєднувати міжнародні стандарти та принципи, напрацювання вітчизняних науковців і методичку впровадження громадянської освіти у шкільну практику.

Стаття ставить своєю **метою** розгляд тенденцій розвитку та методів упровадження громадянської освіти у Сполучених Штатах Америки як держави, яка досягла вагомих результатів у цьому напрямку. Громадянська освіта тут досягла такого рівня, що вчителі губляться у вдосконаленні її змісту, методах і підходах, які пропагуються під гаслом освіти громадянства.

Виклад основного матеріалу. Громадянська освіта повинна заключати в собі почуття єдності і унікальності життя на землі, повагу до всіх народів, їхніх прав, інтересів і цінностей; розуміння світу як єдності і різноманітності системи держав, що мусять мирно співіснувати, співпрацювати в умовах свободи на засадах гуманізації міжнародних стосунків, визнаючи головним пріоритетом права людини, націй і народів і постійну увагу до світових проблем.

Зміни, що відбулися у Східній Європі і Радянському Союзі в кінці 1980-х років, економічне об'єднання Європи, об'єднання Східної і Західної Німеччини, вплив японської економіки на світовий розвиток – ці історичні віхи беззаперечно вплинули і продовжують впливати на сьогоднішній світ. На фоні цих подій головним викликом для освіти є підготовка молоді до життя у світі, де загальновідомі геополітичні кордони і економічні поняття замінюються новими реаліями. Сьогоднішня світова тенденція, при якій усі країни світу взаємопов'язані віртуально у кожному аспекті життя, спонукає до пошуку ефективною глобальною освітою на всіх рівнях і з усіх дисциплін.

Громадянська освіта не може стояти осторонь від цих глобальних тенденцій, а повинна зайняти чільне місце у процесі демократизації освітнього процесу і переорієнтуватися з держави на людину, на

фундаментальні гуманістичні цінності та забезпечення прав і свобод людини, гарантії яких закріплені у фундаментальних міжнародних документах.

На теренах України розвиток громадянської освіти супроводжується водночас процесом державотворення і становлення нації. Для поліетнічної України громадянська культура особистості відіграє особливо важливу роль ще й тому, що вона покликана сприяти формуванню соборності держави, що є серцевиною української національної ідеї. Саме тому поліетнічний американський досвід громадянського виховання може стати наріжним каменем формування у молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині та, водночас, відчуття належності до світової спільноти.

Фундаментальними цілями більшості програм з громадянської освіти США є виховання і розвиток громадянської відповідальності. Демократичне громадянство не тільки надає певні фундаментальні права, але також накладає на своїх громадян тягар різноманітних видів відповідальності. І школи, поряд з іншими важливими соціальними інституціями, такими як сім'я, церква, синагога чи мечеть, громада, засоби масової інформації – всі разом відіграють важливу роль у формуванні громадянської відповідальності.

Що таке громадянська освіта і в чому полягає її важливість? Національна Рада з громадянської освіти (NCSS), найбільша професійна асоціація освітян у галузі громадянської освіти у світі, визначає громадянську освіту як :

«...інтегроване вивчення суспільних і гуманітарних дисциплін для забезпечення громадянської компетенції. В рамках шкільної програми громадянська освіта забезпечує скоординоване, систематичне вивчення таких дисциплін, як антропология, археология, економіка, географія, історія, право, філософія, політологія, психологія, релігія і соціологія, з відповідним контентом з гуманітарних і природничих наук. Першочерговим завданням громадянської освіти є допомогти молодим людям приймати прозорі і виважені рішення для громадського добробуту як громадянам культурно різноманітного, демократичного суспільства у взаємозалежному світі» [1].

На думку американських педагогів, громадянська освіта за своїм програмним змістом є якнайкраще оснащеною для того, щоб допомогти молодому поколінню стати активними громадянами. Визнаючи мінливість освітнього клімату, вимоги щодо ефективного викладання сильного контенту і базових навичок і потребу в розробці державних стандартів з громадянської освіти, члени Національної Ради з громадянської освіти (NCSS) спільно з членами розширених громад підготували і в 1994 році опублікували набір програмних стандартів для викладання громадянської освіти, які включають десять тематичних циклів [1, 7]:

- 1) культура;
- 2) час, безперервність, і мінливість;
- 3) люди, місця, середовища;
- 4) індивідуальний розвиток та ідентичність;
- 5) особи, групи та інституції;
- 6) влада, владні структури і управління;
- 7) виробництво, розподіл і споживання;
- 8) наука, технологія і суспільство;
- 9) глобальні зв'язки;
- 10) громадянські ідеали і практика.

Перші сім циклів є дисциплінами, орієнтованими на громадянську освіту, тоді як три останні – мають багатофункціональне призначення.

Відтоді стандарти громадянської освіти широко і успішно застосовуються на практиці вчителями, школами, районами, штатами як знаряддя для регулювання і розвитку. Слід відзначити, що з часу публікації стандартів громадянської освіти багато що змінилося у світі і в освіті, і самі стандарти допрацьовуються і вдосконалюються вченими і педагогами.

У демократичному середовищі глибоке розуміння громадянських понять таких як імміграція, економічні проблеми і зовнішня політика, – охоплюють декілька дисциплін. Громадянська освіта вишиковує ці дисципліни у відповідному порядку з метою виховання громадянського обов'язку у різних формах. Ці важливі проблеми можуть вивчатися в одному класі, часто об'єднуючи декілька інтегрованих суспільних дисциплін, або ж входячи у програму вивчення окремих предметів (наприклад, історії чи географії).

Дані стандарти будуть корисними незалежно від організаційного чи навчального підходів (наприклад, підхід до розв'язання проблем, підхід, сфокусований на спірних питаннях, дисциплінарний підхід, або комбінація підходів). Конкретні рішення з розробки програм найкраще приймати на місцевому рівні. Для цього стандарти забезпечують основу для ефективної громадянської освіти в рамках різних навчальних перспектив.

Те, що педагогічна наука США приділяє величезну увагу громадянській освіті, говорить і той факт, що окрім терміну *'social studies'*, який перекладається на українську мову як «суспільне, громадське, соціальне навчання», у педагогічній науці США має широке застосування термін *'Civics'* або *'Civic Education'*, який, згідно з World English Dictionary [4], дає наступні трактування терміну:

- 1) вивчення прав і відповідальності громадян;
- 2) (США), (Канада) вивчення уряду і його діяльності згідно з визначенням Глосарію освіти [5].

Civic Education – у широкому розумінні, це – предмет з теорії урядування у відношенні до урядових структур. Він частково базується на вивченні демократії і дослідженні національної ідентичності, включаючи проблеми, які співвідносяться з соціальною послідовністю і соціальним різноманіттям. Даний предмет може викладатися у школі у рамках різних предметів: громадянська освіта, історія, уряд, глобальні студії і географія.

Також згаданий вище глосарій подає ще один вид діяльності у галузі громадянської освіти у США. Це – *Citizenship Education* (освіта громадянства), яка полягає у розробці видів навчальної діяльності, навчальних і освітніх програм для всіх освітніх рівнів, які стосуються прав і відповідальності громадянства. Метою останньої є забезпечити знання, уміння і відношення, яке сприяє ефективній участі у громадському житті.

Дуже часто виникає питання, коли розпочинати впровадження громадянської освіти, тобто виховання громадянина? Громадянство людина отримує при народженні, а її участь у громадському житті розпочинається теж у ранньому дитинстві.

Громадянська освіта часто помилково тлумачиться як нудна дисципліна, яка складається з теоретичних постулатів, тому є важкою для сприйняття учнями. Американські педагоги доводять на практиці, що це не зовсім так, якщо до процесу підходити творчо. Громадянство не виховується через сухе вивчення законів і визначень із підручників: воно вивчається під час нашої щоденної взаємодії. Вивчення прикладів поведінки інших людей в інших місцях не є настільки повчальним, як вивчення самих себе. Таким чином, на думку Джефа Пасе, саме початкова школа є благодатною ареною для найширшого впровадження громадянської освіти: постійна взаємодія правил, керівництво групами, індивідуальна робота і дитячі умови навчання, створюють безмежне джерело для виховання громадянства [2].

Іншою помилковою концепцією щодо громадянської освіти є наголос на майбутньому. Багато матеріалів, які включені у програми з громадянської освіти початкової школи, фокусуються на підготовці дітей до активного громадянства після досягнення ними повноліття. Але ж діти є активними громадянами у щоденному житті: сім'я, клас, сусіди, друзі, спортивні секції і т.д. Діти повинні вчитися бути громадянами з раннього дитинства. Запровадження і розвиток правил шкільного життя, розв'язання конфліктів і досягнення цілей у кожній групі є важливими навичками у будь-якому віці. Таким чином, громадянська освіта повинна забезпечувати нинішні, а не майбутні переваги.

Наступна таблиця подає приклади нині діючих програм служіння громаді у школах США, які демонструють співвідношення відповідних стосунків і притаманних їм умінь, цінностей і громадянських концептів, які учні можуть з них почерпнути [3, 130].

Таблиця 1
Ієрархія шкільних проектів служіння громаді і їхні навчальні результати

Проект	Уміння	Цінності	Громадянські концепти	Класи
Шкільний	Визначення потреб, організація динаміки групи	Співпраця, самооцінка, гордість за виконання	Участь, активність	К – 12+
Проект служіння громаді	Спілкування, критичне мислення, прийняття рішень	Повага Братерство Рішучість	Громадські і демократичні цінності	3 – 12+
Індивідуальне служіння	Менеджмент часу, вирішення проблем, пристосування, самодисципліна	Людська гідність, справедливість, відповідальність	Оцінка культурного різноманіття, соціальна справедливість	7– 12+

Заслуговує на увагу досвід роботи Центру з громадянської освіти, який є неприбутковою організацією, розташованою у Каліфорнії з розгалуженою мережею програмних координаторів у кожному штаті, виборчим округом у країні і в більше, ніж сімдесяти молодих і розвинутих демократіях у всьому світі. Метою центру є сприяння освіченому і відповідальному громадянству, яке віддане демократичним принципам і активно займається впровадженням демократії у Сполучених Штатах Америки і інших країнах. Своїми навчальними програмами центр готує молодих людей для того, щоб вони ставали поінформованими, відповідальними громадянами. Навчальна програма «We the People» – «Ми – народ» (Див. Мал.1) включає наступні розділи: Громадянин і Конституція; проект Громадянин; демонстраційна програма запобігання шкільному насильству; представницька демократія у Америці; громадяни, а не глядачі; і основи демократії.

Мал. 1. Підручники з курсу «We are the people»

Якщо розглянути детальніше кожний із розділів, то, для прикладу, розділ Громадянин і Конституція вчить компетенції і відповідальності учнів початкових і середніх шкіл. Програмний підручник «We the People», інтерактивні стратегії і громадські слухання в ігровій формі роблять викладання і навчання захоплюючим як для учнів, так і для вчителів протягом усіх етапів навчання у школі. Поряд з викладанням історії і принципів конституційної демократії підручник пропонує вправи з критичного мислення, вирішення проблем і прийняття рішень, можливості кооперативного навчання, які допомагають розвивати в учнів інтелектуальні здібності та потребу активної участі у громадській діяльності, риси ефективних, відповідальних громадян.

За останні роки розвитку освіти широкого застосування набуло онлайнове навчання у галузі громадянської освіти, діяльності уряду і педагогіки. Центр надає можливість безкоштовного завантаження навчальних матеріалів для всіх рівнів освіти. Для прикладу, розглянемо один із запропонованих проєктів –Проект Громадянин (Project Citizen).

Розділи проєкту Громадянин, подані нижче, характеризують види діяльності учнів під час участі у програмі. Так як проєкт Громадянин відмінний від інших програм, які базуються на уроках, важко зрозуміти повний спектр і послідовність програми без її повного розгляду. У проєкті Громадянин використовується процесний підхід до навчання молодих людей, який полягає у набутті вмінь моніторити і впливати на громадську політику у своїх громадах. Тому окремо подаються поради для вчителів і учнів. Хотілося б звернути увагу на посібник для учнів.

У Сполучених Штатах загальноприйнятною нормою є те, що на федеральному уряді, урядах штатів, чи на місцевій владі лежить повна відповідальність за захист прав громадян і забезпечення їхнього добробуту. Деякі громадянські норми прописані у законах на законодавчому рівні. Інші – регулюються правилами і постановами, розробленими виконавчими гілками влади, які відповідають за виконання і імплементацію законів.

Наступні приклади дають пояснення щодо громадської політики і урядових установ, відповідальних за її впровадження.

Шкільні райони несуть відповідальність за вироблення політики щодо учнівської поведінки і дисципліни. Вчителі і шкільні адміністратори цю політику впроваджують у життя. Законодавство штату відповідає за вироблення законів щодо обмеження швидкості їзди на дорогах. Офіцери поліції впроваджують у життя ці закони. Міська влада часто приймає постанови щодо заборони функціонування магазинів з продажу алкоголю біля шкіл. Міські інспектори і зонні департаменти стежать за виконанням цих постанов.

Коли люди усвідомлюють проблеми, які наявні у їхніх громадах, вони часто хочуть, щоб уряд розробляв і виконував механізми подолання цих проблем. Це можуть бути проблеми щодо яких існуючі підходи або закони не працюють добре, або існуючі підходи або закони не впроваджуються, або немає ні підходів, ні законів, які б регламентували вирішення проблем.

Як громадянин Сполучених Штатів ви маєте право сказати, що ви думаєте про дії уряду у вашій громаді. Ви також маєте право сказати, що ви думаєте про проблеми у вашому штаті, країні і про міжнародні проблеми. Ви маєте право спробувати вплинути на рішення уряду з вирішення всіх цих проблем.

Для того, щоб ефективно брати участь у житті суспільства, громадяни повинні знати, на якому урядовому рівні і які урядові установи відповідальні за зміну, впровадження чи розробку певної громадської політики.

Метою цього проекту є навчити вас виражати свої думки, вирішувати урядовий рівень чи установу, яка найбільш підходить для вирішення проблеми, яку ви ідентифікували і, як впливати на прийняття рішень на даному урядовому рівні. Проект закликає співпрацювати з іншими однокласниками і з допомогою вчителів і дорослих волонтерів виконати наступні завдання:

1. *Визначити проблему для вивчення.* Ви розпочнете з визначення проблеми у вашій громаді, яка, на вашу думку, є важливою, і встановите, на якому урядовому рівні лежить пряма відповідальність за вирішення цієї проблеми.

2. *Зібрати інформацію.* Коли клас визначився з проблемою, яку ви хочете вивчати, вам потрібно буде зібрати і оцінити інформацію про проблему з різних джерел.

3. *Проаналізувати рішення.* Наступним кроком буде аналіз громадської політики, яку на даному етапі застосовує уряд. Вам теж необхідно проаналізувати політики, запропоновані іншими людьми.

4. *Розробити свою власну громадську політику.* Далі, ви розробите громадську політику, яка, на вашу думку, має бути визнана вашим урядом.

5. *Розробити план дій.* Нарешті, ви розробите план дій, щоб показати, яким чином ви можете впливати на відповідний уряд або урядову установу, для прийняття запропонованої вами громадської політики.

Ваш клас буде використовувати матеріали, зібрані вами і записані на завершення завдання, і розробить портфоліо для всього класу. *Портфоліо* – це організований збір інформації, який розробляє план роботи вашого класу щодо громадської проблеми, яку клас вирішив вивчити. Портфоліо класу буде складатися з таких компонентів як письмові заяви, таблиці, графіки, фотографії і оригінальні творчі роботи.

Така інструкція допоможе крок за кроком визначити і вивчити громадську проблему і розробити портфоліо для визначення і вивчення проблеми, актуальної для громади. Потім класу пропонується представити своє портфоліо усно іншим класам у школі або окремим групам у громаді. Також можна організувати конкурс на краще портфоліо.

Крок перший полягає у визначенні громадської політики та проблеми громади. Метою цього етапу є створення короткого списку проблем, які наявні у багатьох громадах США. Вони представлені проблемами, які, на думку людей, уряд мав би вирішити. Після того, створений список, учні обговорюють те, що ви вже знають про ці проблеми і про те, що почули під час дискусій про них. Згодом проводиться інтерв'ю з батьками чи іншими членами громади, щоб почути їхню думку, що вони знають про ці проблеми і про їхнє відношення до них.

Метою цього кроку є поділитися інформацією про те, що ви, ваші однокласники і інші люди вже знають про проблему вашої громади. Це допоможе класу отримати достатньо інформації, щоб зробити грамотний вибір однієї проблеми, вартої дослідження.

Щоб провести дискусію у класі з метою обміну інформацією про проблеми у громаді, весь клас повинен:

1. Прочитати і обговорити перераховані проблеми, які можуть мати місце у вашій громаді.
2. Поділитися на групи з двох-трьох учнів. Кожна група має обговорювати одну із проблем. Тоді група повинна написати свої відповіді на запитання про вказану проблему і її аналіз на окремих листках.
3. Познайти з відповідями кожної групи весь клас.
4. Зберігати заповнені форми усіх груп для подальшого використання.

Громади у всіх Сполучених Штатах мають багато схожих проблем. Деякі проблеми можуть бути набагато складнішими в одних громадах, ніж у інших. Люди думають, що уряд повинен бути відповідальним за проведення політики для вирішення цих проблем.

Цей перелік проблем можна продовжити і доповнити актуальними проблемами у школах: наприклад, проблеми стосовно молодих людей, проблеми, пов'язані з громадськими стандартами, проблеми дотримання основних свобод, охорони навколишнього середовища, і т.д.

Заслужують на увагу рекомендації щодо ресурсів для отримання інформації:

1. Бібліотеки – шкільні, публічні і університетські бібліотеки зберігають газети і інші друковані джерела про проблеми, які належить вивчити. Бібліотекарі, які там працюють, завжди готові допомогти у пошуку необхідної інформації.

2. Редакції газет – журналісти збирають інформацію про місцеві проблеми і рішення уряду щодо їхнього вирішення. Вони також можуть представити фотографії стосовно проблем.

3. Викладачі і вчені – Викладачі місцевих коледжів або університетів можуть бути експертами у розгляді локальної проблеми. Також можна звернутися за допомогою до вчителів або місцевих урядовців.

4. Адвокати і судді – Більшість з них належать до професійних асоціацій, які надають безкоштовні послуги громадянам і добре поінформовані про більшість проблем у громаді.

5. Громадські організації і групи за інтересами – Багато груп виявляють інтерес до проблем громад і суспільства, в цілому. Вони називаються групами інтересів. Учителю або дорослий волонтер може допомогти у контактах з ними для отримання інформації.

6. Адміністративні установи – Люди, які працюють в адміністративних установах різного рівня, можуть займатися проблемою, яку обрано для вивчення і можуть надати вам інформацію щодо проблеми.

Наприклад, у місцевому уряді є департамент охорони здоров'я, який може допомогти вам у вивченні цієї проблеми.

7. Електронні інформаційні мережі – Багато з названих вище ресурсів, а також інші можна знайти в Інтернеті. Якщо у школі немає доступу до Інтернету, ним можна скористатися у місцевій бібліотеці.

У Сполучених Штатах Америки Програма з громадянської освіти активно підтримується державними асоціаціями і фондами, іншими освітніми, професійними, бізнесовими і громадськими організаціями у всій країні. Можливості використання сучасних і майбутніх новітніх технологій у освітній галузі є безмежними і мають колосальний потенціал. Ці засоби можуть допомогти освітянам і адміністраторам залучати студентів до навчання, покращувати результати навчання і посилювати продуктивність праці.

Актуальність громадянського виховання особистості у сучасному українському суспільстві великою мірою зумовлюється потребою державотворчих процесів, в основі яких повинно бути відродження нації.

Висновки. На відміну від інших розвинутих країн, де громадянське виховання повністю базується на політичній та правовій сфері діяльності громадянського суспільства, в Україні на сучасному етапі її розвитку громадянське виховання, в основному, базується на морально-етичних засадах, що вимагає особистісно-орієнтованого підходу до вирішення проблеми громадянської освіти в Україні. Розгляд людини, як особистості у контексті невід'ємної складової частини поняття «народ» передбачає забезпечення передумов для формування особистості на національному ґрунті й водночас відкритої для інших культур, ідей та цінностей. Така особистість здатна зберігати свою ідентичність, бо вона глибоко усвідомлює національну культуру як невід'ємну складову культури світової.

Громадянська освіта повинна заключати в собі почуття єдності і унікальності життя на землі, повагу до всіх народів, їхніх прав, інтересів і цінностей; розуміння світу як єдності і різноманітності системи держав, що мусять мирно співіснувати, співпрацювати в умовах свободи на засадах гуманізації міжнародних стосунків, визнаючи головним пріоритетом права людини, націй і народів і постійну увагу до світових проблем. Тому пріоритетну роль у громадянській освіті мають відігравати активні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії.

Література:

1. Meeting the Standards. Social Studies Readings for K-6 Educators / Edited by Mary E. Haas and Margaret A. Laughlin, NCSS, 1999.
2. Passe J. Citizenship Education: Its Role in Improving Classroom Behavior // Meeting the Standards. Social Studies Readings for K-6 Educators / Edited by Mary E. Haas and Margaret A. Laughlin, NCSS, 1999.
3. Procter D., Haas M. Social Studies and School-Based Community Service Programs: Teaching the Role of Cooperation and Legitimate Power // Meeting the Standards. Social Studies Readings for K-6 Educators / Edited by Mary E. Haas and Margaret A. Laughlin, NCSS, 1999.
4. World English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dictionary.reference.com/browse/civics>
5. Глосарій освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.education.com/definition/civic-education/>
6. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/school_today/33331/
7. Національна Рада з громадянської освіти (NCSS) США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialstudies.org/>
8. Центр з громадянської освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://new.civiced.org/resources/curriculum>

РОЗДІЛ 2

ДОСВІД, ДОСЯГНЕННЯ ТА БАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ ТА ЗАВДАНЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ТВОРЧИХ РОБОТАХ ВЧЕНИХ, ГРОМАДСЬКИХ ЛІДЕРІВ, УЧНІВ ТА ЇХ НАСТАВНИКІВ

Тетяна Бондар, Сергій Бондар

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ПАТРІОТИЗМ ТА СИМУЛЯЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

Автори есе розмірковують про те, яку модель громадянської освіти та шляхів її впровадження доцільно обрати для України, враховуючи умови політичної невизначеності та пошуку смислів для національної самоідентифікації.

Tetyana Bondar, Serhiy Bondar. Civic competence, patriotism, and simulation: problems of civic education in Ukraine.

The authors of the essay discuss the issue of civic education model and implementation approach of the most suitable model for Ukraine, taking into account political instability and uncertainty and quests of sense for national self-identification.

«...Демократія є одночасно і цінністю, і методом управління. Як цінність, вона постає проекцією, що знаходиться у постійній розбудові, ідеалом, до якого прагнуть всі нації... Однак, демократична проекція не підтримується автоматично, сама по собі, через звичайну соціальну репродукцію. Основним інструментом для її реалізації є громадянська освіта».

Сезар Біржеа [2, 11-12].

Дійсно, демократія не репродукується автоматично. Так само, як патріотизм і громадянська компетентність не є вродженими якостями людини і не передаються генетично, а можуть бути лише сформовані безпосередньо у процесі соціалізації. Саме тому у будь-якій сучасній демократичній країні громадянська освіта як обов'язковий сегмент громадянського суспільства є такою ж безумовною складовою освітнього процесу, як математика, рідна мова чи історія: як навчальні програми з різних предметів передають наступному поколінню основні знання, необхідні для розвитку та виживання в сучасному інформаційному суспільстві, так і громадянська освіта покликана формувати знання, вміння та навички, що мають забезпечувати стійкість демократії та «спадкоємність» громадянських чеснот.

Звичайно, якщо держава демократична. Адже тоталітарна держава покладає на громадянську освіту зовсім інші функції: якщо для демократії потрібні свідомі громадяни, що вміють відстоювати свої права та критично мислити, то тоталітаризм, використовуючи освіту як інструмент, формує, як точно зауважила Н.М.Воскресенська, укладачка одного з перших посібників з громадянської освіти в Росії, «законослухняних гвинтиків існуючої державної системи, що заучують існуючі ідеологічні догми» [5].

Розуміння різниці між спрямуванням та цілями тоталітарної й демократичної освіти є надзвичайно важливим, адже в Україну поняття і «громадянського суспільства», і «громадянської освіти» (як ідеї, так і навчального курсу) прийшли майже одночасно із розпадом Радянського Союзу та здобуттям незалежності, ознаменувавши собою новий етап розвитку в умовах вже формальної самостійності та нові надії на активну розбудову демократії на теренах посттоталітарної дійсності.

Втім, чи відбулося «одужання» від тоталітаризму?

Процес руйнації СРСР й усталеної комуністичної ідеології, а також певна спонтанність у, як називають деякі дослідники, «катапультуванні» України в незалежність [15], зумовили досить болісну трансформацію соціально-політичної, економічної, а особливо духовної сфер життя суспільства, спричинивши процес переоцінки цінностей, що призвів до абсолютно неоднозначної реакції з боку населення – від антиколоніального романтизму та активізації пошуку нових суспільних цінностей і орієнтирів у розбудові незалежної України, з одного боку, до ідейно-ціннісного вакууму, нігілізму та ностальгії, з іншого.

Така різновекторність пояснюється тим, що, як правильно зазначає М.Рябчук, в Україні формування громадянського суспільства істотно ускладнюється її поліетнічним чи, власне, біетнічним характером. Оскільки українські демократизаційні процеси розгорталися у тісному зв'язку з процесами національно-визвольними, то, як пише дослідник, «емансипація громадянського суспільства від тоталітаризму»

літарної держави великою мірою збігалася й ототожнювалася у людській свідомості з емансипацією українського суспільства від імперії», а, відповідно, «значна частина населення (російського чи російськомовного) з упередженням і зрозумілою настороженістю поставилася до цих процесів. І хоч ця частина населення не пішла за імперською номенклатурою й не підтримала створення промосковських «інтерфронтів», проте вона не пішла й за націонал-демократами, зберігаючи своєрідний «нейтралітет» і прикру пасивність у політичному житті» [18].

Ситуація ускладнилась тим, що, як справедливо зауважили експерти Центру освітнього моніторингу [8], відсутність хоча б кількох поколінь «людей, які мають практичний досвід життя в умовах практичної демократії», не дала нам повною мірою скористатися традиційною моделлю навчання демократії «від старшого покоління молодшому», всі надії залишивши на її інверсивний варіант, за якого демократичні й національні цінності продукуються старшому поколінню від молодшого, що народилися вже у незалежній Україні.

Тож в умовах політичної невизначеності та пошуку смислів для національної самоідентифікації вибір моделі громадянської освіти та шляхів її впровадження в освітній простір має більш, ніж стратегічне значення. Перманентно позначаючись на ціннісному світі, який школа актуалізує для нового покоління громадян, він впливає на формування громадянської компетентності учнів, осягнення ними власної національно-культурної ідентичності. У триаді «державо-суспільство-освіта», як правильно зазначає латвійський дослідник С.Мазур, місця для випадковості немає: неузгодженість чи сваволя у виборі моделі громадянської освіти закладає соціальний конфлікт для майбутньої спільноти [13].

Яку ж модель хочемо побудувати ми і, яку, власне, будемо вже протягом більш ніж 20 років незалежності?

Відповідь на це питання ускладнюється кількома факторами. Перший – розглянута вище неоднорідність громадянських прагнень українського суспільства, одна частина якого воліє оновлення, демократії і незалежності, друга – ностальгічно налаштована на відновлення СРСР, третя є інертною.

По-друге, ситуацією «антагоністичних відносин між суспільством та державою» та «надвисокою залежністю суспільства від влади» [6], яку ще в 1995 році констатував О.Дергачов, і яка, на жаль, зберігається й досі, породжуючи дивний симбіоз *суспільства*, що офіційно вибрало курс на демократизацію (хоча по суті своїй має, як ми переконалися вище, різновекторні спрямування), та старої пост(нео) тоталітарної владної *номенклатури*, що прагне до самозбереження й самовідновлення в нових умовах незалежності та «руху до демократії».

Така кардинальна роздвоєність цілей зумовлює одночасне існування двох дискурсів громадянської освіти: *офіційно-декларативного* (укази, постанови, концепції та заяви), на рівні якого ми активно й майже безпроблемно розбудовуємо і громадянську освіту, і громадянське суспільство, та *реального* – живого (сповненого внутрішніх суперечностей, проблем та досягнень) процесу формування демократії в Україні.

Прагнучи легітимізації, владна номенклатура на рівні риторики й формально-законодавчих кроків підтримує декларативний курс на розвиток демократії та незалежності, на практиці ж демонструючи те, що український філософ Є.Бистрицький називає «особливим політичним консерватизмом», котрий «не збігається з цілком позитивним змістом консерватизму культурних традицій як єдиної можливості збереження національного надбання» і виявляється в «ідеологічній експлуатації посткомуністичною політичною владою» змісту ідеї національно-культурного відродження. «У формі конкретної політичної дії, – пише дослідник, – він [консерватизм. – Т.Б.] набуває вигляду всілякої, переважно ідейної (ритуальне відвідування офіційними особами відповідних святкових вечорів, вистав, презентацій) і ідеологічної (зафіксованої у риторичних програмних документів владних структур) підтримки тих культурницьких рухів і починань, що спрямовані на відтворення, тлумачення і інтерпретацію масиву звичаєвих, традиційних, фольклорно-етнічних форм культурного життя» [3].

Власне, маємо ситуацію, яка дуже нагадує процес «симуляції» (за термінологією Ж.Бодріяра) – зовнішнє декларування без внутрішньої наповненості, створення своєрідних «симулякрів демократії» та «симулякрів патріотизму» [4], або, за визначенням С.Жижика, «ідеологічний симптом» укорінення симуляції в соціальному просторі [9, 30-34].

«Симулювати, – писав Ж.Бодріяр, – це вдавати, що в тебе є те, чого ти не маєш». На думку філософа, симулювання є набагато складнішим і не тотожним вдаванню, оскільки має справу не з наявністю, а з відсутністю: «вдавання, чи дисимуляція, лишають незайманим принцип реальності: різниця завжди зрозуміла, вона лише прихована. Симуляція ж ставить під сумнів різницю між «істинним» і «хибним», між «реальним» і «увяним» [4, 8].

Щодо симуляції як соціальної репрезентації, то її складність, за С.Жижиком, полягає в тому, що найменування, означування і весь ряд символічних смислів, які складають цілісність об'єкту панівної ідеології, затьмарюють дійсність того, «що є насправді» [9, 30-34]. Симуляція соціальної дійсності, підтримка видимості стає єдиною можливою соціальністю; брехня в ідеологізованому соціумі – набагато меншою мірою вигадка, ніж істина. Говорити неправду – значить підтримувати ідеологічний гомеостаз, процес симуляції соціального, оскільки навіть якщо вдасться виявити істину, це нічого не змінить, оскільки цього «насправді» не існує. Нам не представлена інша реальність, лише її ідеологічна, мета-

фізична надбудова, «суб'єктивна об'єктивність», фетиш в чистому або знятому вигляді, фантазматичне обернення речей, не здатних опосередковувати наші зв'язки, зв'язків живих людей [10, 30-34]. «... Питання полягає не в тому, – говорить С.Жижек, – щоб побачити речі (тобто соціальну дійсність) так, «як вони існують насправді», без кривого дзеркала ідеології, а в тому, щоб зрозуміти, чому дійсність як така не може існувати без «ідеологічної містифікації» [10].

Саме тому, аналізуючи дискурс громадянської освіти, варто чітко розмежовувати обидва його рівні – офіційно-декларативний та реальний, враховуючи їх взаємодію та суперечності і зосереджуючи максимальну увагу саме на реальному процесі впровадження громадянської освіти в українському суспільстві, адже, як правильно відзначається авторами «Експертної оцінки проекту Концепції громадянської освіти в Україні», громадянська освіта «для України, як, власне, для будь-якої іншої країни є не швидкоплинною акцією, а перманентним процесом» [8].

Також варто враховувати, що деякі з проблем, що виникають при «вживленні» громадянської освіти в український освітній простір, мають *загальний* характер і притаманні більшості світових держав (і демократичних, і тих, які тільки стали на шлях демократизації), а деякі – суто *специфічні*, властиві виключно державам, що як і Україна, переживають період посттоталітарної трансформації. Тому, на нашу думку, аналізуючи ефективність упровадження та викладання «української моделі» громадянської освіти, розглядати проблеми варто, враховуючи цей факт.

Виходячи з цього, до першої групи (загальних проблем) можна віднести наступні:

1) відсутність офіційної *громадянської освіти для дорослого населення*, яка в умовах «інверсивної моделі» транслювання демократичних цінностей є дуже важливою;

2) *недостатнє використання неформальної та інформальної освіти* – цей фактор, на нашу думку, теж має велике значення, адже, як засвідчують емпіричні дослідження [2, 39] щодо внеску шкільного і позашкільного середовища в соціалізацію учнів, із трьох існуючих форм політичної соціалізації формальний зміст навчання має найменший ефект, а неформальне і неофіційне навчання (у школах) і прихований зміст освіти, навпаки, найбільшою мірою сприяють соціалізації учнів – це свідчить про те, що соціальні і політичні навички найкращим чином формуються саме завдяки навчанню через досвід і неофіційному змісту освіти;

3) *відсутність демократичної організації, демократичної атмосфери та практики у школі як мікроспільноті* [2, 42] (одним зі шляхів вирішення даної проблеми сьогодні можна вважати рух ГАШ – громадсько активних шкіл – спрямований на активізацію співпраці навчальних закладів з громадою та демократизацією шкільного устрою [16; 17, 11-14]);

4) *недостатність кадрового забезпечення* викладання дисциплін громадянсько-назничого циклу, відсутність відповідної спеціалізації у ВНЗ та інститутах підвищення кваліфікації [2, 47];

5) *необхідність зміни позиції вчителя*: від репродуктора знань до «мислячого практика», активного громадянина, здатного генерувати власні реформаційні дії [2, 61].

Серед другої групи проблем (притаманних більшості пострадянських держав, а також суто українських), варто відзначити наступні:

1) *продукування громадянської освіти за зразком тоталітарної моделі*, основними установками якої є т.зв. «пасивне навчання», яке засноване на передачі знань і влади, що сприяє формуванню «громадян-об'єктів, пасивних працівників та слухняних цивільних службовців» [2, 61] (вихід з такої ситуації дослідники вбачають у перенесенні акцентів з «викладання-для-передачі-знань» на компетентнісний підхід [14], орієнтацію на особистий досвід учнів та встановлення взаємодії між їх громадянською діяльністю й навчанням [2, 40], стимулюванні сміливості та громадянської активності [24]);

2) *«знанцевий підхід»* у викладанні громадянської освіти (традиційна «трансляція знань», установками якої є сприйняття вчителя як основного джерела знань; орієнтація навчання на кінцеві екзамени й оцінку; сприйняття знань як результату дидактичного навчання, визнання їх фактичності і несуперечливості);

3) *формалізм* (те, що російський дослідник А.Б.Суслов називає «механістичним (рос. «начетническим») прагненням відзвітувати про проведені уроками і заходами за громадянське виховання замість досягнення реальних результатів цього виховання» [20, 143]);

4) *недостатнє використання інтерактивних методів* (медіації, дебатів, рольових ігор, соціальних проектів тощо);

5) *предметний підхід*, відсутність інтегральності (ГО існує як окремий навчальний предмет, варіативної чи інваріантної складової, а не є інтегральним освітнім підходом), недостатнє розуміння того, що вивчення демократії і прав людини не закінчується в шкільній аудиторії [20, 147], а поняття й ідеї громадянської освіти мають розкриватись не в одному навчальному предметі, а відображуватись в уявленнях і проблемах, що проходять крізь різні дисципліни, реалізуючись у різних аспектах шкільного життя [24];

6) *необхідність зміни функції оцінювання*, метою якого має бути не ревізія – виставлення оцінок (учителем учню чи перевіряючими інстанціями вчителю), а процес моніторингу, спрямований на покращення якості викладання і якості проектів ГО; морально-ціннісні орієнтири учнів не мають підлягати оцінюванню;

7) розрив між теорією і практикою у суспільному житті (як правильно відзначає російська дослідниця Л.Филлипова, «громадянськість» не може бути суто індивідуальною якістю: «Не достатньо бути політично грамотним і активним, – пише вона, – необхідно, щоб сам устрій політичної системи давав можливість громадянам бути ефективними... Навики ефективної участі в суспільному житті не можуть розвинутися, якщо не надається можливість для такої участі» [23]).

До названих вище проблем можна додати й *відсутність чіткої національно-патріотичної складової* [8], яка б забезпечувала формування національної свідомості молодих людей та *політизацію навчальних програм* з предметів громадянознавчого циклу та історії [7]. У США та в західноєвропейських країнах певний час тривала серйозна дискусія щодо компонентної наповнюваності змісту ГО патріотичними та демократичними цінностями, внаслідок якої перевагу було вирішено віддавати саме другим. Втім, специфіка української ситуації полягає в тому, що саме національна компонента є для нас особливо важливою. В умовах планомірної «селекції» національної свідомості, що проводилась спершу царською, потім радянською імперіями і виявлялася у моральному та фізичному нищенні квіту нації, означників національного духу («розстріляне Відродження», розстріляні кобзарі, шістдесятництво, дисиденти та інші) урегулювання двох названих проблем має стратегічне значення.

Цікаві результати засвідчили фокус-групові дослідження [25], проведені Фондом «Європа XXI», який зараз займається аналізом процесу упровадження громадянської освіти в Україні. Опитані – освітяни різних ланок, учні середніх і старших класів ЗНЗ, студенти та представники молодіжних громадських організацій – основними проблемами громадянської освіти в Україні назвали: а) відсутність ефективної взаємодії *між всіма учасниками процесу* упровадження ГО, необхідність комплексного підходу (концепції, накази міністерства, педагогічна підготовка та перепідготовка викладачів, розробка методологічного та методичного забезпечення, розробка нових (цікавих) форм роботи з різними віковими групами (від дитячого садка до освіти для дорослих) – кожен аспект роботи у цій галузі існує, проте зазвичай окремо від одного); б) необхідність комплексної взаємодії *різних форм освіти*: формальної (школа і позашкільні заклади), неформальної (курси, тренінги, навчальні табори тощо) та шкільного самоврядування як особливої форми практичного навчання школярів; в) важливість не лише теоретичного, а й *практичного, інструментального засвоєння* та реалізації принципів громадянської освіти у шкільному житті (не тільки створення стінгазет, а розуміння і використання практичних знань у сфері громадянської освіти); г) необхідність громадянської освіти не лише для формування світогляду молодого покоління, а й для дорослих людей, які народилися в радянській традиції; усвідомлення важливості сім'ї у процесі формування особистості, проведення роботи у сфері громадянської освіти з батьками [25].

Серйозна аналітична робота була проведена в рамках проекту «Сучасний стан громадянської освіти в Україні та європейських країнах» [21]. На основі глибинних інтерв'ю, організованих експертами серед учнів, вчителів, спеціалістів ІППО, МОНМС України, представників громадських організацій та тих, хто безпосередньо реалізує громадянську освіту у системі ЗНЗ, основними проблемами було визначено наступне: *відсутність послідовності в розробці та здійсненні освітньої політики* щодо впровадження громадянської освіти (держава має стежити, щоб незалежно від того, як змінюється політична ситуація в країні і того, хто приходить до влади в державні органи, проводилась послідовна освітня політика при впровадженні громадянської освіти – с. 44); *політизація освіти* (с. 45); *недостатня кваліфікація* людей, які займаються реформуванням освіти (с. 45); *централізоване та авторитарне управління* освітою, авторитарний стиль управління на місцях (с. 46); наявність стереотипу, що питання громадянської освіти не потребує спеціальної уваги (с. 46); відсутність узгодженості в питаннях *впровадження навчальних програм* громадянської освіти (с. 46); *відсутність системності* у підготовці та підвищенні кваліфікації вчителів з питань громадянської освіти, поширення позитивного досвіду, координації діяльності, моніторингу того, яким чином впроваджується громадянська освіта в школах, якими є її результати (с. 46-47); відсутність єдиного бачення щодо *моделі викладання громадянської освіти в школі* (с. 47-49).

Як бачимо, проблеми досить різні, однак без глибокого їх усвідомлення неможливим є рух уперед. Як засвідчили результати наведених опитувань, українське суспільство (і аналітики, і практики, і рядові громадяни) чітко це розуміють. Наступним логічним етапом має стати визначення стратегії та здійснення реальних кроків щодо подолання означених проблем та протиріч.

Одним із таких кроків можна вважати затвердження у квітні 2012 року указом Президента України «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» [1], та розроблення у цьому ж році відповідно до протокольного рішення Робочої групи з питань інформаційної політики та громадянської освіти Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України проекту «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні» [11], який було оприлюднено для загального обговорення.

Втім, пам'ятаючи про дуальність та симулятивність суспільно-політичного дискурсу в Україні, основну надію варто покласти все-таки на самосвідомість та волю до оновлення самих громадян, на «Революцію на клітинному рівні суспільства» – рівні нашого мислення і самоідентифікації (особистісної, національної, громадянської), готовності ламати стереотипи і на практиці реалізувати провідний

принцип громадянського суспільства – самоорганізацію «знизу-догори» і реальну дію на благо своєї держави. Лише так можна сподіватися, що через наступні 20 років незалежності ми зможемо констатувати реальні, а не декларативні зрушення у розбудові демократії та громадянського суспільства. Констатувати з усвідомленням, що ми, посттоталітарне покоління українців, зробили все можливе, щоб наша держава через 20 років існувала. Незалежною і процвітаючою.

Література:

1. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 212/2012 Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>
2. Биржеа С. Образование для демократического гражданства: перспектива обучения на протяжении всей жизни: доклад по Проекту «Образование, направленное на воспитание демократической гражданственности». – Страсбург : Совет Европы DGIV/EDU/CIT (2000) 21 Russian, 2000. – С.11-12. (http://www.nepfoiskola.hu/eaea/EAEA_gu/downloads/dokumenti/demokratallampol.pdf)
3. Бистрицький Є. Консервативний і демократичний змісти ідеї національно-культурного відродження [Електронний ресурс] // Політологія посткомунізму. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/polpost/r1a2.htm>. – Назва з екрана.
4. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрійяр. – К. : Основи, 2004. – 230 с.
5. Воскресенская Н.И. Основные подходы к гражданскому образованию в России и за рубежом [Электронный ресурс] // Гражданское образование: содержание и активные методы обучения / [под ред. Н.Воскресенской, С.Шехтера, при уч. А.Июффе, Ч.Уайта : 3-е изд., дополн.]. – М., 2004. – 215 с. – Режим доступа : www.civitas-russia.ru/upload/publication/123674880450.doc.
6. Дергачов О. Україна: альтернативи суспільного розвитку [Електронний ресурс] / Рябчук М., Бистрицький Є. // Політологія посткомунізму. Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/polpost/r2a2.htm>. – Назва з екрана.
7. Пометун О. Історія однієї фальсифікації [Електронний ресурс] // Українська правда, 07.02.2013. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/columns/2013/02/7/120581>. – Назва з екрана.
8. Експертна оцінка проекту Концепції громадянської освіти та виховання в Україні [Електронний ресурс] / Центр освітнього моніторингу. – Режим доступу : http://www.irf.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=38706:2012-12-25-14-20-38&catid=29:news-edu&Itemid=60. – Назва з екрана.
9. Жижек С. Возвышенный объект идеологии. – М., 1999. – С.35-36.
10. Ким И.В. Модели репрезентации и проблема социальных симулякров // Известия Уральского государственного университета. – 2007. – № 48. – С. 30-34.
11. Концепція громадянської освіти та виховання в Україні: проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mon.gov.ua/img/zstored/files/doc_30112012.doc. – Назва з екрана.
12. Костюк Г. Громадсько-активна школа: управління, партнерство, розвиток // Сільська школа України. – 2006. – № 9. – С. 11-14.
13. Мазур С. Необходимо ли Латвии гражданское образование? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://shh.neolain.lv/seminar14/mazur1.htm>. – Назва з екрана.
14. Меморандум «Актуальные задачи гражданского образования России» : Итоговый документ Всероссийской научно-практической конференции «Актуальные задачи гражданского образования России» (25-28 сентября 2002 г.). – Санкт-Петербург, 2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un-museum.ru/news/Memo1.htm>
15. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (керівник авт. колективу) / За заг. ред.: Є.Бистрицький, В.Полохало, С.Макеєв, О.Дергачов. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с.
16. Проект «Громадянська освіта – Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ussf.kiev.ua/index.php?go=Gash&id=2>. – Назва з екрана.
17. Громадсько активні школи в Україні: кроки до дій / Упор. Н. Софій, Ю. Кавун. – К. : Всеукраїнський фонд «Крок за кроком», 2005. – 162 с.
18. Рябчук М. Від «розбудови держави» до «розбудови громадянського суспільства» / Дергачов О., Бистрицький Є. // Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (керівник авт. колективу) / За заг. ред.: Є.Бистрицький, В.Полохало, С.Макеєв, О.Дергачов. – К. : Політична думка, 1995. – 368 с.
19. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрійяр. – К. : Основи, 2004. – 230 с.
20. Суслов А. Б. Особенности образовательных технологий для гражданского образования // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). – 2012. – № 11 (126). – С.143.
21. Сучасний стан громадянської освіти в Україні : аналітичний звіт / І.В.Іванюк, О.В.Овчарук, А.Б.Терещенко. – К., 2013. – 104 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ime.edu-ua.net/cont/civic%20education.pdf>

22. Терно С. Хто голосніше за всіх кричить: «Тримайте злодія!»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/dyskusiya/583-serhii-terno-khto-holosnishe-za-vsikh-krychyt-qtrymaite-zlodiiag>. — Назва з екрана.
23. Филиппова Л. Эффективность гражданского воспитания: проблема критериев // Вестник Московского университета. – Сер. 18 : Социология и политология. – 2007. – №1. – С.180-182.
24. Фрумин И.Д. Гражданское образование: спорные моменты и возможные тенденции // Директор школы. – 1997. – №5. – С.57-66.
25. Чекишева Р. Узагальнення (фокус-групи) громадянська освіта : Проект «Громадянська освіта в Україні: рівень ефективності взаємодії вищої, середньої школи та неформальної освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europexxi.kiev.ua /napryamki/osvita/uzagalnennya-fokus-grupi-gromadyanska-osvita.html>. – Назва з екрана.

Олена Радийш

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА В КОНТЕКСТІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СУСПІЛЬСТВА

Есе присвячене сутності поняття громадянського виховання, яке є становим хребтом усієї діяльності в школі-колегіумі, як у процесі навчання так і в позакласній роботі із використанням особистісно орієнтованих технологій. Висвітлюються етапи формування високоморальної громадянської позиції і національної свідомості випускника колегіуму в контексті ціннісного ставлення до суспільства і держави. Дається перелік основних форм і методів громадянського виховання, які ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості.

Ключові слова: громадянське виховання, національна свідомість, патріотизм, цінності.

Olena Radysh. Becoming the citizen-patriot in context of value attitude to society

The essay reveals the essence of the concept of civic education which is the backbone of all activities in the collegium, both in learning and in-class work using learner-oriented technologies. It highlights the stages of high moral civic and national consciousness of college graduates in the context of value attitude to society and the state. We give a list of basic forms and methods of civic education based on democratic interaction style designed to search for truth and promote critical thinking, initiative and creativity.

Keywords: civic upbringing, national consciousness, patriotism, values.

Ми живемо у світі, який стрімко розвивається, у світі, де кожний ранок нового дня народжує нові ідеї для побудови майбутнього. І основна складова цього світу – це суспільство; це людина, яка має в собі високий потенціал, вірить у свою справу і чітко знає, чого хоче у цьому житті. Але розпочата справа вимагає головного – досвіду, нового досвіду, набутого в процесі власних вчинків і помилок, виправляючи які, людина щоразу здобуває щось нове.

Нині, коли відбувається активний процес демократизації держави, громадянське виховання є одним із найважливіших завдань, які розв'язує система освіти. Формується національна демократична держава, і однією з передумов її існування є лояльний до держави громадянин, котрий дотримується демократичних цінностей та настанов у своїй поведінці.

Незалежно від того, коли та ким ідея виховання громадянськості проголошена, вона завжди носить у собі думку про цілеспрямоване формування у підростаючого покоління позитивного, мотивованого відношення до себе, як до особистості; до свого місця у світі; до загальнолюдських цінностей та розвитку в собі потреби їх виконання; до суспільства, в якому живе особистість, та безпосередньо до влади, яка уособлює державний апарат.

Безперечно, у процесі громадянського виховання провідне місце належить освітній складовій, яка доповнюється й розширюється вихованням у душі громадянськості. Це поняття об'єднує в собі громадянську, політичну соціалізацію та здатність долучати до цього процесу моральні цінності. Нині ми звертаємо увагу на те, що виховання громадянина має бути спрямоване, передусім, на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. Важливою якістю українського патріотизму має бути турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної держави, готовність відстояти незалежність Батьківщини.

З патріотизмом органічно поєднується національна самосвідомість громадян, яка ґрунтується на національній ідентифікації: вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності; історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Метою есе є розкриття ефективних форм і методів навчально-виховного процесу та їх впливу на розвиток компетентної, конкурентоспроможної особистості випускника колегіуму, який повинен володіти певними знаннями (про права та свободи людини, про демократію, про державу й т. п.), уміннями (критично мислити, аналізувати політичну ситуацію, висловлювати й відстоювати свою точку зору, співпрацювати з іншими людьми тощо), цінностями (повага до прав інших, толерантність, компромісність та ін.), а також бажанням брати участь у суспільно-політичному житті країни. Основним завданням є дослідження основних форм і методів громадянського виховання, які стимулюють розвиток активності, свідомості, цілеспрямованості, самоорганізації, самоуправління.

Ставлення людини до народу, Батьківщини, національної культури, історії, народних звичаїв дозволяє говорити про патріотизм людини, її повагу до свободи інших народів. Формування патріотичних

почуттів визначає вироблення і зміцнення високого ідеалу служіння своєму народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання своєї держави, прагнення бачити її незалежною.

Громадянське виховання є становим хребтом усієї діяльності в школі-колегіумі, як у процесі навчання так і в позакласній роботі із використанням особистісно орієнтованих технологій. Це домінуюча виховна система навчального закладу.

Виховання особистості має бути спрямоване передусім на розвиток патріотизму – любові до свого народу, до України. Адже стабільність і могутність держави багато в чому залежить від патріотизму її громадян. Патріот – це не той, хто говорить красиві слова про Україну, прикрашає дійсність, а той, хто бачить труднощі, помилки, не вирішені проблеми, розуміє суспільно-політичну ситуацію в країні і світі, проте не панікує, не носиться зі своїми егоїстичними претензіями, не збирається тікати, а готовий долати перешкоди, зв'язати свою долю з долею Вітчизни. Патріот – це той, хто розуміє, що просто так ні свободи, ні прав ніхто не роздає, їх потрібно взяти самому. Патріот – це той, хто в умовах сучасного неправового поля і безчинства, сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами.

Інтегрування України у загальноєвропейську спільноту, її реальне існування як незалежної держави багато в чому буде залежати від свідомого вибору нового Парламенту, який делегуватиметься сьогоднішніми старшокласниками, від їх патріотизму, національної і громадянської самосвідомості, духовної зрілості.

Здавня наш край славився своїм патріотичним духом, бо тут усе: і природа, й історія – є живими свідками днів минулих.

Наша Гуцульщина – край дивовижної краси, а Рожнів – її намистинка. Село наше розкинулося в передгір'ї Карпат. Сиві, оповиті вродою, овіяні славою, старі, предковичні гори, близькі і дорогі сердцю кожного, хто хоч раз побачив їх, вдихнув чистого п'яного повітря і пив джерельну воду. Верховіття дерев перешіптуються про кохання Довбуша і Дзвінки, тут живе дух опришківського руху, тут дзвенить вічна мелодія гуцульської пісні, чарує своєю сакральністю зваблива гуцульська говірка. Серед мережива доріг, що ведуть то в Чернівці, що над Черемошем, то до Івано-Франківська, то в Верховину – серце Гуцульщини, й живе наше село.

*Рідний Рожнове мій,
Ти колисочко мрій,
України моєї початок.*

Так кажуть ті, хто народився і виріс тут. А Рожнів виколисував на своїх долонях не одне покоління людей. Кого не хвилює солов'їний голос народної артистки України, солістки Національної опери України, лауреата Державної премії ім. Т.Шевченка, Героя України Марії Стеф'юк. Знаний у світі і за кордоном Федір Петрович Погребенник – доктор філологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка.

Нам є в кого вчитись любові до рідної землі. Тернистим був шлях до незалежності рожнів'ян. Віками тяжіла над нами панщина, знущались польські та австро-угорські магнати, спопелляли нашу вроду і фашистські зайти, приймав їх у свої холодні обійми Сибір, полоще їхні останки вода українських криниць. Кров'ю стікали в застінках НКВС наші доньки і сини, стрілялись у криївках, вічною славою вкрили себе підпільники ОУН: Михнюк Олена (псевдо Зела), розвідниця Юрах Анна (псевдо Сміла), В.Андрійчук (псевдо Сагайдачний). Вони любили свою землю, за неї й життя віддали. На їх прикладах вчимося жити і ми.

Вдячні нащадки насипали їм символічну могилу «Борцям за волю України». На плитах імена тих, хто життя не пошкодував, аби зійшла зоря незалежності. І треба пам'ятати про них, бо горе тому народові, котрий забуває своїх героїв.

Щоб народ не зник, кожне його покоління має виховуватись у народному дусі, на основі національних, духовних і культурних традицій. Добрим інструментом виховання патріотизму в нашому навчальному закладі стало проведення уже традиційних Різдвяних, Великодніх свят. Усе сконцентровано у них: і доброзичливість, і любов до ближнього, і зичення всіляких гараздів, і милосердя, і всепрощення, і священна пам'ять родоводу. А ще у нас існує така традиція – прибирати перед Поминальною неділею могилки не тільки своїх рідних, але й недоглянуті, чужі, ті, чиїх родичів уже немає на світі.

Жоден обряд чи звичай у нашому навчальному закладі не обходиться без пісні: весела чи журна, розважальна чи повчальна, – вона завжди є неодмінним духовним оздобленням кожного свята. Варто згадати, що у колегіумі часто проходять зустрічі із священиками різних конфесій, на яких учні можуть збагатитись духовно. Недавно відбулася незабутня зустріч із отцем Вітольдом Левицьким, протоієреєм, радником єпископа, на якій він презентував свої пісні, що до глибини душі вразили всіх присутніх своїм драматизмом, простотою, мудрою філософією життя.

Наш колектив добре розуміє що виховання патріота починається з любові до рідної мови, до землі отчої, до людей. Тому ще в початковій школі учням прищеплюється священне почуття любові до батьків, до школи. Для цього проводиться гра «Чугайстрик» за такими стежками: «Полонина забав», «Символи народу», «Поляна пісень», «Наші обереги», «Корені родоводу», де молодші школярів ознайомлюються із місцевими казковими героями, звичаями і традиціями маленької батьківщини.

Наш заклад виграв українсько-канадський проект «Розбудова демократії в Україні». І як результат в нашому колегіумі введено курс «Громадянська освіта». Він дає можливість кожному старшокласнику глибоко осмислити себе як життєтворчу особистість, від якої залежить не лише власне життя, але й життя держави.

Крім того, учні мають можливість передавати свої знання іншим у клубах знавців, виступаючи в ролі консультантів, оглядачів. Це сприяє утвердженню власної значимості, і знання засвоювалися краще.

У підсистему позакласної виховної роботи школи-колегіуму увійшла діяльність об'єднання: дитяча організація «Суцвіття», дискусійного клубу «Ідея», клубу «Плеяда життєтворців», робота учнівського парламенту.

Ефективність громадянського виховання в позакласній діяльності, як засвідчив досвід, значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та методів його організації.

Серед методів і форм громадянського виховання пріоритетна роль належить активним методам, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, соціограма, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій із морально-етичним характером, ігри-драматизації, створення проблемних ситуацій, ситуацій успіху, аналіз конфліктів, моделей, стилів поведінки, прийняття рішень, демократичний діалог, педагогічне керівництво лідером і культивування його авторитету, використання засобів масової комунікації, методики колективних творчих справ, засобів народної педагогіки.

Крім цих методів, використовуються також традиційні: бесіди, диспути, лекції, семінари, різні форми роботи з книгою, періодичною пресою, самостійне рецензування тощо, а саме: *бесіди*: «Моя рідна Україна», «Знай і поважай Герб своєї Вітчизни, її Прапор і Гімн», «Права, свободи і обов'язки громадянина України», «Патріотизм – нагальна потреба України»; *диспути*: «Що означає бути патріотом України», «Чи потрібен я державі таким, яким я є сьогодні?»; *конкурси*: козацької пісні, творів, присвячених річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників; *вечори*: пам'яті героїв Крут, до річниці перемоги у Великій Вітчизняній війні, «Нумо, хлопці!» (до дня Збройних сил України); *акцій*: «Людам похилого віку – шефську допомогу», «Милосердя»; *дебати*: «Значення Богдана Хмельницького в історії України»; «Я – українець. Чи престижно це?»; *конференції*: «Захист Вітчизни, шанування її державних символів – обов'язок громадянина України», «Конституція – основний закон незалежної суверенної України»; *круглі столи*: «Що дала народу Конституція України», «Земляки – національні герої, їх роль у боротьбі за волю України»; *військо-спортивні свята*: спартакиада допризовної молоді.

Застосування наведених форм і методів громадянського виховання покликане формувати в особистості когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, що передбачають вироблення вмінь міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, критично розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, набувати вмінь та навичок адаптації до нових суспільних відносин адекватної орієнтації, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших, самореалізуватися тощо.

Результативність громадянського виховання значною мірою залежить від того, наскільки ті чи інші форми й методи виховної діяльності стимулюють розвиток самоорганізації, самоуправління дітей, підлітків, юнацтва, молоді. Чим доросліші вихованці, тим більші їхні можливості до критично-творчого мислення, самоактивності, творчості, самостійності, до усвідомлення власних світоглядних орієнтирів, які є основою життєвого вибору, громадянського самовизначення.

Отже, стратегія особистісного підходу в гуманізації освіти ґрунтується на новому педагогічному мисленні: ставленні до учня, як до суб'єкта власного життя і власного розвитку; надання йому вільного особистісного вибору. Це означає педагогічну позицію, що будується на ставленні до людини, як до найвищої життєвої цінності, на таких гуманістичних нормах життя, як Добро, Повага, Справедливість, Краса.

Отже, громадянське виховання у Рожнівському навчально-виховному комплексі «Гуцульщина» ім.Ф. Погребенника, колегіума НаУКМА посідає чільне місце. Ми усвідомлюємо, що повноцінне формування особистості не може позитивно реалізовуватися без громадянської основи.

Кожний молодий громадянин повинен дбати про незалежну Українську державу, пишатись тим, що вона є. Це повинно стати аксіомою. А вирішальною життєвою цінністю кожного повинна бути розбудова самостійної, соборної, демократичної Української держави. А для нас наполегливою працею на тому місці, де доля нас поставила і де кожен може бути найбільш корисним.

Література:

1. Кобзар Б. Національна школа: всебічний, гармонійний розвиток особистості // Освіта. – 1998. – 28 жовтня – 4 листопада. – С. 2.

2. Руденко Ю. Концепція формування національної свідомості і самосвідомості особистості // Освіта. – 1998. – 4-11 листопада (№ 67). – С. 3.
3. Гуменюк Г. Національна самосвідомість школярів і перспективи їх розвитку // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С.59-61.
4. Зякун Т. Особливості формування національної свідомості молоді та сучасному етапі державотворення Нж. «Рідна школа» – травень, 2006 р.
5. Коберник О. Прогнозування виховного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі. Нж. «Рідна школа» – червень, 2005 р.
6. Ращенко А. Особливості формування національної самосвідомості підлітків у позакласних закладах // Рідна школа – №7 (882) – 2003.
7. Соловейчк С. Головна умова вихованості // Завуч – №12 (162) – 2003.
8. Ращенко А.В. Формування національної свідомості учнів у навчальних закладах // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості учнів в умовах позашкільних навчальних закладів. 2006. Ч.1. – С.135-170.
9. Горбатенко В. П. Громадянська освіта як чинник гуманізації суспільства // Науково-методичний часопис з історичної та громадянської освіти «ДОБА». – 2002. – № 3. – С. 2-5.
10. Вороніна Г. Громадянське виховання: досвід, пошук, знахідки / Джерело педагогічної майстерності. Громадянська освіта школярів // Науково-метод. журнал. – Випуск № 1 (33). Ч.2. – Харків: ХОНМІБО, 2005. – 108 с.
11. Галицька І.Ц. Інноваційні технології громадянського виховання // Виховна робота в школі. – 2005. – №5(6).
12. Доляк Н. Управління виховною діяльністю школи // Завуч. – 2007. – №27. – С. 2-9.
13. Закон України «Про громадянство України» // Юридичний вісник України. – 1997. – № 22. – С. 4-8.

Лілія Зарванська

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МОЛОДІ

В есе автор розмірковує про проблеми формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді.

Ключові слова: громадянська позиція, громадянська свідомість, громадянські якості, громадянське виховання.

Liliya Zarvanska. Formation of civic consciousness and civic attitude of Ukrainian youth.

The essay represents the efforts to analyze problems of the process of formation of civic consciousness of youth and explains its civic attitude towards most important democracy institutes.

Key words: civic attitude, civic consciousness, civic characteristics, civic education.

Після виокремлення України як самостійної держави на політичній мапі світу постало багато проблем, однією з яких є проблема виховання свідомих та активних громадян. Ця проблема стосується працівників освіти, культури, батьків, які виховують дітей, держави, яка формує громадянську позицію та свідомість. Україні потрібні національно свідомі фахівці, які будуть відчувати власну причетність до своєї землі, свого народу, його патріотичних традицій та звичаїв тощо. Особливо важливо, щоб такими рисами володіли вчителі початкової школи, адже саме вони покликані сприяти формуванню активної громадянської позиції у вихованців, висвітлювати власну позицію щодо насущних проблем країни та, як результат, стати прикладом демократичної громадянської свідомості та активної громадської позиції для учнів.

Проблемою формування громадянської свідомості займалися такі вчені: М. Боришевський, О. Вишневський, Т. Дем'янюк, П. Ігнатенко, Н. Косарева, Н. Крицька, Ю. Руденко, К. Чорна; психолого-педагогічні основи громадянського виховання молоді вивчали І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук; питання громадянської освіти досліджено в роботах Р. Арцишевського, Т. Грабовської, І. Жадана, І. Тараненка та ін.

В есе, що пропонується увазі читача здійснено аналіз процесу формування громадянської свідомості та громадянської позиції сучасної української молоді.

Формування громадянської позиції – процес не простий і тривалий. І починається він у тому віці, коли в дитини починає формуватися як особистість. Оскільки людина – істота біосоціальна, то в неї, поряд із фізіологічними потребами, є і соціальні, духовні потреби, тобто потреби у спілкуванні, пізнанні навколишнього світу, культурному відтворенні. Дитина засвоює досвід батьків, соціального оточення в процесі спілкування, навчання й виховання, тому формування у неї особистісних соціально-психологічних властивостей, тобто моральних якостей, нахилів, вольових якостей, здібностей, відбувається з того моменту, коли вона починає усвідомлювати себе членом родини, а пізніше – членом колективу, суспільства.

Формування особистості зумовлює необхідність появи в дитини, підлітка життєвої активності, тобто потреби в діяльності відповідно до соціальних норм і очікувань соціуму. І якщо соціальні норми та ціннісні орієнтації починають формуватися в людини в дитячому віці, то постає запитання: а в який же період починає ґрунтуватися громадянська свідомість, що зумовлює зародження почуття громадянської позиції? Відповісти однозначно на це запитання неможливо, оскільки в кожній дитини процес формування особистісних якостей відбувається по-різному: в однієї вже у п'ять-шість років чітко сформованим є розуміння необхідності підпорядковувати свою поведінку вимогам соціального середовища, а в іншої – і в п'ятнадцять років відсутнє почуття відповідальності перед ним.

Однак, можна з упевненістю стверджувати, що початки громадянської свідомості в дитини з'являються тоді, коли вона починає усвідомлювати потребу роботи не тільки те, що їй хочеться, а й те, чого очікує від неї близьке соціальне оточення, а пізніше – соціальні групи, до яких вона вступає у процесі навчання, виховання, трудової діяльності. І саме в цей період її поведінка, як стверджують психологи, починає регулюватися та визначатися «моральними мотивами, почуттям обов'язку, суспільними зобов'язаннями» [3].

І. Бех розглядає ранню юність як період громадянського становлення людини, її соціального самовизначення, активного залучення до громадського життя, формування духовних рис особистості. Вчений вважає, що формування активної життєвої позиції в цьому віці є важливим, оскільки ранній юності властиве зростання самосвідомості.

Він переконаний, що усвідомлення своїх здібностей і можливостей, потреба у звіті про свої вчинки, уявлення про своє місце в житті, усвідомлення себе як особистості пов'язане з інтересом до моральних проблем. Головна риса у свідомості й спрямованості в ранній юності – націленість на майбутнє [1].

Більшість дослідників визначають юнацький вік як основу при формуванні громадянської свідомості особистості. Оскільки це період визнання соціальних відносин і прав особистості, коли людина усвідомлює права й обов'язки власні та інших людей, знаходить своє місце в житті.

Громадянська свідомість у суспільно-історичному плані є продуктом і наслідком соціально-економічних та духовно-культурних процесів. За допомогою певних психологічних механізмів, таких як традиції, звичаї, еталони поведінки тощо, цей феномен не тільки зберігається, а й відтворюється.

Державне життя проймає всі вияви особистості: сприймання, мислення, пам'ять, емоції. Як результат цих процесів, формується громадянська свідомість. Отже, людина з високим рівнем громадянської свідомості відображає й осмислює факти суспільного життя одночасно у двох вимірах: їхній вплив на націю-державу та позначення на особистому житті.

У практичному плані громадянська свідомість – надзвичайно ефективний засіб, що спонукає й активізує державницьку діяльність населення. Тому державні утворення всіх народів у всі часи були зацікавлені у формуванні цієї важливої психологічної риси своїх громадян.

Питання про розуміння громадянської свідомості як базової ціннісної орієнтації відбиває особливості розвитку сучасного суспільства. Виховання патріотизму, формування громадянських якостей, поваги до особистості та прав людини, стійких уявлень про світ, суспільство, державу, основні соціальні зв'язки й відносини, політичні й правові засоби регулювання громадського життя покликані підготувати молодого фахівця до відповідального та осмисленого життя й діяльності в демократичній правовій державі [2, 5].

Феномен громадянської свідомості тісно пов'язаний із поняттям «громадянські якості». Відбувається це тому, що лише свідомий громадянин зі сформованими громадянськими якостями може виявляти власну обмірковану позицію, брати активну участь у громадському житті держави.

Процес формування громадянських якостей особистості – це вид громадянського розвитку особистості. У процесі громадянського виховання формується громадянськість – інтегральна властивість особистості, структурними компонентами якої виступає система громадянських рис, якостей громадянина. Зі свого боку, кожна громадянська риса – складна динамічна система, що містить сукупність правових, патріотичних, національних, морально-етичних та інших якостей і проявів особистості. З урахуванням цього процес формування громадянських рис особистості – процес комплексного громадянського виховання, який об'єднує в собі відповідні однойменні види виховання. Результатом цього процесу є сформованість таких основних громадянських рис, як громадянська свідомість, почуття громадянської гідності, громадянського обов'язку й відповідальності тощо [4].

Отже, формування громадянської свідомості та громадянської позиції є доволі складним та тривалим процесом. Громадянська свідомість показує, наскільки особистість оволоділа світоглядними політичними, громадянськими установками та проявляє стійкість у втіленні їх у життя. Громадянська свідомість передбачає розвинене полікультурне мислення, здібності глибокого осмислення й оцінювання міжнародних подій, правильні тактичні та стратегічні висновки щодо напрямів суспільного й світового розвитку. Саме такими рисами повинні володіти сучасні вчителі початкових класів та намагатись формувати їх у своїх учнях. Етап громадянського становлення є непростим, він починається ще з дитинства, і в кожного відбувається по-різному.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : наук. вид. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Боришевський М. Виховання громадянської свідомості особистості / М. Боришевський // Пед. газ. – 2001. – № 5. – С. 5.
3. Крутецкий В.А. Психология: учебник для учащихся пед. училищ / В.А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1980. – 352 с.
4. Печуркина-Шумейко Л. Виховання громадянськості підростаючого покоління як умова формування громадянського суспільства / Л. Печуркина-Шумейко // Рідна шк. – 2001. – № 4. – С. 6-10.
5. Чорна К. І. Основні проблеми та напрями виховання молодого громадянина незалежної України / К. І. Чорна // Нові технології виховання : зб. наук. ст. – К.: [б. в.], 1995. – С. 28-32.

Дмитро Лиховид

ОСВІТНІЙ ПРОЕКТ «ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА»

Автор есе розмірковує над потребою активізації індивідуальних зусиль у напрямку розбудови громадянського суспільства. Ефективним інструментом досягнення цілей побудови громадянського суспільства в Україні пропонується освітній проект «Енциклопедія громадянського суспільства» на основі wiki-технології.

Dmytro Lykhovyd. Educational project «The Encyclopedia of Civil Society».

The author of the essay discusses the need for individual efforts in the development of civil society. He offers to the attention of the readers an educational project «The Encyclopedia of Civil Society» that could become an effective instrument to achieve goals in the process of civil society development.

Громадянське суспільство не може бути сформовано доти, доки громадяни не усвідомлять його цінності – тобто, значущості громадянського суспільства саме для цього громадянина. Наразі? можемо зі значною долею впевненості стверджувати, що такого усвідомлення у більшості громадян немає. Це можна бачити в усьому – від банально не викинутого в смітник паперового стаканчика до тотальної неявки на вибори. Громадяни України, на жаль, не усвідомлюють себе як такі. В кращому випадку ідентичність обмежується у більшості їх рідним містом, але і в ньому зазвичай «всім на все наплювати». Не можна звісно, стверджувати про тотальну байдужість, але ситуація, коли люди просто не усвідомлюють себе як громада – така ситуація є скоріше нормою, ніж відхиленням.

В останні роки я все частіше чую від своїх друзів і приятелів, ба навіть від старшого покоління, думку, що ходити на вибори не варто, це нічого не вирішує, і взагалі, «важливо, як рахують, а не як голосують». Якщо ми згадаємо, кому ці слова належать (чи, кому їх, принаймні, приписують – в нашій ситуації це не важливо), стане зрозуміло, який паттерн думок і поведінки не до кінця вивітрився (а зізнатись чесно, і не мав нагоди для цього) з колективного розуму наших громадян. Звісно, це паттерн тоталітаризму.

Мало хто відкрито зізнається в своїй симпатії до тоталітарної системи, але багато хто з незрозумілою ностальгією згадає «отця народів» Сталіна – з незрозумілою, бо зустрічається вона в дискурсі людей, які вже народились навіть не в Радянському Союзі. Наскільки цей дискурс є інтерналізованою нормою оточення індивіда, наскільки він є лише протестом проти дикого ліберального капіталізму, що нас оточує (чи хоча б юнацьким максималізмом), а наскільки – свідомим вибором, сказати важко. Для цього необхідно проводити серйозне соціологічне дослідження, і, можливо, це буде зроблено. Але річ про інше.

А саме про те, про що писала Ханна Арендт в своїй праці «Джерела тоталітаризму». Дослідниця стверджувала, що наслідки тоталітарного правління будуть відчуватись в ціннісних орієнтаціях громадян ще навіть через декілька поколінь. Тоталітаризм гарний тим, що є стабільність існування і за неї не потрібно нести відповідальність – ні особисту моральну, ні громадську. Тоталітаризм поганий тим, що це влада страху. Але через роки все погане має схильність до забуття, це особливості людської психіки, такий самозахисний механізм. А все гарне, навпаки, виходить на перший план, і особливо тоді, коли сьогодення викликає лише острах і роздратування.

Ностальгія за радянським минулим – це не більше, ніж різновид соціального ескапізму, а підрастаюче покоління, яке цього минулого ніколи не бачило, страждає ним через засвоєння паттернів поведінки своїх батьків і одночасно – через дух протиріччя, який властивий підліткам в усі часи. Здається, це можна сприйняти в якості гіпотези для можливого дослідження, але наразі ми фокусуємо увагу на іншому.

Сьогодення – що ж воно являє для більшості людей, як не погрозовий хаос, який продовжується вже два десятиріччя і продовжуватиметься ще не відомо скільки, і в якому «наловити рибки», як в тій мутній річці, можуть лише суб'єкти, повністю позбавлені совісті. Такий соціальний стереотип розповсюджений майже серед всіх верств населення, практично незалежно від соціального статусу, і не можна сказати, що він позбавлений сенсу. Але це палка з двома кінцями. Адже практично всі цінності і ціннісні орієнтації, що декларувались в СРСР, насправді не були інтерналізовані в силу своєї надзвичайної формалізованості, догматичності і нерелевантності з повсякденним життям громадян. Тому такі широко задекларовані цінності, як колективізм, взаємодопомога, безкорисність тощо – були засвоєні на механічному рівні, не підтверджуючись повсякденною практикою і не маючи логічного підґрунтя для засвоєння. І коли ідеологічний апарат, що їх продукував, перестав існувати, разом з ним зникли і

такі ритуали соціальної єдності – саме ритуали, оскільки форма в них превалювала над змістом, принаймні, в більшості випадків.

Якщо зазирнути доволі далеко в історію ХХ сторіччя, стане видно, що українським громадським діячам не повезло двічі. По-перше, згідно з німецьким соціологом Ф. Тьоннісом, ті норми і цінності, які, власне, об'єднують громаду, створюють її з механічної суми індивідів, починають розмиватись з процесами індустріалізації та урбанізації. По-друге, радянська ідеологія зробила все можливе, щоб розірвати зв'язки в традиційній українській громаді, знищити її як явище і насадити нові форми суспільних практик разом з принципово новими цінностями і нормами. Обидва процеси – індустріалізація та колективізація, не згадуючи навіть про інші трагічні аспекти історії – відбулись одночасно, і наслідки цих процесів наразі даються взнаки у вигляді того, що Еміль Дюркгейм називав «аномією» – станом невідзначеності, що існує в суспільстві і проявляється, зокрема, у вигляді зростаючої кількості самогубств. Ця аномія в Україні зумовлена відсутністю суспільно розділених цінностей – адже традиційні норми знищено, а ті, що були насажені штучно – не прижились. Відсутність суспільно розділених цінностей більшістю населення не усвідомлюється, і тому зводиться до окремих дискурсів – таких, як мовне питання, протистояння Сходу і Заходу, релігійні протиріччя, дискурс відсутності національної ідеї тощо.

Однією з найсерйозніших перешкод на шляху до громадянського суспільства є взаємна недовіра громадян і недовіра до соціальних інститутів – перш за все, владних. Взаємна недовіра спричиняє неможливість громадян дійти консенсусу у важливих питаннях та виробити спільні цінності. В таких умовах громадянин не схильний відчувати свою приналежність до громади і радше керуватиметься принципом крайності своєї хати. Цей стереотип є одним з найпоширеніших, і не можна сказати, що несправедливо.

Але ще більше, можливо, ніж взаємна недовіра, ситуацію погіршує тотальна необізнаність населення в питаннях громадянського суспільства. Адже за радянських часів соціальні науки не могли існувати самостійно, знаходячись, знову ж таки, під диктатом нав'язливої в зубах ідеологічної складової – вихолощеної до рівня порожньої догми. Та проблема в тому, що іншого знання не було, і коли часи змінились і наступили демократія і ринок, громадяни опинились в нових умовах і без укорінених громадських цінностей, і без необхідних знань про ці нові умови.

Просто взяти і застосувати накопичені західними суспільствами знання і досвід – це не вихід, адже вони розвивались в принципово інших історичних умовах. Процеси адаптації та створення і накопичення вітчизняних знань в області суспільних наук йдуть повільно і в будь-якому разі охоплюють лише дуже незначну аудиторію. Тож виникла нагальна потреба вже сьогодні дати всім бажаючим той мінімум, або корпус, знань про громадянське суспільство. Це необхідно зробити принаймні для того, щоб розвіяти численні міфи, стереотипи та страхи, які все ще гальмують розвиток громадянського суспільства. І зробити це здається можливим лише силами самих людей.

Проект громадянської освіти не може бути комерційним за визначенням, оскільки не передбачає створення прибутку, а крім того, має бути незалежним. Реалізацію такого проекту я бачу можливою засобами Інтернет. Необхідно використати принцип web 2.0 – контент мають створювати самі користувачі. Адже це і ситуація з громадським суспільством – його мають побудувати самі громадяни, його неможливо «спустити» зверху, побудувати у вигляді ієрархічної структури, нав'язати тощо.

Ось чому я пропоную використати для громадянської освіти широкі можливості wiki-організованого сайту – такої собі «Енциклопедії громадянського суспільства», де будь-який дописувач міг би поділитись власним досвідом чи описати певне явище або подію в житті громадянського суспільства. Маючи структуровану форму, створена і наповнена самими небайдужими користувачами, така енциклопедія могла б стати універсальним джерелом соціальних, економічних та гуманітарних знань для всіх громадян.

Далі я стисло дам відповіді на головні питання, що неодмінно виникнуть.

Хто? Йдеться про те, хто саме буде дописувати в цю енциклопедію. Відповідь така – всі небайдужі, всі ентузіасти, для кого поділитись своїми знаннями з усім світом – справа надзвичайної важливості. Потрібно усвідомлювати, що саме за таким принципом функціонують будь-які wiki-проекти в усьому світі. Але перш за все, вона має бути орієнтована на студентів, аспірантів та починаючих викладачів в сфері соціальних наук в якості дописувачів. Крім очевидної користі для всіх читачів енциклопедії, для дописувачів вона може стати певною платформою для випробування власних сил і для «обкатки» своїх наукових доробків, а також виступити в ролі комунікативного інструменту. Ще однією важливою категорією дописувачів можуть стати практики – тобто, діячі третього сектору, які власноруч будують громадянське суспільство і прагнуть поділитись цим досвідом з усіма бажаючими. Самі дописувачі користувачі виступатимуть і модераторами даного проекту.

Для кого? Для всіх, знову ж таки, небайдужих громадян, які прагнуть соціально-гуманітарних знань, але не знають, з чого почати. Для тих, хто прагне зробити свій внесок в розвиток своєї громади, але знову ж таки, не знає як.

Як «розкрутити» проект? Пропагування участі в проекті можливе за допомогою соціальних мереж в Інтернеті. Передача будь-якої інформації можлива і методами вірусного маркетингу – коли ентузіасти, що вже працюють над проектом, заохочують до участі своїх знайомих, колег тощо. Це базові

способи донести інформацію про новий проект до широкого загалу небайдужих громадян. Але, звичайно, можливе використання будь-яких доступних механізмів – SEO, банерний обмін, реєстрація в каталогах тощо.

Таким чином, цілком можливо створити освітній некомерційний вікі-проект, цілком присвячений накопиченню та поширенню знань про громадянське суспільство серед всіх зацікавлених активних громадян. Це сприятиме розвіюванню побоювань та стереотипів, які були описані мною вище і які перешкоджають формуванню та функціонуванню громадянського суспільства.

Анна Мартюшева

ЗУСТРІЧІ З ВОЛОНТЕРАМИ В СТРУКТУРІ КУРСУ «ЛЮДИНА І СВІТ»

Авторка есе ділиться досвідом організації зустрічей слухачів курсу «Людина і світ» з волонтерами молодіжних громадських організацій та розмірковує про ефективність та доцільність цього виду діяльності у громадянській освіті та вихованні.

Anna Martyusheva. Meetings with volunteers in the structure of the course «A Man and the world». Essay author, Anna Martyusheva, shares her experience of organization of meetings between volunteers of youth NGOs and students taking the course «A Man and the world», emphasizing the effectiveness of this method in civic education and civic upbringing.

Найбільш проблематичним під час формування громадянської компетентності старшокласників виявляється переведення засвоєної ними теорії громадянської дії у їхню громадянську практику. У зв'язку з браком відповідного досвіду у найближчому оточенні молодь не вірить у те, що вона може впливати на перебіг суспільного життя. На нашу думку, з цією проблемою допомагає впоратися спілкування з активістами молодіжного громадського руху, яке ми спробували запровадити у межах загальноосвітнього курсу «Людина і світ».

Відповідно до нинішньої навчальної програми шкільний курс «Людина і світ» посідає ключове місце в процесі формування громадянської компетентності школярів. Адже метою даного курсу, по суті, визначається виховання свідомих, активних громадян молоді демократичної держави, що у більш розлогому вигляді сформульовано у пояснювальній записці до навчальної програми. Відповідно, теоретичний матеріал курсу організований навколо демократичної проблематики.

Однак, компетентнісний підхід, який нині впроваджується в українську систему освіти, на відміну від традиційного знаневого підходу, передбачає не лише засвоєння учнями знань, але й набуття ними життєво корисних умінь [1]. Саме тому, зокрема, громадянська компетентність включає у себе не лише обізнаність щодо понять демократичної держави, громадянського суспільства, прав людини тощо, а й уміння застосовувати у повсякденному житті «процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян», «способи та стратегії взаємодії з органами державної влади на користь собі й громадянському суспільству», «демократичні технології прийняття індивідуальних і колективних рішень» тощо [2, 88-89].

Суттєвою проблемою, з якою стикається викладач, постає саме формування подібних практичних умінь. Враховуючи те, що в результаті засвоєння курсу учні показують достатній рівень знань, пасивність їхньої громадянської позиції варто пов'язувати з нестачею конструктивного досвіду громадянської дії у найближчому їх оточенні.

Спроби компенсувати таку нестачу прикладами перемог молодіжного руху інших часів та народів наштовхуються на недовірливі коментарі з приводу можливості повторення цього досвіду в наших умовах. Набагато жвавішу зацікавленість викликає наведення сучасних українських прикладів, однак і тут викладач зіштовхується з недовірою, не маючи змоги відповісти на найбільш конкретні запитання, пов'язані з процесом підготовки тих чи інших заходів.

В процесі пошуку способів вирішення означеної проблеми сформувалась ідея організації зустрічей з активістами українських молодіжних громадських організацій в структурі курсу «Людина і світ». Нижче пропоную ознайомитися з досвідом проведення таких зустрічей у Київському технікумі готельного господарства (КТГГ).

Досвід Київського технікуму готельного господарства

Протягом 2012-2013 навчального року було проведено шість пробних зустрічей волонтерів молодіжного руху з вісьмома групами КТГГ.

Для участі у них було запрошено шість активістів Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Фундація регіональних ініціатив», яка згідно рейтингу українського аналітичного центру «Агентство стратегічних досліджень» у 2010 році була визнана найбільш ефективною українською МГО.

Слухачами виступали студенти таких спеціальностей, як бухгалтерський облік, туристичне та ресторанне обслуговування, виробництво харчової продукції, організація обслуговування населення, торарознавство і комерційна діяльність, правознавство та обслуговування комп'ютерних систем. Обрана студентами спеціальність та характер аудиторії, в цілому, враховувались під час добору мовців.

На початку заняття робився невеличкий вступ з метою представлення гостя, означення того, про що піде мова, а також зв'язку бесіди з тематикою курсу.

Далі слово надавалося гостю, однак при цьому за викладачем залишалося право задавати питання і доповнювати гостя, вводячи його слова у контекст пройденого раніше матеріалу.

Гостю рекомендувалося вести бесіду в інтерактивному режимі, торкаючись у своєму викладі наведених нижче питань.

1. Що собою представляє український молодіжний рух.

Які в Україні є молодіжні громадські організації та громадські рухи, чим вони займаються; чим займається організація, яку представляє гість; як організована робота МГО зсередини: хто керує, якою є міра свободи окремих членів МГО, на яку підтримку можна розраховувати у реалізації своїх ідей, що саме вдається робити завдяки цій підтримці тощо.

2. Які мотиви штовхають молодь займатися суспільною діяльністю.

На це питання пропонується відповісти аудиторії, акцент робиться на найбільш поширеному мотиві, яким є нудьга. Суспільна діяльність за такого мотиву виступає альтернативним способом весело провести час разом з друзями, при цьому зробивши щось корисне для оточуючих людей.

3. Що можна отримати в результаті такої діяльності.

Окрім цікавого спілкування суспільна діяльність допомагає:

– підняти самооцінку, набути впевненості у своїх силах («я можу щось і когось організувати», «я особисто знайомий з відомими людьми», «я роблю щось хороше для людей»);

– спробувати втілити у життя свої ідеї (на базі подібних проб в подальшому нерідко формуються власні бізнес-проекти);

– напрацювати базу корисних контактів для подальшої професійної діяльності;

– підсилити комунікативні та лідерські особисті якості.

Більшість із названих пунктів є надзвичайно актуальною саме для молоді.

4. Особиста історія гостя.

Чому особисто він чи вона стали займатися громадською діяльністю, як на це відреагували їхні батьки, чи не вплинуло це на успішність у навчанні, чи допомогло знайти роботу тощо.

5. Робота над конкретними проектами.

Яку сферу гість обрав для своєї діяльності, що йому вже вдалося зробити, як це відбувалося; над чим він працює зараз, з якими складнощами стикається, що при цьому переживає, які результати отримує тощо.

У ході проведених зустрічей мова йшла про такі проекти, як організація нічних екскурсій по Києву, суспільний контроль над діяльністю міліції (міжнародний проект Core Watch), студентські протести проти збільшення кількості платних послуг у ВНЗ, колективне прибирання свого району, свого міста (проект «Зробимо Україну чистою!») тощо.

Висновки. Усі проведені бесіди отримали позитивний відгук аудиторії. Студенти активно включались у розмову, а по завершенню продовжували обговорення поміж собою, підходили до гостя з подякою або із додатковими питаннями.

Після одного з таких занять група студентів прийняла рішення створити на базі технікуму первинний осередок ВМГО «ФРІ». Наразі, новоствореному осередку вже вдалося реалізувати один проект, а саме у квітні у бібліотеці технікуму відкрився «Bookcrossing» (вільний обмін книгами).

Практична орієнтація бесід сприяла інтеграції набутих студентами знань, оскільки дала можливість побачити застосування ключових понять курсу до обговорення конкретних суспільних реалій. Однак, найважливіше те, що у багатьох молодих людей похитнулася зневіра у тому, що вони мають сили щось змінити на краще у своїй країні. Ті ж, хто вже мав цікаві й суспільно корисні ідеї, однак не знав, як їх реалізувати, отримали підтримку у вигляді мережі досвідчених товарищів, готових ділитися досвідом та знаннями і за потреби прийти на допомогу.

Ініціатива з проведення подібних занять знайшла підтримку методистів технікуму і, на нашу думку, заслуговує на те, щоб бути поширеною в інших навчальних закладах.

Література:

1. Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація: порівняльний аналіз / О. С. Заблоцька // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 40. – Серія : Педагогічні науки. – 2008. – С. 63-68.

2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.

Оксана Горіна

РОЗБУДОВА ГРОМАДСЬКО-АКТИВНОЇ ШКОЛИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Автор есе, директор Полтавської загальноосвітньої школи № 18, Оксана Горіна, розповідає про заходи, які відбуваються у навчальному закладі у рамках моделі громадсько активної школи, а також успіхи школи у вихованні відповідальних, активних громадян.

Oksana Horina. Building civically engaged school: reality and outlook for future.

The author of the essay, the director of Poltava school number 18, Oksana Horina, shares the schools' experience in implementation of the model of civically active school and discusses the success of the activities of her educational institution.

Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 18 вже 10 років є учасником проекту «Школа як осередок розвитку громади», започаткованого у 2003 році Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта та Міжнародного фонду «Відродження». За цей час в рамках проекту вчителі нашої школи стали учасниками 9 семінарів-тренінгів у містах: Полтаві, Києві, Львові, Трускавці з різноманітних тем: «Фасилітативне лідерство», «Фандрайзингова діяльність», «Дебати», «Проектна діяльність», «Організація та розбудова ГАШ як осередку розвитку громади», «Міжнародні стандарти якості діяльності громадсько-активної школи».

У 2011р. (14 – 15 червня) у м. Києві відбулася міжнародна конференція «Якісний розвиток громадської активної школи: наскільки ми успішні?», яка пройшла в рамках реалізації міжнародного проекту «Міжнародні стандарти якості діяльності громадсько активної школи». Учасниками даної конференції стали представники 14 країн: Вірменії, Азербайджану, Боснії та Герцеговини, Канади, Чеської республіки, Грузії, Казахстану, Молдови, Польщі, Росії, Великобританії, України.

Цілями конференції стали:

- 1) створення форуму з метою обговорення питань якісного розвитку громадсько активних шкіл в країнах Східної, Центральної, Західної Європи та Азії;
- 2) посилення спроможності закладів освіти та національних неурядових організацій у розвитку програм, спрямованих на розвиток громади;
- 3) поширення існуючих механізмів та стратегій якісного розвитку громадсько активних шкіл;
- 4) Представники кожної з країн запропонували свою модель розвитку освітнього закладу.

Наша школа є однією з 10 шкіл України, яка пройшла самооцінювання за Міжнародними стандартами якості діяльності ГАШ: Лідерство. Партнерство. Соціальна інклюзія. Послуги. Волонтерство. Навчання впродовж усього життя. Розвиток громади. Залучення батьків. Шкільна культура. За результатами самооцінювання школа визначила пріоритетні напрямки дій і розробила власний план розвитку ГАШ на певний проміжок часу.

Місія школи – створення навчального простору школи, який дозволить забезпечити особистісний розвиток учня, його підготовку до повноцінної та ефективної участі у громадському і професійному житті в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Сьогодні школа є частиною демократичного суспільства. Якщо ми хочемо, щоб усі в школі та спільноті були ефективними громадянами суспільства, демократичні цінності мають інтегруватися в кожен аспект шкільного життя та місцевого середовища.

Історично українська школа завжди була центром громади. Школи виконували не тільки навчальну функцію, вони активізували й навчали громаду. Сьогодні в Україні є нагальна потреба відтворити цей досвід, тому що в багатьох містах, селах і селищах нашої країни здебільшого школа є осередком освітнього, культурного й духовного життя громадськості.

На базі нашої школи в 2009 року створений волонтерський клуб «Від серця до серця». Членами шкільного волонтерського клубу стали всі бажаючі учні, вчителі, батьки, мешканці мікрорайону, всі небаїдухи до чужої біди і з добрим серцем.

Варто поділитися досвідом волонтерських проектів нашої школи.

Акція «Збудуємо спортивний майданчик своїми руками».

Мікрорайон Юр'івка розташований в географічному центрі міста Полтави, але являє собою маленький острів приватного сектору, мешканці якого живуть тут спільними інтересами (селище у місті).

З метою пропагування здорового способу життя серед молоді, залучення її до активної участі у житті громади, організації дозвілля, ми вирішили побудувати заново спортивне містечко, яке стало б

місцем для занять спортом для дітей та усіх жителів мікрорайону. На шкільному подвір'ї було збудоване спортивне міні-містечко дітьми, вчителями, батьками, мешканцями мікрорайону.

Конкурс «Краща вулиця мікрорайону»

Більшість вулиць приватного сектору залишаються необлаштованими. Не всі мешканці мікрорайону прибирають сміття біля своїх дворів, дбають про озеленення вулиць. Тож, з метою поліпшення благоустрою наших вулиць за певними критеріями була визначена краща вулиця мікрорайону. На її території проведено свято із залученням депутатів міської та районної рад. Нагородою переможцям у конкурсі від міської влади стало її облаштування.

Конкурс «Краще подвір'я мікрорайону»

Проглянувши благоустрій дворів мікрорайону нашої школи, ми з'ясували, що він бажає бути кращим. Аби нагадати мешканцям приватного сектору, що їх володіння є невід'ємною частиною міста і становить неабияку цінність для розмаїття міського ландшафту, ми провели конкурс на краще подвір'я.

Власника найохайнішого подвір'я визначала спеціально створена комісія за участю представників школи, волонтерського клубу, депутатів районної ради, мешканців громади.

У процесі визначення переможців комісія звертала увагу на такі критерії:

- належне загальне впорядкування усієї присадибної ділянки;
- належний технічний та естетичний стан огорожі;
- відсутність на території подвір'я різного роду звалищ (твердих побутових відходів, деревини, металобрухту, легкозаймистих речовин тощо);
- відсутність бур'янів, доглянуті дерева, чагарники, газони;
- озеленення території.

Крім того, комісія враховувала різного роду прояви фантазії. До прикладу, цікаве, неординарне планування приватної присадибної ділянки за власним задумом господаря (різноманітні садові доріжки, альпійські гірки створені з підручних матеріалів тощо), наявність власноруч створених елементів оздоблення. Також зверталася увага на охайність прилеглої до присадибної ділянки території.

Переможець отримав подарунок, а на території школи проведені свято та благодійний ярмарок. Кошти з ярмарку були передані онкохворій дівчинці.

У діяльності школи ми впроваджуємо різні моделі взаємодії з місцевою громадою.

Надання послуг громаді

Ми – громадсько активна школа, і наше шкільне життя тісно пов'язане з життям громади, тому ми ставимо собі за мету бути надійною опорою та постійним джерелом допомоги для мешканців нашого мікрорайону. Вчителями-волонтерами створено ресурсний центр на базі школи, де свою допомогу надають педагоги, психолог, соціальний педагог, логопед, лікарі, громадські діячі. Проводяться тренінги, семінари, круглі столи, індивідуальні консультації, зустрічі з цікавими людьми. У центрі отримують консультативну допомогу батьки дітей з особливими потребами та мешканці громади. Для вибору вдалої теми ми завжди проводимо анкетування.

Благодійницька діяльність

Учні, вчителі, батьки нашої громади не залишаються байдужими до чужого горя і постійно беруть участь в різноманітних благодійних акціях. Систематично робимо благодійні внески до фонду Червоного Хреста, допомагаємо онкохворим дітям дитячої міської лікарні.

Але благочинна діяльність не обмежується тільки фінансовою допомогою. Учні діляться одягом, іграшками, книжками з дітьми, що проживають в малозабезпечених сім'ях, притулку «Любисток», здійснюють трудові десанти до самотніх людей похилого віку.

Досить часто ми проводимо свята для них: «Від усієї душі», «Зустріч в колі друзів», «Честь маємо запросити», вогники, присвячені Дню Перемоги. Збираються старі друзі, співають пісень, згадують про далеке минуле.

Всі ми прекрасно розуміємо, що допомагаючи іншим, ми примножуємо добро і робимо цей світ кращим.

Екологічні акції

На жаль, сьогодні в нашій країні немає людини, яка б не відчувала на собі стрімкого погіршення стану свого життєвого довкілля. Нас турбують проблеми забруднення води в ріках, повітря, яким дихаємо. З метою очищення території, формування екологічної культури населення наші волонтери – екологи організують екологічні патрулі, щоб захистити природу від нас самих. Ми проводимо свято захисту природи. У цей день кожна людина повинна проявити небайдужість до довкілля, очистити від сміття територію. Ми сподіваємося, що подібні акції будуть викликати все більший інтерес серед населення.

Волонтерами нашої школи була проведена акція «Парад троянд». Усім класам була виділена частина клумби біля школи, де кожен зміг посадити свою троянду і дбати про неї. Зараз біля нашої школи квітуче близько 200 кущів троянд. Крім того, досить цікаво пройшла акція «Квітучий мікрорайон – квітуче місто». На чолі з волонтерським загоном разом з дітьми, вчителями, батьками по периметру території школи були висаджені польові квіти, привезені з міського дендропарку, та принесені учасниками акції.

Учні завжди мріяли, щоб занедбаний неподалік школи пустир перетворився в чудовий парк, де вони могли б проводити свій вільний час, милуватися краєвидами околиць рідного міста, насолоджуватися

красою природи. Таким чином, досить недавно ми організували акцію «Парки – легені міста», в якій взяли участь не лише учні нашої школи, а й представники громади мікрорайону. Завдяки цій проведеній акції в нашому місті з'явилося близько 30 молодих лип.

Ми мріємо, що колись проблема захисту навколишнього середовища зникне з нашого календаря, адже якщо усі люди докладатимуть зусиль та перестануть забруднювати природу, то, можливо, і потреба її захищати також перестане бути актуальною.

Пошуково-дослідницька діяльність

На базі школи функціонують гуртки різного напрямлення – це естетичні, і туристичні, і предметні, і прикладні. Проте хотілося б виділити деякі з них:

- туристський клуб «Горизонт»;
- пошуковий загін «Слідопити»;
- Всеукраїнський громадський дитячий рух «Школа безпеки»

Всеукраїнський громадський дитячий рух «Школа безпеки»

Одним із головних завдань сучасної школи є створення освітнього середовища для розвитку здорової дитини, формування в учнів свідомого ставлення до свого життя, оволодіння навичками здорового способу життя. Здорове молоде покоління – це запорука стабільного розвитку держави, яка є одним із чинників її позитивного іміджу.

З метою популяризації та пропаганди здорового і безпечного способу життя у нашому закладі було створено та діє осередок Всеукраїнського дитячого громадського руху «Школа безпеки».

Неодноразово команда «Рятівник» виборювали першість на обласних змаганнях, представляли область на XII Всеукраїнських (VII Міжнародних) зборах-змаганнях юних рятувальників «Школа безпеки».

Туристський клуб «Горизонт

Напрямами роботи клубу є: 1) загальне планування роботи діючих у школі туристських гуртків; 2) організація туристських походів різних категорій складності; 3) участь у міських та обласних зльотах туристів-краєзнавців; 4) робота пошукового загону (історія розвитку туристського руху в Полтаві); 5) організація та проведення туристських загальношкільних свят (Родинне вогнище, туристські вечори та ін.); 6) підготовка методичних посібників з туристсько-краєзнавчої тематики «Туризм і краєзнавство в школі», «Історія туристського руху на Полтавщині»

Робота «Горизонту» відзначається особливою учнівською активністю: це і щорічні різноманітні походи, і туристські вечори відпочинку, і проведення загальношкільного свята «Родинне вогнище», і перемоги на обласних конкурсах туристських агітбригад, перемоги на міських та обласних зльотах туристів-краєзнавців та конкурсах наукових робіт з історії туристсько-краєзнавчого руху на Полтавщині. Окремо слід зазначити роботу гуртка пішохідного туризму, членами якого є учні з різних класів.

Пошуковий загін «Слідопити»

Варто поділитися й досягненнями загону «Слідопити». Це:

- 1) Всеукраїнська історико-етнографічна експедиція учнівської та студентської молоді «Україна вишивана» (II місце – міський етап);
- 2) Всеукраїнська історико-етнографічна експедиція учнівської та студентської молоді «Сто чудес України» (II місце – міський етап, лауреат обласного етапу конкурсу);
- 3) Всеукраїнський конкурс вишитих карт областей України (III місце – міський етап);
- 4) Всеукраїнська історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України» (II місце – міський етап);
- 5) Обласна туристсько-краєзнавча експедиція учнівської та студентської молоді «Пізнай свою країну» (I місце – міський, I місце – обласний етап);
- 6) Всеукраїнська експедиція учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина – Україна» (I місце – міський етап, I місце – обласний етап, I місце – Всеукраїнський етап);

Наша перша гордість – й випускники: успішні, талановиті та креативні молоді люди, які нині продовжують своє навчання у відомих вищих навчальних закладах України та отримали перспективні професії...

Наша друга гордість – це ті діти, які зараз навчаються у школі. Їх великі дорослі перемоги ще попереду, але й зараз вони не перестають дивувати нас своїми здібностями, відкриттями, винахідливістю, дитячою безпосередністю...

Наша третя гордість – це ми, єдина команда співробітників громадсько активної школи. Ми – команда, тому що кожен з нас відчуває міцне плече іншого та знає, що його завжди підтримають. Ми – команда, тому що любимо один одного і ту справу, якою займаємось...

Жанна Бабенко, Людмила Базилевська

РОЗВИТОК ПРОЕКТНОГО МИСЛЕННЯ ТА ІНШІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

В есе автори наводять численні приклади ефективного застосування діяльнісного підходу, зокрема проектного методу, у громадянській освіті та вихованні, що практикуються у Криворізькій школі № 111.

Zhanna Babenko, Lyudmyla Bazylevska. Formation of project vision and other opportunities for civic competencies development.

The authors give numerous examples of effective implementation of project method in civic education in the school number 111 of the city of Kryvyi Rih.

Одним із викликів наших днів є усвідомлення того, що основою вільного існування та розвитку нації має стати громадянин, погляди і дії якого базуються на споконвічних цінностях нашого народу. На сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства одним із найважливіших завдань вітчизняної освітньої системи є підготовка свідомих та активних громадян, які добре розуміють свої громадянські права і свободи і можуть брати на себе ношу суспільної відповідальності.

Громадянська освіта в Україні за останні роки перестала бути лише концепцією, вона поступово перетворюється на систему виховання та навчання. Проблема громадянського виховання дітей та молоді актуалізується в переломні часи, коли зміни в суспільстві призводять до оновлення освіти, а за ними – всього шкільного навчально-виховного процесу. Відповідно до цього важливими завданнями громадянського виховання школярів є забезпечення їх практичними вміннями та навичками, а саме, критичного мислення; прийняття свідомих та відповідальних рішень; розуміння норм і правил поведінки в суспільстві та поваги до них; потреба у спільній праці на благо суспільства; особистої відповідальності та виконання громадянського обов'язку.

Як зазначає вітчизняна дослідниця сфери громадянського виховання О. Сухомлинська, реалізація громадянської освіти і виховання у практиці загальноосвітньої школи передбачає «впровадження такого педагогічного процесу, що торкається усіх аспектів навчання і виховання, їх різних видів організованого, змістовного, функціонального, комунікативного». У цьому плані однією з найбільш продуктивних педагогічних технологій громадянського становлення особистості є проектна діяльність. В її основі лежить інтеграція багатьох шкільних предметів й безпосереднє застосування учнями набутих знань на практиці (діяльнісний підхід).

Навчальне проектування не є принципово новою освітньою технологією. Метод проектів набув поширення ще у 20-і роки ХХ століття, але у цьому методі і сьогодні містяться актуальні ідеї побудови навчання на активній основі через доцільну практичну спрямованість діяльності учня разом у співвідношенні із його особистим інтересом.

Робота над проектом – це ще й практика нинішнього особистісно-орієнтованого навчання. У процесі конкретної роботи учня над відповідною проблемою, яку треба вирішити, змодельовати, втілити і представити публіці, одним із важливих завдань є виховання у школярів громадянської і суспільної активності, усвідомлення відповідальності за свої дії, відчуття можливості особистісного зростання. Участь у проекті готує учнів до вирішення тих проблем, із якими вони зіштовхуються вже зараз, і тих, із якими доведеться зустрітися після закінчення школи. У свідомості учня це має такий вигляд: «Все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені треба, і знаю, де я можу ці знання застосувати». Щоб виховати компетентних та свідомих громадян, недостатньо лише говорити про демократичні цінності та ідеї, а треба ще й активно залучати молодь до вирішення тих проблем, які стоять перед нашим суспільством – це призведе до набуття позитивного досвіду громадянської співучасті.

Для вчителя використання методу проектів – це прагнення знайти розумний баланс між академічними і прагматичними знаннями, вміннями та навичками. Проектна технологія передбачає використання вчителем сукупності дослідницьких, наукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів. Навчальне проектування орієнтоване, перш за все, на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну або групову, яку учні виконують впродовж визначеного відрізка часу. Таким чином, суть проектної технології – стимулювати інтерес учнів до успішного вирішення певних проблем, що передбачають володіння визначеною сумою знань та через проектну діяльність показати практичне застосування надбаних знань.

В сучасних умовах у вітчизняних середніх загальноосвітніх навчальних закладах є практична можливість займатися проектними технологіями, а саме: використовувати їх на уроках історії, правознавства, громадянської освіти, самостійно створювати їх під час вивчення курсу «Людина і світ» та спецкурсів у профільних класах. Разом з тим, вчитель і учні можуть брати участь у різних позакласних проєктах-програмах шкільних обмінів, конкурсах тощо.

Як зазначалось вище, сьогодні українське інформаційне педагогічне середовище дозволяє вчителів і учню пробувати свої сили в реалізації різних існуючих проєктів. Наприклад, Всеукраїнський конкурс учнівських пошукових робіт «Слідами історії», суспільна акція школярів України «Громадянин» під егідою Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», Всеукраїнська молодіжна акція «Пам'ятаймо минуле заради майбутнього» до вшанування пам'яті подій Великої Вітчизняної війни на тему «Використання рабської праці українців у Німеччині під час II світової війни», Всеукраїнський конкурс творчих робіт учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів «Мої права», Всеукраїнський конкурс на кращу творчу роботу серед школярів 11 класу «Світова організація торгівлі (СОТ) очима молоді», Міжнародний конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту», Всеукраїнський конкурс учнівської творчості «Об'єднаймося ж, брати мої», присвячений Шевченківським дням та інше.

У вітчизняній педагогіці розрізняють такі типи навчальних проєктів: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, практично-орієнтовані та інші. За характером контактів – внутрішні, зовнішні, міжнародні; за кількістю учасників вони бувають індивідуальні, парні, групові; за тривалістю проведення їх класифікують як короткодійні, середньої тривалості та довготривалі. Але на практиці вчителів частіше доводиться мати справу зі змішаними типами проєктів.

Наприклад, учнівський проєкт 2005 року з історії «Використання рабської праці українців в Німеччині в роки II світової війни», у якому учні Криворізької ЗШ № 111, що на Дніпропетровщині, брали безпосередню участь, був інформаційним і передбачав збір інформації, її аналіз і узагальнення фактів. Цей проєкт ще й можна вважати органічною частиною дослідницького проєкту, за кількістю учасників він був груповим, а за тривалістю проведення – довготривалим (тривав кілька місяців). Результатом участі у ньому стала створена і надрукована учнями брошура, доповнена фотографіями, ілюстраціями, а головне – спогадами колишніх оstarбайтерів.

Ще один, щорічний, проєкт у 10 класі цієї школи зі спецкурсу «Громадянська освіта», що проходить у профільному суспільно-гуманітарному класі під назвою «Вибори Президента України», можна визначити як творчий, бо він розвивається, підпорядковується кінцевому результату, що прийнятний групі учнів у спільній діяльності, інтересам учасників проєкту – кандидатам у «президенти», «політехнологам», групам підтримки. У ньому учні заздалегідь домовляються про форму представлення свого кандидата через листівки, передвиборчі програми, корисні дії, плакати на підтримку кандидата тощо. Разом з тим, цей проєкт можна визначити як ігровий, тому що учасники беруть на себе відповідні ролі, обумовлені характером і змістом проєкту. За визначенням у часі цей проєкт є проєктом середньої тривалості (передбачає до 1 місяця підготовки).

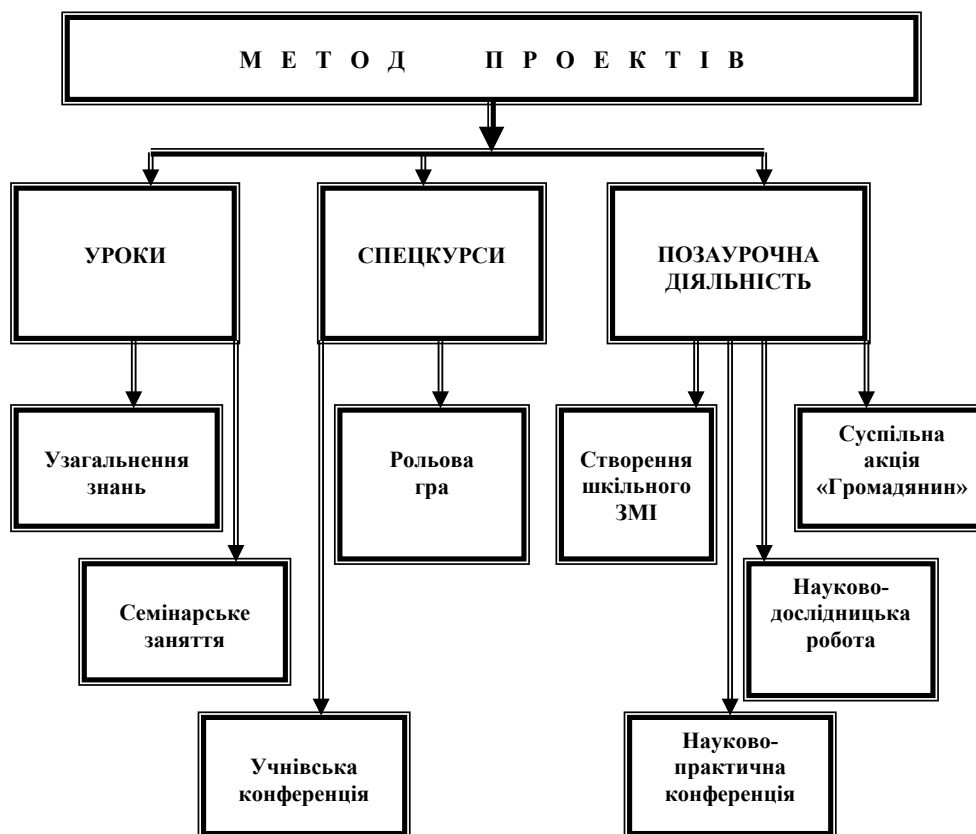
Розглянемо організаційну роботу вчителя і учнів над проєктами. Її можна поділити на кілька етапів: підготовчий етап (пропозиція, обговорення теми, вибір проєктного завдання); планування (визначення джерел інформації, засобів, методів збору, аналізу інформації, способу подання результатів, розподіл завдань між членами групи); збір інформації (дослідження, розв'язання проблеми); практична реалізація (аналіз інформації, подання й оцінка результатів); презентація проєкту та оцінка й самооцінка проєкту.

Так, наприклад, під час здійснення проєкту «Громадянин – 2010» організаційна група учнів суспільно-гуманітарного класу відчувала певний дефіцит краєзнавчої літератури, присвяченої 235-ій річниці з дня заснування міста Кривого Рога. А вже під час обговорення плану дій учнями та перегляду практичної сторони вирішення проблеми ними було прийнято рішення створити електронний довідник з історії рідного краю «Незабутні імена Криворіжжя», куди були занесені імена 50 осіб, знаменитих жителів міста, які проживали, діяли і творили тут із давніх часів до сьогодні.

Одним із перспективних напрямів формування громадянської компетентності учнів у позакласній роботі ми вважаємо впровадження діяльності *Європейських клубів*.

Євроклуб «СВіТ» Криворізької ЗШ № 111 виступає для учнів одним із основних інформаторів про Євросоюз, пропагує загальні європейські цінності серед шкільної молоді. Ще з 2009 року шкільний Євроклуб проводить проєктні акції «Європейське містечко в українській школі. (2009)», «Фестиваль країн Євросоюзу. (2010)», «Літературна Європа. (2010)», «Уся Європа говорить англійською. (2011)». У подальшому ці проєкти були представлені учнями школи у фіналі європейського проєкту «Підтримка мережі Євроклубів України. (2011)» та у фіналах Всеукраїнської суспільної акції школярів України «Громадянин. (2005, 2006, 2010, 2011)». Участь у шкільному Євроклубі дає молодій людині цікаві знання, захоплює віртуальними подорожами до Європи, дає можливість саморозвитку і самореалізації.

До таких проєктів часто долучаються і батьки учнів, що дає їм можливість разом зі своїми дітьми брати активну участь у шкільній діяльності, підтримувати дітей, жити інтересами учнів та допомагати підліткам соціально адаптуватись.

**Рис. 1 Використання методу проектів при викладанні історії в сучасній школі
(З досвіду роботи Бабенко Ж.Г., вчителя історії та правознавства
Криворізької ЗШ № 111 Дніпропетровської області)**

Проектна діяльність має практичну значимість і для вчителя у здобутті педагогічного та професійного авторитету, налагодженні співпраці між учнями і вчителями, вчителями і батьками, зростанню педагогічного громадського рейтингу.

У плані значимості окремого навчального закладу проектна діяльність піднімає його престиж, відшукує нові цікаві форми роботи з учнями, залучає громади та ЗМІ до життя школи. За допомогою проектів місцева громада отримує детальну інформацію про ЄС, формує свідомих членів територіальної громади.

Однак, повернімося до уроку. Хочемо зазначити, що проведення таких форм роботи на шкільному уроці, як семінарське заняття, учнівська конференція, також є прикладами проектної технології, тому що вони передбачають розв'язання учнем або групою учнів будь-якої проблеми. Із використанням у них різноманітних методів, засобів навчання, а також інтегрування знань, умінь, творчості із різних предметів суспільного циклу формується і розвивається проектне мислення школярів.

Прикладом цього може бути узагальнюючий урок з історії України у 10 класі за темою «Уроки та значення визвольних змагань українського народу 1917 – 1920 рр.» у формі великого та малих «круглих столів». У класі було створено 5 груп, які опрацьовували 5 проблемних питань. Але в умовах урочного часу висвітлювалася одна проблема, яка визначалася жеребкуванням. Наприкінці уроку відбулося обговорення загальних історичних уроків боротьби за незалежність України 1917 – 1920 рр. в рамках великого «круглого столу». Такий урок із розглядом складних історичних питань можна віднести до дослідницького проекту.

Використання проектних технологій у будь-якій шкільній діяльності, на наш погляд, слід зорієнтовувати і на особистісний і на професійний розвиток вчителя та учнів. Для того, щоб організувати проектну діяльність, вчителю треба добре знати програму і зміст свого предмету, бути компетентним у питаннях методики; добре знати своїх учнів, їх можливості, інтереси, бажання. Йому потрібно бути комунікабельним, толерантним, вміти допомогти учню, не виконуючи при цьому роботу замість нього. Саме проектні технології дають змогу вчителю реалізувати особистий творчий потенціал та професійно спрямувати індивідуальність учнів.

Наостанок. Кожна справа важлива результатом. Правильність обраного нами шляху підтверджується ще із 2003 року. Саме з того часу старшокласники Криворізької ЗШ № 111, що постійно брали участь у проектній діяльності, мають високі визнання. Так учень 11 класу Демченко О. у 2003 році став

переможцем Всеукраїнського конкурсу «Об'єднаймося ж, брати мої» і отримав нагороду з рук тодішнього Голови Верховної Ради України Володимира Литвина, а згодом, у 2007 році, учні-одинадцятикласники Бердніков А. і Лось Д. стали призерами обласного туру цього ж конкурсу.

У 2008 році учениця 11 класу Самохвал Д. стала дипломантом Всеукраїнського історичного конкурсу «Слідами історії», а група учнів Олійник Ю., Бандурко М., Демчук Л., Стецун Т. у 2008 році стали призерами та дипломантами міських історичних читань і науково-практичних конференцій.

2011 рік заявив про себе нашими переможцями у Всеукраїнській суспільній акції школярів України «Громадянин» з питань діяльності шкільних Євроклубів. Для багатьох учасників проектів дослідницька, творча робота стала каталізатором їх професійного вибору. Зараз вони студенти Київського національного університету і. Т.Г.Шевченка, Дніпропетровського національного університету імені О.Гончара, Криворізького державного педагогічного університету та інших вузів.

Однак, наявність продуктивного кінцевого результату не єдиний здобуток соціального проектування. Вагомішим і важливішими для виховання громадянської позиції підлітка є досягнення демократичної взаємодії учнів, учителів, батьків, громади.

Виходячи із вищесказаного, ми все більше переконуємось, що основними громадянськими наслідками проектної діяльності є формування цілісних уявлень про світ, суспільство, державу, соціальні інститути та структури, громадські зв'язки та відносини, навчання успішній взаємодії з владними структурами та неурядовими організаціями при вирішенні проблем місцевої громади, збагачення знаннями та навичками соціальної дії, мотивація до активної та безкорисливої громадської дії, отримання можливості на практиці впливати на соціальне середовище. Участь в проєктах дає учням змогу ставати безпосередніми учасниками становлення громадянського суспільства в Україні.

Література:

1. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник –довідник / К.О. Баханов. – Запоріжжя: Просвіта, 2002.
2. Громадянська освіта: Навчальний посібник для 10 кл. / Р.А. Арцишевський, Т.В.Бакка, І.М.Гейко та ін. – К.: Генеза, 2002.
3. Громадянська освіта: Книга для вчителя / Арцишевський Р.А., Бакка Т.В., Гейко І.М. – Львів: Видавництво ТЕКА, 2002.
4. Молодь діє // Навчально-методичний посібник з громадянської освіти. – Нова доба, 2007.
5. Суспільна акція школярів України «Громадянин». Методичний посібник для вчителя-консультанта учнівського суспільного проєкту у загальноосвітніх навчальних закладах / За ред. П. Кендзьора, О. Войтенка. – Львів: НВФ, Українські технології, 2003.
6. Сухомлинська О. Громадянське виховання: спадщина і сучасність // Доба. – № 2. – 2005.
7. Освітні технології: Навчально-методичний посібник // О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін. / За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001.

Ігор Сенчак

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У СТУДЕНТІВ-ВОЛОНТЕРІВ

Есе присвячено розгляду основних форм та методів діяльності юридичних клінік та механізму їх впливу на правову рефлексію та формування активної громадянської позиції студентів, що здійснюють волонтерську діяльність у юридичних клініках, створених на юридичних факультетах університетів.

Ihor Senchak. Forms and methods of legal clinics' activities: impact on legal self-consciousness and active civic attitudes of student volunteers.

The essay deals with the analysis of the main forms and methods of legal clinics' activities, as well as with the mechanisms of their impact on legal self-consciousness and active civic attitude of law students, volunteering in the clinics, functioning in the law schools.

При професійній підготовці майбутнього юриста негативним є факт, коли професійна підготовка випереджає моральну. У свій час на цю небезпечну тенденцію вказував видатний український педагог А. С. Макаренко. Він говорив, що «можна заставити працювати скільки завгодно, але якщо поряд з цим не виховувати моральні якості і не включати особу у суспільне життя, то така праця буде нейтральним процесом, який не дає ніякого позитивного результату».

Необхідно на етапі підготовки майбутніх юристів у вищому навчальному закладі впровадити додаткові чинники, які могли би суттєво вплинути на позитивну динаміку формування високого рівня правової рефлексії, і, таким чином, підвищити усвідомлення майбутнім юристом важливих суспільно-правових цінностей, сформуванню позитивний образ Я-правника.

На нашу думку, юридична клініка якраз і є тією невід'ємною ланкою, що спрямовує, в першу чергу, майбутнього юриста до культивування в собі високих моральних якостей, формує розуміння соціальної відповідальності, а також доповнює певні прогалини класичного навчального процесу щодо набуття майбутнім юристом практичного досвіду на етапі підготовки у виші та має вплив на формування психологічної підготовленості до майбутньої професії.

При створенні «юридичної клініки» на базі факультету вирішується ціла низка дуже важливих завдань, а саме:

- поєднання теоретичного навчання з практикою;
- формування у студента-юриста професійних вмінь і навичок відповідно до вимог ринку праці;
- вирішення цілої низки соціальних проблем регіону;
- формування у студентів активної суспільної позиції і правосвідомості.

Клініка, виконуючи роль освітньої структури, повинна бути введена в структуру юридичного факультету і в його навчальний план. Підтримка юридичним факультетом на початку створення «юридичної клініки» має дуже важливе значення, адже без зацікавленості в «клінічній» освіті з боку факультету подальший розвиток «юридичної клініки» вбачається неможливим.

Особливість юридичних клінік відображається у завданнях, які вони виконують, а саме:

1) навчити студентів робити те, чим займаються юристи. Ця робота включає в себе дії загального характеру, які виконуються більшістю юристів в усьому світі, а саме: опитування клієнтів, надання консультацій та розслідування справ. Сюди також входять дії, які відрізняються за змістом в кожній країні і які здійснюються багатьма, але не всіма юристами, як наприклад, проведення слухань в суді та відстоювання поданих апеляцій. І на закінчення, ці дії включають моменти, характерні для якого-небудь одного суду чи юридичної спеціалізації, як наприклад, складання позову про розірвання шлюбу або представлення інтересів клієнта в будь-якій державній установі;

2) допомогти студентам розвивати свої погляди на те, що означає бути юристом. Під керівництвом викладачів студенти можуть вивчити багато важливих питань, які постають перед юристом: як юристу швидко та ефективно освоїти нові галузі права чи нову техніку застосування права; що означає дотримуватися професійної юридичної етики; яку роль повинні відігравати юристи в суспільстві; яким чином молодому юристу потрібно поєднувати намагання задовольняти особисті та професійні потреби. Розгляд цих питань і викликає необхідність діяльності юридичних клінік;

3) наступним завданням діяльності юридичних клінік є надання юридичних послуг особам, які іншим чином не мають можливості отримати юридичну допомогу. Викладачі юридичних навчальних

закладів у всьому світі дискутують про те, що важливіше – освітні цілі «юридичної клініки» чи можливість надання юридичних послуг максимуму потребуючих їх, проте обидва аспекти є дуже важливими;

4) на думку багатьох, клінічна юридична освіта також переслідує і завдання сприяти прогресивним соціальним змінам через використання правової системи. Студенти та викладачі права володіють інтелектуальною свободою для того, щоби брати участь у справах, які мають соціальне забарвлення.

Залежно від особливостей впливу на роботу юридичної клініки викладачів (юристів) та студентів можна виділити такі форми юридичних клінік:

1. Студентська. Створення такої юридичної клініки можливе навіть тоді, коли відсутня згода з керівництвом вишу і викладачі залучаються до роботи в клініці без офіційного включення клінічного курсу до навчального процесу. У структурі юридичної клініки такої моделі майже всі її посади займають студенти. Найбільш організаційно складну роботу виконують студенти старших курсів, які поступово передають знання менш досвідченим працівникам.

Як правило, університети відкривають юридичні клініки, щоб забезпечити навчання власних студентів, але це не єдиний підхід, який виправдав себе. Так, Тверський державний університет, що розробив свою програму клінічної юридичної освіти за підтримки професора М. Рахмана з Бангладеш, який раніше очолював юридичну клініку Даккського університету, почав створювати літні школи, куди запрошуються біля 50 студентів із різних регіонів Росії та інших країн СНД. При навчанні студентів у цих школах використовують як метод навчання судову справу із правозахисним змістом і знайомлять слухачів з інтерактивними методиками навчання. Після повернення додому студенти, які пройшли підготовку, в свою чергу знайомлять з темами і методиками літніх шкіл студентів і викладачів своїх навчальних закладів.

2. Професійна – юридична клініка у якій працюють на оплачуваній основі професійні викладачі (юристи). Організації подібного типу створюються, як правило, за ініціативою самого вишу або викладачів з метою найбільш якісної практичної підготовки студентів. Саме останні під наглядом викладачів здійснюють великий обсяг різнопланової роботи, проходять чітко визначений курс навчання, складають випускні іспити та навіть отримують певні посвідчення про проходження практики в юридичній клініці. Порівняно зі студентською юридичною клінікою якість практичних та інших знань, набутих студентами під керівництвом фахівців, тут значно вища; з іншого ж боку, така програма стає подібною до стандартних академічних занять. Крім того, оплата праці викладачів та інших спеціалістів вимагає чималих матеріальних витрат, і за відсутності постійного і надійного джерела фінансування утримання такого штату працівників стає інколи непосильним для вишу.

3. Універсальна. Ця модель по суті є компромісом між першими двома моделями і передбачає збалансування ролі студентів і викладачів у діяльності юридичної клініки.

Крім того, юридичні клініки класифікують і за критерієм спеціалізації. Спеціалізація проводиться за галузями права: трудове право, сімейне, пенсійне, житлове, право соціального захисту, цивільне процесуальне право; адміністративне право; конституційне право, земельне та екологічне право, господарське право тощо. За даним критерієм О. М. Пізняк поділяє юридичні клініки на:

- клініки загальної практики (неспеціалізовані), які розглядають різноманітні види справ, в залежності від того, чи є консультанти компетентними з приводу конкретного питання (перевагою клініки загальної практики вбачається те, що студенти зіштовхуються з великою кількістю різноманітних справ. Особливо це важливо для студентів, які після закінчення навчання планують створити власну практику. Недоліком такої моделі клініки є той факт, що викладач-куратор володіє меншим контролем над висновками, які роблять студенти в результаті розгляду справи.

- спеціалізовані юридичні клініки – ті, які займаються одним конкретним видом справ. Наприклад, клініки, які працюють тільки із справами цивільного характеру, клініки із посередництва, арбітражу та інших методів позасудового вирішення спорів, юридичні клініки, які займаються справами в галузі законодавства з охорони навколишнього середовища, захисту громадянських прав тощо. Такі спеціалізовані клініки мають перевагу в тому, що викладачі контролюють ведення справ студентами. Одна із проблем спеціалізованих клінік полягає в тому, що вони не відкривають перед студентами широкої різноманітності правових проблем, а коли випадок торкається складних і тривалих за часом справ, до яких можна віднести справи з цивільного права та галузі охорони навколишнього середовища, то студенти можуть працювати лише над невеликою частиною якоїсь із цих справ, розгляд якої може затягнутися на декілька років.

Більш складною організаційною структурою юридичної клініки може бути Центр практичного навчання студентів-юристів, який об'єднує взаємопов'язану систему навчальних курсів («клінік», інтернат), кожний із яких направлений на надання студентам відповідних практичних навичок.

Консультантами юридичної клініки є студенти, як правило старших курсів, які успішно опанували клінічний курс або підготовлені до цієї роботи викладачами в індивідуальному порядку. Студенти-консультанти можуть під контролем викладача опитувати клієнтів, готувати листи, запити, процесуальні документи, здійснювати представництво інтересів клієнта у судах чи інших органах. Слухачами юридичної клініки є студенти, як правило 2-3 курсів, які проходять попередній етап підготовки шляхом допомоги студентам-консультантам у вирішенні нескладних питань. Кожен студент працює під

контролем викладача-куратора і зобов'язаний виконувати всі його вказівки, що стосуються організації і ведення практичної роботи в клініці. Для того, щоб студенти, які пройшли попередній відбір, могли працювати з клієнтами, висувається необхідна умова проходження спецкурсу юридичної практики, який викладається протягом одного семестру.

До юридичних послуг, які надаються юридичною клінікою, можна віднести:

1. Надання консультацій. Цей вид юридичних послуг є найбільш поширеним. Надання юридичних консультацій може як включати інші види юридичних послуг, так і бути самостійним видом діяльності.

2. Складання і робота з документами. Дуже часто до юридичної клініки звертаються з проханням скласти той чи інший документ юридичного характеру. Найчастіше це позовні заяви, апеляційні та касаційні скарги.

3. Представництво в суді. Як правило, такого роду діяльністю займаються консультанти, які, щонайменше, прослухали курс цивільного права та процесу і мають достатній досвід роботи з клієнтами. Крім глибоких теоретичних знань у правовій галузі, представництво в суді потребує таких рис характеру, як впевненість у собі, зібраність, відповідальність тощо.

Значної уваги заслуговують методи навчання, якими користуються юридичні клініки, серед яких слід виділити найважливіший – навчання за допомогою інтерактивних методик. Їх застосування в навчальній програмі юридичної клініки, має ще більший позитивний ефект, аніж використання таких методик у класичному навчальному процесі вишу. Це забезпечується завдяки тому, що беручи участь у різних творчих завданнях, передбачених цими методиками, студент повністю концентрується на творчій діяльності, намагається максимально активно проявити свої професійні здібності, не думаючи при цьому про можливість зробити помилку, і таким чином отримати гіршу оцінку. Викладач тут виступає лише в ролі більш досвідченого організатора процесу навчання. Всі учасники освітнього процесу при цьому взаємодіють один з одним, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег і власну поведінку. Студенти занурюються в реальну атмосферу ділової співпраці з вирішення проблем, яка є оптимальною для вироблення навичок і якостей майбутнього юриста.

Інтерактивні методики в роботі юридичної клініки – це імітація інтерактивних видів діяльності суспільства в навчальних цілях. В основі методу лежить прийом моделювання ситуації, вироблення і прийняття рішення в умовах, характерних для демократичної системи. Студенти під час навчального заняття стають учасниками колективних форм роботи і вирішують типові суспільно значущі завдання, які постають перед громадськими і державними структурами. Для інтерактивних методів характерно як дотримання зовнішніх умов або форм імітації, наприклад, судові засідання, законодавчі слухання, так і дотримання внутрішньої логіки, пошук рішень у складних ситуаціях, і механізму прийняття таких рішень. Ці методики ще виступають як різновид активних методик. При їх застосуванні, як правило, моделюються реальні життєві ситуації, пропонуються проблеми для спільного вирішення, застосовуються рольові ігри. Тому вони найбільше сприяють формуванню умінь і навичок, виробленню власних цінностей, створюють атмосферу співробітництва, творчої взаємодії у навчанні.

Способи застосування інтерактивних методик в клінічній юридичній освіті дуже різноманітні. Зокрема, різновидами інтерактивних методик є: творчі (проблемні) завдання; робота в малих групах, соціальні проекти, інтерактивний виступ, Сократів діалог, дерево рішень, мозковий штурм, рольові ігри, техніка коментування (зворотного зв'язку), дебати, робота в парах, мікрофон, аналіз правової ситуації, дискусія, імітація спрощеного судового слухання (суд від свого імені), медіація, рухливі ігри (рухавки) та інші.

Для постійного застосування інтерактивних методів у юридичній клініці доцільно мати уявлення про їх систему. Так, логічно вбачається класифікація інтерактивних методик за критерієм функціонального призначення, запропонована М. Дулебою. Він поділяє інтерактивні методи навчання на допоміжні та основні (прості і складні) і зазначає, що:

– основні інтерактивні методи – ті, процес застосування яких передбачає вироблення окремих чи сукупності професійних умінь і навичок. В свою чергу, ті методи, які спрямовані на вироблення лише окремих професійних умінь і навичок, є простими, а ті, що спрямовані на вироблення у студентів сукупності професійних умінь і навичок – складними.

– допоміжні інтерактивні методи – направлені на створення умов для формування професійних умінь і навичок та їх глибокого закріплення. До них можна віднести: ігри для більш тісного знайомства («стоп-кадр», «мікрофон»), використання спеціалістів, наочні посібники. Ці методи застосовуються спільно із основними). Прикладом простих інтерактивних методів можуть виступати дерево рішень, мозковий штурм.

Великої уваги заслуговує і такий напрямок діяльності юридичних клінік як «Street Law» (з англ. – «практичне право»).

«Street law» виникло у 1971 році з ініціативи юридичного факультету університету у Джорджтауні (США). Тоді студенти юридичного факультету під керівництвом викладачів вирішили давати уроки права учням в одному з районів міста. Протягом наступних тридцяти п'яти років програма була поширена в усіх штатах та була прийнята більше ніж тридцятьма країнами світу.

Кожна національна програма розроблялася за участю провідних педагогів, юристів та громадських діячів у сфері захисту прав людини і базувалася на законах та культурі країни, де вона створювалася. Перші українські кроки в напрямку практичного права були проведені наприкінці 90-х років минулого століття. До його адаптації долучалися відомі юристи й педагоги, такі як О. Пометун, Р. Калужний та інші.

Отже, практичне право є одним із основних напрямів правопросвітньої роботи юридичної клініки, в його межах здійснюються такі заходи: наукове обґрунтування принципів правової просвіти, розробка підручників та методичних матеріалів, консультування з правових питань, організація спеціальних семінарів та тренінгів, проведення навчальних занять.

Підсумовуючи, хочемо відзначити, що аналіз мети створення та форм діяльності юридичних клінік, показує, що впровадження у навчальний процес практики участі в роботі юридичної клініки, як складового компоненту навчальної програми, дає можливість підвищити імідж вишу, підготувати висококваліфікованих спеціалістів, здатних до практичної діяльності одразу після закінчення навчального закладу.

Аналіз методів діяльності юридичних клінік свідчить про те, що на сьогодні існує першочергова необхідність приділяти особливу увагу освітньому елементові в їхній діяльності, оскільки навчання в юридичній клініці спрямоване на наближення до практичних потреб і заповнення прогалин у набутті практичних навичок, необхідних для юридичної професії. Застосування ж різноманітних інтерактивних навчальних методик в освітній діяльності юридичної клініки має свою специфіку і досить часто створює нові можливості та переваги при набутті необхідного практичного досвіду у порівнянні з їх застосуванням у класичному навчальному процесі.

Валентина Денисенко, Лариса Редька

ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

(Досвід проектної діяльності учнівського самоврядування
Золотоніського району «Ліги Творчості» СДЮОЗ «Дивосвіт»)

Автори есе розповідають про досвід ефективного використання проектного підходу у діяльності «Ліги Творчості» у с. Гельмязів Золотоніського району та результати проектів, реалізованих з метою активізації лідерського потенціалу молоді та виховання активної громадянської позиції.

Valentyna Denysenko, Larysa Redka. Development of active civic attitude in young people in out-of-class settings. (Experience of project approach implementation in school self-government in «Creativity League» of Zolotonosha district).

The authors of the essay share their experience of effective use of project approach in the civic education activities of «the League of Creativity» in the village of Helmyaziv, Zolotonosha district.

Для розвитку демократичного суспільства, що відповідає потребам усіх громадян, необхідно, щоб наступне покоління виросло громадсько активним. Саме тому виховання майбутніх громадян потрібно починати з раннього дитинства. Для цього є безліч способів, механізмів виховного впливу на юну особистість. Саме позашкільний заклад є одним із них.

Хто з нас не мріє бути молодим? Адже молодість – це прекрасна пора, коли енергія б'є через край і хочеться все збагнути, про все довідатися. Та, водночас, кожен молодий розуміє і кожен дорослий пам'ятає, як не хочеться в цей час обтяжувати себе новими проблемами (здається, що їх уже занадто), як не хочеться змушувати себе робити щось через силу, тільки тому, що так треба. То ж, чи легко бути молодим? У всі часи було нелегко, бо у цей неповторний період треба встигнути пізнати, досягнути і зробити якомога більше.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що сьогодні будь-якому суспільству, будь-якій культурі не байдуже, які життєві цінності обере молода особистість, як вона шукатиме своє місце в навколишньому світі. Тому в усі часи, в тому числі і сьогодні, дітей та молодь у найрізноманітніший спосіб вчать, наставляють, просять, бережуть. І, якби молода людина у такому строкатому середовищі культурного (і часом не дуже культурного) впливу підкорилася би всім закликам і натискам, то неодмінно потрапила б в природу хаосу.

Є ще один спосіб пізнання навколишнього світу: можна проводити час, «просиджуючи штани» вдома, перед телевізором або комп'ютером, займатися ще якоюсь цікавою тільки для себе справою. Але, нам здається, для того, щоб процес пізнання проходив більш ефективно, різноманітно й цікаво для юних і молодих, до нього слід підійти творчо.

Саме такий творчий підхід став основою в роботі ГО СДЮОЗ «Дивосвіт», що діє при Золотоніському районному будинку дитячої та юнацької творчості, що в с. Гельмязів. Цьогоріч нашим спілчанам є чим пишатися.

У вересні стартував великий регіональний проект Спілки «Світ, у якому я живу», який об'єднав навчальні заклади району навколо мети: формування активної громадянської позиції особистості, яка здатна свідомо, творчо, активно впливати на навколишній світ. Проект покликаний вирішити пріоритетні соціальні питання регіону, як то:

1. Сприяння розвитку місцевих дитячих шкільних організацій та консолідації їх навколо ідеї уміння жити разом.
2. Профілактика злочинності та насильства в молодіжному середовищі, дитячої безпритульності і бездоглядності.
3. Формування патріотизму, духовності, моральності, загальнолюдських цінностей у дітей та молоді району.

Завданнями проекту було:

- 1) організувати практичну діяльність учнів спільно з представниками громади, спрямовану на розв'язання конкретних проблем місцевого рівня;
- 2) сформувати в учнів навички, необхідні для досягнення успіху в дорослому житті: комп'ютерну грамотність, креативне мислення та ефективну співпрацю в команді;

3) перетворити СДЮОЗ «Дивосвіт» на сучасну громадську мережу для молоді, яка об'єднає шкільні дитячі та молодіжні організації, налагодити мережеву співпрацю в межах району;

4) створити молодіжний веб-портал для навчання та спілкування дітей та молоді району.

Усі учасники проекту, а це діти, молодь, учителі навчальних закладів району, постали перед умовою: відійти від роками напрацьованого і на сьогодні неактуального, зуміти вибрати таку тему, яка була б цікавою, новою, практичною, актуальною саме для конкретного навчального закладу, планувати та проводити заходи спільно, в команді з використанням нових, сучасних, цікавих для дітей форм і методів роботи. Наразі учні Бубнівсько-Слобідського НВК впроваджують у життя своєї дитячої організації ідеї волонтерського руху у європейському вимірі під проектом «Марафони добротворців», спілчани Гельмязівської ЗОШ вивчають історію та традиції країн Євросоюзу у «Євроленді», займаються кращою та пошуковою роботою учні Коробівського НВК у підпроекті «Учись і всім допомагай любити й знати Златокрай», знають, як виховати із хлопчика справжнього чоловіка учасники проекту «Чоловік, батько, громадянин» Пальмірської ЗОШ, а шляхетних панянок – у Новодмитрівській ЗОШ, відроджують давні традиційні ремесла села учні Коврайського НВК.

Це далеко не весь перелік цікавих справ, якими займаються наші спілчани, та сьогодні впевнено можна сказати, що такий творчий підхід дозволить перетворити Спілку на сучасну громадську мережу для молоді, яка об'єднає шкільні, молодіжні та дитячі організації, налагодить мережеву співпрацю в школах району.

У СДЮОЗ «Дивосвіт» працює орган учнівського самоврядування району «Ліга Творчості», у якому вчать бути активними, свідомими громадянами лідери шкіл району.

Протягом року наші «лідерята» долучилися до ще одного регіонального проекту для найактивніших – «Сьогодні Лідер – завтра Президент», який за допомогою спеціально підібраних теоретичних та практичних форм роботи дозволяє виявляти та розвивати основні лідерські якості, навички та вміння, виховувати нову, суспільно-політичну еліту України.

Завдання проекту:

1) сприяти підвищенню самостійності учнівського самоврядування в плануванні, організації та аналізі повсякденної діяльності;

2) створити умови для самореалізації і самовизначення особистості;

3) сприяти глибокому розумінню сутності лідерства;

4) виявляти та розвивати основні лідерські якості, навички та вміння;

5) виховувати відповідальність, свідому самооцінку, дисципліну, вміння керувати собою;

6) формувати вміння висловлювати власну думку, толерантність;

7) вчити розширювати коло особистих контактів, шукати нових друзів, однодумців;

8) налагодити співпрацю з органами місцевого самоврядування;

9) формувати правосвідомість, виробляти навички і потреби активної громадянської поведінки у суспільстві.

У межах проекту відбулася низка цікавих зустрічей: із головою РДА О. Ю. Криницькою, заступниками: О. Д. Головатою, М. Д. Іщенком, головним архітектором району та головним суддею, головним лікарем ЦРЛ та начальником служби у справах дітей. Відбулася дуже важлива подія: підписано угоду про співпрацю із РДА та лідерським активом району.

Наші майбутні керівники відвідали з навчальним візитом Верховну Раду України, познайомилися з організацією роботи великого підприємства – кондитерської фабрики «Рошен».

А ще вони поряд з цим вчилися бути командою лідерів та берегти репродуктивне здоров'я на тренінгах, організованих та проведених Черкаським молодіжним ресурсним центром. Під час проекту шкільні активісти навчилися подавати лідерську ініціативу та її впроваджувати.

З легкої руки лідерів Домантівського НВК «народилося» «Полотно добра» до дня дітей з вадами здоров'я, «Книга слави» – «Учителю, перед ім'ям твоїм» – ціла збірка віршів, оповідань, розповідей про улюблених учителів, вперше в районі з ініціативи лідерів відбувся фестиваль психологічних театрів. Відроджено та оновлено вісник лідерських справ – друковане видання «Лідер-таймс» та додаток до нього «Дитинство під захистом» для надання правової допомоги учням шкіл району, здійснено за фінансової підтримки Норвезького Гельсінкського Комітету (НГК) в рамках проекту громадської організації М'АРТ (ГО М'АРТ). Цінним є те, що кожен крок, який здійснював лідерський актив району, кожен захід, який проводився для них, був повторений в кожному навчальному закладі.

Становлення громадянина, виховання патріотичних почуттів, розвиток засад демократії розпочинається не з якихось глобальних заходів, а з своєї малої батьківщини. Оскільки ми проживаємо в сільській місцевості (а саме в селі якнайкраще збереглися традиції сімейного виховання), то одним із напрямків проектної діяльності є вивчення історії свого села, його знаменитих жителів, односельчан. Просто приходити до вихованців та розповідати про історію свого села, наших односельців було б не зовсім ефективно, адже почуті знання – це ще не засвоєні знання. Саме тут і приходиться на допомогу метод проектів.

Підвищення громадянської активності українського народу вимагає значних демократичних перетворень. Саме тому актуальним є питання демократизації шкільного життя, об'єднання зусиль дорос-

лих і дітей у вихованні підростаючого покоління. Сутність демократизації шкільного життя полягає у колегіальному обговоренні й вирішенні всіх питань шляхом включення кожного педагога і вихованця у процес управління, в зацікавленій і свідомій участі всіх працівників у розвитку ініціативи, самодіяльності учнів, в усвідомленні вчити молодь жити і діяти в умовах широкої гласності, у відповідальності кожного за доручену справу. Ефективність педагогічної взаємодії вчителя та учнів залежить від того, наскільки останні набувають вмінь і навичок організаторів будь-якої діяльності, сформувати активну діяльність, наскільки вміють знайти активну позицію, наскільки в них буде сформована соціальна активність і відповідальність. Отже, самоврядування можна розглядати як реальну демократію в дії. Управління є стержнем, спрямованим на активізацію людини шляхом створення необхідних умов для прояву її творчого потенціалу. Ось чому сьогодні шкільне самоврядування покликане стати школою демократії, школою підготовки дітей, підлітків і молоді до реального управління життям суспільства.

У Спільці є справи для всіх і кожного. Віднайти в собі людину завдяки почуттям співпереживання, милосердя, взаємодопомоги пропонує Центр діяльності волонтерів психологічної служби. Спільно з лідерським активом волонтерами району впроваджується проект «Змінюємо світ разом!», у рамках якого проведено акції: «Зігрійте серце подихом любові» до дня людей похилого віку», кампанії «Час для добра» та «Марафони добротворців», яка включала акції:

«Від серця до серця», в результаті якої зібрано близько 20 тис. грн. для онкохворих дітей району, «Книжка під подушку» по збору україномовних книжок для дітей з прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, «Іграшка для друга» по збору іграшок для дітей з вадами здоров'я.

Отже, час проектних технологій прийшов, і вміння використовувати їх – це показник високої кваліфікації та інноваційного мислення педагога-позашкільника, орієнтації на розвиток креативності вихованців у процесі виховання, підготовки конкурентоспроможної особистості громадянина та патріота України.

Ми багато хороших справ встигли зробити за рік. А ще більше, із врахуванням уже набутого досвіду плануємо. Головним пріоритетом нашої діяльності є створення мережі співробітництва з громадськими організаціями та ініціативними групами для вивчення і втілення позитивного міжнародного та вітчизняного досвіду для роботи з молоддю. Окреслені орієнтири ми будемо впроваджувати в життя спільно з відділами РДА, ЗМІ, тими, хто не байдужий до підростаючого покоління. Адже діти – наше майбутнє. А виховання фізично, психологічно і морально здорової нації є запорукою добробуту й успіху всієї держави.

Література:

1. Винников О.Ю., Соф'янц Н.А. Правові засади соціального партнерства в територіальних громадах України: громадські організації та органи влади. – Севастополь: Вебер, 2001. – 96 с.
2. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 31.10.2011 №1243 «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів».
3. Приходько М. І. Учніське самоврядування в сучасному вимірі. Методичний посібник. – Біла Церква. – 2009. – С. 248.

Софія Данилова

МОЛОДІЖНІ СКВОТЕРСЬКІ РУХИ У КИЄВІ: МЕТА РУХУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІСТО

Есе присвячено сквотерству як суспільному феномену та сквотерських рухам у Києві, спрямованим на захист культурного спадку міста, сприяння розвитку різноманітних мистецьких ініціатив молоді, популяризації освіти, та пробудженню громадянської свідомості киян. На думку авторки, в умовах існування активістів сквотерського руху державним структурам доводиться реагувати, змінюватись, лібералізуватись.

Sofia Danylova. Youth squater movement in Kyiv: the goals and impact of the movement on the city.
The essay is devoted to the phenomenon of squatting movement and squatters' activities in Kyiv, focused on the defense of cultural legacy of the city as well as on the development of different art initiatives of youth, promotion of education and activation of civic consciousness of young city residents. According to the author, squatting is capable of changing and democratizing the way the city agencies react to local problems.

Сквот (від англ. «squat») – покинуте приміщення або будинок, у якому мешкають, зазвичай, без згоди власника. Сквотери, тобто особи, що нелегально займають будинок, свої дії обґрунтовують тим, що право задоволення власних потреб є переважним від будь-якого права, зокрема права власності. Такі дії сквотерів у багатьох країнах визнаються за правопорушення або тягнуть за собою конфлікт між власником спірного об'єкта нерухомості й сквотерами, в якому держава зазвичай займає сторону власника.

Такі науки як соціологія чи психологія тлумачать сквотинг як форму безпритульності.

Історія руху сквотерства є хоч і не дуже довгою, але вельми цікавою. У XVIII-XIX століттях на північно-заході Сполучених Штатів і в Австралії сквотерами називали фермерів, які займали вільні та необроблені ділянки землі. Пізніше сквотерство відродилося в кінці 60-х років XX століття в Європі (в першу чергу, в Англії та Голландії) та Північній Америці вже у зовсім іншій формі.

Сквотерський рух базується на давньому неписаному принципі, з якого виростали міста в Європі та Америці – захоплення поселенцями вільних земель, що швидко переростало у цілу комуну, а згодом й місто. На сьогоднішній момент, згідно з останніми оцінками ООН, близько від 800 до 900 мільйонів людей у всьому світі є технічно сквотери – це більше 10% населення світу.

Причини, з яких люди займали пусті, покинуті будинки, заводи, ферми, казарми чи будь-які інші придатні до проживання приміщення, були і залишаються досить різноманітними: це і негайна необхідність у житлі, це і прагнення іншого способу життя; можливість займатись підприємницькою діяльністю, започаткувати власний бізнес; також це і спосіб виявлення власної громадянської позиції, своїх політичних поглядів, це і прагнення до свободи.

До сквотерства вдаються люди з досить різними ідеологічними поглядами (панки, анархісти, хіпі, захисники природи чи пересічні громадяни) і їхні відмінності яскраво виявляються у тому, як і для чого вони утворюють сквоти. Але спільним для всіх залишається прагнення самостійно подбати про своє життя, організувати його і забезпечити себе необхідним – житлом. У випадках, коли держава не здатна забезпечити людину необхідними їй умовами життя, громадянин починає дбати про себе сам.

Фактично, сквотерство є нелегальним і незаконним, адже сквотери, частіше за все, захоплюють хоч і покинуті, але будинки, що залишаються приватною власністю. У відповідь на це сквотери стверджують, що задоволення людських потреб, а саме – потреби у житлі, є важливішим за інститут приватної власності. У світі налічуються мільйони безпритульних людей і у той же час є чимало покинутих приміщень, які можна використати за житло.

Також, сквотери наголошують на тому, що дуже часто вони використовують занедбані будівлі набагато ефективніше, ніж їхні власники, що створення сквоту може стати дійсно корисним для суспільства. Відомі випадки, коли сквотери у Амстердамі захоплювали занедбані історичні будинки та займались їхнім відновленням, боролись проти знесення та перебудови цілих історичних кварталів. І це, на мою думку, є ключовим аргументом на користь сквотерства як суспільно корисного явища, що змінює свідомість громадян, покращує діалог між ним та владою.

Найчастіше сквоти перетворюються у мистецькі осередки, де грають концерти, проводять літературні заходи; вони збирають навколо себе молодих, амбітних і талановитих людей. У сквотах селяться мандрівники і студенти, що не здатні винаймати дороге житло. Покинутий будинок перетворюється

у незалежну республіку, де живе громада, що за власним бажанням об'єдналась заради досягнення спільної мети, що вже не обмежується лише власними першочерговими потребами. Сквотерство виступає як маніфест до влади та прийнятих норм у суспільстві про те, яку роль має відігравати у нашому житті держава, чим вона має забезпечувати кожного громадянина і які сфери життя контролювати. Самозахоплення покинутих приміщень стає проявом громадянської позиції молоді, інструментом зміни політичного діалогу та політичного дискурсу в країні.

Легендарним прикладом сквотерства, що переріс у дещо набагато більше та призвів до суспільних змін є місто в місті, держава в державі – Христіанія. Фактично – це напівнезалежне місто на острові Амо, що знаходиться в Копенгагені. Сьогодні багатьох з тих, хто починав цей експеримент, вже немає в живих, але їх мрія про вільне життя, втілена в цьому чудовому місті, яким керують його мешканці, продовжує жити.

А все починалося у 1970 році, коли кілька городян зламали ворота занедбаних королівських казарм. Це дало можливість знайти житло багатьом молодим людям, що прагнули нового життя, яке повинно було стати життям громади, де кожен міг бути вільним. Не можна сказати, щоб міська влада з легкістю поступилася поселенцям. Часи тоді були жорсткі. Поліція використовувала проти поселенців сльозогінний газ і штурмувала барикади за підтримки службових собак і кийків.

Але жителі Христіанії виявилися стійкими, до того ж їх підтримували не тільки жителі Копенгагена, не тільки данці, але і інші європейці. Кожна спроба влади позбутися Христіанії викликала активний протест громадськості.

Сучасна Христіанія виглядає як оживлений сон. «Pusher-Street» (вулиця де легально продають марихуану) стала нагадувати сучасно оформлений торговий центр з магазинами та рекламними афішами. Торгівля марихуаною – це зараз скоріше місцевий колорит, ніж основна стаття доходу. Тепер тут маса магазинчиків: екологічні продукти, книгарні, одяг, сувеніри. Крім того, за 30 років свого існування Христіанія стала найбільшим культурним центром Копенгагена. Тут знаходиться кілька арт-галерей і чотири концертних зали. Тисячі людей з усієї Європи з'їжджаються сюди на щорічні музичні фестивалі. Ну і, звичайно, натовпи туристів.

Багато жителів Христіанії заробляють на життя тим, що водять нею екскурсії. З кінця 80-х років усі магазинчики та кафе, розташовані на території Христіанії, повинні платити податки у загальну скарбницю, з якої певна частина перераховувалася уряду. Комунальний бюджет «вільного міста» досяг 9,6 млн. крон на рік. Рада старійшин на ці гроші наймає жителів Христіанії на суспільно-корисні роботи. Це може бути прибирання території, ремонт доріжок і т.д. Загальне відчуття від району, як від якогось тихого, романтичного парку з невеликими одноповерховими будиночками і вуличками без машин (Христіанія – район, абсолютно вільний від автомобілів), без парканів та асфальту. Сквотери живуть вже, звичайно, не тільки в казармах: дуже багато дерев'яних терас, розмальованих блакитними і зеленими фарбами, можна побачити будинок у вигляді пагоди, а поруч з озером піднімається точна копія Сіднейського оперного театру – і у цій «точній копії» теж живуть люди. Змінилося вже декілька поколінь. А багато селяться прямо у старих будівельних вагончиках, невідомо звідки привезених на береги тутешніх озер.

Приїхати до Христіанії може кожен і коли захоче. Але оселитися тут чужинцю практично неможливо, лише, якщо новоприбулий укладає шлюб з жителем республіки. Тому, незважаючи на загальний інтерес, постійне населення в Христіанії як і раніше невелике – близько 600 осіб. Цього більш ніж достатньо для невеликого району. В іншому ж жителі Христіанії живуть як звичайні данці. Ходять на роботу або отримують допомогу – уряд відкрито заявляє, що безробітні у Вільному Місті обходяться йому дешевше, ніж де-небудь ще. А чийсь діти, підрастаючи, замислюються про комфортніше життя і йдуть у інший, зовнішній світ. Когось з тих, хто в 1970 році першим проламав дірку в історичному паркані, вже немає на світі, але їхня вільна «країна» досі існує.

Досвід Христіанії показує, як свідомі, активні громадяни здатні активізувати серйозні зміни в суспільстві, покращити та лібералізувати його. Прикладами можуть бути збереження історичних пам'яток, перетворення занедбаних будинків на культурні громадські простори, лібералізація держави, покращення взаємного порозуміння суспільства та влади.

Для Києва, міста в якому на сьогоднішній день дуже гостро стоїть питання про збереження історичних пам'яток, сквотерський рух може перетворитись з ініціативи невеликої групи людей в культурно-просвітницький рух, що сприятиме поширенню громадянської свідомості містян, перетворенню Києва у справді європейське місто. На сьогоднішній день, сквотерський рух в Києві не носить такого масового характеру як, наприклад, в Європі. До самозахоплення будинків молоддю суспільство ставиться з пересторогою та нерозумінням, а з юридичної точки зору це є порушенням прав власності.

Однак, хоч і не численні, але яскраві приклади створення культурних скотів у Києві свідчать про те, що вони можуть перетворитись у справжні мистецько-освітні центри. Наприклад, об'єднання художників «БЖ-АРТ» започатковане у 1993 році з метою підтримки мистецьких ініціатив та культурного розмаїття як неформальна спільнота молодих українських художників, які переважно більшістю навчалися у Національній академії образотворчого мистецтва і архітектури. Об'єднання формувалось на засадах солідарності, взаємовиручки та спільних поглядів на мистецтво. У 1994 році об'єднання

створило перший в Україні мистецький сквот «БЖ». Сквот отримав назву від скорочення адреси будинку: м. Київ, Велика Житомирська, 25, який тимчасово був переобладнаний під творчі майстерні, виставкові зали та музичні площадки.

Мистецькі ініціативи сквоту поширювалися на молодих художників, творчі групи та культурні осередки. Під дахом сквоту працювало (творило) близько 150 художників з усіх регіонів України а також з Грузії, Вірменії, Польщі, Молдови, Росії, Ірану, Афганістану, Франції, Німеччини та ін.

Проводились всеукраїнські та міжнародні виставки, акції, пленери.

Особлива увага приділялась інноваційним проектам. Так, в Києві у проектах «Відео-інсталяція» – куратор Марек Василевський (завідувач кафедри інсталяції Краківської Академії мистецтв) та «Український відео-арт» вперше було заявлено про відео-арт як окремий вид мистецтва. Започатковано перший неформальний фестиваль кінетичної інсталяції «Весняний вітер». Протягом багатьох років жодна помітна мистецька подія в Україні не проходить без участі художників організації «БЖ-АРТ». В лавах організації ціле покоління сучасних українських митців світового значення, які продовжують сприяти у професійному розвитку та соціальній адаптації молодим художникам.

Вплив організації на творче середовище набув національного значення і дав підстави організації у 2006 році набути статусу «Всеукраїнської творчої спілки художників «БЖ-АРТ»», що позначилось на можливостях організації. Спілка набула права номінувати митців на Національну премію України імені Тараса Шевченка, а також впливати на культурну та регуляторну політику на національному рівні, безпосередньо співпрацювати з Міністерством культури і туризму України, делегуючи своїх представників до експертних та громадських рад.

За ініціативи Спілки з урахуванням рекомендацій звіту «Європейська програма оглядів культурних політик. Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів» Міністерством було створено соціальне Державне підприємство «Центр розвитку сучасного мистецтва», яке у тісній співпраці з «БЖ-АРТ» забезпечує умови для творчого пошуку, експерименту та дослідження сучасних мистецьких напрямків та тенденцій, здійснює низку мистецьких проектів некомерційного спрямування.

Дещо іншу долю спіткав проект ініціативної групи київської молоді по створенню незалежної республіки «Гостинний двір» у самому серці міста. Через невизначеність майбутнього цієї архітектурної пам'ятки столиці, свідомі громадяни спробували організувати мистецько-просвітницький сквот у будівлі Гостинного двору, прагнучи тим самим зберегти його від можливої перебудови і перетворити у вільний культурний громадський простір. Впродовж 10 місяців до Гостинного двору можна було завітати на імпровізовані вистави чи музичні концерти, що ставились молодими студентами. Як свідчать організатори цієї акції, метою створення цього сквоту було перетворення будівлі Гостинного двору в справжній відкритий культурний центр міста, де б проводились перформанси, відкривались галереї та читались лекції. Усі ворота будівлі мали бути відкритими, а внутрішній двір – перетворитись у частину вулиці, частину вільного простору для кожного громадянина.

У планах сквотерів, за допомогою такого потужного мистецького осередку з історичним минулим, було перетворення Контрактової площі у новий, європейський центр міста. Але, на жаль, відстояти цей культурний сквот не вдалось, останні декілька місяців його існування супроводжувались постійними сутичками сквотерів та забудовників, що планують перебудову Гостинного двору. На сьогоднішній день, будівля вже обнесена парканом і готова до масштабних реконструкцій. І хоч, з першого погляду, можна зробити висновок про провальність ініціативи сквотерів, слід, все ж таки, звернути увагу на певні зрушення, до яких вона призвела.

По-перше, до плану перебудови Гостинного двору офіційно були внесені корективи і тепер з торгового центру він змінився на культурно-громадський; по-друге, боротьба за Гостинний двір стала свідченням громадянської свідомості киян, їхньої здатності до самоорганізованої, культурної ініціативи, що має стати вагомою для всього суспільства. Це є прикладом того, що змінюється характер взаємодії між громадянами та владою, змінюється політичний дискурс в суспільстві.

Таким чином, поряд із головним джерелом громадянської освіти в країні – школами та вищими навчальними закладами, що допомагають у формуванні свідомих членів суспільства, які добре знають свої права та свої обов'язки, неформальний сквотерський рух також може допомогти поступово змінити Україну на державу, де існує верховенство права та ефективні інституції влади і суспільства. Цей рух є характерним для європейських, демократичних країн, ініційований молодими, свідомими, політично активними громадянами і є яскравим проявом ліберального суспільства.

У сферах суспільного життя, де держава виявляє свою неефективність, сквотерський рух здатний абсолютно самостійно, на безкорисній основі організувати суспільно корисні просвітницькі заходи, сприяти освіті молоді. Цей досвід самоорганізації громадян є неймовірно корисним та повчальним для України, і для Києва зокрема. Починаючи із самих себе, поступово можна спричинити глибокі перетворення в суспільстві, що спрямовані на лібералізацію країни, покращення взаємодії як самих громадян між собою, так і влади із суспільством.

Ірина Мегедь, Ірина Орехова, Аліна Поліщук

«ХОЛМОГОРЦІ» ДІЮТЬ!

Автори есе, вчителі та учениця 10 класу ліцею № 144 ім. Г.Ващенко м. Києва, активісти громадського руху «Я хочу жити в якісному світі» розмірковують про необхідність прояву соціальної активності та вміння захищати свої права та підкріплюють свою думку конкретними прикладами.

Iryna Mehed, Iryna Orekhova, Alina Polishchuk. Residents of Kholmogory street act!

The authors of the essay, the director, a teacher and a 10 grade student of Kyiv lyceum number 144 named after H. Vashchenko discuss their experience of being active participants of civic movement «I want to live in a high quality world». They stress attention on the need to be socially engaged and to develop capabilities to defend personal rights, supporting their ideas by real life examples.

Громадянське суспільство – це суспільство, яке функціонує на противагу і на доповнення виконавчих структур держави, незалежно від політичної системи. Захист прав людини – річ актуальна завжди. Сподіватимемося, настане і такий час, коли боротися за такі речі, як сквер чи дитячий майданчик, не доведеться.

»Математика – єдина наука, не заражена лицемірством», – так говорив Стендаль, французький письменник XIX століття. Вважається, що економіка і математика – споріднені науки. Та чи з одного тіста? Незаконні економічні операції, шахрайство, хабарництво... невже це щирість? Так, але тільки перед своїм гаманцем. Жодна клітинка тіла не підтвердить першочерговий обов'язок громадянина України – шанування історичних та культурних пам'яток нашої держави. А про збереження зеленої зони річ не іде, коли під загрозою будівництво котеджів.

Це відбувалося у 2003 році. Приватна фірма «Київзем» планувала звести висотний будинок в приватному секторі на масиві Ширма, вулиця Холмогорська. Згідно планів будівництва, передбачалося знести дитячий майданчик та зрізати понад 100 дерев, які росли у сквері. 91 родина, яка мешкає у Холмогорському провулку, виступила проти.

Отож місцеві мешканці звернулися зі скаргою до районної, потім міської влади. Варто зазначити, позовні заяви в суді розглядалися дуже повільно. Мешканці вирішили взяти справу у свої руки, не чекаючи подачок долі. Вони натягнули великі банери навколо скверу з текстом: «Сквер не продається, не забудується, справа у суді». Рятувальники скверу не зраділи пунктам рішень Київради від 10.07.2003 року, згідно яких під забудову передавалася земельна ділянка на території скверу.

Тому, враховуючи їх численні звернення, Київський міський голова Олександр Омельченко вніс пропозицію відмінити ці пункти. Своїм рішенням депутати доручили Головному управлінню земельних ресурсів запропонувати інвесторам будівництва рівноцінні ділянки у іншому місці.

Але навіть через два роки після початку війни за зелену зону ситуація не покращилась! Зневірені мешканці написали лист Володимирі Бондаренку, народному депутату України.

«...Шести власникам передбачалося запропонувати рівноцінні за площею земельні ділянки в іншому місці. Але приватизатори звернулися до суду захищати своє право власності. Проте, в ході судового процесу вони, можливо, передумали, і 22.02.2005 р. представник за дорученням, один на всіх, приніс до «Київзему» державні акти і заяву з проханням надати їм землю в іншому місці, як і обіцяла міська влада. Працівники «Київзему» нас інформували про цей факт, і ми дуже зраділи. Але у березні суд по черзі задовольнив позов приватизаторів, визнавши друге рішення Київради незаконним.

Наша боротьба продовжилася в Апеляційному суді м. Києва. І тут, як виявилось, представник за дорученням (один на всіх) не мав права здавати державні акти довіритель. І суд другої інстанції у п'яти перших (за часом розгляду) справах підтвердив рішення суду першої інстанції, але останню, шосту, повернув до місцевого суду на повторний розгляд.

В цей момент долю скверу вирішують Верховний і Шевченківський місцевий суди! У зв'язку з вищезгаданим, звертаємося до Вас з проханням зустрітися з представниками ініціативної групи зі збереження Холмогорського скверу для надання нам можливої допомоги...».

На цей лист Володимир Бондаренко відгукнувся позитивно і пообіцяв зустрітися. Його теж не влаштовують дії влади, яка зазіхає на сквер, дитячий майданчик та подвір'я. А ще додав, що не задрить київським інвесторам, котрі, як і громадяни, в цій грі без правил є залежними, і борються, як можуть, між собою.

Жителі Холмогорської, натхненні депутатською підтримкою, все не здавались: вони розшукали в архівах достовірну інформацію про те, що на цьому пагорбі велися воєнні дії за оборону Києва влітку 1941 року.

А тому вони звели скромний гранітний пам'ятник, на якому вигравіювали інформацію про запеклі бої за Київ на цій території. На відкриття пам'ятника 9 травня запросили представників і районної, і міської адміністрацій. Юні меценати відстояли свої права на гідне правове регулювання охорони історичних пам'яток і право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Згодом, після виграшу у суді, свідомі представники громадянського суспільства не переставали піклуватися про зелену зону. Люди збудували тут невеликий спортивний майданчик, пофарбували лави та посадили квіти. Найцікавіше те, що вони не звинувачують у своїх бідах усіх на світі, їм просто приємно робити щось корисне для себе.

Шкода, але мешканці сусідніх вулиць у районі Ширма не зуміли відстояти свої права. Мабуть, не захотіли боротися за сквер два роки, як це зробили «холмогорці».

Кожному варто пам'ятати про те, що ми живемо у своїй країні, тому для того, щоб нам було комфортно тут жити, ми маємо створювати комфорт самі. Тоді не захочеться їздити «по Європах» у пошуках золотих гір та мішків удачі за спиною. Україна не повинна бути земним раєм для багатіїв! За гріхи та погрішності потрібно нести відповідальність, якщо не перед совістю, то, хоча б перед законом.

Не можна не згадати і про величезну проблему бізнесу – зважати на чужу думку. Руйнувати усе задля своєї «дорогоцінної» мети? З кожним вирубаням деревцем витрати вичерпних природних ресурсів наближаються до жахливої цифри. У свою чергу, лісова промисловість розвивається досить таки успішно. А що чекає нашу країну через 100, 200 років? Може, все-таки треба законсервувати лісові ресурси?

Непогано було б скористатися досвідом економічно розвинутих країн. Наприклад, США законсервувало видобуток нафти. В минулому США – найбільший експортер цього ресурсу. А от Англія припинила видобуток кам'яного вугілля. Безперечно, це приклади рішень сильних країн, сильного уряду. Так, у випадку консервації виникатимуть економічні труднощі. Але хоча б зупинити експорт деревини можливо.

Завбачливість у міжнародних справах та далекоглядність завжди допомагають вести економіку країни до суспільного ладу і процвітання. Саме цього не вистачає Україні: вміння тягти ковдру на себе не призводить до консенсусу, а лише розпалює ворожнечу всередині країни. Ще з історії відомо, внутрішні міжусобиці – діючий інструмент у руках загарбника. Починати потрібно зі звичайних дій з боку контролюючих органів держави. Адже усе складне складається з простого.

Для того, щоб суверенність і незалежність не були порожніми словами, треба вдосконалювати контроль над дотриманням закону і пам'ятати про свою державну гідність. У наш час суспільство повинно брати відповідальність на себе і допомагати державі у здійсненні цих важливих функцій.

На щастя, вміння захищати свої «права і свободи» у наш час не така вже рідкість, як кілька десяти років тому. Нерідко чуєш, як старше покоління жаліється на суцільну несправедливість. По-перше, дивно, що люди солідного віку до сих пір вірять у казочки Радянського Союзу про соціалізм як соціальну класову справедливість. По-друге, під лежачий камінь вода не тече! Звісно, легше жалітися на свою «лиху» долю, створюючи декадентський настрій. Пасивність населення не найкраща його риса. Як відомо, лінощі – смертельний гріх.

На відміну від старшого, нове покоління більш бунтарське. Багато свідомих громадян розуміють: якщо вони хочуть чогось досягти, треба ДІЯТИ. Інакше нічого ніколи не буде.

Кожен може зробити хоча б невеликий, але свій внесок у розбудову нашої держави. Нехай це буде не примусовий суботник, а вже забута добровільна толока, коли спільно прибирають територію, саджають дерева не заради якоїсь «галочки», а за велінням серця, через бажання зробити кращою свою країну. Бо лише спільними зусиллями ми можемо досягти якихось результатів, через громадянську свідомість і розуміння того, що ми є частиною Всесвіту, нам у ньому жити, а тому й берегти.

Галина Щербій, Гліб Побережник, Ірина Подолук

ДОБРІ СПРАВИ

У есе президент ліцею, учениця 9 класу, Подолук Ірина та Побережник Гліб, учень 11 ліцею політики, економіки, права та іноземних мов м. Київ, активіст громадського руху ліцею «Діти-дітям», а також їх учитель та натхненник Галина Щербій розповідають про досвід участі ліцеїстів у різноманітних благодійних акціях, організованих вчителями та учнями ліцею.

Halyna Shcherbiy, Glib Poberezhnyk, Iryna Podolyuk. Good deeds.

In the essay the president of Kyiv lyceum of politics, law and foreign languages, 9 grade student Iryna Podolyuk, activist of civic movement «Kids for Kids», 11 grade student, Glib Poberezhnyk, as well as their teacher and inspirer Halyna Shcherbiy share their experience of organization and participation in different charitable campaigns of their school.

Доброго дня. Вас вітає Ліцей політики, економіки, права та іноземних мов міста Києва. Ліцей наш другий дім, і цим все сказано.

Наше життя наповнене нестандартними уроками, веселими перервами, цікавими зустрічами і конкурсами, бо наш ліцей заклад повного дня.

Нас 49 учнів: 27 дівчат і 22 хлопці. Ми маємо гарну звичку бути переможцями у всіх конкурсах, у яких беремо участь. Любимо спорт і театр, подорожуємо і обговорюємо всі теми, якими живе суспільство. Можемо спокійно замінити вчителів у день учнівського самоврядування. Цінуємо дружбу, бо маємо друзів як в Україні, так і закордоном. Нам немає коли нудьгувати. Кожен із нас мріє стати найкращим, бо в кінці року лідери навчання отримують «Сову», а за високі досягнення у творчості й активну діяльність – вручають «Слона».

Робимо ми багато справ, бо прагнемо стати людьми з активною громадянською позицією. І не на словах, а на ділі знаємо, що таке милосердя і добродійність, бо співпереживаємо і відкликаємося на чужу біду. За час існування Ліцею (а нам виповнюється 10 років) ми зробили багато хороших справ у рамках добродійної акції «Діти – дітям».

А почалась вона далекої осені 2003 року, коли наша завуч прочитала у газеті статтю: Дитячий будинок «Надія», що в селі Мокрець Броварського району Київської області потребує будь-якої матеріальної і моральної допомоги. Ніхто не лишився байдужим. Зібрали одяг, ліки, іграшки та книги й поїхали. Дорога не близька, бо сиротинець знаходиться на кордоні з Чернігівською областю. Нас зустріли радо, а ми відразу зрозуміли, що не тільки гостинці, а й тепле слово, й пісня можуть зіграти сироту. Так почалась наша дружба.

Оформивши нашу співпрацю документально ми домовились, що якнайменше двічі на рік будемо зустрічатись. Ми разом відвідуємо уроки, проводимо круглі столи, конференції, беремо участь у тренінгах, концертах, фестивалях. Разом ходимо в кіно, музеї, цирк.

За роки нашої співпраці ліцеїстами та їх родинами до сиротинцю «Надія» було відправлено медикаменти, книги, канцтовари, одяг і взуття, аксесуари, і засоби особистої гігієни, фрукти, солодощі, технічні засоби навчання, постіль і посуд.

Щорічно робиться передплата на педагогічну періодику. А так, як при сиротинці діє секція з футболу, то не раз передавався й спортивний інвентар. У нас багато спільних інтересів. Ми любимо грати у футбол і разом готувати конференцію чи круглий стіл. А беручи участь у фестивалі «Світ очима дітей», ми разом подорожуємо світом.

Зустрічаючись із вихованцями дитячого будинку ліцеїсти переймаються їхньою подальшою долею, тому у 2009р. започаткували акцію «Випускник дитячого будинку». У цій акції робота спрямована адресно – випускникам дитячого будинку, бо вони покидають стіни сиротинця, йдуть у невідомий їм світ: хто вчитись, а хто працювати. От ми і збираємо їм посаг. 2009 рік – 7 випускників, 2010 – 3 випускників, у 2011 – випускатимемо 2 випускників. Уже стало традицією до надіївців їздити не самим, а й друзів своїх запрошувати: з Варшави, Комсомольська, Круподеренців. Ми знаємо, що там нас раді бачити.

Цікавим є той факт, що наш ліцей організував і проводить щорічний дитячий міжнародний фестиваль «Європа очима дітей» у рамках постійно діючої акції «Діти – дітям». Він проводиться на базі Ліцею політики кожного року разом із друзями з «Надії» за сприяння посольств різних країн, за участі учнів міст: Києва, Кривого Рогу, Комсомольська, села Круподеринці Оржицького району Полтавської області та ліцею імені Владислава IV міста Варшави (Республіка Польща). У жовтні 2011 року фести-

валь було проведено в селі Мокрець. Усі названі представники, зокрема польські учні, їздили в гості до вихованців «Надії». У жовтні 2012 року фестиваль пройшов у нас у лицеї ще й під екологічним гаслом «Від чистого класу до чистої країни».

Мудреці казали, що за справи милосердні не треба чекати похвали, їх просто треба робити і ми робимо.

Формування громадянина – свідомого, з активною суспільною позицією члена суспільства – є необхідною передумовою створення демократичної держави. І надзвичайно важливу роль у цьому відіграє школа, як заклад, що з самого дитинства здатний формувати здоровий світогляд майбутнього громадянина, який знає свої права та обов'язки, є соціально активним, відчуває значимість своїх вчинків та відповідальність перед суспільством.

Наш лицей має статус приватного, але діти в ньому навчаються не за подвійними стандартами. Рівень успішності учнів не залежить від грошових внесків батьків за навчання, лише від власної наполегливості та бажання вчитись. Кожен учень нашого лицю надзвичайно зацікавлений та вмотивований як до навчання так і до позаурочних заходів, бо відчуває власну силу щось змінити на краще, здійснити справді суспільно корисну, добру справу. Через систему конкурсних та призових заохочень породжується здорова конкуренція у колективі, що сприяє наполегливому, систематичному навчанню та кращому засвоєнню шкільної програми. Учня цікаво знаходитись у колективі однодумців, таких же захоплених навчанням, спортивними змаганнями чи благодійністю дітей, що роблять усе з ентузіазмом та щирим серцем. Оскільки учнів у лицей небагато, вчителі мають достатньо часу, щоб віднайти особливий підхід до кожного учня, краще його зрозуміти і у потрібний момент допомогти. Сучасні, демократичні методи освіти і виховання у нашому лицей сприяють створенню привітної, енергійної атмосфери у колективі, де вчителі і діти знаходять взаємне порозуміння та об'єднуються за ради спільної мети – виховання справжніх громадян.

Викладачі у нашому лицей на своєму прикладі доводять, що саме значить – бути громадянином. Наприклад, у нашому лицей працює викладач музики Вікторія Юрїївна Шупило – волонтер благодійного фонду «Фонд допомоги онкохворим дітям «КРАБ». Вона розповіла лицейцям і педагогам про хворих дітей, які знаходяться в Національному інституті раку, і ми долучилися допомагати їм. Проводимо збір коштів на придбання ліків для онкохворих дітей, також олівців, фарб, паперу для малювання, книжок для читання.

Нещодавно в лицей пройшов аукціон «Подаруй надію», на якому всі бажаючі могли купити картини, намальовані хворими дітками, а виручені кошти пішли знову у фонд «КРАБ». Президент фонду Лариса Лавренюк особисто зустрічалася з батьками й дітьми нашого лицю, висловлювала подяку й обговорювала плани на майбутнє.

Міжнародна співпраця з іншими школами допомагає нашому лицю перейняти корисний практичний досвід методик громадянського виховання у найрозвинутіших країн світу, допомагає інтеграції учнів у європейське суспільство.

У лицей учні вірять, що невеликими добрими справами можливо змінити світ. Добро не потребує значних матеріальних затрат, лише бажання та щирості намірів. Залучення молоді до реальної благодійності, стимулювання до самостійного, креативного, незалежного мислення дозволяє виховати в них розумних та свідомих громадян своєї країни.

Олена Демотко, Гліб Побережник

РАЗОМ МИ МОЖЕМО ЗМІНИТИ ЯКІСТЬ НАШОГО ЖИТТЯ, БО МИ ТОГО ВАРТІ!

У своєму есе учні 11 класу ліцею політики, економіки, права та іноземних мов з м. Київ переконують ровесників та інших громадян свідомо захищати свої споживацькі права, демонструючи свою активну громадянську позицію.

Olena Demotko, Glib Poberezhnyk. Together we can change the quality of our life! We deserve it!
In the essay high school students from the Kyiv Lyceum of foreign languages are trying to persuade their peers and other citizens in the need to defend their consumer rights by this expressing their active civic position.

Зі становленням ринкової економіки в Україні все більшої актуальності набувають питання необхідності поінформованості, просвітництва і захисту прав споживачів. Знання цих прав дає можливість кожній людині розв'язувати проблему якості промислових товарів, послуг, житла, продуктів харчування, питної води, природи, їх безпеки для здоров'я, допомагає у формуванні цивілізованих ринкових відносин.

Як свідчить статистика, тільки 20% наших співгромадян можна назвати покупцями, які у випадку отримання неякісних послуг чи товарів займають активну позицію і намагаються захистити свої права на різних рівнях. Чому такий малий відсоток українських громадян відстоює свої споживчі права? Спілкуючись зі своїми ровесниками, які багато разів купували неякісні товари і викидали їх в смітник, або замовляли в Інтернеті один товар, а отримували зовсім інше, їхали в туристичну подорож разом з батьками, піддавшись рекламі, а опинились не в тому класі готелів, який їм обіцяли, я зрозуміла, що основною причиною відсутності позовних заяв з приводу цих проблем є небажання отримувати негативні емоції. Ошуканим споживачам хочеться якнайшвидше забути про ці неприємні епізоди, сказати собі, що такого більше не станеться. Відстоювання своїх прав і свобод серед громадян нашої держави завжди асоціюється зі скандалом, тобто вирішити питання цивілізовано мало хто сподівається. Крім того, лише невеликий відсоток населення знає їх.

А виявляється, споживач має право на вибір! І тому коли на овочево-фруктовому ринку продавець говорить, що яблука (які Ви хочете придбати!) він буде обирати сам, Ви можете піти та обрати іншого, який без претензій продасть товар належної якості. Так завжди робить моя мама та її подруги. Споживач має право на інформацію. І коли Ви в молочному кіоску попросили недорогу сметану, а Вам продавець запропонував упаковку, на якій мило посміхається корівка та написано «Сметанка», і побажав приємного смаку, а Ви уважно прочитали склад цього продукту і виявили, що в ньому немає молока, а лише рослинна олія. Так, цей продукт коштує дешевше, ніж сметана, проте, не є молочним продуктом. І тому, якщо Ви зберегли фіскальний чек, Ви можете спокійно повертати товар до кіоску, пояснивши продавцю, що він Вас як споживача ввів в оману. Або можете написати скаргу на молочний завод і запропонувати їм замість корівок на упаковці «Сметанки», намалювати соняшники або розкішну пальму, які насправді дають сировину для «сметани».

Не бійтесь відстоювати свої права, якщо хочете жити в сучасному цивілізованому світі. Ми теж спробували, і у нас вийшло! Ми відмовляємося брати неякісні фрукти, які продавець поклав нам до пакету. Ми вимагаємо у маршрутці квиток, який свідчить, що проїзд оплачено. Перед купівлею товару, ми завжди читаємо його склад. Ми посміхаємося продавцям і кажемо їм: «Дякую». Вони відповідають нам тим же!

Галина Ярмусь

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИКЛАДИ АДАПТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У СФЕРІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

В есе автор звертає увагу на те, що громадянська освіта і політична соціалізація молоді є передумовою високого рівня розвитку суспільних відносин та їхньої стабільності, та наводить приклади адаптації зарубіжного досвіду у сфері громадянської освіти в українській школі.

Halyna Yarmus. Peculiarities and examples of adaptation of foreign experience in civic education in Ukraine.

In the essay the author emphasizes the role of civic education and political socialization of youth in the process of development of stable and effective social relations. She brings up real life examples of adaptation of foreign experience in civic education in Ukrainian schools.

Громадянська освіта – це освіта, спрямована на формування знань, умінь і навичок, потрібних громадянину для життя в державі та спілкування зі світовою спільнотою. Формування людини-громадянина довгий час вважалося проблемою держави, але за нинішніх умов глобалізації світу життя повністю відкинуло цю тезу. На перший план виходить поняття «громадянин світу», громадянин людської спільноти. Світ, як кажуть, став «тісний» й інтеграційні процеси довели велике значення співпраці та співжиття громадян різних держав.

В останні десятиріччя розроблено багато програм з навчання громадянської освіти, проводяться конференції, навчальні семінари, видано чимало методичної літератури. З 1992р. конференції директорів навчально-дослідних інститутів спільно з ЮНЕСКО і Радою Європи виробила стратегію впровадження громадянської освіти в Європі. Громадянська і політична соціалізація є передумовою високого рівня розвитку суспільних відносин та їхньої стабільності.

Україна також активно включилася в процеси розвитку громадянської освіти. Спеціально розроблений навчальний курс «Громадянська освіта» в навчальних закладах, мета якого підготувати молодих громадян України до життя за умов демократії. Одним з найважливіших завдань, що ставиться при вивченні предмета, є: сприяти формуванню особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до участі в житті суспільства. Пізнаючи основи громадянської освіти учні набувають знання про досягнення демократії у світі та про особливості становлення демократії в нашій державі, набувають досвіду громадянських дій, демократичної поведінки та спілкування, у них формуються вміння, необхідні для відповідальної участі у суспільно-політичному житті своєї країни.

Одним із наслідків становлення громадянина в нашій державі є процес створення громадянського суспільства, в якому необхідно забезпечити правову діяльність держави, обмежити її втручання у приватну та суспільні сфери життя людини, створити реальні правові можливості існування в суспільстві розвинених економічних, соціальних, релігійних та інших відносин поза межами втручання держави. Важливим є розвивати місцеве самоврядування, сформувати громадянську свідомість, високу політичну культуру, перетворити загальнолюдські цінності в індивідуальні переконання громадян.

Так склалось історично, що наша держава стала на шлях побудови демократії дещо пізніше ніж низка європейських країн, тому ми при побудові власної громадянської позиції спираємось на досвід більш досвідчених і обізнаних. Зокрема, вивчаємо їх досвід та напрацювання, та поєднуємо його з почуттям власної гідності і патріотизмом. Слід зазначити також, що в умовах одностайного визнання усіма державами ролі громадянської освіти, підходи до місця останньої в школах варіюються.

Так, у Франції предмет «Громадянство» є окремим предметом у молодшій школі. У Бельгії предмет «Громадянство» також читається у початковій школі, зокрема у французькій спільній. У канадській провінції Квебек предмет громадянства є предметом «Навчання прав та обов'язків». Викладання предмету «Громадянська освіта» у Норвегії охоплює 1-6 класи.

Отже, навчальні предмети та підручники, що становлять основу громадянської освіти, мають різні назви, охоплюють різні вікові категорії, але ставлять перед собою єдину мету, виконання якої дозволить сформуванню громадянина майбутнього.

Громадськість нашого навчального закладу протягом кількох років мала можливість ознайомитися з основою громадянського суспільства США, так би мовити, з «перших вуст», оскільки, завдячуючи Корпусу Миру англійську мову в нашій школі викладали американські волонтери Герард Конлі та Са-

манта Кет. Вони брали активну участь у громадському житті нашого закладу, організовували дискусійні клуби, розвиваючи тренінги, і просто, як могли, ділилися досвідом щодо побудови громадянського суспільства у власній державі.

Акція «Молодь обирає майбутнє», що мала на меті запобігти поширенню СНІДу, за сприяння Герарда Конлі, проходила в масштабах району, учні і вчителі брали участь у навчальних тренінгах, були учасниками круглих столів та розвиваючих ігор. На завершення акції відбулася хода із запаленими свічками від стін школи до центру міста, для того, щоб кожен, хто її побачить, хоча б на хвилину задумався про небезпеку такого захворювання, як СНІД.

Окрім обов'язкових дисциплін, що викладаються у навчальному закладі, важливим є те, чим діти займаються після уроків, яким чином проводять свій вільний час, як організовують свою роботу. Зокрема, великого значення у нашому навчальному закладі займає процес формування учня – лідера. Нещодавно відбулись вибори голови учнівського самоврядування: на цю посаду претендувало три кандидати, кожен з яких запропонував до розгляду власні програми із нововведеннями та пропозиціями, які могли б сприяти розвитку школи. У таємному голосуванні брали участь учні 5-11 класів, які, перебуваючи у спеціально встановлених кабінках, віддали свій голос за того кандидата, який на їх думку запропонував найкращі пропозиції.

Основним завданням юного лідера є: згуртувати учнів школи, правильно організувати їх роботу у комісіях, що є основою учнівського самоврядування.

Спеціально створена інформаційна комісія стежить за тим, щоб жодне державне свято, кожна важлива історична дата не обійшла стороною наших вихованців, члени комісії створюють тематичні стенди, проводять інформаційні п'ятихвилинки та виступи на виховних годинах. Учні, що входять до складу трудової комісії, займаються організацією прибирань у школі та на пришкольній території, є відповідальними за озеленення класних кімнат та інше...

Важливе місце у діяльності учнівського самоврядування займає волонтерська комісія, яка є організатором благодійних акцій, практично надає допомогу підопічним, організовує привітання пенсіонерів та стежить за тим щоб ті, хто потребує допомоги, її отримували. Також у нашому навчальному закладі діє навчальна комісія, завданням якої є забезпечити учням можливість брати участь у предметних олімпіадах, різноманітних конкурсах та проявляти себе у позакласних заходах.

Для того, щоб учні краще оволоділи громадянськими знаннями і навичками і сформували власну громадянську позицію, в нашому закладі проводяться різноманітні акції, конкурси, тренінги та розвиваючі квести. Шкільні навчально-розвивальні проекти сприяють розвитку та зростанню обізнаності про становлення громадянського суспільства в інших державах. Задля кращого ознайомлення вихованців з європейською спільнотою у нашому закладі проводився шкільний проект «Ми – учасники Європейського союзу», у якому кожен клас середньої і старшої школи отримав завдання представити одну з країн Євросоюзу шкільній громадськості. Під час роботи над проектом діти мали змогу проявити свій творчий потенціал, виступали в ролі жителів європейських держав, ознайолювали з їх творчою спадщиною. Представлення держав учасниць ЄС відбувалося під народні пісні та танці цих країн, декламування віршів та розповіді про славне минуле. Наша школа наповнилася різнокольоровими переливами національних костюмів, які діти власними руками створювали разом з батьками та наставниками. Завершальним етапом конкурсу став святковий концерт, який запам'ятався нам на довго своєю душевністю та гармонійністю.

Розвиваючи громадянську позицію, не можна не звернути увагу наших вихованців на відношення до навколишнього світу, до природи, яка нас оточує. Проблемі взаємодії людини і природи приділяється важливе значення як і у виховному процесі так і поза межами школи. Зокрема, учні неодноразово залучалися до висадження молодих дерев, шкільне подвір'я на даний момент рясніє різнокольоровими годівничками, пришкольна клумба щорічно радує око тематичними насадженнями, до якого залучаються наші вихованці. Діти школи беруть активну участь у міжнародних конкурсах екологічного спрямування; в минулому навчальному році екологічна бригада нашого навчального закладу стала призером міжнародного конкурсу «Свіжий вітер», а учень 11 класу гідно представив дослідницьку роботу в м. Баку, де отримав третє місце з великої кількості учасників. Екологічні акції, такі як «Збережемо первоцвіт», «Годівничка», «Приліт птахів» та багато інших виховують у наших дітей шанобливе ставлення до природи, та любов до навколишнього світу, що дуже позитивно впливає на становлення і розвиток власної громадянської позиції.

Характеризуючи особливості практичного застосування зарубіжного досвіду у викладанні предмету громадянської освіти в школах України, слід звернути увагу на методи та прийоми роботи на уроках. Зокрема, широкого застосування зажила проектна технологія, що вдало практикується у вивченні навчальної дисципліни у 10 –х класах. Вона допомагає учням проявляти себе, формувати власну точку зору та навчитися її відстоювати, оскільки теми, що запропоновані, сприяють становленню повноцінного громадянина. Працюючи над проектом створення молодіжної громадської організації, учні можуть проявити себе як журналісти, як творці статуту, також бути залученні до збору інформації, повністю ознайомитися із чинним законодавством України щодо молодіжних організацій, і, звичайно, представляти свої інтереси безпосередньо через вираження власних потреб та вимог.

Досить актуальним методом викладання, що використовується при вивченні громадянської освіти, є метод рольової гри, деякі його положення досить вдало використовуються при вивченні теми «Вибори в Україні». Гра «День виборів президента» спрямовується на вивчення основних положень виборчого законодавства, про організацію і проведення голосування, набуття виборцем, членом виборчої комісії практичних навичок участі в процедурі голосування. Беручи участь у грі, учень може відчутися себе повноцінним громадянином, який реалізовує свої політичні права через вибори.

Серед суспільних предметів, що викладають в школі і займають вагоме місце у становленні громадянської позиції, є «Суспільствознавство», де під час вивчення теми «Україна і світ» розглядаються шляхи України до світового співтовариства, становище нашої держави на тлі глобальних політичних трансформацій, та основи її геополітики. Учні знайомляться з вченими, що зробили вагомий внесок у світову культуру, сприяли співпраці України з міжнародними організаціями. Досить вдало при вивченні даного предмета використовується педагогічний прийом «займи позицію», де кожен має можливість відстоювати власну думку та аргументовано її доводити.

Основою становлення громадянського виховання у молодшій школі є предмет «Я і Україна», що вивчається у 2 і 3 класах. Особливістю вивчення даного предмету є донесення до дитини розуміння значення власної держави у світі, і усвідомлення себе як окремої частинки цієї держави. Для того, щоб діти краще засвоїли матеріал, використовують різноманітні шляхи, які через дослідження, прояв творчого потенціалу, та зацікавлення до вивчення даного предмету зі сторони вчителя, викликають інтерес у учнів. Ця дисципліна вчить любити свою державу, поважати її звичаї та традиції, знати свою історію та пишатися нею. Працюючи над дослідженням історичних пам'яток, та роллю української еліти, учні самостійно знаходять інформацію, малюють плакати, створюють виставки, що також сприяє розвитку творчого потенціалу школярів та становленню їх громадянської позиції.

Працюючи на уроках і в позакласний час, ми намагаємося навчити і виховати гідного громадянина нашої держави, який розуміє сутність громадянського суспільства, вміє висловлювати власну точку зору і гідно представляти інтереси власної держави у світі. Спираючись на власний педагогічний досвід та досвід європейських держав, ми вчимо наших дітей самостійно мислити, отримувати інформацію з різних джерел, аналізувати її критично оцінювати, вміти реалізувати громадські та індивідуальні права та обов'язки, використовувати механізми захисту прав людини, висловлювати власну думку та слухати інших.

Ми бачимо нашого випускника таким, який розуміє суть громадянського суспільства та його основні функції, вміє оцінювати світовий досвід і формувати власну громадянську свідомість, який стане гідним представником держави Україна у світі.

Література:

1. Руденко Ю. Концепція формування національної свідомості і самосвідомості особистості // Освіта. – 2006.
2. Гаврилюк Ж. Урок історії і духовні джерела відродження // Історія в школі. – 2008.
3. Гуменюк Г. Національна самосвідомість школярів і перспективи їх розвитку // Рідна школа. – 2005.
4. Р.А. Арцишевський, Т.В. Бакка. Громадянська освіта: Навчальний посібник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних закладів, 2002.
5. Кловак Г., Ткаченко В. Формування етнічної самосвідомості школярів – важлива проблема сучасної національної школи України // Учитель. – 2000. – № 1-3. – С. 38-40.
6. Концепція громадянської освіти в Україні // Історія в школах України. – № 1. – 2001. – С. 10-17.

Ігор Плевако

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ

У есе запропоновано короткий виклад розвитку громадянської освіти у країнах Латинської Америки. Наголошено на підготовці вчителів школи і викладачів університетів, охарактеризовано основні методи навчання, окреслено роль громадських неприбуткових недержавних і міжнародних організацій, а також наведено приклади реалізації громадянської освіти в окремих країнах латиноамериканського регіону.

Ihor Plevako. The revisited issue of development of civic education in the countries of Latin America.
In the essay the author offers a short vision of development of civic education in the countries of Latin America, stressing attention on professional training of teachers and faculty at the universities. He also discusses the main methods of teaching, the role of NGOs and international organizations in the process as well as gives examples of implementation of civic education model in the region.

Латинська Америка – це географічно віддалена від Євразії територія, яка протягом чверті століття переживає низку трансформацій у політичній, економічній та гуманітарній сфері. Процесам змін піддаються й елементи громадянської освіти, яка вкрай нерівномірно розвивається у цьому великому регіону. Частково спричинені низкою проблем соціального характеру у громадянській освіті постали прогалини, які намагаються подолати як уряди країн, так і громадські недержавні організації та й міжнародні структури.

У Латинській Америці на зламі століть було зроблено дуже мало досліджень, що стосувалися б громадянської освіти або розвитку громадянських цінностей. Важливо, що на сьогодні у латиноамериканському регіоні, порівняно із періодом біполярного протистояння, тривають освітні реформи. Все більше людей беруть участь у розробці й перегляді національних навчальних програм. Не лише співробітники міністерств освіти більшості країн переглядають значну частину національних навчальних програм з усіх предметів, у тому числі й тих, що стосуються громадянського виховання, а й до цього процесу приєднуються вчителі усіх рівнів, батьки учні та інші члени спільноти, включаючи студентів і бізнесменів. Не залишаються осторонь і громадські організації.

Щодо *навчальних програм*, то, як засвідчують результати опитування, конкретний навчальний план для громадянської освіти зосереджений на наданні фактів про теми, що мають відношення до громадянського суспільства. Акцент робиться на розвиток навичок, які дозволяють учням і студентам активно брати участь у житті суспільства і розвивати громадянські цінності. Разом з тим, в деяких країнах, з метою навчання основам «громадянськості», споживачі опиняються перед проблемою уточнення цього терміну і процесу. Метою навчання в рамках моделі громадянської освіти є охоплення низки проблем, пов'язаних із соціальними аспектами та елементами гігієни. Щоправда найголовнішими темами, що виносяться на обговорення і впровадження, залишаються сім'я, патріотизм і національні символи. Починаючи із 90-х рр. ХХ ст. значну увагу приділяється демократичним цінностям, процесам та участі громадян у суспільному житті.

Щодо *підготовки вчителів*, то це залишається однією із найслабших сфер у формуванні бази для громадянської освіти. У 90 рр. ХХ ст., жодна з латиноамериканських країн не запропонувала окрему спеціалізацію, що була би безпосередньо присвячена громадянській освіті. Вчителі продовжували отримувати загальну підготовку в суспільних науках, а вчителі старших класів спеціалізувалися, крім суто суспільних дисциплін, ще в історії чи географії. Відсутність значної уваги до громадянської освіти, почала викликають занепокоєння у освітньо-практиків, і тому вчителі більшу увагу почали звертати на такий тип педагогіки, який не суперечить цінностям демократії. Як показали наступні опитування, вчителі почали готувати майбутніх студентів до відкритих дискусій на тематику, пов'язану із демократизацією суспільства, а уряди запропонували перепідготовку викладачам. Крім того, більшість урядів країн закріпили норму, згідно з якою вчителі можуть вносити певні зміни у навчальний план і досить гнучко реагувати на регіональні потреби. У деяких країнах вчителів запрошують до участі у програмах на етапі проектування. Наприклад, вчителі у Гватемалі, Домініканській Республіці, Мексиці, Нікарагуа разом із викладачами університетів працюють над розробкою громадянознавчих темами і програм дисциплін.

Щодо *методів навчання*, то на сьогодні існує суперечливість між діяльністю викладачів і студентів, оскільки активність перших не завжди належним чином сприймається студентством і останні залишають-

ся пасивними до нововведень. Це пояснюється проблемами підготовки вчителів. У латиноамериканському суспільстві утвердилася думка про необхідність зміни методів викладання у школах і вищих школах. Якщо мета навчання полягає не лише у навчанні, а й у тому, щоб, наприклад, студенти, були й активними членами суспільства, включаючи можливості бути активними членами громад, то для того, щоб це відбулося, атмосфера школи або класу повинна бути більш демократичною та сприятливою для участі.

На початку 1990-х рр. розпочалися різкі зміни у національних навчальних програмах. У кількох країнах (Чилі, Болівії, Сальвадорі і Нікарагуа) ревізії були обумовлені політичними змінами в країні. Крім того, в деяких країнах (Коста-Риці, Колумбії, Перу і Аргентині) зміни були пов'язані із реформами в освіті.

Для досягнення успішних змін була переглянута не лише підготовка вчителів, а й навчальних матеріалів. Йдеться про ті матеріали, які використовуються для вивчення основ громадянськості. Очевидно, що багато інших матеріалів мали бути розроблені або були доступні. На сьогодні студенти використовують свої національні конституції, детально ознайомлюються з організацією політичних форм своєї країни та її уряду. Вони також використовують й інші документи (наприклад, Декларацію прав людини і різноманітні закони). Частим є використання інших, менш традиційних матеріалів, які необхідні (ігри та плакати, аудіовізуальні матеріали, розповіді).

В цілому освіта скерована на вивчення правових дисциплін. Важливо, що головний акцент робиться, знову ж таки, на знанні фактів (організація держави і уряду, а також права і обов'язки громадян). У Колумбії та Коста-Риці наголошується на важливості демократії як явища. У Колумбії курс на адаптацію демократичних цінностей реалізується способом викладання відповідних курсів у десятому і одинадцятому класах усіх шкіл. У Коста-Риці демократію і демократичні цінності вивчають у всіх класах і на всіх рівнях системи освіти.

Важливою проблемою є те, що деякі країни з демократичними урядами ігнорують тему демократії, або ж не надають їй великого значення. Наприклад, досить довго не було таких дисциплін у Болівії, Чилі та Мексиці. Основи демократії і громадянського суспільства викладаються лише в декількох класах у Домініканській Республіці, Еквадорі і Панамі. У всіх інших країнах, така дисципліна розглядається як частина громадянської освіти.

Більшість країн, крім Гватемали (де варіації у навчальних програмах орієнтуються на відмінності в етнічних групах) та Аргентини (де навчальна програма була децентралізована в 1983 році) мають національний навчальний план для усіх предметів. Згадана вище Колумбія, переживає процес децентралізації, але в даний час використовує національну навчальну програму в усіх школах.

Сьогодні посилилася *роль неурядових організацій*, які все частіше співпрацюють із міністерствами освіти країн латиноамериканського регіону. Багато неурядових організацій в латиноамериканському регіоні працюють над поліпшенням загального демократичного виховання громадян. Більшість цих організацій працюють за межами шкіл через відсутність зв'язку із Міністерством освіти. У багатьох випадках, неприбуткові організації мають програми, спрямовані тільки на дорослих, які пропонуються тільки в неформальному секторі. Розширення прав і можливостей цих організацій і встановлення тісних зв'язків між ними та міністерствами освіти є питаннями, що мають високий пріоритет. Всі країни мають формальні навчальні програми, які стосуються як самостійних предметів, так і частини певного освітнього напрямку. Значний обсяг громадянської освіти фокусується на утриманні, а не на розвитку навичок і цінностей, використовує традиційне навчання.

Модель громадянської освіти визначена у кожній країні у різний спосіб. Хоча ключова мета її – підготовка громадян, захист і служба своїй країні. У Домініканській Республіці, Гватемалі, Мексиці та Нікарагуа громадянська освіта включає підготовку громадян до участі в демократичній діяльності. Навчальна програма громадянської освіти розроблена різними підрозділами Міністерства освіти. Лише у Перу програма громадянської освіти знаходиться під наглядом Управління національної оборони. У більшості країн, громадянська освіта викладається як у початковій так і у середній школі як частини інших предметів. Тільки в Чилі, Мексиці і Нікарагуа громадянське виховання викладається як окрема дисципліна.

Отже громадянська освіта в країнах латиноамериканського регіону впливає на якість демократії. Важливо, що було реалізовано кілька моделей навичок і цінностей, що стосувалися питання, як громадяни повинні жити в демократичному суспільстві. Крім того уряди латиноамериканських країн підтримують розвиток громадянської освіти і стимулюють активні методи навчання: наприклад, дискусії, експерсії, участь у громадянських акціях. Це використовується як у початковій, так і у середній освіті. Разом з тим, країни Латинської Америки потребують підтримки для досягнення критичних змін у викладанні і в подальшій реалізації здобутих навичок і цінностей.

Література:

1. Villegas-Reimers E. Civic Education in the School Systems of Latin America and the Caribbean / Eleonora Villegas-Reimers // Working Papers. – № 3: Education and Human Resources Division. – Washington, 1994. – 145 p.
2. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політико-правові системи світу: Навч. посіб. – К.: Знання 2006. – 668 с.

Олександр Циценко

ЧЕРЕЗ ГРОМАДЯНСЬКУ ОСВІТУ ДО ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Автор есе розмірковує про основні пріоритети та завдання громадянської освіти в Україні на сучасному етапі.

Oleksandr Tsytsenko. Through civic education to democratic transformations.
The author of the essay argues that the main priorities and tasks of civic education in Ukraine should be oriented to the creating links between theoretical knowledge and real political practice.

В умовах посткомуністичної трансформації розвиток системи громадянської освіти є важливою складовою перехідного процесу до стабільної демократичної системи. Хоча від дня проголошення незалежності процес становлення громадянської культури в Україні пройшов низку важливих етапів – багатопартійність, альтернативні вибори, розвиток мережі недержавних організацій та добровільних асоціацій громадян, – існуюча у державі система освіти слабо зорієнтована на формування у молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави. Навчально-виховний процес недостатньо спрямований на формування демократичного світогляду. Серйозною перешкодою на шляху громадянської освіти та виховання є розрив між теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою.

Мета громадянської освіти – сформувати особистість, якій властиві демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовністю до компетентної участі в житті суспільства.

Виходячи з поставленої мети, завданням громадянської освіти є формування світоглядних орієнтацій особистості, продукування власної філософії життєдіяльності, самовизначення й самореалізація в економічній, соціальній, культурній, політико-правовій сфері, формування мотивації й основних умінь, необхідних для відповідальної участі в громадянсько-політичних процесах, критично-конструктивне ставлення молоді до життя суспільства, орієнтація на позитивні соціальні дії, формування толерантності, гуманізму.

У цілому, громадянська освіта не обмежується інформуванням, вона також формує позиції й стосунки студентів до тих або інших явищ і процесів життєдіяльності суспільства, сприяє становленню в них нових алгоритмів громадянської активності. Не важко помітити, що сукупність поставлених завдань охоплює практично весь спектр особистісного розвитку сучасної людини, а не тільки ракурс громадянськості.

Цілком згодний з тим, що зміст громадської освіти повинен орієнтуватися не тільки на розвиток уявлень молоді про громадянськість й шляхи її реалізації на основі системи понять із різних галузей наукових знань, а й на формування емоційно-ціннісного компонента громадянської культури особистості, що включає, насамперед:

- усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особи;
- усвідомлення себе як громадянина й патріота України;
- почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу;
- лояльне й одночасно вимогливе ставлення до влади, законслухняність;
- активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях;
- усвідомлення себе як особистості, здатної впливати на ситуацію в Державі.

Громадянська освіта є важливим компонентом демократичних перетворень ще й тому, що звертається до проблем побудови системи, яка визначає і встановлює єдині “правила гри” для організацій та індивідів. Громадяни перехідних суспільств потребують вміння оцінювати конкуруючі пропозиції політики та ідей. Школа, як осередок громадянської освіти, має сприяти розвитку демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, політичних умінь, гідності та відповідальності молодих людей, усвідомленню і визнанню ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини.

Ідеї громадянськості та демократії мають бути основними та наскрізними в системі шкільного життя, в його формальних та неформальних проявах. При формуванні змісту громадянської освіти та запровадженні її в рамках предметно-тематичної моделі в навчальний процес слід дотримуватись принципу послідовності та безперервності. Згідно вікової вертикалі зміст громадянської освіти може

розглядатись як ознайомлюючі або підготовчі курси в початковій та основній школі, та спеціальні тематичні курси в основній та старшій школі.

Громадянська освіта має базуватися на принципах гуманізму, демократичності, зв'язку з практичною діяльністю, зорієнтованості на позитивні соціальні дії, наступності і безперервності, міждисциплінарності, культуровідповідності, полікультурності, плюралізму. Така освіта включає в себе надання громадянських знань, формування вмінь та виховання чеснот, необхідних людині для життя в демократичному суспільстві. Являючи широкий комплекс освітніх заходів, громадянська освіта може здійснюватися у таких формах, як самостійний навчальний предмет, впровадження елементів громадянської освіти до існуючих шкільних предметів, організація на демократичних засадах шкільного життя, позакласної та позашкільної активності. Перевага має бути надана активним методам, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципах багатосторонньої взаємодії (дискусії, рольові ігри, мозкові атаки тощо).

Поширювати громадянську освіту в Україні покликана система соціальних інститутів: освітні виховні заклади, сім'я, громадські організації та асоціації, засоби масової інформації. Її розвиток передбачає включення проблематики формування культури громадянськості до дослідницьких програм та планів освітніх і наукових закладів, розробку відповідних навчальних курсів і методичних матеріалів, підготовку та перепідготовку педагогів, широке залучення неурядових громадських організацій та батьків.

Джанет Геринг

(переклала Ольга Батищева)

НОВІ ПОТРЕБИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ АМЕРИКАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Есе присвячено розгляду основних проблем громадянської свідомості та участі громадян у політичних процесах у Сполучених Штатах Америки на сучасному етапі. Авторка есе приділяє особливу увагу результатам досліджень стану громадянської свідомості та громадянської освіти, а також новим напрямкам роботи інституту Довіри до демократії Національної конференції законодавчих зборів Сполучених Штатів Америки.

Janet Goehring (translated by Olha Batishcheva). New demands in civic education of American society.

The essay represents the most recent contributions by Jan Goehring to the NCSL's blog «The Thicket» in which she shared information of the New Civic Mission of Schools and New Civic Health reports of the states. She emphasized the widespread issues in civic education and civic participation in American society.

«Охоронці демократії: Нова громадянська місія шкіл» – це новий звіт, з якого дізнаємося про проблеми у шкільній громадянській освіті. У звіті описано шість ефективних практик громадянського навчання та запропоновано рекомендації для розробників освітньої політики. Основний акцент звіту зроблено на тому, що інвестування державних ресурсів на громадянську освіту – це запорука посилення американської демократії. «Охоронці демократії...» описують, як американські школи або нехтують таким важливим напрямом освіти, як громадянське виховання, або здійснюють його неналежним чином, поверхово. Водночас, у звіті наводяться прецедентні випадки того, як навчання громадянським цінностям покращує знання громадянських практик, навички громадської активності та суспільні настрої. «Учні та студенти, що прослухали предмети громадянознавчого спрямування у порівнянні з іншими студентами мають краще розуміння суспільних проблем та ставляться до участі у суспільно-політичному житті як до способу розв'язання локальних проблем, вони частіше беруть участь у громадських акціях. Також навчання громадянським цінностям та основам громадянської активності пропагує громадянську рівність.»

У звіті пропонується перелік із шести основних напрямків покращення громадянської освіти. Ефективність цих практик підтверджується емпіричними дослідженнями. Отже, такі практики включають:

- навчання основам знань за такими основними тематичними напрямками, як: уряд, історія, економіка, право та демократія;
- обговорення у класі актуальних проблем та резонансних подій в урядуванні демократичної держави;
- можливості практичного навчання реалізації сервісної функції (служіння громаді), які мають зв'язок з аудиторними заняттями;
- позаурочні заходи, що дозволяють учням бути залученими до життя громади;
- студентське самоврядування;
- ігри-симуляції демократичних процесів та процедур.

У звіті також містяться численні рекомендації на адресу розробників освітньої політики на всіх рівнях. Основні поради для адміністраторів сфери освіти на рівні штатів стосуються розробки стандартів та методик оцінювання ефективності громадянської освіти, впровадження відповідальності шкіл та районів за успішність у сфері громадянської освіти, використання альтернативних форм оцінювання таких видів діяльності, як групові проекти та підтримка професійного розвитку вчителів та викладачів громадянської освіти. Програма Довіри до демократії Національної конференції законодавчих зборів Сполучених Штатів Америки пропонує новий напрям – залучення законодавців штатів до заходів у рамках громадянської освіти, адже саме виборні особи мають унікальну здатність допомогти молодим людям зрозуміти важливість громадської та урядової діяльності. Законодавці можуть «оживити» обговорення у класі своєю присутністю та участю у дискусіях через програму, що має назву «Повернення до школи законодавців Америки.» Розповідаючи про свій досвід роботи у законодавчому органі, про дебати, переговори та компроміси, на які приходиться погоджуватись, щоб досягти результату у законодавчому процесі, парламентарі підвищують ефективність засвоєння учнями знань та їх розуміння політичних процесів.

Іншою програмою, що довела свою ефективність, на думку фахівців Національної конференції, є Консультативні ради, які залучають молодих людей у законодавчий процес та навчають громадськість демократичним практикам. Такі ради поки що функціонують лише у дванадцяти штатах.

Ціла низка дослідницьких громадських організацій долучилася до формування звітів, що оцінюють стан громадянської свідомості американців, зокрема це такі організації, як: Кампанія громадської місії шкіл, Інститут громадянської освіти Леонори Анненберг Центру громадської політики Анненберг Пенсільванського університету, Національна конференція громадянства, Інформаційно-дослідницький центр громадянського навчання та участі Університету Тафт, а також Підрозділ Громадської освіти Американської асоціації адвокатів. Цей звіт щорічно поповнюється оновленою статистикою та аналітикою.

Цікавим для розуміння особливостей впровадження громадянської освіти у різних штатах є Звіти стану громадської свідомості, що щорічно готує Національна конференція громадянства (НКГ) – організація, що вивчає, вимірює, оцінює та пропагує участь у суспільно-політичних процесах. Останній звіт був присвячений стану учасницької демократії у таких штатах, як Каліфорнія, Іллінойс, Меріленд, Нью Йорк, Огайо, Оклахома, Пенсільванія та Вірджинія.

За результатами дослідження НКГ більше каліфорнійців стало брати участь у громадських акціях та громадській діяльності, ніж три роки тому. Водночас, поряд з позитивами, дослідники зафіксували й недоліки, зокрема штат на сьогодні знаходиться на 42 місці серед інших штатів за показниками реєстрації активних виборців та на 39 – за відсотком тих резидентів штату, які беруть активну участь у житті громади.

Негативний досвід штату Іллінойс показує, як систематичне нехтування потребою громадянського навчання може призвести до появи громадян, яким бракує знань, навичок та бажання брати активну участь у демократичних процесах, і як десятиліття політичних скандалів призвели до систематичної недовіри до уряду. Однак, Адвокативний центр громадян, що діє на теренах штату, вбачає у цьому можливість для розробки нової політики, яка повинна мати на меті покращення впровадження громадянської освіти та виховання.

Прикладом для багатьох штатів є штат Меріленд, який демонструє, згідно висновків дослідників з НКГ, вищі за середні, у порівнянні з іншими штатами країни, показники, що свідчать про стан громадянської свідомості та громадянської освіти. Найвищими показниками може похвалитися цей штат й в ефективності освітніх заходів, що охоплюють батьків та друзів учнів. Водночас, як зазначають дослідники, показники Меріленду могли би бути й вищими, враховуючи високий рівень доходів його резидентів, сильні школи та близькість до Вашингтону.

Мешканці штату Нью Йорк є соціально згуртованими та добре поінформованими, згідно результатів дослідження. Водночас, вони є дещо менш за середнє значення по всій країні залученими у громадську діяльність, волонтерство, менш охоче беруть участь у виборах та зустрічах громади міста та штату.

Штатом-лідером у впровадженні громадянської освіти та за станом громадянської свідомості його мешканців є штат Огайо. Економічна криза та безробіття, однак, негативно вплинули на життя громади та почуття приналежності до неї.

Згідно звіту, штат Оклахома відзначається тим, що його мешканці багато інвестують у родинні та сусідські стосунки, а також більш охоче працюють разом з сусідами для розв'язання локальних проблем громади. Штат посідає 19 місце у країні за поширенням волонтерських послуг. У звіті зазначається також, що громадяни з вищим рівнем освіти є більш громадсько активними.

У штаті Пенсільванія стан громадянської свідомості потерпає від низьких явок на вибори. Водночас, відмічено, що ті громадяни, які мають численні зв'язки з іншими членами громади, є й більш активними у громадському житті.

У штаті Вірджинія також зафіксовано проблему явки на вибори, зокрема особливо низькою вона є для громадян молодшого віку, що актуалізує потребу у більш ефективній громадянській освіті для мешканців штату.

Проблемою штату Аризона є найнижчі у країні показники явки на вибори, які стабільно погіршуються (за винятком праймеріз 2010 року). Показники активності виборців молодого віку також постійно знижуються, на відміну від національних показників, що почали стабільно зростати. Водночас, юні аризонці відзначаються зацікавленістю у політиці. Цікавим є також такий факт, як розрив у рівні освіти громадсько активних та більш пасивних у громадському житті резидентів штату. Наявність вищої освіти свідчить про більш відповідальне ставлення до своїх громадянських обов'язків.

На думку дослідників, незважаючи на те, що у штаті Міссурі також спостерігаються серйозні проблеми у залученні юнацтва та молоді до громадської діяльності та участі у політичних процесах, за індикаторами явки на вибори, волонтерства та інших форм політичної участі штат показує вищі за середні результати. У Міссурі було здійснено чимало спроб активізувати громадянську освіту, зокрема шляхом запровадження загальних тестів з громадянської освіти на рівні всього штату, створення регіональних центрів, що надають навчальні послуги у цій сфері, а також Комісії громадських робіт, яка допомагає залучати резидентів штату до волонтерства на користь громади свого міста.

Північна Кароліна також показує непогані результати за індикатором активності громадян в останніх президентських виборах. Хоча саме молоді люди є найменш активними учасниками громадського життя штату. Мешканці сільських громад є більш пов'язаними один з одним, а отже швидше беруть участь у спільних акціях, що результатом мають покращення якості життя у громаді.

Розглянуті звіти містять також рекомендації аналітиків, що мають на меті покращити знання молоді політичної системи, уряду, а також посилити участь молоді у суспільно-політичних процесах та житті громади.

Результатом роботи програми Довіри до демократії та організації Да Вінчі Інтерактив по створенню навчальних матеріалів з громадянської освіти став новий інтерактивний інструмент, що має назву «Гра Американська демократія». Ця інтерактивна гра, що вийшла у світ у 2012 році, адресована для учнів середніх класів та вчить їх основам законодавчого процесу. Гра дозволяє учневі відчути себе членом парламенту та брати участь у процесі створенні законів, зокрема вводить учня в атмосферу конфліктів інтересів різних осіб та груп та навчає, як ці конфлікти можна уникнути, або розв'язати шляхом переговорів, дебатів та компромісів. Кожен з трьох наявних рівнів гри продуманий таким чином, що їх можна використовувати в урочний час індивідуально з кожним учнем. Законопроекти, що висувуються на обговорення та голосування, стосуються таких проблем, як, наприклад, гавкання собак, що заважає сусідам, обов'язкові фізичні вправи для учнів після школи, зниження вікового бар'єру для виборців і т.п. Гра також має додаткові можливості, зокрема інструмент для вчителя стежити за успішністю гравців (учнів), а також коментарі Національної конференції законодавчих зборів Сполучених Штатів Америки.

Надзвичайно корисною ініціативою окремих штатів стало створення інтерактивних ігор, в основі яких лежить боротьба групових інтересів за відповідну алокацію ресурсів державного бюджету (бюджету штату). Одними з перших таку гру поширили штати Колорадо, Каліфорнія, Іллінойс, Канзас, Массачусеттс, Мінесота, Техас і Вашингтон. Ці ігри отримали надзвичайну популярність не лише серед дітей, але й серед дорослого населення. Кожен гравець отримує можливість приміряти роль законодавця, який бере участь у дискусіях навколо розробки нового бюджету. Гра ускладнюється мірою того, як збільшується кількість гравців, що беруть у ній участь. Особлива складність гри полягає у вимозі досягти порозуміння більшістю учасників та домовитись про якесь одне спільне рішення. У техаській версії гри ваші рішення додатково або підтримуються, або відхиляються вашими виборцями, що значно ускладнює умови. Каліфорнійська версія ставить гравця у ще більш жорсткіші умови: як законодавець, гравець починає бюджетний процес з 24-мільйонним дефіцитом і повинен вивести бюджет штату у позитивні показники.

Такі ігри не тільки дозволяють громадськості, зокрема молодим людям, усвідомити всю складність законодавчої діяльності, а, що цікаво, кожна з цих ігор дозволяє відправити на розгляд пропозиції та побажання гравців стосовно реального бюджету в адміністрацію штату.

На закінчення, варто відзначити, що пріоритетними напрямками роботи інституту Довіри до демократії Національної конференції законодавчих зборів Сполучених Штатів сьогодні є розробка та реалізація освітніх проектів, спрямованих на покращення розуміння законодавчих процесів та роботи конгресу, розробка мультимедійних навчальних програм, комп'ютерних ігор для різних вікових груп, тобто тих форм громадянської освіти, що показують себе як більш ефективні у роботі з новим поколінням учнів та студентів.

Література:

1. Goehring, J. New civic mission of schools report [Electronic resource] // The thicket at States Legislatures. – Accessed at http://ncsl.typepad.com/the_thicket/2011/09/new-civic-mission-of-schools-report.html. – Title from the screen.
2. Goehring, J. New civic health reposts released [Electronic resource] // The thicket at States Legislatures. – Accessed at: http://ncsl.typepad.com/the_thicket/2011/01/by-jan-goehring-the-national-conference-on-citizenship-ncoc-an-organization-that-tracks-measures-and-promotes-civic-part.html. – Title from the screen.
3. Goehring, J. Civic health of Arizona, Missouri and North Carolina [Electronic resource] // The thicket at State Legislatures. – Accessed at: http://ncsl.typepad.com/the_thicket/2011/01/by-jan-goehring-the-national-conference-on-citizenship-ncoc-an-organization-that-tracks-measures-and-promotes-civic-part.html. – Title from the screen.
4. Goehring, J. The American democracy game [electronic resource] // The thicket at State Legislatures. – Accessed at: http://ncsl.typepad.com/the_thicket/2012/05/the-american-democracy-game.html. – Title from the screen.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алейников Денис Валерійович, волонтер Острозької районної громадської організації «Центр демократичного лідерства».

Арабаджієв Дмитро Юрійович, кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, Запорізький національний технічний університет, методист міжвузівського дослідного центру «Політика і освіта» Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Запорізької обласної ради.

Бабенко Жанна Георгіївна, вчитель історії вищої категорії Криворізької СЗШ № 111, вчитель-методист.

Базилевська Людмила Леонтіївна, завідувача навчально-методичної лабораторії суспільних дисциплін ДОППО, м. Дніпропетровськ.

Барліт Оксана Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики виховання, Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради.

Батіщева Ольга Сергіївна, кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет «Острозька академія».

Берестецька Наталія Володимирівна, доцент кафедри перекладу факультету іноземних мов, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Богомолова Наталія Миколаївна, співробітник Міжвузівського дослідного центру «Політика та освіта», Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради.

Бондар Сергій Іванович, священник Української православної церкви (КП).

Бондар Тетяна Олексіївна, доцент кафедри філософії і економіки освіти, кандидат філософських наук, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського.

Водолазська Тетяна Володимирівна, викладач кафедри менеджменту освіти, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського.

Гавриш Римма Леонідівна, викладач кафедри менеджменту освіти, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В.Остроградського, співробітник Міжвузівського дослідного центру «Політика та освіта».

Газізова Олена Олександрівна, науковий співробітник відділу освітніх технологій, кандидат історичних наук, Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії (ННДІУВІ), м. Київ.

Геринг Джанет, керівник освітніх програм, Інститут довіри до демократії, Національна конференція законодавчих зборів Сполучених Штатів, м. Денвер, штат Колорадо, США.

Горіна Оксана Йосипівна, директор полтавської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 18 Полтавської міської ради.

Грішко-Дунаєвська Валентина Анатоліївна, старший викладач кафедри англійської мови факультету іноземних мов, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Данилова Оксана Євгенівна, вчитель географії та основ споживчих знань, керівник міжнародного проекту «Розвиток ключових життєвих компетенцій учнів як фактор соціалізації», координатор ліцейного громадянського руху «Ми-киняни» та «Я хочу жити в якісному світі», Київський ліцей № 144 ім. Г. Ващенко.

Данилова Софія Сергіївна, студентка другого курсу економічного факультету, Національний університет ім. Т.Г. Шевченка.

Демотко Олена, учениця 11 класу ліцею політики, економіки, права та іноземних мов, м. Київ.

Денисенко Валентина Василівна, методист районного методичного кабінету Відділу освіти Золотоніської районної державної адміністрації.

Жадько Олена Анатоліївна, директор Навчально-виховного комплексу Ліцей №10, м. Марганець.
Жарас Айгуль, співробітник Центру економічних досліджень, оцінювання та моніторингу, м. Астана, Казахстан.

Зарванська Лілія Олександрівна, волонтер Острозької районної громадської організації «Центр демократичного лідерства».

Королюк Світлана Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту освіти, Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М.В.Остроградського.

Кочерга Ольга Миколаївна, кандидат педагогічних наук, викладач дисциплін психолого-педагогічного циклу, голова циклової комісії викладачів шкільної педагогіки та психології, Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж ім. І.Франка.

Курилюк Наталія Сергіївна, магістр документознавства та інформаційної діяльності, волонтер Острозької районної громадської організації «Центр демократичного лідерства».

Лиховид Дмитро Олегович, аспірант кафедри соціології, Національний університет «Києво-Могилянська академія».

Малецька Тетяна Володимирівна, здобувач Інституту педагогіки НАПНУ, вчитель історії, Острозький навчально-виховний комплекс «Школа І-ІІІ ступенів-гімназія».

Мальований Микола Михайлович, завідувач кафедри теорії та методики виховання, Комуніальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради.

Мартюшева Анна Олександрівна, викладач технікуму готельного господарства, м. Київ.

Мегедь Ірина Анатоліївна, заступник директора з виховної роботи ліцею № 144 ім. Г.Ващенко м. Києва, співкоординатор ліцейних громадських рухів «Ми-кияни» та «Я хочу жити в якісному світі».

Мяло Павло Іванович, начальник відділу, Управління з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю, Запорізька обласна державна адміністрація.

Орхова Ірина Вікторівна, вчитель методист, директор Київського ліцею № 144 ім. Г. Ващенко.

Остапчук Олена Леонідівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності, Житомирський державний університет імені Івана Франка.

Павлик Надія Павлівна, доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності, кандидат педагогічних наук, Житомирський державний університет імені Івана Франка.

Пелюх Лариса Вікторівна, вчитель історії вищої категорії СЗШ № 62, м. Дніпропетровськ.

Пінчук Сергій Андрійович, голова правління громадської організації «Рівненський центр «Соціальне партнерство», магістр державного управління.

Плевако Ігор Григорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Національний університет «Острозька академія».

Поліщук Аліна, учениця 10 класу Ліцею № 144 ім. Г.Ващенко м. Києва, активіст ліцейного громадського руху «Я хочу жити в якісному світі».

Побережник Гліб, учень 11 класу Ліцею політики, економіки, права та іноземних мов, м. Київ.

Подолук Ірина, учениця 9 класу, президент Ліцею політики, економіки, права та іноземних мов, м. Київ.

Попадюк Катерина Василівна, викладач англійської мови, Ужгородський національний університет.

Пристайович Іванна Іванівна, студентка Національного університету «Острозька академія».

Радиш Олена Юліанівна, директор Рожнівського навчально-виховного комплексу «Гуцульщина» ім. Ф.Погребенника, колегум НаУКМА Косівської районної ради.

Редька Лариса Володимирівна, директор РБДЮТ, Золотоніський районний будинок дитячої та юнацької творчості.

Рибак Олег Іванович, старший офіцер відділу по роботі з персоналом, Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України.

Савонюк Роман Юхимович, кандидат юридичних наук, доцент, методист вищої категорії Кримського центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної вла-

ди, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій при Раді міністрів Автономної Республіки Крим.

Сенчак Ігор Іванович, старший викладач кафедри муніципального права і адміністративно-правових дисциплін, Інститут права імені Іонікія Малиновського, Національний університет «Острозька академія».

Сердюк Марія Володимирівна, бакалавр педагогіки, спеціальність «Початкова освіта», Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж ім. І.Я.Франка.

Трубавіна Ірина Миколаївна, професор кафедри загальної педагогіки і психології вищої школи, доктор педагогічних наук, Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди, Голова наукової ради ВГО «Ліга соціальних працівників».

Худолій Анатолій Олексійович, доктор політичних наук, доцент кафедри Теорії мови та літератури, Національний університет «Острозька академія».

Циценко Олександр Володимирович, директор Кіровоградської обласної громадської організації «Центральноукраїнський центр громадських ініціатив».

Шабасєва Людмила Миколаївна, методист з виховної роботи, Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Швець Тетяна Едуардівна, кандидат педагогічних наук, заступник директора з виховної роботи, Київський ліцей бізнесу.

Штурхецький Сергій Володимирович, кандидат наук з державного управління, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет «Острозька академія».

Шулак Вадим Леонідович, викладач суспільствознавчих дисциплін, Державний навчальний заклад «Донецький ліцей професійно-технічної освіти».

Щербій Галина Омелянівна, заступник директора з виховної роботи Ліцею політики, економіки, права та іноземних мов, вчитель французької мови, м. Київ.

Ярмусь Галина Богданівна, вчитель, Радивилівський НВК «Загальноосвітня школа І-ІІІ ст. №1-гміназія».

ЗМІСТ

<i>Василь Берташ</i> ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ГУБЕРНАТОРА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ	3
<i>Анатолій Худолій</i> ПЕРЕДМОВА	4
<i>Ольга Батіщева</i> ВСТУПНЕ СЛОВО	7

РОЗДІЛ 1

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

<i>Ольга Батіщева</i> ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ	9
<i>Олена Жадько</i> ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК ВИХОВАННЯ МОЛОДІ	16
<i>Лариса Редька</i> ІДЕЯ ГРОМАДЯНСТВА ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ	21
<i>Оксана Барліт</i> АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ	27
<i>Ольга Батіщева</i> ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ ТА РОЗБІЖНОСТІ У ЦІННОСТЯХ: АНАЛІЗ СТАНУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	30
<i>Надія Павлик</i> НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДІ	34
<i>Ольга Кочерга</i> ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СТРУКТУРНОЇ КОМПОНЕНТИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ	37
<i>Дмитро Арабаджиев</i> МОНІТОРИНГ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УЧАСНИКІВ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	44
<i>Наталія Богомолова</i> ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)	48
<i>Марія Сердюк</i> ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	53

<i>Олена Газізова</i> ⁶¹	
РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ	61
<i>Людмила Шабасва</i>	
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ	66
<i>Тетяна Малецька</i>	
ФОРМУВАННЯ ХРОНОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	71
<i>Ірина Трубавіна</i>	
ПРАВА ЧЛЕНІВ РОДИНИ І ПРАВА СІМ'Ї – НОВИЙ ПОГЛЯД НА ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ БАТЬКІВ	75
<i>Роман Савонюк</i>	
ПРАВОВА АНДРАГОГІКА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – ШЛЯХ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ	84
<i>Наталія Берестецька, Валентина Грішко-Дунаєвська, Олег Рибак</i>	
ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ОФЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ЯК УМОВА ПІДГОТОВКИ ПРОФЕСІОНАЛІВ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	89
<i>Світлана Королюк</i>	
РОЛЬ ГРОМАДСЬКО АКТИВНОЇ ШКОЛИ У РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	95
<i>Римма Гавриш, Тетяна Водолазська</i>	
РОЗВИТОК ПОЛТАВСЬКОЇ МЕРЕЖІ ГРОМАДСЬКО-АКТИВНИХ ШКІЛ: КРАЩІ ПРАКТИКИ І СОЦІАЛЬНІ ЕФЕКТИ ПРОЕКТУ	98
<i>Павло Мяло, Микола Мальований</i>	
РОЛЬ ТА МІСЦЕ МОЛОДІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ГРОМАДСЬКОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ	103
<i>Наталія Курилюк</i>	
ПОТЕНЦІАЛ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МОЛОДІ	108
<i>Наталія Курилюк</i>	
ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РІВНЕНЩИНИ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ	114
<i>Вадим Шулак</i>	
ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИКИ ПОЄДНАННЯ СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИХ СХЕМ ІЗ КАРТАМИ РОЗУМУ («MIND MAP») В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ	119
<i>Сергій Пінчук</i>	
МЕТОДИКА ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ГРОМАДСЬКОГО ДІАЛОГУ НА РІВНІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ	125
<i>Aigul Zharas</i>	
THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY AND CITIZEN ENGAGEMENT FOR MORE TRANSPARENT AND PARTICIPATORY BUDGETING	131

Наталія Курилюк

АКТИВНА ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ МОЛОДІ: ПОНЯТТЯ, СУЧАСНИЙ СТАН,
ФАКТОРИ ВПЛИВУ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ 135

Денис Алейников

ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ МОЖЛИВОСТІ НОВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ГРОМАДЯНСЬКІЙ ОСВІТІ ТА ВИХОВАННІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 140

Сергій Штурхецький, Іванна Пристайович

РОЗВИТОК НЕФОРМАЛЬНОЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ОСВІТИ НА РІВНЕНЩИНІ 146

Оксана Данилова

СПОЖИВЧА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ 151

Олена Остапчук

АНАЛІЗ СТАНУ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ
В СИСТЕМУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ 154

Тетяна Швець

ОРГАНІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК НАПРЯМУ ПОЗАКЛАСНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ 160

Катерина Попадюк

ОСОБЛИВОСТІ ТА АДАПТАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ДОСВІДУ
У СФЕРІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ 167

РОЗДІЛ 2

ДОСВІД, ДОСЯГНЕННЯ ТА БАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТІВ ТА ЗАВДАНЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ТВОРЧИХ РОБОТАХ ВЧЕНИХ, ГРОМАДСЬКИХ ЛІДЕРІВ, УЧНІВ ТА ЇХ НАСТАВНИКІВ

Тетяна Бондар, Сергій Бондар

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ, ПАТРІОТИЗМ ТА СИМУЛЯЦІЯ:
ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ 173

Олена Радиш

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА
В КОНТЕКСТІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СУСПІЛЬСТВА 179

Лілія Зарванська

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МОЛОДІ 183

Дмитро Лиховид

ОСВІТНІЙ ПРОЕКТ «ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА» 185

Анна Мартюшева

ЗУСТРІЧІ З ВОЛОНТЕРАМИ В СТРУКТУРІ КУРСУ «ЛЮДИНА І СВІТ» 188

Оксана Горіна

РОЗБУДОВА ГРОМАДСЬКО-АКТИВНОЇ ШКОЛИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 190

Жанна Бабенко, Людмила Базилевська

РОЗВИТОК ПРОЕКТНОГО МИСЛЕННЯ ТА ІНШІ МОЖЛИВОСТІ
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 193

Ігор Сенчак

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ У СТУДЕНТІВ-ВОЛОНТЕРІВ	197
--	-----

Валентина Денисенко, Лариса Редька

ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	201
--	-----

Софія Данилова

МОЛОДІЖНІ СКВОТЕРСЬКІ РУХИ У КИЄВІ: МЕТА РУХУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА МІСТО	204
---	-----

Ірина Мегедь, Ірина Орехова, Аліна Поліщук

«ХОЛМОГОРЦІ» ДІЮТЬ!	207
---------------------------	-----

Галина Щербій, Гліб Побережник, Ірина Подолук

ДОБРІ СПРАВИ	209
--------------------	-----

Олена Демотко, Гліб Побережник

РАЗОМ МИ МОЖЕМО ЗМІНИТИ ЯКІСТЬ НАШОГО ЖИТТЯ, БО МИ ТОГО ВАРТІ!	211
--	-----

Галина Ярмусь

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИКЛАДИ АДАПТАЦІЇ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У СФЕРІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	212
---	-----

Ігор Плевако

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У КРАЇНАХ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОГО РЕГІОНУ	215
--	-----

Олександр Циценко

ЧЕРЕЗ ГРОМАДЯНСЬКУ ОСВІТУ ДО ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	217
--	-----

Джанет Геринг

(переклала Ольга Батіщева)

НОВІ ПОТРЕБИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ АМЕРИКАНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	219
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	222
-----------------------------	-----

CONTENT*Vasyl Bertash*

WORDS OF GREETINGS TO CONFERENCE PARTICIPANTS FROM THE GOVERNOR OF RIVNE REGION	3
--	---

Anatoliy Khudoliy

FOREWORD	4
----------------	---

Olha Batishcheva

OPENNING REMARKS, BY CHIEF EDITOR	7
---	---

PART 1

**FINDINGS OF THEORETICAL AND APPLIED RESEARCH
OF PRESSING PROBLEMS OF CIVIC EDUCATION
IN UKRAINE AND ABROAD**

Olha Batishcheva

CIVIC EDUCATION AS A TOOL OF CIVIC SOCIETY DEVELOPMENT IN UKRAINE: PROBLEMS AND POSSIBLE SOLUTIONS	9
---	---

Olena Zhadko

CIVIC EDUCATION AS THE PRIORITY OF YOUTH UPBRINGING	16
---	----

Larysa Redka

IDEA OF CITIZENSHIP AND CIVIC UPBRINGING FROM HISTORICAL PERSPECTIVE	21
--	----

Oksana Barlit

AXIOLOGICAL ASPECTS OF CIVIC EDUCATION	27
--	----

Olha Batishcheva

BEHAVIORAL ASPECTS AND INCOHERENT VALUES: ANALYSIS OF CIVIC CONSCIOUSNESS OF UKRAINIAN YOUTH	30
---	----

Nadiya Pavlyk

INFORMAL EDUCATION AS A TOOL FOR DEVELOPMENT OF YOUTH CIVIC VALUES	34
--	----

Olga Kocherga

DEVELOPMENT OF SOCIAL RESPONSIBILITY AS A STRUCTURAL COMPONENT OF CIVIC COMPETENCE OF A MODERN TEACHER	37
---	----

Dmytro Arabajyiev

MONITORING CIVIC IDENTITY OF EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS: REGIONAL ASPECT	44
---	----

Nataliya Bogomolova

POLITICAL CONSCIOUSNESS AND CIVIC IDENTITY OF YOUTH AS A FACTOR OF CIVIC ATTITUDE FORMATION IN MODERN SOCIETY (REGIONAL ASPECT)	48
--	----

Maria Serdyuk

DEVELOPING CIVIC COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS	53
--	----

Olena Hazizova

THE ROLE OF UKRAINIAN STUDIES IN DEVELOPMENT OF CIVIC CONSCIOUSNESS OF MODERN YOUTH	61
--	----

<i>Lyudmyla Shabayeva</i>	
DEVELOPMENT OF COMMUNICATION COMPETENCY IN CIVIC UPBRINGING OF AN INDIVIDUAL	66
<i>Tetyana Maletska</i>	
DEVELOPMENT OF CHRONOLOGICAL COMPETENCIES IN STUDENTS OF 5-7 GRADES DURING HISTORY CLASSES IN THE CONTEXT OF CIVIC ATTITUDES DEVELOPMENT	71
<i>Iryna Trubavina</i>	
FAMILY RIGHTS AS A NEW APPROACH IN THE CONTEXT OF CIVIC EDUCATION OF PARENTS	75
<i>Роман Савонюк</i>	
LEGAL ANDRAGOGICS OF STATE EMPLOYEES AS A WAY TO IMPROVE EFFECTIVE PROTECTION OF PERSONAL RIGHTS AND FREEDOMS IN UKRAINE	84
<i>Nataliya Berestetska, Oleh Rybak, Valentyna Hryshko-Dunayevska</i>	
CIVIC EDUCATION OF THE FUTURE OFFICERS AS A FACTOR OF NATIONAL SECURITY	89
<i>Svitlana Korolyuk</i>	
THE ROLE OF CIVICALLY ENGAGED SCHOOLS IN THE DEVELOPMENT OF CIVIC SOCIETY	95
<i>Rymma Gavrysh and Tetyana Vodolazska</i>	
THE DEVELOPMENT OF POLTAVA REGIONAL NETWORK OF CIVICALLY ENGAGED SCHOOLS: THE BEST PRACTICES AND SOCIAL EFFECTS OF THE PROJECT	98
<i>Pavlo Myalo, Mykola Malyovany</i>	
THE ROLE AND PLACE OF YOUTH POLITICAL ORGANIZATIONS IN THE CIVIC SPACE OF UKRAINE	103
<i>Nataliya Kurylyuk</i>	
POTENTIAL OF YOUTH ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF FORMING ACTIVE CIVIC ATTITUDE OF YOUTH	108
<i>Nataliya Kurylyuk</i>	
THE ROLE OF PUBLIC RELATIONS OF YOUTH ORGANIZATIONS OF RIVNE REGION IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF CIVIC CONSCIOUSNESS AND CIVIC UPBRINGING	114
<i>Vadym Shulak</i>	
THE POTENTIAL OF USE OF LOGICAL STRUCTURAL SCHEMES AND «MIND MAPS» IN CIVIC EDUCATION	119
<i>Serhiy Pinchuk</i>	
IMPLEMENTATION OF CIVIC DIALOGUE MECHANISM ON THE COMMUNITY LEVEL	125
<i>Aigul Zharas</i>	
THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY AND CITIZEN ENGAGEMENT FOR MORE TRANSPARENT AND PARTICIPATORY BUDGETING	131

Nataliya Kurylyuk

ACTIVE CIVIC ATTITUDE OF YOUTH: STATE OF AFFAIRES AND INFORMATIONAL FACTORS AFFECTING CIVIC ENGAGEMENT OF MODERN YOUTH135

Denis Aleynikov

EDUCATIONAL POTENTIAL OF INNOVATIVE INFORMATION TECHNOLOGIES IN CIVIC EDUCATION140

Serhiy Shturhetskiy, Ivanna Prystayovych

DEVELOPMENT OF INFORMAL JOURNALISM EDUCATION IN RIVNE REGION146

Oksana Danylova

CONSUMER EDUCATION AS A COMPONENT OF SCHOOL-LEVEL CIVIC EDUCATION151

Olena Ostapchuk

ANALYSIS OF IMPLEMENTATION OF GENDER APPROACH IN HIGH EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE154

Tetyana Shvets

INTERNATIONAL COOPERATION AS A DIRECTION FOR OUT-OF-CLASS ACTIVITIES AND A TOOL FOR EFFECTIVE INCREASE OF CIVIC SOCIALIZATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS160

Kateryna Popadyuk

PECULIARITIES AND ADAPTATION OF AMERICAN CIVIC EDUCATION EXPERIENCE177

PART 2**EXPERIENCE, ACHIEVEMENTS, AND VISION FOR PRIORITIES AND TASKS OF CIVIC EDUCATION IN THE ESSAYS OF SCHOLARS, COMMUNITY LEADERS, STUDENTS AND THEIR TEACHERS***Tetyana and Serhiy Bondar*

CIVIC COMPETENCE, PATRIOTISM, AND SIMULATION: PROBLEMS OF CIVIC EDUCATION IN UKRAINE173

Olena Radysh

DEVELOPING PATRIOTIC CITIZENS IN THE CONTEXT OF AXIOLOGICAL ATTITUDE TO SOCIETY AND STATE179

Liliya Zarvanska

FORMATION OF CIVIC CONSCIOUSNESS AND CIVIC ATTITUDE OF UKRAINIAN YOUTH183

Dmytro Lykhovyd

EDUCATIONAL PROJECT «THE ENCYCLOPEDIA OF CIVIL SOCIETY»185

Anna Martysheva

MEETINGS WITH VOLUNTEERS IN THE STRUCTURE OF THE COURSE «A MAN AND THE WORLD»188

Oksana Horina

BUILDING CIVICALLY ENGAGED SCHOOL: REALITY AND OUTLOOK FOR FUTURE190

Zhanna Babenko, Lyudmyla Bazylevska

FORMATION OF PROJECT VISION AND OTHER OPPORTUNITIES FOR CIVIC COMPETENCIES DEVELOPMENT IN STUDENTS193

Ihor Senchak

FORMS AND METHODS OF LEGAL CLINICS' ACTIVITIES: IMPACT ON LEGAL SELF-CONSCIOUSNESS AND ACTIVE CIVIC ATTITUDES OF STUDENT VOLUNTEERS	197
---	-----

Valentyna Denysenko, Larysa Redka

DEVELOPMENT OF ACTIVE CIVIC ATTITUDES IN YOUNG PEOPLE IN OUT-OF-CLASS SETTINGS (Experience of project approach implementation in school self-government in «Creativity League» of Zolotonosha district)	201
--	-----

Sofia Danylova

YOUTH SQUATTER MOVEMENT IN KYIV: THE GOALS AND IMPACT OF THE MOVEMENT ON THE CITY	204
--	-----

Iryna Mehed, Iryna Orekhova, Alina Polischuk

RESIDENTS OF KHOLMOGORY STREET ACT!	207
---	-----

Halyna Shcherbiy, Glib Poberezhnyk, Iryna Podolyuk

GOOD DEEDS	209
------------------	-----

Olena Demotko, Glib Poberezhnyk

TOGETHER WE CAN CHANGE THE QUALITY OF OUR LIFE! WE DESERVE IT!	241
--	-----

Halyna Yarmus

PECULIARITIES AND EXAMPLES OF ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN CIVIC EDUCATION IN UKRAINE	212
---	-----

Ihor Plevako

THE REVISITED ISSUE OF DEVELOPMENT OF CIVIC EDUCATION IN THE COUNTRIES OF LATIN AMERICA	215
--	-----

Oleksandr Tsytsenko

THROUGH CIVIC EDUCATION TO DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS	217
---	-----

Janet Goehring

(translation by Olha Batishcheva)

NEW DEMANDS IN CIVIC OF AMERICAN SOCIETY	219
--	-----

INFORMATION ABOUT CONTRIBUTORS	222
--------------------------------------	-----

Збірник наукових праць

Матеріали I науково-практичної конференції

**«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ
ТА ВИХОВАННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД»**

19 червня 2013 року

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Відповідальний за випуск *Ольга Батищева*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

*На обкладинці використано елементи малюнку переможниці конкурсу
«Моя громада» Софії Євдокименко,
учениці четвертого класу м. Старокостянтинів.*

Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «TimesNewRomanСуг»
Наклад 150 прим.

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво про державну реєстрацію РВ №1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свинарчук М. А.
Тел. 067 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net